

Айвенго

Вальтер Скотт

Переклад: Ігорь Давиденко.

Розділ I

І так балакали вони о тій годині,
Як з лану череди брели на схилі днини,
І неохоче свині йшли до стайні,
Порохкуючи сумно й одностайно.[1]
"Одіссея", англ. пер. А. Поуп

У мальовничому куточку веселої Англії, який зрошується річкою Дон, за давніх часів простиралися неозорі ліси, що вкривали більшу частину невимовно гарних пагорбів і долин, котрі лежать між Шефїлдом і чудовим містечком Донкастер. Залишки цих величезних лісів zostалися і понині довкола маєтків Вентворт, Ворнклїф-парк і поблизу Ротергема. За сивої давнини ці краї тримав у страху казковий вонтлейський дракон[2]; тут відбувалися запеклі битви між Білою та Червоною Трояндами; і саме тут за старих часів гуртувалися ватаги тих зухвалих розбійників, звитяги й чини яких уславили народні балади.

Такий вигляд має головне місце дії нашої повісті. За часом же описувані в ній події належать до кінця царювання Ричарда I[3], коли для його зневірених підданих повернення короля з довгого полону після походу на Святу Землю було гаряче бажаним, проте мало сподіваним.

Сонце сідало за порослою густою травою просікою в лісі. Сотні невисоких крислатих дубів, які, можливо, були ще свідками величного походу давньоримського війська, простирали свої вузлуваті руки над м'яким килимом чудового зеленого дерну. Місцями до дубів домішувалися бук, гостролист і чагарі-підлісок, які зрослися так густо, що не пропускали косих промінців призахідного сонця; місцями ж дерева розступалися, утворюючи довгі алеї, у глибині яких губився захоплений погляд, а уява малювала ще дикіші картини давнього пралісу. Шарлатні промені призахідного сонця, пробиваючись крізь листя, то сіяли мерехтливе світло на поламаних суки й моховиті стовбури, то яскравими плямами лягали на дерен. Велика галявина посередині цієї просіки, либонь, була місцем давніх обрядів друїдів[4]. Тут здіймався пагорб такої правильної форми, що здавався насипаним людськими руками; на вершині збереглося неповне коло з величезного неотесаного камення. Сім каменів стояли стійма, решту ж повалили руки якогось старанного прибічника християнства, й вони розкотилися схилами пагорба. Лише один величезний камінь скотився до самого низу й перепинив плин тоненького струмка у підніжжі пагорба, — він змушував мирний і тихий потічок невдоволено мурмотіти.

Картину доповнювали дві людські постаті; вони належали, зважаючи на одяг і зовнішність, до простого люду, що населяв на ті далекі часи лісові околиці Західного Йоркширу. Старший із них був людиною похмурою і на вигляд жорстокою. Одяг його складався зі шкіряної куртки, пошитої хутром нагору з дубленої шкіри невідомого звіра; від часу хутро так витерлося, що за кількома жмутиками, які залишилися, неможливо було визначити, якій тварині воно належало. Цей первісний одяг покривав свого господаря від шиї до колін і заміняв йому всі частини звичайного вбрання. Комір був такий широкий, що куртка надягалася через голову, як наші сорочки або стародавня кольчуга. Щоб куртка щільніше прилягала до тіла, чоловік підперезався широким шкіряним поясом із мідною застібкою. До пояса була привішена з одного боку сумка, з іншого — баранячий ріг із сопілочкою. За поясом стирчав довгий широкий ніж із роговим ратищем; такі ножі виготовлялися тут, по сусідству, і вже тоді були відомі під назвою шепфільдських. Взутий простолюдин був у такі собі сандалі на ремінцях із ведмежої шкіри, а тонші й вужчі ремені обвивали литки, залишаючи коліна оголеними, як заведено в шотландців. Голова ж не була нічим захищена, крім густого сплутаного волосся, що вигоріло на сонці та набуло темно-рудого, іржавого відтінку, й контрастувало з русавою чи радше бурштиною довгою бородою. Нам залишається тільки відзначити одну дуже цікаву особливість у його зовнішності, але вона настільки примітна, що не можна оминати її увагою: мідне кільце на кшталт собачого нашійника, наглухо запаяне на шиї. Воно було досить широким для того, щоб не заважати диханню, але водночас таке вузьке, що зняти його можна було, лише розпилявши навпіл. На цьому своєрідному комірі писалося саксонськими літерами: "Гурт, син Беовульфа, уроджений раб Седрика Ротервудського".

Поруч зі свинарем (позаяк таке було заняття Гурта) на одному з повалених друїдських каменів сидів чоловік, років на десять молодший за товариша. Вбрання його нагадувало одяг свинаря, та було пошите з ліпшої тканини й вирізнялося деякою примхливістю. Куртка була з пурпурової матерії, яку чи то прикрашав, чи то псував строкатий орнамент. До куртки пасував напрочуд широкий і короткий — ледь до середини стегна — плащ із черленого сукна, добряче вимашений, із жовтою облямівкою. Його вільно було перекинути з одного плеча на інше чи цілком загорнутися в нього, і тоді він спадав вигадливими брижами. На руках дивак мав срібні браслети, а на шиї — мідний нашійник із написом: "Вамба, син Безмозкого, раб Седрика Ротервудського". Він носив такі ж сандалі, як і його товариш, але ремінну плетінку заміняло щось на взірєць гетр, із яких одна була червона, а інша жовта. До його шапки були прикріплені дзвіночки — не більші за ті, які підв'язують мисливським соколам; щораз, коли він повертав голову, вони дзенькали, а позаяк він жодної хвилини не міг всидіти спокійно, то дзенькали вони майже без упину. Тверда шкіряна околичка його шапки була по верхньому краю прикрашена зубцями і нагадувала корону; зсередини до околички був пришитий довгий мішок, кінчик якого звіщувався на одне плече, мов старомодний нічний ковпак, трикутне сито або головний убір сучасного гусара. З тої шапки з дзвіночками, з самої її форми, а також із придуркуватого й

водночас хитрого виразу обличчя Вамби можна було здогадатися, що він — один їх тих домашніх клоунів або блазнів, яких багатії тримали вдома для розваги, щоб якось урізноманітнити час, який вони змушені були збавляти в чотирьох стінах. Як і товариш, він носив на поясі сумку, але ні рога, ні ножа не мав, тому що вважалося, ймовірно, що він — із того ґатунку людських істот, яким небезпечно давати в руки холодну зброю. Натомість він мав дерев'яну шпагу на зразок тієї, котрою арлекін на сучасній сцені виробляє свої фокуси.

Вигляд і поведінка цих людей відрізнялися чи не більше, ніж їхній одяг. Обличчя раба, чи то пак кріпака-свинаря, було похмурим і сумним; з його зажуреної та похиленої постаті можна було подумати, що він до всього байдужий, майже апатичний, проте вогонь, що іноді спалахував у його червонуватих очах, вказував на те, що під зовнішньою байдужістю ховалося усвідомлення свого пригнобленого стану й готовність до опору. Зовнішність Вамби, навпаки, свідчила про властиву людям такого ґатунку неухвалливу цікавість, граничну непосидючість і рухливість, а також цілковиту вдовolenість своїм становищем і своєю зовнішністю. Ці двоє вели бесіду на англосаксонському діалекті, яким у ті часи розмовляли в Англії всі нижчі стани, за винятком норманських воїнів і найближчого почту феодалних можновладців. Однак наводити їхню розмову в оригіналі було б даремним для читача, не знайомого з цим діалектом, отож ми дозволимо собі подати її в дослівному перекладі.

— Святий Вітольде, побий ти цих чортових свиней! — пробурчав свинар після марних спроб зібрати розпорошену череду пронизливими звуками рога. Свині відповідали на його заклик не менш мелодійним рохканням, однак анітрохи не поспішали попрощатися з розкішним частуванням з букових горіхів і жолудів або полишити багністі береги струмка, де частина череди, розтягнувшись та зарившись у бруд, лежала, не зважаючи на заклики чередника.

— Побий їх, святий Вітольде! Хай мені грець, якщо до ночі двоногий вовк не заріже двох-трьох свиней. Сюди, Ікланю! Агов, Іклань! — заволав він на весь голос до волохатого собацюрі, чи то дога, чи то хорта, чи то покруча хорта з шотландською вівчаркою. Собака, накульгуючи, бігав навкруги й, здавалося, хотів допомогти своєму господареві зібрати непокірну череду. Але чи то не розуміючи знаків, які подавав свинар, чи то забувши про свої обов'язки, чи навмисне, пес розганяв свиней урізнобіч, посилюючи лихо, яке він начебто мав намір виправити.

— Бодай тобі дідько вибив зуби! — бурмотав Гурт. — Бодай би пропав цей наглядч королівського лісу! Стриже пазурі нашим собакам, а потім вони ні на що не годяться. Будь другом, Вамбо, допоможи. Зайди з того боку пагорба й пужни їх звідтіля. За вітром вони самі підуть додому, як ягнята.

— Правду кажучи, — сказав Вамба, не рушаючи з місця, — я вже встиг порадитися з цього приводу зі своїми ногами, і вони вирішили, що тягати моє гарне вбрання по трясовині було б ворожим актом проти моєї величності й королівського вбрання. А тому, Гурте, от що я скажу тобі: поклич-но Ікланя, а череду нехай спіткає її доля. Чи тобі не байдуже, зустрінуться твої свині з загоном солдатів, чи зі зграєю розбійників,

чи з мандрівними прочанами! Адже до ранку свині однаково перетворяться на норманів, і притому тобі ж на радість і полегшення.

— Як же так — свині, мені на радість і полегшення, перетворяться на норманів? — запитав Гурт. — Ну ж бо, поясни. Голова в мене зараз не варить, а на думці лише злість, тож мені не до загадок.

— Ну, як називаються ці тварини, що рохкають і дибають на чотирьох ногах? — запитав Вамба.

— Свині, дурню, свині, — відповів пастух. — Це всякому недоумкові відомо.

— Правильно, "swine" — саксонське слово. А от як ти назвеш свиню, коли вона зарізана, оббілована, порубана на кавалки й повішена за ноги, наче зрадник?

— Туша, — відповів свинар.

— Дуже радий, що й це відомо всякому дурневі, — зауважив Вамба. — А "touche", здається, має нормано-французький корінь. Виходить, поки свиня жива й за нею наглядає саксонський раб, то називають її по-саксонському; але вона стає норманом, щойно потрапляє до панського палацу і з'являється на бенкеті у знатних осіб. Що ти на це скажеш, друже мій Гурте?

— Правду говориш, друже Вамбо. Не знаю лише, як ця правда потрапила у твою дурну голову.

— А ти послухай, що я тобі ще скажу, — вів далі Вамба в тому ж дусі. — От, наприклад, старий наш олдерменський[5] віл: поки його пасуть такі раби, як ти, він носить своє саксонське прізвисько "veal", коли ж він опиняється перед знатним паном, віл стає полум'яним і люб'язним французьким мсьє де Туром. У такий же спосіб і ягня стає маркізом де Мутоном: поки за ним потрібно доглядати — то сакс, але коли воно потрібне для насолоди — йому дають норманську назву.

— Клянуся святим Дунстаном, — відповів Гурт, — ти кажеш правду, хоч вона й гірка. Нам залишилося тільки повітря, щоб дихати, та і його не забрали тільки тому, що інакше ми не виконали б роботу, завдану на наші плечі. Що смачніше та масніше, те до їхнього столу; жінок найкрасивіших — на їхні лежа; найкращі й найхоробріші з нас повинні служити у чужоземних військах і встеляти своїми кістками далекі краї, а тут мало хто залишається, та й ті не мають ані снаги, ані охоти захищати бідолашних саксів. Дай Боже здоров'я нашому господареві Седрику за те, що він обстоював нас, як личить мужньому воїнові; от лише днями прибуде в нашу сторону Реджинальд Фрон де Беф, тоді й побачимо, чого вартують усі клопоти Седрика... Сюди, сюди! — загукав він раптом, знову підвищуючи голос. — Ось так, гарненько їх, Ікланю! Молодець, усіх зібрав до купи.

— Гурте, — сказав блазень, — з усього видно, що ти вважаєш мене дурнем, інакше не пхав би голову в петлю. Адже варто мені натякнути Реджинальду Фрон де Бефу або Філіпу де Мальвуазену, що ти лаєш норманів, умить тебе підвісять на одному з цих дерев. От і гойдатимешся для остраху всім, хто надумає паплюжити знатних панів.

— Дідько! Невже ти здатен мене виказати? Сам же підбурював мене на такі слова! — вигукнув Гурт.

— Виказати тебе? Ні, — мовив блазень, — так роблять розумні люди, де вже мені, дурневі... Але тихіше... — перервав він сам себе, прислухаючись до кінського тупоту, що розлунював уже досить виразно. — Хто це до нас їде?

— А тобі не байдуже, хто там їде? — запитав Гурт, який встиг тим часом зібрати всю череду та гнав її вздовж похмурої просіки.

— Ні, я маю побачити цих вершників, — відповів Вамба. — Можливо, вони їдуть із чарівного царства з дорученням від короля фей Оберона[6]...

— Не варнякай! — перебив його свинар. — Маєш бажання молоти дурниці, коли он там, майже під боком, насувається гроза із громом і блискавкою. Чуєш, який гуркіт? А злива! Я в житті не бачив улітку таких великих і стрімких крапель. Поглянь, вітру немає, а дуби тріскотять і стогнуть, як у бурю. Помовч-но краще, та поспішаймо додому, перш ніж нас закрутить гроза! Ніч буде страшною.

Вамба, поза сумнівом, зважив на силу цих аргументів і вирушив за своїм товаришем, який взяв довгий ціпок, що лежав біля нього на траві, і надав ходу. А цей новітній Евмей[7] квапливо прямував до узлісся, підганяючи за допомогою Ікланя череду, що пронизливо рохкала.

Розділ II

Був серед них і чорноризець ловкий,
Палкий наїзник, любляв він лови,
Далекі прощі — та не целібат,
Зате чудовий з нього був абат:
Його ж бо стайню вся округа знала,
Його вуздечка пряжками бряжчала,
Мов на каплиці голосистий дзвін,
Дохід з якої любо тринькав він.

Дж. Чосер

Кінський тупіт усе наближався, і, незважаючи на вмовляння й лайку свого супутника, Вамба, якому не терпілося швидше побачити вершників, раз у раз зупинявся з різних приводів: то рвав з високого куща недостиглі горіхи, то заглядався на сільську дівицю, що проходила повз, і тому вершники невдовзі наздогнали їх.

Кавалькада складалася з десятиох чоловіків; двоє, які їхали попереду, були, певно, поважні пани, а решта — їхні слуги. Стан і звання однієї із цих осіб неважко було встановити: це була, без сумніву, духовна особа високого рангу. На плечах — одяг монаха-францисканця, пошитий із чудової матерії, що суперечило статуту цього ордена; плащ із каптуром з найкращого фламандського сукна, спадаючи красивими широкими бганками, підкреслював його ставну, хоча й трохи огрядну постать.

Його обличчя так само мало говорило про смиренність, як і одяг — про презирство до мирської розкоші. Риси його обличчя були б приємні, якби очі не блищали з-під навислих вік тим лукавим епікурейським вогником, що викриває обережного сластолюбця. Втім, його професія й статус привчили його так володіти собою, що при бажанні він міг додати своєму обличчю врочистості, хоча від природи воно виражало

благодушність і поблажливість. Всупереч монастирському статуту, так само як і едиктам пап і церковних соборів, одяг його був розкішним: рукави плаща в цього церковного сановника були підбиті й облямовані дорогим хутром, а мантия застібалася золотою пряжкою, і весь орденський одяг був настільки вишуканий і ошатний, як у наші дні сукні красунь квакерської секти: вони зберігають призначені їм фасони й кольори, але вибором матеріалів і їхнім поєднанням уміють додати до свого туалету кокетливості, властивої світському марнославному.

Поважний прелат їхав верхи на вгодованому мулі; його упряж була багато прикрашена, а вуздечка, за тодішньою модою, обвішана срібними дзвіночками. У поставі прелата не було помітно чернечої незграбності — навпаки, вона вирізнялася грацією й упевненістю чудового наїзника. Здавалося, що якою б приємною не була спокійна хода мула та його розкішні прикраси, все-таки чепурний монах користувався таким скромним засобом пересування лише для переїздів широким гостинцем. Один зі служителів-мирян, які складали його почет, вів за вуздечку чудового іспанського жеребця, на якому монах виїжджав в урочистих випадках. На ті часи купці з найбільшим для себе ризиком і нескінченними труднощами вивозили з Андалузії таких коней, що були в моді в багатих і знатних вельмож. Сідло й упряж на цьому чудовому коні були вкриті довгою попоною, що спускалася майже до самої землі і була розшита зображеннями хрестів та інших церковних емблем. Інший служитель вів загнуданого в'ючного мула, навантаженого, ймовірно, поклажею настоятеля; двоє ченців того ж ордену, але нижчих ступенів, їхали позаду всіх, пересміхаючись, жваво розмовляючи й не звертаючи жодної уваги на інших вершників.

Супутником духовної особи був чоловік високого зросту, віком за сорок років, сухорлявий, дужий і мускулястий. Його атлетична постать внаслідок постійних вправ, здавалося, складалася з одних кісток, м'язів та сухожилів; видно було, що він пережив безліч важких випробувань і готовий перенести ще стільки ж. На ньому була червона шапка з хутряною опушкою з тих, що французи називають *mortier*[8] за подібність її форми з макітрою, перекинутою догори дном. На обличчі його ясно читалося бажання викликати в кожному зустрічному почуття боязкої поваги й остраху. Дуже виразне, нервово обличчя його з різкими рисами, засмагле під променями тропічного сонця до негритянської чорноти, у спокійні хвилини, здавалося, ніби дрімало після вибуху бурхливих пристрастей, але жили, що набрякли на чолі, й посмикування верхньої губи виказували, що буря щохвилини може вибухнути знову. У погляді його сміливих, темних, проникливих очей можна було прочитати цілу історію про загрози й переборені небезпеки. Він мав такий вигляд, ніби йому хотілося викликати опір своїм бажанням — лише для того, щоб змести супротивника з дороги, проявивши свою волю й мужність. Глибокий шрам над бровами надавав ще більшої суворості його обличчю й лиховісного виразу одному оку, що було злегка зачеплене тим же ударом і трохи косило.

Цей вершник, так само як і його супутник, був одягнений у довгий чернечий плащ, але червоний колір цього плаща показував, що вершник не належить до жодного з

чотирьох головних чернечих орденів. На правому плечі був нашитий білий сукняний хрест особливої форми. Під плащем виднілася несумісна із чернечим саном кольчуга з рукавами й рукавичками із дрібних металевих кілець; вона була зроблена надзвичайно майстерно й так само щільно й пружно прилягала до тіла, як наші светри, сплетені з м'якої вовни. Наскільки дозволяли бачити зморшки плаща, його стегна захищала така ж кольчуга; коліна були покриті тонкими сталевими пластинками, а литки — металевими кольчужними панчолами. За поясом був заткнутий великий двосічний кинджал — єдина при ньому зброя.

Їхав він верхи на міцному дорожньому коні, очевидно для того, щоб поберегти сили свого лицарського бойового коня, якого один зі зброєносців вів позаду. На коні було повне бойове спорядження; з одного боку сідла висів короткий бердиш із коштовною дамаською насічкою, з іншого — прикрашений пір'ям шолом господаря, каптур-кольчуга та довгий двосічний меч. Інший зброєносець віз над головою спис свого господаря; на вістрі списа розвівався невеликий прапор із зображенням такого ж хреста, який був нашитий на плащі. Той же зброєносець тримав невеликий трикутний щит, широкий угорі, щоб прикривати всі груди, а донизу загострений. Щит був у чохлі з червоного сукна, через що не можна було побачити написане на ньому гасло.

Слідом за зброєносцями їхали ще двоє слуг; темні обличчя, білі тюрбани й особливий покрій одягу виказували в них уродженців Сходу. Взагалі в зовнішності знатного воїна і його почті було щось дике й чужоземне. Одяг його зброєносців блищав розкішшю, східні слуги носили срібні обручі на шиях і браслети на напівголих смаглявих руках і ногах, їхній одяг із шовку, розшитий візерунками, свідчив про родовитість і багатство їхнього пана й творив у той же час різкий контраст із простотою його власного військового одягу. Вони були озброєні кривими шаблями із золотою насічкою на руків'ях і піхвах та турецькими кинджалами ще витонченішої роботи. У кожного стирчав при сідлі пучок дротиків фути з чотири завдовжки, з гострими сталевими вістряма. Цей різновид зброї був у великому вжитку в сарацинів, його й понині ще застосовують там у військовій грі, улюбленій східними народами, що називається "ель джерід". Коні, на яких їхали слуги, були арабської породи; сухоребрі, легкі, із пружним кроком, тонкогріві, вони нічим не нагадували тих важких і великих жеребців, яких розводили в Нормандії та Фландрії і які б мали витримати воїнів у повному бойовому озброєнні. Поруч із цими величезними тваринами арабські коні здавалися витонченою, легкою тінню.

Незвичайний вид цієї кавалькади збудив цікавість не тільки Вам-би, але і його менш легковажного товариша. В особі ченця він негайно впізнав пріора абатства Жорво, відомого на всю околицю любителя полювання, веселих гулянок, а також, якщо вірити поголосу, й інших мирських утіх, ще менш сумісних із чернечими обітницями.

Проте на ті часи не надто вимогливо ставилися до поведження ченців і священників, тож пріор Еймер користувався доброю славою серед сусідів свого абатства. Його весела й вільнолюбна вдача та постійна готовність дарувати відпущення дрібних гріхів робили його улюбленцем всіх місцевих дворян, титулованих і нетитулованих, із багатьма з яких

він родичався, тому що належав до знатного норманського роду. Дами особливо були налаштовані ставитися без зайвої суворості до поведінки чоловіка, який не лише був незмінним шанувальником прекрасної статі, але й вирізнявся вмінням прогнати смертельну нудьгу, що занадто часто охоплювала їх у стародавніх покоях феодальних замків. Настоятель був азартним мисливцем, мав найкращих соколів і хортів у всій північній околиці, цим видом спорту він завоював симпатії дворянської молоді; з людьми поважного віку він грав іншу роль, що відмінно йому вдавалося, коли це було потрібно. Його поверхнева начитаність була досить велика, щоб вселяти навколишнім невігласам повагу до його вченості, а поважна постава й піднесені міркування про авторитет церкви й духівництва підтримували думку про його святість. Навіть простий люд, який найсуворіше ставиться до поведінки вищих станів, поблажливо дивився на легковажність пріора Еймера. Річ у тому, що Еймер був дуже щедрий, а за милосердя, як відомо, відпускається безліч гріхів, хоча Писання вкладає в ці слова трохи інакший сенс. Більша частина монастирських доходів була в його повному володінні. Це давало йому можливість не тільки багато витратити на власні примхи, але й надавати щедрі допомоги сусідам-селянам. Якщо й траплялося пріорові Еймеру із зайвою палкістю скакати на полюванні або надто засиджуватися на бенкеті, якщо комусь доводилося бачити, як на світанку він пробирається через бічну хвіртку в стіні свого абатства, повертаючись додому після побачення, що тривало цілу ніч, люди лише знизували плечима й примирялися з такими провинами настоятеля, згадуючи, що так само грішили й багато хто з його побратимів, не спокутуючи своїх гріхів тими якостями, якими вирізнявся цей чернець. Словом, пріор Еймер був дуже добре відомий і нашим саксам. Вони незграбно вклонилися йому й отримали його благословення: "Venedicite, mes filz"[9].

Але дивакувата зовнішність супутника Еймера і його почту вразила уяву свинаря й Вамби так, що вони не чули запитання настоятеля, коли той хотів довідатися, чи не знають вони неподалік місцини, де можна було б зупинитися на ніч. Особливо здивував їх напівчернечий-напіввійськовий одяг засмаглого іноземця й чудне вбрання та небачене озброєння його східних слуг. Дуже ймовірно також, що для слуху саксонських селян неприємною була мова, якою їх благословили й поставили запитання, хоча вони й розуміли, що це значить.

— Я вас запитую, діти мої, — повторив настоятель, підвищивши голос і перейшовши на той діалект, на якому спілкувалися між собою нормани й сакси, — чи немає по сусідству доброї людини, що з любові до Бога й через сумлінність до святої нашої матері церкви прийняла б на ночівлю й підкріпила сили двох смиренних її служителів та їхніх супутників?

Незважаючи на зовнішню скромність цих слів, він вимовив їх з великою поважністю.

"Двоє смиренних служителів матері церкви! Хотів би я подивитися, які ж у неї бувають дворецькі, чашники та інші старші слуги", — подумав Вамба, проте ж, хоча й славився дурнем, остерігся вимовити свою думку вголос.

Зробивши подумки таку примітку до промови пріора, він підняв очі й відповів:

— Якщо преподобним отцям бажані ситні трапези й м'які постелі, то в декількох милях звідси розташоване Бринксвортське абатство, де їм, відповідно до їхнього сану, влаштують найпочесніший прийом; якщо ж вони зволють провести вечір у покаянні, то ген ота лісова стежка доведе їх прямісінько до пустельної хатини в урочищі Копменгерст, де благочестивий самітник дасть прихисток їм під своїм дахом і розділить із ними вечірні молитви.

Але пріор похитав головою, вислухавши обидві пропозиції.

— Мій добрий друже, — сказав він, — якби дзенькіт твоїх бубонців не скаламутив твого розуму, ти б знав, що Clericus clericum non decimal[10], тобто в нас, духовних осіб, не заведено просити гостинності одне в одного, і ми звертаємося за цим до мирян, щоб дати їм зайву можливість послужити Богові, допомагаючи його слугам.

— Я всього лише осел, — відповів Вамба, — і навіть маю честь носити такі ж дзвіночки, як і мул вашого єгомостя. Однак мені здавалося, що доброта матері церкви і її служителів виявляється, як і в усіх інших людей, насамперед до своєї родини.

— Перестань грубіянити, нахабо! — прикрикнув озброєний вершник, суворо перебиваючи балаканину блазня. — І вкажи нам, якщо знаєш, дорогу до замку... Як ви назвали цього Франкліна, пріоре Еймер?

— Седрик, — відповів пріор, — Седрик Сакс... Скажи мені, приятелю, чи далеко ми від його господи й чи можеш ти показати нам дорогу?

— Знайти дорогу буде важкувато, — відповів Гурт, уперше вступаючи в бесіду. — Притому у Седрика в будинку рано лягають спати.

— Ну, не мели дурниць! — сказав воїн. — Можуть і встати, щоб прийняти таких подорожан, як ми. Нам не пристало принижуватися й просити гостинності там, де ми маємо право її вимагати.

— Не знаю, — похмуро сказав Гурт, — чи добре я зроблю, якщо вкажу дорогу до будинку мого пана таким людям, які хочуть вимагати те, що інші раді отримати з милості.

— Ти вирішив іще сперечатися зі мною, рабе! — вигукнув воїн.

Із цими словами він пришпорив свого коня, змусив його круто повернути й підняв батіг, щоб покарати зухвалого простолюдина.

Гурт метнув на нього злісний і мстивий погляд і з погрозою, хоча й нерішуче, схопився за ніж; але в ту ж хвилину пріор Еймер повернув свого мула вперед і, повставши між воїном і свинарем, попередив небезпечне зіткнення.

— Ні, ім'ям святої Марії прошу вас, брате Бріан, пам'ятати, що ви тепер не в Палестині, де володарювали над турецькими язичниками й невірними сарацинами; тут, на нашому острові, ми не любимо ударів і приймаємо їх лише від святої церкви, що карає люблячи... Скажи мені, добрий чоловіче, — продовжував він, звертаючись до Вамби й підкріплюючи свою промову невеликою срібною монетою, — як проїхати до Седрика Сакса. Ти повинен знати туди дорогу й зобов'язаний вказати її будь-якому подорожанину, а тим більше духовним особам.

— Справді, вельмишановний отче, — відповів блазень, — сарацинська голова вашого преподобного брата до того перелякала мою, що я забув дорогу додому... Не знаю навіть, чи потраплю й сам туди сьогодні...

— Дурниці! — сказав настоятель. — Коли захочеш, то згадаєш. Цей преподобний побратим мій все життя боровся з сарацинами за володіння гробом Господнім. Він належить до ордену лицарів Храму[11], про яких ти, можливо, чув: він наполовину чернець, наполовину воїн.

— Якщо він хоч наполовину чернець, — сказав блазень, — то йому не личить так нерозумно поводитися з перехожими, якщо вони не поспішають із відповіддю на запитання, до яких їм немає діла.

— Гаразд, я вибачаю тобі з тією умовою, що ти покажеш мені дорогу до будинку Седрика, — сказав абат.

— Добре, — відповів Вамба. — Ваше преподобіє, їдьте по цій стежині до того місця, де побачите врослий у землю хрест; від нього ледь одна верхівка видніється, та й то не більше як на лікоть заввишки. Від цього хреста врізнобіч ведуть чотири дороги. Але ви поверніть ліворуч, і сподіваюся, що ваше преподобіє досягне нічлігу перш, ніж вибухне гроза.

Абат подякував мудрому порадинику, і вся кавалькада, пришпоривши коней, поскакала з тією стрімкістю, з якою люди поспішають досягти нічлігу, рятуючись від нічного буревію.

Коли тупіт копит ущух на віддалі, Гурт сказав своєму товаришеві:

— Якщо преподобні отці скористаються твоєю розумною порадою, навряд чи вони доїдуть сьогодні до Ротервуда.

— Так, — посміхнувся блазень, — зате вони можуть доїхати до Шефілда, коли їм пощастить, а для них і це добре. Не такий вже я поганий лісничий, щоб указувати собакам, де залягла дичина, якщо не хочу, щоб вони її роздерли.

— Це ти добре зробив, — сказав Гурт. — Погано буде, якщо Еймер побачить леді Ровену, а ще гірше, мабуть, якщо Седрик посвариться з цим ченцем, що легко може статися. А ми з тобою — добрі слуги: лише дивитимемося, слухатимемо й помовчуватимемо.

... Повернімося ж до двох вершників, які, залишивши рабів Седрика далеко позаду, вели бесіду нормано-французькою мовою, як і всі тодішні особи вищого стану, за винятком тих нечисленних, хто ще пишався своїм саксонським походженням.

— Чого хотіли ті нахаби, — запитав лицар Храму в абата, — і чому ви не дозволили мені покарати їх?

— Але, брате Бріан, — відповів пріор, — один з них геть дурень, і дивно було б вимагати в нього відповіді за його дурниці; що ж до іншого грубіяна, то він з породи тих неприборканих, лютих дикунів, які, як я вам не раз казав, досі зустрічаються серед нащадків скорених саксів: для них немає більшого задоволення, ніж показувати при кожному зручному випадку свою ненависть до переможців.

— Ввічливість я б жваво в них вколотив! — відповів тамплієр. — Із такими людьми я

вмію поводитися. Наші турецькі полонені у своїй неприборканій люті здаються страшнішими за самого Одіна[12]; однак, пробувши два місяці в моєму будинку під наглядом доглядача за невільниками, вони ставали сумирними, слухняними, послужливими й навіть запопадливими. Щоправда, сер, з ними доводиться постійно остерігатися отрути й кинджала, тому що вони за кожної зручної нагоди охоче пускають у хід і те й інше.

— Але ж всякий народ має свої звичаї, — заперечив пріор Ей-мер. — Прибий ви цього малого, ми так і не довідалися б дорогу до будинку Седрика; крім того, якби нам самим і вдалося дістатися туди, то Седрик неодмінно розпочав би з вами сварку через побої, завдані його рабам. Пам'ятаєте, що я вам казав: цей багатий Франклін гордий, запальний, ревнивий і дратівливий, він налаштований проти нашого дворянства й посварився навіть зі своїми сусідами — Реджинальдом Фрон де Бефом і Філіпом Мальвуазеном, які жартувати не люблять. Він так міцно тримається за права свого роду й так пишається тим, що є нащадком по прямій лінії від Герварда[13], одного зі знаменитих поборників Гептархії, по-нашому семицарства, отож його й не називають інакше, як Седрик Сакс. Він похваляється своєю кривною спорідненістю з тим самим народом, від якого багато хто з його одноплемінників охоче відрікається, щоб уникнути — *vae victis*[14] — нещастя, що випадають на долю переможеного.

— Пріоре Еймер, — сказав тамплієр, — ви великий добродій, знавець жіночої краси й не гірше трубадурів знайомі з усім, що стосується статутів кохання; але ця славнозвісна Ровена повинна бути воістину дивом краси, щоб винагородити мене за поблажливість і терпіння, які мені доведеться виявити, щоб здобути прихильність такого хлопа й заколотника, яким, із ваших слів, є її батько Седрик.

— Седрик їй не батько, а лише далекий родич, — сказав абат. — Вона походить із знатнішого роду, ніж він. Він сам напросився їй в опікуни й прив'язаний до неї так, що й власна дочка не була б йому дорожчою. Про красу її ви незабаром зможете судити самі. І нехай я буду еретиком, а не щирим сином церкви, якщо білина її обличчя та її величний і воднораз лагідний погляд блакитних очей не витіснять із вашої пам'яті чорнокосих дівчат Палестини або гурій мусульманського раю.

— Ну, а якщо ваша уславлена красуня, — сказав тамплієр, — виявиться не такою гарною, ви пам'ятаєте про заставу?

— Мій золотий ланцюг, — відповів абат, — а ваша застава — десять бочок хіоського вина. Я можу вважати їх своїми, ніби вони вже стоять у монастирському підвалі під ключем у старого Дениса, мого келаря.

— Але ви дозволите мені особисто вирішити спір, — сказав лицар Храму, — і я програю лише в тому випадку, якщо зізнаюся, що від минулої Трійці не бачив такої гарної дівичі. Адже ми з вами так умовилися? Ну, пріоре, прощайтеся зі своїм золотим ланцюгом. Я надягну його на свій нагрудник на арену в Ашбі де ля Зуш.

— Якщо виграєте чесно, то й носитимете, коли вам заманеться, — сказав пріор. — Я повірю вам на слові, як лицареві й церковникові. А все-таки, брате, прийміть мою пораду й будьте люб'язнішим: адже вам доведеться мати справу не з полоненими

язичниками або східними рабами. Седрик Сакс така людина, що коли вважатиме себе ображеним — а він дуже чутливий до образ, — то не зважатиме ні на ваше лицарство, ні на мою високу посаду, ні на наш священний сан і вижене нас ночувати просто неба, хоч би надворі стояла глупа ніч. І, крім того, остерігайтеся дуже пильно дивитися на Ровену: він охороняє її надзвичайно ревниво. Якщо дамо йому найменший привід до побоювань, ми з вами пропали. Кажуть, що він вигнав із хати єдиного сина лише за те, що той насмілювався звести закохані очі на цю красуню. Без сумніву, їй можна поклонятися лишень оддалік; наближатися ж до неї дозволяється тільки з такими думками, з якими ми підходимо до вівтаря пресвятої діви.

— Гарзд, нехай буде так, — відповів тамплієр, — докладу зусиль, щоб стриматися й поводитися, як скромна дівиця. У всякому разі, не бійтеся, що хто-небудь посміє вигнати нас із будинку. Ми з моїми зброєносцями й слугами, Аметом і Абдаллою, досить сильні, щоб домогтися гарного прийому.

— Ну, так далеко нам не можна заходити... — відповів пріор. — Але ось і врослий у землю хрест, про який казав нам блазень. Однак ніч така темна, що важко розрізнити дорогу. Він, здається, сказав, що потрібно повернути ліворуч.

— Ні, праворуч, — сказав Бріан, — я пам'ятаю, щі праворуч.

— Ліворуч, звісно, ліворуч. Я пам'ятаю, що він саме ліворуч вказував кінцем своєї дерев'яної шпаги.

— Так, проте шпагу він тримав у лівій руці й вказував поперек свого тіла в протилежний бік, — сказав тамплієр.

Як це завжди буває, кожен уперто відстоював свою думку; запитали слуг, але почет увесь час тримався оддалік і тому не чув того, що казав Вамба. Нарешті Бріан, вдивляючись у темряву, помітив біля підніжжя хреста якусь постать й сказав:

— Тут хтось лежить: чи спить, чи мертвий. Гуго, поторсай-но його кінцем твого списа.

Зброєносець не встиг торкнутися лежачого, як той підхопився, вигукнувши чистою французькою:

— Хто б ти не був, але невічливо так переривати мої роздуми!

— Ми лише хотіли запитати тебе, — сказав пріор, — як проїхати до Ротервуда, до житла Седрика Сакса.

— Я сам іду до Ротервуда, — сказав незнайомець. — Був би в мене верховий кінь, я б провів вас туди. Дорогу, хоча вона й дуже заплутана, я знаю чудово.

— Мій друже, ми тобі віддячимо й винагородимо, — сказав пріор, — якщо ти проведеш нас до Седрика.

Абат наказав одному зі служителів поступитися своїм конем незнайомцеві, пересівши на іспанського жеребця.

Провідник попрямував у бік, протилежний тому, який вказав Вамба. Стежка незабаром заглибилася в саму хащу лісу, перетинаючи кілька струмків із багnistими берегами; переправлятися через них було досить ризиковано, проте незнайомець знаходив найсухіші і найбезпечніші місця для переправи. Обережно просуваючись

уперед, він вивів нарешті загін на широку просіку, наприкінці якої виднілася величезна, незграбна будівля.

Указавши на нього рукою, провідник сказав абатові:

— Оце Ротервуд, житло Седрика Сакса.

Ця звістка особливо втішила Еймера, який мав не дуже міцні нерви й під час переїзду багnistими низинами відчував такий страх, що не мав анінайменшого бажання розмовляти зі своїм провідником. Зате тепер, почувавши себе в безпеці й недалеко від пристановиська, він миттю оговтався; цікавість його негайно пробудилася, і пріор запитав провідника, хто він такий і звідки.

— Я прочанин і щойно повернувся зі Святої Землі, — відповів той.

— Краще б ви там і залишалися воювати за володіння святим гробом, — сказав лицар Храму.

— Ваша правда, високоповажний пане лицарю, — відповів прочанин, якому зовнішність тамплієра була, мабуть, добре знайома. — Але що ж дивуватися, коли простий селянин на кшталт мене повернувся додому; адже навіть ті, хто клявся присвятити все життя звільненню святого міста, тепер подорожують вдалині від тих місць, де вони повинні були б боротися відповідно до своєї обітниці?

Тамплієр уже зібрався дати гнівну відповідь на ці слова, та абат втрутився в розмову, висловивши подив, як це провідник, що давно покинув ці місця, дотепер ще так добре пам'ятає всі лісові стежки.

— Я тутешній уродженець, — відповів провідник.

І в ту ж хвилину вони опинилися перед житлом Седрика. Це був величезний, незграбний будинок із декількома внутрішніми дворами й огорожами. Його розміри свідчили про багатство господаря, однак воно дуже відрізнялося від високих, обнесених кам'яними стінами й захищених зубчастими вежами замків, де жили норманські дворяни; згодом ці дворянські житла стали типовим архітектурним стилем у всій Англії.

Втім, і в Ротервуді був захист. На ті непевні часи жоден маєток не міг обійтися без укріплень, інакше він негайно був би пограбований і спалений. Довкола всієї садиби йшов глибокий рів, наповнений водою із сусідньої річки. Обабіч цього рову проходив подвійний частокіл із загострених колод, які завозилися з сусідніх лісів. Із західного боку в зовнішній огорожі були прорубані ворота; підйомний міст вів від них до воріт внутрішньої огорожі. Особливі виступи з боків воріт давали можливість обстрілювати супротивника перехресним вогнем із луків і пращ.

Зупинившись перед воротами, тамплієр голосно й нетерпляче засурмив у ріг. Потрібно було квапитися, позаяк дощ, що так довго збирався, полив у цю хвилину як із цебра.

Розділ III

Тоді (о радість!) з диких берегів

Північне море переплив саксонець,

Золотокудрий і блакитноокий.

Дж. Томсон, "Свобода"

В просторій, але низькій залі, на великому дубовому столі, збитому із грубих, погано струганих дощок, приготована була вечірня трапеза Седрика Сакса.

Кімнату ніщо не відокремлювало від неба, крім даху, критого тесом і очеретом і підтримуваного міцними кроквами й поперечинами.

У протилежних кінцях зали були розташовані величезні груби, їхні комини були влаштовані так погано, що більша частина диму залишалася в приміщенні. Від постійної кіптяви колодяні крокви й поперечини під дахом були густо вкриті глянсуватим шаром сажі, як чорним лаком. На стінах висіли різні знаряддя для полювання й бойове озброєння, а в кутах зали були стулчасті двері, які вели до інших кімнат великого будинку.

Вся обстановка вирізнялася суворою саксонською простотою, якою пишався Седрик. Підлога була зроблена із глини з вапном і добряче втоптана, — таку й донині нерідко можна зустріти в наших коморах. В одному кінці зали підлога була трохи піднята; на цьому місці, що називалося почесним помостом, могли сидіти лише старші члени сімейства й найповажніші гості. Впоперек помосту стояв стіл, накритий дорогою червоною скатертиною; від середини його уздовж нижньої частини зали тягся інший, призначений для трапез домашньої челяді й простолюдинів.

Всі столи разом були подібні за формою до букви "Т" або до стародавніх обідніх столів, що й дотепер зустрічаються в старомодних коледжах Оксфорда й Кембриджа. Довкола головного стола на помості стояли міцні стільці й крісла з різьбленого дуба. Над помостом був напнутий сукняний балдахін, що певною мірою захищав поважних осіб від дощу, котрий пробивався крізь поганий дах.

Біля помосту на стінах висіли строкаті, із грубим малюнком драпірування, а підлога була вистелена таким самим яскравим килимом. Над довгим нижнім столом, як ми вже говорили, зовсім не було ніякої стелі, не було ні балдахіна, ні драпірувань на грубо вибілених стінах, ні килима на глиняній підлозі; замість стільців тяглися масивні лави.

По центру верхнього столу вище за інші стояли два крісла, що призначалися для господині й господаря, які очолювали всі трапези й тому носили почесне звання "роздавачів хліба". До кожного з цих крісел була підставлений ослінчик для ніг, прикрашений різьбленням і візерунком зі слонової кістки, що вказувало на особливий стан тих, кому вони належали.

На одному з цих крісел сидів зараз Седрик Сакс, нетерпляче очікуючи вечері. Хоча він був за своїм званням не більше як знатний тен або, як називали його нормани, Франклін, однак усяке запізнення обіду або вечері дратувало його не менше, ніж будь-якого шляхетного олддермена старого чи нового часу.

З обличчя Седрика було видно, що він людина прямодушна, нетерпляча й запальна. Середнього зросту, широкоплечий, із довгими руками, він вирізнявся міцною будовою людини, що звикла переносити суворі злидні на війні або втому на полюванні. Він мав голову правильної форми, білі зуби; широке обличчя з великими блакитними очима дихало сміливістю й прямою й виражало таку благодущність, яка легко змінюється

вибухами раптового гніву. У його очах блищали гордість і постійна нашорошеність, бо ця людина все життя захищала свої права, зазіхання на які безперестану повторювалися, а його швидка, палка й рішуча вдача завжди тримала його в тривозі за свій надзвичайний стан. Довге русяве волосся Седрика, розділене рівним проділом, який йшов від тімені до чола, падало на плечі; сивина ледь пробивалася в ньому, хоча чоловікові вже повернуло на шістдесят.

На ньому був каптан зеленого кольору, оброблений біля коміра й обшлагів сірим хутром, що цінується нижче горностая й виробляється, як вважають, зі шкурок сірої білки. Каптан не був застебнутим, і під ним виднілася вузька, припасована до тіла куртка із червоного сукна. Штани з такого ж матеріалу доходили лише до колін, залишаючи гомілки оголеними. Його взуття було тієї ж форми, що й у селян, але із кращої шкіри, й застібалася спереду золотими пряжками. На руках він носив золоті браслети, на шиї — широке намисто з того ж дорогоцінного металу, навколо талії — пояс, багато оздоблений дорогоцінним камінням; до пояса був прикріплений короткий прямий двосічний меч із сильно загостреним кінцем. За кріслом висіли довгий плащ із червоного сукна, облямований хутром, і шапка з ошатним гаптуванням, що становили звичайний парадний костюм багатого землевласника. До спинки крісла була притулена коротка рогатина із широкою блискучою сталевною голівкою, що правила Седрикові під час прогулянок замість тростини або як зброя.

Декілька слуг, чий одяг був ніби перехідним щаблем між розкішним костюмом господаря й грубою простотою одягу свинаря Гурта, зазирали в очі своєму повелителю й очікували його наказів. Із них двоє чи троє старших стояли на помості, за кріслом Седрика, інші трималися в нижній частині зали. Були тут слуги й іншої породи: три волохаті хорти із тих, з якими полювали на ті часи на вовків та оленів; кілька величезних сухорлявих гончих і два маленькі песики, які тепер називаються тер'єрами. Вони з нетерпінням очікували вечери, але, угадуючи своїм особливим собачим нюхом, що господар не в гуморі, не зважувалися порушити його похмурого мовчання; можливо, вони побоювалися й білого кийка, що лежав на столі біля прибору й був призначений для того, щоб запобігти настирливості чотириногих слуг. Один лише страшний старий вовкодав із розв'язністю розпеченого улюбленця підсів ближче до почесного крісла й час від часу наважувався привернути до себе увагу господаря, то кладучи йому на коліна свою велику кошлату голову, то тицяючись носом у його долоню. Але навіть і його відстороняли суворим окриком: "Геть, Болдере, геть! Я не в гуморі бавитися з тобою!"

Річ утім, що Седрик, як ми вже зазначили, почувався не надто радісним. Леді Ровена, яка їздила до вечерні в якусь віддалену церкву, щойно повернулася додому й забарилася в себе, змінюючи одяг, змоклий під дощем. Про Гурта не було ні слуху, ні духу, хоча той давно вже мав пригнати череду додому. Тим часом часи стояли тривожні, і можна було побоюватися, що череда затрималася через зустріч із розбійниками, яких у навколишніх лісах розвелася безліч, або через напад якогонебудь сусіднього барона, настільки впевненого у своїй силі, щоб зневажити чужу

власність. А позаяк більша частина багатств саксонських поміщиків припадала саме на численні череди свиней, особливо в лісистій місцевості, де ці тварини легко знаходили харч, то Седрик мав обґрунтовані причини для занепокоєння.

На додачу до всього наш саксонський тен скучив за улюбленим блазнем Вамбою, який своїми жартами приперчував вечірню трапезу й надавав особливого присмаку вину та елю. Звичайна година вечері Седрика давно минула, а він нічого не їв від самого полудня, а це й у наш час могло б зіпсувати настрої поважному землевласникові. Він висловлював своє невдоволення уривчастими зауваженнями, то бурмочучи їх про себе, то звертаючись до слуг, найчастіше до свого чашника, який час від часу підносив йому для заспокоєння срібну чарочку з вином.

— Чому леді Ровена так забарилася?

— Вона зараз прийде, лише перевдягнеться, — відповіла одна з покоївок із тією розв'язністю, з якою улюблена служниця пані зазичай розмовляє з головою сімейства. — Ви ж самі не захочете, щоб вона з'явилася до столу в самому капорі й у спідниці, а вже жодна дама в нашій окрузі не одягається швидше за леді Ровену.

Такий незаперечний доказ начебто задовольнив Сакса, який у відповідь промимрив щось незрозуміле, а потім зауважив:

— Дай Боже, щоб наступного разу була ясна погода, коли вона поїде до церкви Святого Йоанна. Однак, — продовжував він, звертаючись до чашника й раптово підвищуючи голос, немов зрадівши випадку зірвати свою досаду, не побоюючись заперечень, — якого дідька Гурт дотепер стовбичить в полі? Так і дочекаємося поганих звісток про нашу череду. Але ж він завжди був старанним і обачним слугою! Я вже подумував дати йому кращу посаду — хотів навіть призначити його одним зі своїх охоронців.

Саме тут чашник Освальд скромно насмілився зауважити, що сигнал до гасіння вогнів було подано не більш як годину тому. Це заступництво було невдалим, бо чашник торкнувся теми, нестерпної для вух Сакса.

— Диявол би хопив цей сигнальний дзвін[15], — вигукнув Седрик, — і того мучителя, що його вигадав, та й безголового раба, який сміє говорити про нього по-саксонськи саксонським вухам!.. Сигнальний дзвін, — продовжував він, помовчавши. — Як же... Сигнальний дзвін змушує чимало людей гасити в себе вогонь, щоб у темряві злодії й розбійники могли легше грабувати. Так, сигнальний дзвін! Реджинальд Фрон де Беф і Філіп де Мальвуазен знають користь сигнального дзвону незгірше за норманських пройдисвітів, які боролися під Гастингсом. Так і чекай звістки, що моє майно відібране, аби врятувати від голодної смерті їхню розбійницьку зграю, яку вони можуть утримувати лише грабуваннями. Мій вірний раб убитий, моє добро вкрадене, а Вамба... Де Вамба? Здається, хтось казав, що й він пішов із Гуртом?

Освальд відповів ствердно.

— Отакої, що далі в ліс, то цікавіше! Тож і саксонського дурня теж забрали служити норманському лордові. То й правда: всі ми дурні, коли погоджуємося їм служити й терпіти їхні глузування; будь ми від народження недоумками, і то в них було

б менше підстав знущатися з нас. Але я помщуся! — вигукнув він, підхоплюючись із крісла й хапаючись за рогатину при одній думці про уявлювану образу. — Я подам скаргу в Головну раду — у мене є друзі, є й прихильники. Я викличу нормана на чесний бій, як личить чоловікові. Нехай виступить у панцирі, в кольчuzі, у повному обладунку, що надає боягузові відваги. Мені траплялося таким ось дротиком пробивати огорожі, втрое товщі за їхні бойові щити. Може, вони вважають мене старим, але я їм покажу, що, хоча я й самотній і бездітний, усе-таки в жилах Седрика тече кров Герварда! О Вілфреде, Вілфреде, — вимовив він гірко, — якби ти міг перебороти свій безрозсудний потяг, твій батько не залишався б на старість як самотній дуб, що простягає свої поламані й оголені гілки назустріч буревію!

Ці думки, вочевидь, перетворили його гнів на тихий сум. Він відклав дротик, сів на колишне місце, похнюпив голову й глибоко замислився. Раптом його міркування перервав гучний звук рога; у відповідь на нього всі собаки в залі, ще зо тридцятьоро псів з усієї садиби, здійняли оглушливий гавкіт і вереск. Білому кийку й слугам довелося чимало потрудитися, поки вдалося втихомирити собак.

— Агов, слуги, ступайте ж до воріт! — наказав Седрик, тільки-но в залі все стихло й можна було розчути його слова. — Дізнайтеся, які звістки приніс нам цей ріг. Подивимося, яких збитків і втрат завдано моїм володінням.

Хвилини за три слуга, повернувшись, доповів, що пріор Еймер з абатства Жорво та добрий лицар Бріан де Буа-Гільбер, командор звитяжного й високоповажного ордена тамплієрів, із невеликим почтом просять гостинно надати їм нічліг на шляху до місця турніру, призначеного неподалік від Ашбі де ла Зуш на післязавтра.

— Еймер? Пріор Еймер? Та Бріан де Буа-Гільбер? — бурмотав Седрик. — Обидва нормани... Але це все одно, нормани вони чи сакси, — Ротервуд не повинен відмовити їм у гостинності. Ласкаво просимо, якщо воліють тут заночувати. Приємніше було б, якби вони проїхали далі. Але непристойно відмовити подорожнім у вечері й нічлізі; втім, я сподіваюся, що як гості і нормани поводитимуться скромніше. Піди, Гундіберте, — додав він, звертаючись до дворецького, який стояв за його кріслом із білим берлом у руці. — Візьми із собою півдюжини слуг і проведи приїжджих у приміщення для гостей. Подбай про їхніх коней і мулів, та гляди, щоб ніхто з їхнього почту ні в чому не знав нестачі. Дай їм переодягтися, якщо побажають, розпали вогонь, подай води для обмивання, піднеси вина та елю. Кухарям скажи, щоб швидше додали чого-небудь до нашої вечері, і накажи подавати на стіл, щойно гості будуть готові. Скажи їм, Гундіберте, що Седрик і сам би вийшов привітати їх, але не може, тому що дав обітницю не відходити далі трьох кроків від свого помосту назустріч гостям, якщо вони не належать до саксонського королівського дому. Йди. Гляди, щоб усе були як слід: нехай ці гордії не кажуть потім, що грубіян Сакс показав себе убогим скупієм.

Дворецький і кілька слуг пішли виконувати накази господаря, а Седрик звернувся до чашника Освальда:

— Пріор Еймер... Адже це, якщо не помиляюся, рідний брат того самого Жиля де Мольверера, який нині став лордом Міддлгемом.

Освальд поштиво нахилив голову на знак згоди.

— Його брат посів замок і відібрав землі й володіння, що належали набагато вищому роду — роду Вілфгора Міддлгемського. А хіба всі норманські лорди роблять інакше? Цей пріор, кажуть, досить веселий піп і надає перевагу келиху з вином і мисливському рогу перед дзвоном й требником. Та годі балакати. Нехай увійде, я прийму його з честю. А як ти назвав того другого, тамплієра?

— Бріан де Буа-Гільбер.

— Буа-Гільбер? — повторив у роздумах Седрик, ніби розмірковуючи вголос, як людина, що живе серед підлеглих і звикла швидше звертатися до себе самого, ніж до інших, — Буа-Гільбер?.. Це ім'я відоме. Багато говорять про нього і доброго, і поганого. За чутками, це один із найхоробріших лицарів ордена Храму, але він загрузнув у звичайних для них вадах: чванливий, зухвалий, злісний і хтивий. Подейкують, що це людина жорсткосердна, що він не боїться нікого ні на землі, ні на небі. Так відгукуються про нього ті воїни, які повернулися з Палестини. А втім, він переночує в мене лише одну ніч; нічого, ласкаво просимо і його. Освальде, витягни корок із бочки найстарішого вина; подай до столу найкращого меду, найміцнішого елю, найзапашнішого морату, шипучого сидру, пряних настоянок та налий найбільші келихи! Тамплієри й абати люблять добрі вина і великі келихи. Ельгіто, скажи леді Ровені, що ми сьогодні не очікуватимемо її виходу до столу, коли тільки на те не буде її особливого бажання.

— Сьогодні вона матиме особливе бажання, — відповіла Ельгіта без зупинки, — останні новини з Палестини їй завжди цікаво послухати.

Седрик метнув на жваву покоївку гнівний погляд. Однак леді Ро-вена й усі, хто їй прислуговував, користувалися особливими привілеями й були захищені від його гніву. Він сказав лише:

— Притримай язика! Іди передай своїй панні моє доручення, і нехай вона чинить, як їй заманеться. Принаймні тут онучка Альфреда[16] може повелівати як королева.

Ельгіта пішла із зали.

— Палестина! — вимовив Сакс. — Палестина... Скільки вух жадібно дослухається до байок, що приносять із цієї нещасної країни розпусні хрестоносці та лицемірні прочани. І я б міг запитати, і я б міг із завмиранням серця слухати казки, які розповідають ці хитрі бурлаки, заходячи у наші домівки й користуючись нашою гостинністю... Але ні, син, який мене ослухався, — не син мені, і я опікуюся його долею не більше, ніж долею найупослідженішого з тих людців, які, пришиваючи собі на плече хрест, віддаються розпусті й убивствам та ще й запевняють, начебто так угодно Богові.

Насупивши брови, він опустив очі й хвилину сидів у задумі. Коли ж він знову звів погляд, стулчасті двері в протилежнім кінці зали розчинилися навстіж, і, ведені дворецьким із жезлом й чотирма слугами з палаючими смолоскипами, пізні гості увійшли до зали.

Розділ IV

З ножів різницьких кривця потекла,

На мрамурі оббілюють вола,
Баранину вже смажать на вогні,
Й вогонь горить в рожевому вині.

.....

Улісса частували осторонь:
Його на поглум на триногий трон
Царевич всадовив...
"Одиссея", книга XXI

Абат Еймер скористався зручною нагодою, щоб перемінити костюм для верхової їзди на ще гарніший, поверх якого надяг вигадливо вишиту мантию. Крім масивного золотого персня, що був знаком його духовного сану, він носив ще безліч каблучок із дорогоцінними каменями, хоча це й заборонялося монастирським статутом, а взуття його було із найтоншого іспанського сап'яну; борода підстрижена так коротко, наскільки це допускалося його саном, тім'я прикрите червоною шапочкою з ошатним гаптуванням.

Тамплієр теж переодягнувся — його костюм був також багатий, хоча й не так старанно та хитромудро прикрашений, але сам він справляв величніше враження, ніж його супутник. Він зняв кольчугу й замість неї надяг туніку з темно-червоного шовку, опушену хутром, а поверх неї — довгий білосніжний плащ, що спадав великими складками. Восьмиконечний хрест його ордена, вирізаний із чорного оксамиту, був нашитий на білій мантиї. Він зняв свою високу дорогу шапку, — густі смоляні кучері, що личили до смаглявої шкіри, красиво облямовували його чоло. Постава й хода, сповнені величної грації, були б дуже привабливі, якби не гордовитий вираз обличчя, що свідчив про звичку до необмеженої влади.

Услід за почесними гостями ввійшли їхні слуги, а за ними смиренно ступив до зали й провідник, у зовнішності якого не було нічого примітного, крім одягу прочанина. Від голови до ніг він був закутаний у просторий плащ із чорної саржі, що нагадував нинішні гусарські плащі з такими ж висячими клапанами замість рукавів і називався склавен, або слов'янський. Грубі сандалії, прикріплені ремінцями до оголених ніг, крилатий капелюх, обшитий по краях черепашками, окутий залізом довгий ціпок із прив'язаною до верхнього кінця пальмовою гілкою доповнювали костюм прочанина. Він скромно ввійшов позаду всіх і, побачивши, що біля нижнього стола навряд чи знайдеться місце для прислуги Седрика й почту його гостей, відійшов до вогнища й сів на ослін під його навісом. Там він став сушити свій одяг, терпляче чекаючи, коли біля столу випадково звільниться для нього місце або дворецький дасть йому чого-небудь поїсти тут-таки, біля вогнища.

Седрик з величною привітністю встав назустріч гостям, зійшов із почесного помосту й, ступивши три кроки їм назустріч, зупинився.

— Шкодную, — сказав він, — високоповажний пріоре, що дана мною обітниця забороняє мені рушити далі назустріч навіть таким гостям, як ваше преподобіє й цей доблесний лицар-тамплієр. Але мій дворецький повинен був пояснити вам причину моєї

позірної невічливості. Прошу вас також вибачити, що розмовлятиму з вами моєю рідною мовою, і вас попрошу зробити те саме, якщо ви настільки знайомі з нею, що для вас це не буде надто складно; в іншому разі я и сам непогано розумію норманську, тож розберу те, що ви побажаєте мені сказати.

— Обітниці! — сказав абат. — Варто дотримуватися їх, поважний Франкліне, або, якщо дозволите так висловитися, поважний тене, хоча цей титул уже трохи застарів. Обітниці є тими узами, які пов'язують нас із небесами, або тими мотузками, якими жертва прикріплюється до віттаря; а тому, як я вже сказав, їх варто дотримуватися й зберігати непорушно, якщо лише не скасує їх свята наша церква-мати. Що ж до мови, то я охоче порозуміюся на тому діалекті, яким користувалася моя покійна бабуся Гільда Міддлгемська, чия тиха смерть була дуже подібна до кончини її славетної тезки, якщо дозволено так висловитися, блаженної пам'яті святої та преподобної Гільди в абатстві Вітбі — упокій Боже її душу!

Коли пріор скінчив цю промову, виголошену із наймиролюбнішими намірами, тамплієр сказав уривчасто й переконливо:

— Я завжди розмовляв французькою, мовою короля Ричарда і його дворян; але розумію англійську мову настільки, що можу порозумітися з уродженцями тутешньої країни.

Седрик метнув на промовця один із тих нетерплячих поглядів, якими майже завжди зустрічали всяке порівняння між націями-суперницями; але, згадавши, до чого його зобов'язували закони гостинності, придушив свій гнів і порухом руки запросив гостей сісти на крісла нижче його власного, але поруч із собою, після чого велів подавати страви.

Прислуга кинулася виконувати наказ, і в цей час Седрик побачив свинаря Гурта і його супутника Вамбу, які щойно ввійшли до зали.

— Покликати сюди цих ледарів! — нетерпляче крикнув Седрик. Коли винуватці підійшли до помосту, він запитав:

— Це що таке, ледацюги? Чому ти, Гурте, сьогодні так забарився? Хіба пригнав ти свою череду додому, шахраю, чи покинув її на поживу волоцюгам і розбійникам?

— Череди вся ціла, на догоду вашій милості, — відповів Гурт.

— Але мені зовсім не догода, шахраю, — сказав Седрик, — аж дві години хвилюватися, уявляючи собі різні нещастя й вигадуючи помсту сусідам за ті образи, яких вони мені не заподіювали! Пам'ятай, що іншим разом колодки й в'язниця будуть тобі покаранням за таку провину.

Знаючи запальну вдачу господаря, Гурт і не намагався виправдовуватися; проте блазень, якому багато чого прощалося, міг розраховувати на більшу терпимість із боку Седрика й тому зважився відповісти за себе й за товариша:

— Воістину, дядечку Седрику, ти сьогодні зовсім не діло кажеш.

— Що? — відгукнувся господар. — Я тебе пошлю в стайню й накажу відбатожити, якщо ти даватимеш волю своєму дурному язичку!

— А ти спершу відповідай мені, мудра людино, — сказав Вам-ба, — чи справедливо

й розумно карати одного за провини іншого?

— Звісно, ні, дурню.

— То чому ж ти погрожуєш закувати в кайдани бідного Гурта, дядечку, за гріхи його собаки Ікланя? Я готовий хоч зараз заприсягнути, що ми жодної хвилини не забарилися в дорозі: тільки-но зібрали череду, а Іклань ледве-ледве встиг загнати її на той час, то й почули дзенькіт до вечерні.

— Тож Ікланя й повісити, — поспішно оголосив Седрик, звертаючись до Гурта, — він винний. А ти собі візьми іншого собаку.

— Зажди, зажди, дядечку, — сказав блазень, — адже й таке рішення, виходить, не зовсім справедливе: чим же винуватий Іклань, коли він кульгає й не міг швидко зібрати череду? Це провина того, хто обстриг йому пазурі на передніх лапах; якби Ікланя запитали, то, мабуть, бідолаха не погодився б на цю операцію.

— Хто ж насмілювався так скалічити собаку, що належить моему рабу? — запитав Сакс, миттю розлютившись.

— Та старий Губерт її скалічив, — відповів Вамба, — начальник полювання в сера Філіпа Мальвуазена. Він спіймав Ікланя в лісі й заявив, начебто той ганявся за оленем. А це, бачте, заборонено господарем. А сам він лісник, отож...

— Дідько б ухопив цього Мальвуазена та його лісничого! — вигукнув Седрик. — Я їм доведу, що цей ліс не входить до мисливських заповідників, означених Великою лісовою хартією[17]... Але годі про це. Йди, шахраю, сідай на своє місце. А ти, Гурте, дістань собі іншого собаку, і якщо цей лісничий насмілиться торкнутися її, я його відучу стріляти із лука. Нехай мене проклянуть як боягуза, якщо не відрубаву йому великого пальця на правій руці! Тоді він перестане стріляти... Прошу вибачити, поважні гості. Мої сусіди — не кращі за ваших язичників у Святій Землі, сер лицар.

Однак ваша скромна трапеза вже перед вами. Прошу скуштувати, і нехай добрі побажання, з якими пропонуються вам ці страви, винагородять вас за їхню скромність.

Частування, розставлене на столах, аж ніяк не потребувало вибачень господаря будинку. На нижній стіл була подана свинина, приготовлена різними способами, а також безліч страв зі свійської птиці, оленини, козлятини, зайців і риби, поминаючи вже великі короваї хліба, печиво й усілякі ласощі, варення з ягід та мед. Дрібну дичину, якої було також чимало, подавалося не на тарелях, а на дерев'яних спицях або рогачах. Пажі й прислуга пропонували їх кожному гостю по черзі; гості вже самі брали собі стільки, скільки їм заманеться. Біля кожного почесного гостя стояв срібний келих; на нижньому столі пили з великих рогів.

Тільки-но зібралися взятися до їжі, як дворецький підняв жезл і голосно виголосив:
— Прошу вибачення — місце леді Ровені!

За почесним столом, у верхньому кінці зали, відчинилися бічні двері, й на поміст зійшла леді Ровена в супроводі чотирьох служниць.

Седрик був здивований і незадоволений тим, що його вихованка з'явилася на людях, проте він поспішив їй назустріч і, взявши за руку, із шанобливою врочистістю підвів до призначеного для господині будинку крісла на підвищенні, по праву руку від

свого місця. Усі встали, тільки-но вона з'явилася. Відповівши безмовним укланом на цю люб'язність, вона граційно пройшла до свого місця за столом. Але не встигла вона сісти, як тамплієр шепнув абатові:

— Не носити мені вашого золотого ланцюга на турнірі, а хіоське вино належить вам!

— А що я вам казав? — відповів абат. — Але стримайте свій захват — Франклін пасе вас очима.

Бріан де Буа-Гільбер, який звик рахуватися лише зі своїми бажаннями, не звернув уваги на це застереження й уп'явився в саксонську красуню, яка, ймовірно, тим більше вразила його, що не була схожою на східних султанш.

Ровена була ставна й висока на зріст, але не настільки висока, щоб це впадало в око. Колір її шкіри вирізнявся сліпучою білиною, а шляхетні обриси голови й обличчя були такі, що виключали думку про безбарвність, котра часто невіддільна від краси занадто білошкірих білявок. Ясні блакитні очі, опушені довгими віями, дивилися з-під тонких каштанових брів, що надавало виразності її чолу. Здавалося, очі ці були здатні як запалювати, так і втішати, як повелівати, так і благати. Лагідний вираз найбільше пасував до її обличчя. Однак звичка до загального поклоніння й до влади над оточуючими додала цій саксонській дівчині особливої величавості, доповнюючи те, чим її наділила сама природа. Густе волосся світло-русявого відтінку, завите витонченими кучерями, було прикрашене дорогоцінними каменями й вільно падало на плечі, що в той час було ознакою шляхетного походження. На шиї в неї виблискував золотий ланцюжок з підвішеним до нього маленьким золотим ковчегом. На оголених руках блискали браслети. Поверх шовкової сукні кольору морської води було накинуто інше, довге й просторе вбрання, що спадало до самої землі, з дуже широкими рукавами, які сягали лише ліктів. До цього одягу яскраво-червоного кольору, витканого із найтоншої вовни, була прикріплена легка шовкова вуаль із золотим візерунком. Цю вуаль при бажанні можна було накинути на обличчя й груди, на іспанський манер, або ж на плечі.

Коли Ровена помітила спрямовані на неї очі тамплієра з палючими, немов іскри на вугіллі, вогниками, вона з почуттям власної гідності опустила покривало на обличчя на знак того, що настільки пильний погляд їй неприємний. Седрик побачив її порух і вгадав його причину.

— Сер лицар, — сказав він, — обличчя наших саксонських дівчат бачать так мало сонячного проміння, що не можуть витримати настільки довгий і пильний погляд хрестоносця.

— Якщо я провинився, — відповів сер Бріан, — перепрошую, тобто прошу леді Ровену вибачити мене; далі цього не може йти моя смиренність.

— Леді Ровена, — сказав абат, — бажаючи покарати сміливість мого друга, покарала всіх нас. Сподіваюся, що вона не буде настільки жорстокою до того блискучого товариства, яке ми зустрінемо на турнірі.

— Я ще не знаю, чи вирушимо ми на турнір, — мовив Седрик. — Я не охочий до цих

марнотних забав, які були не відомі моїм пращурам тоді, коли Англія була вільна.

— Проте, — сказав пріор, — дозвольте нам сподіватися, що в супроводі нашого загону ви зважитеся туди вирушити. Коли дороги такі небезпечні, не слід відкидати заступництво сера Бріана де Буа-Гільбера.

— Сер пріор, — мовив Сакс, — де б я не подорожував у цій країні, дотепер я не потребував нічийого захисту, крім власного доброго меча й вірних слуг. До того ж якщо ми надумаємо поїхати в Ашбі де ла Зуш, ми супроводжуватимемо мого шляхетного сусіда Ательстана Конінгсбурзького з таким почтом, що нам не доведеться боятися ані розбійників, ані феодалів. Піднімаю цей келих за ваше здоров'я, сер пріор, — сподіваюся, що вино моє вам до смаку, — і дякую вам за люб'язність. Якщо ж ви так суворо дотримуетесь монастирського статуту, — додав він, — що волієте пити кисле молоко, сподіваюся, що ви не соромитиметеся й не питимете вина з однієї лише ввічливості.

— Ні, — заперечив пріор, розсміявшись, — адже лише в стінах монастиря ми задовольняємося свіжим або кислим молоком, у миру ж ми чинимо, як миряни; тому я відповім на ваш люб'язний тост, піднявши келих цього щирого вина, а менш міцні напої віддаю моєму послушникові.

— А я, — сказав тамплієр, наповнюючи свій келих, — п'ю за здоров'я прекрасної Ровени. З того дня, як ваша тезка вступила в межі Англії, ця країна не знала жінки, гіднішої шанування. Клянуся небом, я розумію тепер нещасного Вортігерна! Будь перед ним хоча б бліда подоба тієї краси, яку ми бачимо, цього було б досить, щоб забути про свою честь і царство.

— Я не хотіла б, щоб ви марнували стільки люб'язностей, сер лицар, — сказала Ровена з гідністю і не знімаючи покривала, — краще я скористаюся вашою чемністю, щоб попросити вас повідомити нам останні новини про Палестину, тому що ця тема приємніша для нашого англійського слуху, ніж усі компліменти, яких учить ваше французьке виховання.

— Небагато можу повідомити вам цікавого, леді, — відповів Бріан де Буа-Гільбер. — Можу лише підтвердити чутки про те, що з Саладином[18] укладено перемир'я.

Його промову перервав Вамба. Блазень причаївся за два кроки за кріслом господаря, який час від часу кидав йому подачки зі своєї тарілки. Втім, такою ж милістю користувалися й улюблені собаки, яких, як ми вже бачили, у залі було досить багато. Вамба сидів перед маленьким столиком на стільці з вирізаними на спинці осячими вухами. Підсунувши п'яти під поперечину свого стільця, він так втяг щоки, що його щелепи стали схожі на щипці для горіхів, і наполовину примружив очі, що не заважало йому до всього прислухатися, щоб не прогавити нагоди втнути одну з тих витівок, які йому дозволялися.

— Бодай їм, цим перемир'ям! — вигукнув він, не звертаючи уваги на те, що несподівано перебив промову величного тамплієра. — Вони мене зовсім зістарили!

— Як, шахраю? Що це означає? — спитав Седрик, з явним задоволенням очікуючи, який жарт ушкварить блазень.

— А то як же, — відповів Вамба. — На моєму віку було вже три таких перемир'я, і кожне — на п'ятдесят років. Тож, виходить, що мені півтори сотні років.

— Годі, я ручаюся, що ти помреш не від старості, — сказав тамплієр, який впізнав у ньому свого лісового знайомого. — Тобі судилося вмерти насильницькою смертю, якщо ти так показуватимеш шлях подорожнім, як сьогодні пріорові й мені.

— Як так, шахраю? — вигукнув Седрик. — Збивати подорожніх зі шляху! Треба буде тебе відбатожити: ти, виходить, такий же шахрай, як і дурень.

— Зроби милість, дядечку, — сказав блазень, — цього разу дозволь моїм дурушам заступитися за мою плутанину. Я лише тим і провинився, що переплутав, де у мене права рука, а де ліва. А тому, хто запитує в дурня поради й вказівки, треба бути поблажливішим.

Тут розмова була перервана появою слуги, якого сторожа надіслала доповісти, що біля воріт стоїть мандрівник і благає впустити його на нічліг.

— Впустити його, — сказав Седрик, — хто б він не був, однаково. У таку ніч, коли гроза шаленіє надворі, навіть дикі звірі тиснуться до черід і шукають заступництва у свого смертельного ворога — людини, аби тільки не загинути від розбурханих стихій. Дайте йому все, чого він потребує. Освальде, припилънуй гарненько.

Чашник негайно вийшов із зали й пішов виконувати наказ господаря.

Розділ V

Хіба юдеї не мають очей? Хіба в них немає долонь, органів, кінцівок, почуттів, прихильностей, пристрастей? Хіба не та ж сама їжа насичує їх, хіба не та ж зброя раниць їх, хіба їх не вражають ті ж хвороби, хіба не ті ж ліки зціляють їх, хіба не зігрівають і не студять їх ті самі літо й зима, як і християн?

В. Шекспір, "Венеціанський купець"

Освальд повернувся і, нахилившись до вуха свого господаря, прошепотів:

— Це юдей, він назвав себе Ісаком із Йорка. Чи добре буде, якщо я приведу його сюди?

— Нехай Гурт виконує твої обов'язки, Освальде, — сказав Вамба зі звичайною своєю нахабністю. — Свинар саме гідний церемоніймейстер для юдея.

— Пресвята Маріє, — мовив абат, осіняючи себе хрестом, — допускати юдея в таке товариство!

— Як! — озвався тамплієр. — Щоб юдейський собака наблизився до захисника святого гроба!

— Ти ба, — сказав Вамба, — виходить, тамплієри люблять лише юдейські грошики, а компанії їхньої не люблять!

— Що вдієш, поважні гості, — сказав Седрик, — я не можу порушити закони гостинності, щоб догодити вам. Якщо Господь Бог терпить довгі століття цілий народ завзятих еретиків, можна й нам потерпіти одного єврея протягом кількох годин. Але я нікого не примушуватиму спілкуватися з ним чи їсти разом із ним. Дайте йому окремий столик і погодуйте відособлено. А втім, — додав він, всміхаючись, — може, ген ті чужоземці в чалмах приймуть його до своєї компанії?

— Сер Франклін, — відповів тамплієр, — мої сарацинські невільники — добрі мусульмани й зневажають юдеїв анітрохи не менше, ніж християни.

— Клянуся, я вже й не знаю, — втрутився Вамба, — чим шанувальники Махмуда й Термаганта[19] кращі за цей народ, колись обраний самим Богом!

— Ну, нехай він сяде поруч із тобою, Вамбо, — сказав Седрик. — Дурень і шахрай — гарна пара.

— А дурень зуміє по-своєму відскіпатися від шахрая, — сказав Вамба, потрясаючи в повітрі кісткою від свинячого окосту.

— Тсс!.. Ось він іде, — сказав Седрик.

Впущений без усіляких церемоній, до зали боязкою й нерішучою ходою ввійшов сухорлявий старий, доволі високий на зріст; він на кожному кроці відважував смиренні уклони й від звички схилитися у поклоні здавався нижчим, ніж був насправді. Риси його обличчя були тонкі та правильні; орлиний ніс, проникливі чорні очі, високе чоло, поборожене зморшками, довге сиве волосся й велика борода могли б справити сприятливе враження, якби не так різко викривали його належність до племені, яке у ті темні віки було предметом відрази для марновірних і неосвічених простолюдинів, а з боку корисливого й жадібного дворянства піддавалося найлютішому переслідуванню.

Одяг єврея, що значно постраждав від негоди, складався із простого брунатного плаща й темно-червоного хітона. На ньому були великі чоботи, облямовані хутром, і широкий пояс, за який були заткнуті невеликий ніжик і коробка з письмовим приладдям. На голові в нього була висока чотирикутна жовта шапка особливого фасону: закон велів юдеям носити їх на знак відмінності від християн. При вході до зали він смиренно зняв шапку.

Прийом, зроблений цій людині під дахом Седрика Сакса, задовольнив би вимоги найзатятішого противника ізраїльського племені. Сам Седрик у відповідь на багаторазові уклони єврея лише кивнув головою й указав йому на нижній кінець стола. Однак там ніхто не потіснився, щоб дати йому місце. Коли він проходив уздовж ряду тих, хто вечеряв, кидаючи боязкі й благальні погляди на кожного, хто сидів за нижнім кінцем стола, слуги-сакси навмисно розставляли лікті й, піднявши плечі, продовжували поглинати свою вечерю, не звертаючи анінайменшої уваги на нового гостя. Монастирська прислуга хрестилася, озираючись на нього із благочестивим жахом; навіть сарацини, коли Ісак проминав їх, почали гнівно крутити вуса й хапатися за кинджали, готові з допомогою найрішучіших заходів зашкодити його наближенню.

Цілком імовірно, що з тих самих причин, які спонукали Седрика прийняти під свій дах нащадка знедоленого народу, він наполіг би й на тому, щоб його люди обійшлися з Ісаком поштивіше, але саме в ту пору абат завів із ним таку цікаву розмову про породи й звички його улюблених собак, що Седрик ніколи не перервав би ченця й для важливішої справи, ніж питання про те, чи піде єврей спати без вечері.

Ісак стояв осторонь всіх, марно очікуючи, чи не знайдеться для нього місцинки, де б він міг присісти й відпочити. Нарешті прочанин, що сидів на лаві біля каміна, зглянувся на нього, підвівся й сказав:

— Старий, мій одяг просохнув, я вже ситий, а ти змок і голодний.

Сказавши це, він згріб на середину широкого вогнища розкидані поліна, що загасали, і роздув яскраве полум'я; потім пішов до стола, взяв тарілку гарячої юшки із цапеням, відніс її на столик, біля якого сам вечеряв, і, не чекаючи подяки з боку єврея, попрямував у протилежний кінець зали: можливо, він не бажав подальшого спілкування з тим, кому прислужився, а можливо, йому просто хотілося стати ближче до почесному помосту.

Якби в ті часи існували живописці, здатні передати такий сюжет, фігура цього єврея, який схилився перед вогнем і зігріває над ним свої заляклі й тремтячі руки, могла б послужити їм гарною натурою для зображення зимової пори року. Трохи відігрівшись, він із жадібністю взявся до паруючої юшки і поглинав її так покwapно і з такою насолодою, ніби давно не куштував їжі.

Тим часом абат продовжував розмовляти з Седриком про полювання; леді Ровена заглибилася в бесіду з однією зі своїх служниць, а амбітний лицар Храму, поглядаючи то на єврея, то на саксонську красуню, замислився про щось, мабуть, дуже для нього цікаве.

— Дивуєте ви мене, високоповажний Седрику, — казав абат. — Невже ж ви, за всієї своєї великої любові до мужньої мови вашої батьківщини, не хочете визнати переваги нормано-французької мови в усьому, що стосується мисливського мистецтва? Адже в жодній мові не знайти такого розмаїття спеціальних висловів для полювання в луках і в лісі.

— Найдобріший отче Еймере, — заперечив Седрик, — хочу зауважити, що я зовсім не женуся за всіма цими заморськими тонкощами; я й без них дуже приємно гайную час у лісах. Сурмити в ріг я вмю, хоч не називаю звук рога *reseat*[20] або *mort*[21], умю нацькувати собак на звіра, знаю, як краще здерти з нього шкуру і як його розпластати, і чудово обходжуся без цих новомодних слівцець: *curee*[22], *arbor*[23], *pombles*[24] та іншої балаканини в душі казкового сера Тристана[25].

— Французька мова, — сказав тамплієр із властивою йому у всіх випадках життя гордовитою зарозумілістю, — єдино пристойна не лише на полюванні, але й у коханні та на війні. Цією мовою варто завойовувати серця дам і перемагати ворогів.

— Вип'ємо з вами по склянці вина, сер лицар, — сказав Седрик, — та, до речі, й абатові налийте! А я тим часом розповім вам про те, що було років тридцять тому. Тоді проста англійська мова Седрика Сакса була приємна для слуху красунь, хоча в ній і не було викрутасів французьких трубадурів. Коли ми боролися на полях Норталерттона[26], бойовий клич сакса було чутно у рядах шотландського війська не гірше *cri de guerre*[27] найхоробрішого із норманських баронів. Пом'янемо келихом вина доблесних бійців, що билися там. Випийте разом зі мною, мої гості.

Він випив свою склянку одним духом і продовжував зі зростаючим захопленням:

— Скільки щитів було порубано в той день! Сотні прапорів маяли над головами хоробрих. Кров лилася річкою, а смерть бачилася всім кращою за втечу. Саксонський бард прозвав цей день святом мечів, злетом орлів на здобич; удари сокир і мечів по

шоломах і щитах ворогів, шум битви й бойових закликів здавалися співакові веселішими за весільні пісні. Але немає в нас бардів. Наші подвиги стерті діяннями іншого народу, наша мова, самі наші імена невдовзі вкриються забуттям. І ніхто не пошкодує про це, крім мене, самотнього старого... Чашнику, ледарю, наповнюй келихи! За здоров'я хоробрих у бою, сер лицар, до якого б племені вони не належали, якою б мовою не розмовляли! За тих, хто доблесно воює в Палестині в рядах захисників хреста!

— Я сам ношу знамення хреста, і мені не личить говорити про це, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, — але кому ж іншому віддати пальму першості серед хрестоносців, як не лицарям Храму — вірним стражам гроба Господнього!

— Йоаннітам[28], — сказав абат. — Мій брат вступив у цей орден.

— Я й не думаю заперечувати їхню славу, — сказав тамплієр, — але...

— А знаєш, дядечку Седрик, — втрутився Вамба, — якби Ричард Левине Серце був мудріший та послухався мене, дурня, сидів би він краще вдома зі своїми веселими англійцями, а Єрусалим нехай би звільняли ті лицарі, які його втратили.

— Хіба в англійському війську нікого не було, — сказала раптом леді Ровена, — чиє ім'я було б гідне стати поряд з іменами лицарів Храму та йоаннітів?

— Даруйте мені, леді, — відповів де Буа-Гільбер, — англійський король привів із собою в Палестину загони хоробрих воїнів, які поступалися в доблесті лише тим, хто своїми грудьми незмінно захищав Святу Землю.

— Нікому вони не поступалися, — сказав прочанин, який стояв поблизу й увесь час із помітним нетерпінням дослухався до розмови.

Всі погляди звернулися в той бік, звідки пролунало це неочікуване твердження.

— Я заявляю, — вів далі прочанин твердим і сильним голосом, — що англійські лицарі не поступалися нікому з тих, хто оголив меч на захист Святої Землі. Крім того, скажу, що сам король Ричард і п'ятеро з його лицарів після взяття фортеці Сен Жан де Акр дали турнір і викликали на герц усіх охочих. Я сам бачив це, тому й кажу. У той день кожен із лицарів тричі виїжджав на арену й щораз здобував перемогу. Додам, що з числа їхніх супротивників семеро належали до ордену лицарів Храму. Серові Бріану де Буа-Гільберу це дуже добре відомо, і він може підтвердити мої слова.

Неможливо описати той шалений гнів, що миттєво спалахнув на ще дужче потемнілому обличчі смаглявого тамплієра. Розгніваний і збентежений, схопився він тремтячими пальцями за руків'я меча, але не оголив його, ймовірно усвідомлюючи, що розправа не пройде безкарно в такому місці й при таких свідках. Але простий і прямодушний Седрик, який не звик одночасно займатися різними справами, так зрадів звісткам про доблесть одноплемінників, що не помітив люті й розгубленості свого гостя.

— Я б охоче віддав тобі цей золотий браслет, прочанине, — сказав він, — якби ти перерахував імена тих лицарів, які так шляхетно підтримали славу нашої веселої Англії.

— Із радістю назву їхні імена, — відповів прочанин, — і ніякого подарунку мені не

треба: я дав обітницю якийсь час не торкатися золота.

— Хочеш, друже прочанине, я за тебе носитиму цей браслет? — сказав Вамба.

— Першим за доблесть і військовим мистецтвом, славою і статусом, — розпочав прочанин, — був хоробрий Ричард, король Англії.

— Я йому вибачаю! — викликнув Седрик. — Прощаю те, що він нащадок тирана, герцога Вільгельма.

— Другим був граф Лестер, — вів далі прочанин, — а третім — сер Томас Малтон із Гілсленда.

— О, це сакс! — із замилюванням сказав Седрик.

— Четвертий — сер Фолк Дойлі, — мовив прочанин.

— Теж саксонець, принаймні по матері, — сказав Седрик, який жадібно ловив кожне його слово. У захваті з нагоди перемоги англійського короля і родичів острів'ян, він майже забув свою ненависть до норманів. — Ну, а хто ж був п'ятий? — запитав він.

— П'ятим був сер Едвін Торнгем.

— Чистокровний сакс, клянуся душею Генгіста[29]! — вигукнув Седрик. — А шостий? Як називався шостий?

— Шостим, — відповів прочанин, трохи помовчавши і ніби збираючись із думками, — був зовсім юний лицар, маловідомий і менш знатний; його прийняли в це почесне товариство не так через його доблесть, як для рівного рахунку. Ім'я його стерлося з моєї пам'яті.

— Сер прочанин, — сказав Бріан де Буа-Гільбер зі зневагою, — така вдавана безпам'ятність після того, як ви встигли пригадати так багато, не досягне мети. Я сам назву ім'я лицаря, якому через злочасну випадковість — з вини мого коня — вдалося вибити мене із сідла. Він називався лицар Айвенго; незважаючи на його молодість, жоден із його соратників не перевершив Айвенго в мистецтві володіння зброєю. І я голосно, при всіх, заявляю, що, якби він був в Англії і побажав на майбутньому турнірі повторити той виклик, який послав мені в Сен Жан де Акрі, я готовий поборотися з ним, надавши йому право обрати зброю. З тим конем і озброєнням, що я тепер маю, я певен за результат поєдинку.

— Ваш виклик би негайно прийняли, — відповів прочанин, — якби ваш супротивник був присутній тут. А за теперішніх обставин не личить порушувати спокій цього мирного будинку, похваляючись перемогою у двобої, що навряд чи може відбутися. Але якщо Айвенго колись повернеться з Палестини, я вам ручаюся, що він битиметься з вами.

— Гарненька записка! — заперечив тамплієр. — А яку заставу ви мені можете запропонувати?

— Цей ковчег, — сказав прочанин, вийнявши з-під плаща маленький ящик зі слонової кістки і сотворивши хрест. — У ньому зберігається частка справжнього хреста Господнього, привезена з Монт-Кармельського монастиря.

Пріор абатства Жорво теж перехрестився і побожно почав читати вголос "Отче наш". Усі вчинили, як він, за винятком єврея, мусульман і тамплієра. Не виявляючи

жодної поваги до святині, тамплієр зняв із шиї золотий ланцюг, жбурнув його на стіл і сказав:

— Прошу абата Еймера прийняти на зберігання мою заставу і заставу цього безіменного мандрівника на знак того, що, коли лицар Айвенго ступить на землю, омивану чотирма морями Британії, його буде викликано на бій із Бріаном де Буа-Гільбером. Якщо ж зазначений лицар не відповість на цей виклик, його буде проголошено боягузом зі стін кожного з існуючих у Європі храмів ордену тамплієрів.

— Цього не станеться, — втрутилася леді Ровена, перериваючи своє тривале мовчання. — За відсутнього Айвенго скажу я, якщо ніхто в цьому домі не бажає за нього заступитися. Я заявляю, що він прийме будь-який виклик на чесний бій. Якби моя слабка записка могла підвищити значення безцінної застави, наданої цим праведним мандрівником, я поручилася б своїм ім'ям і доброю славою, що Айвенго дасть цьому гордовитому лицареві бажане задоволення.

У душі Седрика здійнявся талий вихор суперечливих почуттів, що він не в змозі був проронити жодного слова під час цієї суперечки. Радість, гордість, гнів, зніяковілість змінювалися на його відкритому й чесному обличчі, ніби тіні від хмар, що пробігають над вижатим полем. Домашні слуги, на яких ім'я Айвенго справило враження електричної іскри, затамувавши подих чекали, що буде далі, не спускаючи очей із господаря. Але коли заговорила Ровена, її голос начебто змусив Седрика опам'ятатися й перервати мовчання.

— Леді Ровено, — сказав він, — це зайве. Якби знадобилася ще заставка, я сам, незважаючи на те, що Айвенго жорстоко образив мене, готовий своєю власною честю поручитися за його честь. Але, здається, запропонованих застав і так досить — навіть за модним статутом норманського лицарства. Чи не так я кажу, отче Еймер?

— Цілком правильно, — підтвердив пріор, — ковчег зі святинєю й цим багатим ланцюгом я відвезу в наш монастир і зберігатиму в ризниці доти, доки ця справа не отримає належного результату.

Він ще кілька разів перехрестився, бурмочучи молитви й кілька разів падаючи навколішки, і передав ковчегу руки ченця, який супроводжував його, — брата Амброзія; потім уже без усякої церемонії, але, можливо, з не меншим задоволенням згріб зі столу золотий ланцюг і опустив його в надушену сап'янову сумку, що висіла в нього на поясі.

— Ну, сер Седрик, — сказав абат, — ваше добре вино таке міцне, що в мене у вухах уже дзвонять до вечерні. Дозвольте нам ще раз випити за здоров'я леді Ровени та відпустіть на відпочинок.

— Клянуся бромгольмським хрестом, — сказав Сакс, — ви погано підтримуєте свою добру славу, сер пріор. Люди мають вас за справного ченця: кажуть, начебто ви лише тоді відриваєтеся від доброго вина, коли задзвонять до заутрені, і я на старість боявся осоромитися, змагаючись із вами. Клянуся честю, у мій час дванадцятирічний хлопчисько-сакс довше за вас просидів би за столом.

Однак у пріора були причини настійливо дотримуватися цього разу правил

помірності. Він не лише за своїм титулом був присяжним миротворцем, але й на ділі терпіти не міг усяких сварок і зіткнень. Це відбувалося, втім, не від любові до ближнього або до самого себе; він побоювався запальності старого сакса й передбачав, що зарозумілість тамплієра, яка вже не раз проривалася назовні, зрештою спричинить неприємну сварку. Тому він почав говорити протє, що стосовно випивки жоден народ не може зрівнятися із твердоголовими й витривалими саксами, натякнувши навіть, ніби мимохідь, на святість свого сану, і закінчив наполегливим проханням дозволити піти на спочинок.

Слідом за тим прощальний келих обійшов коло. Гості, низько вклонившись господареві й леді Ровені, підвелися й розбрелися по залі, а господарі в супроводі найближчих слуг вийшли у свої покої.

— Нечестивий пес, — сказав тамплієр євреєві Ісаку, проходячи повз нього, — то ти теж пробираєшся на турнір?

— Так, — відповів Ісак, смиренно вклоняючись, — якщо завгодно буде вашій високоповажній доблесті.

— Як же, — сказав лицар, — тому і йдеш, щоб здирницьки витягнути всі жили із дворян, а жінок та хлопчиськ розоряти гарними цяцьками. Готовий заприсягтися, що твій гаманець повнісінький шекелів.

— Жодного шекеля, жодного срібного пенні, ні гроша немає, клянуся Богом Авраама! — сказав єврей, сплеснувши руками. — Я йду просити допомоги в побратимів для сплати податку, що стягує з мене палата юдейської скарбниці. Нехай пошле мені удачу праотець Яків. Я зовсім розорився. Навіть плащ, що я ношу, позичив мені Рейбен із Тадкастера.

Тамплієр жовчно всміхнувся й промовив:

— Клятий брехун!

Із цими словами він відійшов від єврея і, звернувшись до своїх мусульманських невільників, сказав їм щось мовою, не відомою нікому із присутніх.

Бідолашний старий був настільки приголомшений зверненням войовничого ченця, що той встиг уже відійти на інший кінець зали, перш ніж бідолаха зважився підняти голову й змінити свою принижену позу. Коли ж він нарешті випростався й озирнувся, обличчя його виражало здивування людини, тільки-но осліпленої блискавкою й приголомшеної громом.

Незабаром тамплієр і абат відійшли у відведені їм спочивальні. Проводжали їх дворецький і чашник. При кожному з них йшло по два служники зі смолоскипами, а ще двоє несли на тацях прохолодні напої; у той же час інші слуги вказували почту тамплієра та пріора й іншим гостям місця, де для них приготували нічліг.

Розділ VI

Щоб увійти в довіру, вдам я приязнь;

Якщо він купиться — чудово, ні — адью!

Лишень мене, молю тебе, не видай!

В. Шекспір, "Венеціанський купець"

Коли прочанин у супроводі слуги зі смолоскипом проходив заплутаними переходами цього величезного будинку, побудованого без визначеного плану, його наздогнав чашник і сказав йому на вухо, що якщо він нічого не має проти кухля доброго меду, то в його кімнаті вже зібралось багато слуг, яким хотілося б послухати розповіді про Святу Землю, а особливо про лицаря Айвенго.

Слідом за чашником із тим же запрошенням з'явився Вамба, запевняючи, начебто одна склянка вина після опівночі коштує трьох після сигналу до гасіння вогнів.

Не заперечуючи цього твердження, що виходило від такої обізнаної особи, прочанин подякував обом за люб'язне запрошення, але сказав, що дана ним обітниця забороняє йому розмовляти на кухні про те, про що не можна казати за панським столом.

— Ну, така обітниця, — сказав Вамба, звертаючись до чашника, — навряд чи пасує слугі.

— Я був збирався надати йому кімнату на горищі, — сказав чашник, з досадою знизуючи плечима, — але якщо він не хоче водитися з добрими християнами, нехай ночує поруч з Ісаком. Енвольде, — продовжував він, звертаючись до факельника, — проведи прочанина в південну келію. Яка люб'язність, така й дяка. Добраніч, сер прочанин.

— Добраніч, і нагороди вас Пресвята Діва, — незворушно відповів прочанин і пішов за своїм провідником.

У невеликій, освітленій простим залізним ліхтарем вітальні, звідки кілька дверей вели врізнобіч, їх зупинила покоївка леді Ровени, яка наказовим тоном оголосила, що її пані бажає поговорити з прочанином, і, взявши смолоскип із рук Енвольда й звелівши йому зачекати свого повернення, вона подала прочанинові знак іти за нею. Мабуть, прочанин вважав непристойним відхилити це запрошення, як відхилив попереднє; принаймні він скорився без усяких заперечень, хоча й здавалося, що він був здивований таким наказом.

Невеликий коридор і сходи, складені з товстих дубових колод, привели його до кімнати Ровени, груба пишнота якої відповідала шанобливому ставленню до неї господаря будинку. Всі стіни були завішені вишивками, на яких різнокольоровими шовками з домішкою золотих і срібних ниток були зображені епізоди псового й соколиного полювання. Постіль під пурпурним пологом була накрита багато гаптованим покривалом. На стільцях лежали кольорові подушки; перед одним стільцем, трохи вищим, ніж інші, стояла лавочка зі слонової кістки з вигадливим різьбленням.

Кімната освітлювалася чотирма восковими смолоскипами в срібних свічниках. Однак дарма сучасна красуня позаздрила б розкішній обстановці саксонської принцеси. Стіни кімнати були так погано проконопачені й у них були такі щілини, що ошатні драпірування надималися від нічного вітру. Жалюгідна подоба ширм захищала смолоскипи від протягів, але, незважаючи на це, їхнє полум'я постійно коливалося від вітру, як розгорнутий прапор воєначальника. Звісно, в оздобленні кімнати відчувалося

багатство й навіть певна витонченість, але комфорту не було, а позаяк на ті часи про нього не мали гадки, то й відсутність його не відчувалася.

Три покоївки, стоячи за спиною леді Ровени, укладали на ніч її волосся. Сама вона сиділа на високому, схожому на трон стільці. Весь її вигляд і манери були такі, що, здавалося, вона народилася на світ для преклоніння. Прочанин відразу визнав її право на це, ставши перед нею на коліна.

— Підведися, мандрівнику, — сказала вона привітно, — заступник відсутніх гідний ласкавого прийому з боку кожного, хто дорожить істиною й шанує мужність.

Потім, звернувшись до свого почту, вона сказала:

— Відійдіть всі, крім Ельгіти. Я бажаю поговорити з праведним прочанином.

Дівчата відійшли на інший кінець кімнати й сіли на вузьку лаву попід стіною, де лишалися нерухомі й безмовні, як статуї, хоча вільно могли б шепотітися, не заважаючи розмові їхньої пані з мандрівником.

Леді Ровена помовчала з хвилину, ніби не знаючи, з чого розпочати, потім сказала:

— Прочанине, сьогодні ввечері ви вимовили одне ім'я. Я хочу сказати, — продовжувала вона із зусиллям, — ім'я Айвенго; за законами природи й роду це ім'я мало б зустріти тепліший і прихильніший відгук у тутешньому домі; але мінливості долі такі дивні, що хоча в багатьох серце здригнулося при цьому найменні, проте лише я наважуюся вас запитати, де й за яких обставин залишили ви того, про кого згадали. Ми чули, що він затримався в Палестині через хворобу й що після відходу звідти англійського війська його переслідувала французька партія, а нам відомо, що до цієї ж партії належать і тамплієри.

— Я мало знаю про лицаря Айвенго, — зніяковіло відповів прочанин, — але я хотів би знати більше, якщо ви цікавитеся його долею. Здається, він позбувся переслідувань своїх ворогів у Палестині й збирався повернутися до Англії. Вам, леді, має бути відомо краще, ніж мені, чи є в нього тут надія на щастя.

Леді Ровена глибоко зітхнула й запитала, чи не може прочанин сказати, коли саме варто очікувати повернення лицаря Айвенго на батьківщину, а також чи не зустрине він великої небезпеки на шляху.

Прочанин нічого не міг сказати щодо часу повернення Айвенго; що ж до іншого запитання леді Ровени, прочанин запевнив її: подорож має бути безпечною, якщо їхати через Венецію й Геную, а звідти — через Францію й Англію.

— Айвенго, — сказав він, — так добре знає мову та звичаї французів, що йому ніщо не загрожує в цій частині його шляху.

— Дай Боже, — сказала леді Ровена, — щоб він доїхав щасливо й міг взяти участь у майбутньому турнірі, де все лицарство тутешньої країни збирається показати своє мистецтво й відвагу. Якщо приз дістанеться Ательстану Конінгсбурзькому, Айвенго може почути недобру звістку після повернення до Англії. Скажіть мені, мандрівнику, як він виглядав, коли ви його бачили востаннє? Чи не зменшила хвороба його тілесної сили й краси?

— Він схуд і став смаглявішим відтоді, як прибув до Палестини з острова Кіпр у

почті Ричарда Левине Серце. Мені здавалося, що обличчя його оповите глибоким смутком. Але я не підходив до нього, тому що не знайомий із ним.

— Боюся, — мовила Ровена, — те, що він побачить на батьківщині, не зжене з його чола похмурої тіні... Дякую, добрий прочанине, за звістки про друга мого дитинства. Дівчата, — звернулася вона до служниць, — подайте цій праведній людині вечірній келих. Настав час дати йому спокій, я не хочу його затримувати довше.

Одна з дівчат принесла срібний келих гарячого вина з прянощами, до якого Ровена ледь торкнулася губами, після чого його подали прочанинові. Він низько вклонився й надпив трохи.

— Прийми милостиню, друже, — продовжувала леді Ровена, подаючи йому золоту монету. — Це — знак моєї поваги до твоєї важкої праці і до святинь, які ти відвідав.

Прочанин прийняв дарунок, ще раз низько вклонився й слідом за Ельгітою залишив кімнату.

— У коридорі на нього чекав слуга Енвольд. Взявши смолоскип із рук служниці, Енвольд поспішно й без усяких церемоній повів гостя в прибудову, де цілий ряд прикомірків слугував за нічліг для нижчого розряду слуг і прибульців простого звання.

— Де тут ночує єврей? — запитав прочанин.

— Нечестивий пес проведе ніч поруч із вашим преподобієм, — відповів Енвольд. — Святий Дунстане, але ж доведеться після нього скоблити й чистити цей прикомірок, щоб він став придатним для християнина!

— А де спить Гурт, свинар? — довідався мандрівник.

— Гурт, — відповів слуга, — спить утому прикомірку, що по праву руку від вас, а єврей — по ліву; тримайтеся подалі від сина цього невірного племені. Вам би дали почесніше приміщення, якби ви прийняли запрошення Освальда.

— Нічого, мені й тут буде добре, — сказав прочанин.

Із цими словами він увійшов у відведений йому прикомірок і, прийнявши смолоскип із рук слуги, подякував йому й побажав доброї ночі. Причинивши двері своєї келії, він застромив смолоскип у дерев'яний свічник і оглянув свою спальню, всю обстановку якої складали грубо збитий дерев'яний стілець і дерев'яний ящик, що заміняв ліжку, наповнений чистою соломою, поверх якої були розстелені дві чи три овечі шкіри.

Прочанин згасив смолоскип, не роздягаючись розтягнувся на цьому грубому ложі й заснув або принаймні лежав нерухомо доти, поки перші промені сонця не зазирнули в маленьке ґратчасте віконце, крізь яке і світло, і свіже повітря проникали в його келію. Тоді він підвівся, прочитав ранкові молитви, поправив на собі одяг і, обережно відчинивши двері, увійшов до єврея.

Ісак тривожно спав на такій точно постелі, на якій провів ніч прочанин. Всі частини одягу, які зняв напередодні ввечері, він навалив на себе або під себе, щоб їх не поцупили під час сну. Обличчя його виражало болісне занепокоєння; руки судомно посмикувалися, ніби відбиваючись від страшної примари; він бурмотав на івриті, перемішуючи слова з цілими фразами на місцевому нормансько-англійському діалекті; серед них можна було розібрати такі речення: "Заради Бога Авраамового, пощадіть

нешасного старого! Я бідний, у мене немає грошей, можете закувати мене в ланцюги, роздерти на частини, але я не можу виконати вашого бажання".

Прочанин не чекав пробудження Ісака й злегка торкнувся його кінцем свого ціпка. Цей дотик, імовірно, пов'язався у свідомості сплячого з його сном: старий підхопився, волосся його стало сторч, гострий погляд чорних очей уп'явся в мандрівника, який стояв перед ним, виказуючи дикий переляк і здивування, пальці судорожно вчепилися в одяг, ніби пазурі шуліки.

— Не бійся мене, Ісаку, — сказав прочанин, — я прийшов до тебе як друг.

— Нагороди вас Бог Ізраїлю, — сказав єврей, трохи заспокоївшись. — Мені наснилося... Але будь благословенний праотець Авраам — то був сон.

Потім, опам'ятавшись, він запитав звичайним своїм голосом:

— А що ж завгодно вашій милості від бідного єврея в таку ранню годину?

— Я хотів тобі сказати, — відповів прочанин, — якщо ти тої ж таки миті не підеш із цього будинку й не постарася від'їхати якнайдалі і якомога швидше, з тобою може статися в дорозі велике лихо.

— Святий отче, — вигукнув Ісак, — хіба хто захоче напасти на такого нікчемного бідняка, як я?

— Це тобі видніше, — сказав прочанин, — але знай, що, коли лицар Храму вчора ввечері перетинав залу, він звернувся до своїх мусульманських невірників сарацинською мовою, яку я добре знаю, і наказав їм сьогодні вранці стежити за тим, куди поїде юдей, схопити його, коли він подалі від'їде від тутешньої садиби, і відвести в замок Філіпа де Мальвуазена або Реджинальда Фрон де Бефа.

Неможливо описати жах, що опанував євреєм від такої звістки; здавалося, він одразу втратив усяке самовладання. Кожен мускул, кожен нерв ослабли, руки звисли, голова упала на груди, ноги підкосилися, і він звалився до ніг прочанина, ніби розчавлений невідомими силами; це була не людина, яка знесиліла в блянні про співчуття, а радше неживе тіло.

— Боже Авраама! — вигукнув він. Не піднімаючи сивої голови з підлоги, він склав свої зморшкуваті руки й здійняв їх вгору. — О Мойсею! О блаженний Аароне! Цей сон приснився мені не дарма, і видіння відвідало мене не дарма! Я вже відчуваю, як вони кліщами тягнуть із мене жили. Відчуваю зубчасті колеса по всьому тілу, як ті гострі пилки, борони й сокири залізні, що смугували жителів Рабби й дітей Аммонових.

— Підведися, Ісаку, й вислухай, що я тобі скажу, — з жалем, але не без презирства сказав прочанин, дивлячись на його муки. — Мені зрозумілий твій страх: принци й дворяни безжалісно збиткуються з твоїх побратимів, коли хочуть вичавити з них гроші. Але встань, я тебе навчу, як уникнути лиха. Іди із цього будинку просто зараз, поки не прокинулися слуги, — вони міцно сплять після вчорашньої п'ятики. Я проведу тебе таємними стежками через ліс, що мені так само добре відомий, як і кожному з лісничих. Я тебе не полишу, поки не передам з рук у руки якомусь баронові або поміщикові, який їде на турнір; цілком імовірно, ти знайдеш способи, щоб забезпечити собі його прихильність.

Тільки-но в Ісака з'явилася надія на порятунок, він почав випростуватися, хоча й досі стояв на колінах; відкинувши назад своє довге сиве волосся й розправивши бороду, він спрямував допитливі чорні очі на прочанина. У його погляді відбилися і страх, і надія, і підозра.

Але при останніх словах прочанина жах знову охопив його, він упав долілиць і вигукнув:

— У мене знайдуться кошти, щоб забезпечити собі прихильність! На жаль, є лише один спосіб заслужити прихильність християнина, але як отримати його бідному євреєві, якщо здирство довело його до вбогості Лазаря? Заради Бога, парубче, не видавай мене! Заради спільного Небесного Вітця, який створив нас усіх, євреїв і язичників, синів Ізраїлю й синів Ізмаїла, не видавай мене...

Та знову підозрілість узяла гору над іншими його почуттями, і він вигукнув:

— У мене немає коштів, щоб віддячити добрі наміри християнського мандрівника, навіть якщо він зажадає все, до останнього пенні.

При цих словах він із полум'яним благанням ухопився за плащ прочанина.

— Заспокойся, — сказав мандрівник. — Якби ти мав усі скарби свого племені, навіщо мені кривдити тебе. У цьому одязі я зобов'язаний дотримуватися обітниці бідності, і якщо проміняю її, то хіба що на кольчугу й бойового коня. Втім, не думай, що я нав'язую тобі своє товариство, залишайся тут, якщо хочеш. Седрик Сакс може надати тобі заступництво.

— На жаль, ні! — вигукнув єврей. — Не дозволить він мені їхати у своєму почті. Саксонець і норман однаково нехтують бідним євреєм. А одному проїхати по володіннях Філіпа де Мальвуазена або Реджинальда Фрон де Бефа... Ні! Добрий юначе, я поїду з тобою! Поспішаймо! Підпережімо рамена! Біжимо! Ось твій ціпок... Хутчій, не барися!

— Я не барюся, — сказав прочанин, поступаючись наполегливості свого компаньйона, — але мені треба насамперед знайти спосіб звідси вибратися. Йди за мною!

Він увійшов у сусідню комірку, де, як уже відомо читачеві, спав Гурт.

— Вставай, Гурте, — сказав прочанин, — вставай швидше. Відімкни хвіртку біля задніх воріт і випусти нас звідси.

Обов'язки Гурта, які в наш час зневажаються, на ту пору в саксонській Англії користувалися такою ж пошаною, яким Евмей користувався в Ітаці. Гурту здалося образливим, що прочанин заговорив до нього у такому наказовому тоні.

— Єврей їде з Ротервуда, — гордовито мовив він, піднявшись на одному лікті й не рухаючись із місця, — а з ним за компанію й прочанин зібрався.

— Я б радше повірив, — сказав Вамба, який зазирнув у цю хвилину в прикомірок, — що єврей, прихопивши окіст, вшився з садиби...

— Так чи сяк, — сказав Гурт, знову опускаючи голову на дерев'яний обрубок, що слугував йому замість подушки, — і єврей, і мандрівник можуть почекати, поки відчинять головну браму. У нас не дозволяється, щоб гості їхали потайки, та ще такої ранньої години.

— Так чи сяк, — мовив прочанин наказово, — я гадаю, що ти не відмовиш мені в цьому.

Із цими словами він нахилився до свинаря, який і далі лежав, і прошепотів йому щось на вухо по-саксонському. Гурт миттю схопився на ноги, а прочанин, піднявши палець на знак того, що треба дотримувати обережності, додав:

— Гурте, стережися! Ти завжди був обачним. Чуєш, відімкни хвіртку. Інше скажу потім.

Гурт скорився з надзвичайною моторністю, а Вамба і єврей пішли слідом за ним, дивуючись раптовій переміні у поведінці свинаря.

— Мій мул! Де ж мій мул? — вигукнув єврей, щойно вони вийшли із хвіртки.

— Приведи сюди його мула, — сказав прочанин, — та й мені дістань теж мула, я поїду з ним поруч, поки не виберемося з тутешніх місць. Потім я доставлю мула в цілості комусь із почту Седрика в Ашбі. А ти сам... — решту прочанин сказав Гурту на вухо.

— З великою радістю все виконаю, — відповів Гурт і втік виконувати доручення.

— Бажав би я знати, — сказав Вамба, коли пішов його товариш, — чому вас, прочан, учать у Святій Землі.

— Читати молитви, дурню, — відповів прочанин, — а ще каються в гріхах і умертвляти свою плоть постом і довгою молитвою.

— Ні, має бути щось міцніше цього, — сказав блазень. — Де таке бачено, щоб покаєння й молитви змусили Гурта зробити ласку, а за пост і помірність він дав би комусь мула! Гадаю, що ти міг би з таким же успіхом торочити про помірність і молитви його улюбленому чорному кабанові.

— Ех, ти! — мовив прочанин. — Одразу видно, що ти саксонський дурень, і більше нічого.

— Це ти правильно кажеш, — сказав блазень, — був би я норманом, як і ти, ймовірно, на моїй вулиці було б свято, а сам я був би філософом.

У цю хвилину на протилежному березі рову показався Гурт із двома мулами. Мандрівники перейшли через рів вузьким звідним мостом, у дві дошки завширшки, розмір якого відповідав ширині хвіртки й того вузького проходу, що був улаштований у зовнішній огорожі й вів просто в ліс. Щойно вони досягли того берега, єврей поспішив підсунути під сідло свого мула мішечок із просмоленого синього полотна, який він дбайливо витяг із-під хітона, бурмочучи увесь час, що це "зміна білизни, лише одна зміна білизни, більше нічого". Потім піднявся в сідло з такою моторністю й спритністю, якої не можна було очікувати в його похилі роки, і, не гаючи часу, почав розправляти складки свого плаща.

Прочанин сів на мула менш поспішно і, їдучи, простягнув Гурту руку, яку той поцілував із найбільшою повагою. Свинар стояв, дивлячись вслід мандрівникам, поки вони не зникли в глибині лісу. Нарешті голос Вамби вивів його із задумливості.

— Чи знаєш, друже мій Гурт, — сказав блазень, — сьогодні ти напрочуд ввічливий і надміру благочестивий. От би мені стати абатом або босоногим прочанином, тоді і я

покористувався б твоєю запопадливістю й увагою. Але, звичайно, я б захотів більшого, ніж поцілунок руки.

— Ти недурно обміркував, Вамбо, — відповів Гурт, — тільки ти судиш із зовнішності; втім, і розумні люди роблять те ж саме... Та час мені навідатися до череди.

Із цими словами він повернувся у садибу, а за ним поплився й блазень.

Тим часом мандрівники квапилися — їхали з такою швидкістю, що зраджувала страшний переляк єврея: у його роки люди звичайно не люблять хуткої їзди. Прочанин, який їхав попереду, мабуть, чудово знав усі лісові стежки й навмисно тримався манівців, тож підозріливий Ісак не раз подумував — чи не збирається прочанин заманити його в якусь пастку.

Мандрівники довго їхали мовчки обхідними стежками лісу, нарешті прочанин перервав мовчанку.

— Бачиш старий засохлий дуб? — сказав він. — Це — межа володінь Фрон де Бефа. Ми давно вже минули землі Мальвуазена. Тепер тобі нема чого остерігатися погоні.

— Нехай повідлітають колеса їхніх колісниць, — вигукнув єврей, — як це сталося з колісницями фараоновими[30]! Але не залишай мене, добрий прочанине. Згадай про лютого тамплієра і його сарацинських рабів. Вони не зважать ні на кордони, ні на маєтності, ні на звання власника.

— Із цього місця наші дороги мають розійтися. Не личить людині мого звання їхати поруч із тобою довше, ніж цього вимагає пряма необхідність. До того ж якої допомоги ти чекаєш від мене, мирного прочанина, проти двох озброєних язичників?

— О, добрий юначе! — вигукнув єврей. — Ти можеш заступитися за мене, а я зумію нагородити тебе — не грошима, у мене їх немає, допоможи мені отче Аврааме.

— Я вже сказав тобі, — перервав його прочанин, — що ані грошей, ані нагород твоїх мені не потрібно. Провести тебе я можу. Навіть зумію захистити тебе, тому що заступництво за єврея перед сарацинами навряд чи забороняється християнинові. А тому я проводжу тебе до місця, де ти можеш знайти собі гідних захисників. Ми тепер недалеко від міста Шефілда. Там ти легко відшукаєш багатьох одноплемінників і знайдеш у них захисток.

— Нехай буде над тобою благословення Якова, добрий юначе! — сказав єврей. — У Шефілді я знайду притулок у мого родича Зарета, а там пошукаю способів безпечно проїхати далі.

— Добре, — мовив прочанин. — Виходить, у Шефілді ми розійдемося. Через півгодини ми під'їдемо до цього міста.

За півгодини обидва не вимовили жодного слова; прочанин, можливо, вважав для себе принизливим розмовляти з євреєм, коли в цьому не було необхідності, а той не смів нав'язуватися з бесідою людині, яка здійснила мандрівку до гроба Господнього і, отже, була позначена певною святістю. Зупинившись на вершині похилого пагорба, прочанин, указавши на місто Шефілд, що розкинулося біля його підніжжя, сказав:

— Ось де ми розійдемося.

— Але не перш, ніж бідний єврей висловить вам свою вдячність, хоч я й не

насмілюся просити вас заїхати до мого родича Зарета, який допоміг би мені відплатити вам за добру справу, — сказав Ісак.

— Я вже казав тобі, — сказав прочанин, — що ніякої винагороди не потрібую. Якщо в довгому списку твоїх боржників знайдеться який-не-будь бідняк-християнин і ти заради мене позбавиш його кайданів і боргової в'язниці, я визнаю свою послугу винагородженою.

— Зажди! — вигукнув Ісак, хапаючи його за полу. — Мені хотілося б зробити більше для тебе самого. Богові відомо, який я бідний... Так, Ісак — жебрак серед своїх одноплемінників. Але вибач, якщо я візьмуся відгадати те, чого в цю хвилину ти найбільше потребуєш...

— Якби ти й відгадав, що мені найпотрібніше, — сказав прочанин, — ти однаково не міг би дістати це для мене, хоч би ти був настільки ж багатим, наскільки видаєшся бідним.

— Видаюсь бідним? — повторив єврей. — О, повір, я сказав правду: мене розорили, пограбували, я скрізь у боргу. Жорстокі руки забрали всі мої товари, відняли гроші, кораблі й усе, що я мав... Але я все-таки знаю, чого ти потребуєш, і, можливо, зумію дістати це для тебе... Зараз ти найбільше хочеш мати коня й озброєння.

Прочанин мимоволі здригнувся й, раптово обернувшись до нього, покvapливо запитав:

— Як ти вгадав?

— Яка різниця! Хоч як би не вгадав, аби лише здогадка моя була вірною. Але якщо я знаю, що тобі потрібно, я все дістану.

— Візьми ж до уваги моє звання, мій одяг, мої обітничі...

— Знаю я вас, християн, — відповів єврей. — Знаю й те, що навіть найзнатніші серед вас у марновірному покаянні беруть іноді мандрівничий ціпок і пішки йдуть у далекі країни вклонитися могилам померлих.

— Не блюзни! — суворо зупинив його мандрівник.

— Даруй, — сказав Ісак. — Я висловився необачно. Але вчора ввечері, та й сьогодні вранці ти проронив кілька слів, які, мов іскри, що викрешуються кресалом, освітили для мене твоє серце. Крім того, під твоєю мандрівничою зодяганкою заховані лицарський ланцюг і золоті остроги. Вони блиснули, коли ти нахилився до моєї постелі сьогодні вранці.

Прочанин не міг утриматися від усмішки й сказав:

— А що, якби й у твій одяг заглянути такими ж всевидячими очима, Ісаку? Гадаю, що й у тебе знайшлося б чимало цікавого.

— Що про це говорити! — сказав єврей, змінившись на обличчі. Поспішно виймаючи з торби письмове приладдя, він поставив на сідло свою жовту шапку й, розправивши на ній аркуш паперу, почав писати, ніби бажаючи цим припинити непевну розмову. Дописавши, він лукаво примружився і вручив його прочанинові зі словами:

— У місті Лестері всім відомий багатий єврей Кірджат Джайрам із Ломбардії.

Передай йому цього листа. У нього є тепер на продаж шість наборів лицарських обладунків міланської роботи — найгірший із них годиться і для царської особи; є в нього й десять жеребців — на найквалішому з них не соромно виїхати й самому королеві, якщо б він вирушив на битву за свій трон. По цій записці тобі дадуть на вибір будь-який обладунок і бойового коня. Крім того, тебе забезпечать усім потрібним для майбутнього турніру. Коли мине потреба, поверни йому в цілості товар або ж, якщо зможеш, сплати сповна його вартість.

— Але, Ісаку, — сказав прочанин всміхаючись, — хіба ти не знаєш, що якщо лицаря виб'ють із сідла під час турніру, то його кінь і озброєння стають власністю переможця? Таке нещастя й зі мною може статися, а сплатити за коня та зброю я не зможу.

Єврей, здавалося, був вражений думкою про таку можливість, але, зібравши всю свою мужність, він поспішно відповів:

— Ні, ні, ні. Це неможливо, я й чути не хочу про це. Благословення Отця нашого буде з тобою... І спис твій буде наділений такою ж потужною силою, як жезл Мойсеїв.

Сказавши це, він повернув мула убік, але тут прочанин сам піймав його за плащ і притримав:

— Ні, постривай, Ісаку, ти ще не знаєш, чим ризикуєш. Може статися, що коня вб'ють, а панцир порубають, тому що я не щадитиму ані коня, ані людини. До того ж сини твого племені нічого не роблять задарма. Чим-небудь же доведеться заплатити за втрату майна.

Ісак зігнувся в сідлі, ніби від болю, але великодушність, проте, взяла гору над почуттями, звичнішими для нього.

— Потреби нема, — сказав він, — все одно. Пустити мене. Якщо стануться збитки, ти за них не будеш відповідати. Кірджат Джайрам простить тобі цей борг заради Ісака, свого родича, якого ти врятував. Прощай і будь здоровий... Однак послухай, добрий юначе, — продовжував він, ще раз обернувшись, — не сунься ти занадто вперед, коли почнеться це сум'яття. Я це не тому кажу, щоб ти беріг коня й панцир, але заради збереження твого життя й тіла.

— Дякую за турботу про мене, — посміхнувся прочанин, — я скористаюся твоєю люб'язністю й неодмінно постараюся винагородити тебе.

Вони розкланялися й різними дорогами попрямували в Шефїлд.

Розділ VII

Із почтом пишно виїжджа лицарство -

Одна ліврея коштує півцарства!

Слуга шолом тримає, другий — спис,

А третій щит для лицаря підніс.

І нетерпляче б'є копитом кінь,

Кусає золотих вудил ремінь.

І ковалі, і зброярі — тут всі:

Напохваті ковадла і щипці,

Щоб лагодить мечі, щити, списи.

Юрба заможних йоменів іде,

І блазні веселяться де-не-де.

Дж. Драйден, "Паламон і Арсит"

На ті часи англійський народ перебував у досить невеселому становищі. Ричард Левине Серце був у полоні в підступного й жорстокого герцога Австрійського. Навіть місце ув'язнення Ричарда було невідоме; більшість його підлеглих, які зазнали під час його відсутності важкого гноблення, нічого не знали про долю короля.

Принц Джон, який був у союзі з французьким королем Філіпом[31] — лютим ворогом Ричарда, використовував весь свій вплив на герцога Австрійського, щоб той якомога довше тримав у полоні його брата Ричарда, який свого часу зробив йому стільки милостей.

Користуючись цим, Джон вербував собі прихильників, маючи намір у випадку смерті Ричарда змагатися за право на престол із законним спадкоємцем — своїм племінником Артуром, герцогом Британським, сином його старшого брата, Джефрі Плантагенета. Згодом, як відомо, він здійснив свій намір і незаконно захопив владу. Спритний інтриган і гульвіса, принц Джон легко привернув на свій бік не лише тих, хто мав причини побоюватися гніву Ричарда за злочини, вчинені за його відсутності, але й численну ватагу "запеклих беззаконників" — колишніх учасників хрестових походів. Ці люди повернулися на батьківщину, збагатившись усіма вадами Сходу, але зубожівши матеріально, і тепер лише й чекали міжусобної війни, щоб поліпшити свої справи.

До причин, що викликали загальне занепокоєння й тривогу, потрібно віднести також і ту обставину, що безліч селян, доведених до розпачу утисками феодалів і нещадним застосуванням законів про охорону лісів, об'єднувалися у великі загони, які господарювали в лісах і пустищах, нітрохи не боячись місцевої влади. У свою чергу дворяни, граючи роль самодержавних володарів, збирали навколо себе цілі банди, які мало чим відрізнялися від розбійницьких.

Щоб утримувати ці банди й вести марнотратне й розкішне життя, чого вимагали їхня гордість і марнославство, дворяни позичали гроші в євреїв під високі відсотки. Ці борги роз'їдали їхній капітал, а позбутися їх вдавалося шляхом насильства над кредиторами. Не дивно, що за таких тяжких умов існування англійський народ зазнавав лихоліть і мав усі підстави побоюватися ще гірших у майбутньому. На додачу по всій країні поширилася якась небезпечна інфекційна хвороба. Знайшовши для себе сприятливий ґрунт у тяжких умовах життя нижчих шарів суспільства, вона забрала безліч жертв, а ті, хто залишився живим, нерідко заздрили небіжчикам, врятованим від лиха, що насувалося.

Але, незважаючи на ці нещастя, усі — багаті й бідні, простолюдиці й дворяни — однаково прагнули на турнір. Це було найцікавіше і найпишніше з видовищ того часу, і населення прагнуло туди так само ревно, як напівголодний житель Мадрида, замість купити харчів для родини, витрачає все до останнього реала, щоб насолодитися боєм биків. Жодні обов'язки, жодні хвороби не в силі були втримати старих і малих від такого видовища. Промайнула чутка, що бойова потіха, призначена біля міста Ашбі, у

графстві Лестерському, відбудеться між уславленими лицарями за присутності принца Джона, що викликало ще дужчий інтерес, і вранці того дня, коли призначений був початок змагання, незліченна кількість людей всіх звань і станів кинулася юрбами до місця бойових розваг.

Місце турніру було надзвичайно мальовничим. На узліссі великого гаю, за милю від міста Ашбі, розстилася вкрита чудовим зеленим дерном велика галявина, облямована з одного боку густим лісом, а з іншого — рідкими старими дубами. Похиле підвищення мов навмисно утворювало зручний майдан, обнесений міцною огорожею. Огорожа мала форму чотирикутника із закругленими кутами для зручності глядачів.

Для в'їзду бійців на арену в північній і південній стінах огорожі були прорубані брами, настільки широкі, що в них поруч могли проїхати двоє вершників. Біля кожних воріт стояли два герольди, шість сурмачів і шість вістівників і, крім того, значний загін солдатів для підтримки порядку. Герольди зобов'язані були перевіряти звання лицарів, які бажали взяти участь у турнірі.

За південною брамою на невеликому пагорбі стояло п'ять чудових наметів, прикрашених прапорами брунатного й чорного кольорів; такі були кольори, обрані лицарями-організаторами турніру. Шнури на всіх п'яти наметах були тих самих кольорів. Перед кожним наметом був вивішений щит лицаря, якому належав намет, а поруч зі щитом стояв зброєносець, вбраний дикуном, фавном або якоюсь іншою незвичайною істотою, зважаючи на смаки свого господаря. Середній намет, найпочесніший, було надано Бріану де Буа-Гільберу. Чутки про його надзвичайну майстерність у всіх лицарських вправах, а також його близькі стосунки з лицарями, які задумали теперішнє змагання, спонукали влаштовувачів турніру не лише прийняти його у своє середовище, але навіть обрати ватажком, незважаючи на те, що він зовсім недавно прибув до Англії. Поруч із його наметом з одного боку були розташовані намети Реджинальда Фрон де Бефа й Філіпа де Мальвуазена, а з іншого — Гуго де Гранменіля, знатного барона, один із пращурів якого був лордом-сенешалем[32] Англії за часів Вільгельма Завойовника та його сина Вільгельма Рудого. П'ятий намет належав йоаннітові Ральфу де Віпонту, великому землевласникові з містечка Гезер, розташованого неподалік від Ашбі де ла Зуш. Майданчик із наметами був обнесений міцним частоколом і з'єднувався з ареною широким і похилим спуском, також обгородженим. Уздовж частоколу стояла сторожа.

За північною брамою арени на такому ж обгородженому майданчику містився намет, призначений для лицарів, які побажали б виступити проти організаторів турніру. Тут були приготовлені всілякі страви й напої, а поруч розташувалися ковалі, зброярі та інші майстри й служники, готові у всяку хвилину надати бійцям належні послуги.

Уздовж огорожі були влаштовані особливі галереї. Ці галереї були обвішані драпіруваннями й вистелені килимами. На килимах були розкидані подушки, щоб дами й знатні глядачі могли тут розташуватися з якнайбільшими зручностями. Вузький простір між цими галереями й огорожею було надано дрібнопомісним фермерам, так

званим йоменам, так що ці місця можна порівняти з партером наших театрів. Що ж стосується простолюду, то він повинен розміщатися на дернових лавах, улаштованих на схилах найближчих пагорбів, що давало глядачам можливість споглядати бажане видовище вище галерей і чудово бачити все, що відбувалося на арені.

Крім того, кількасот людей сиділи на гілках дерев, що облямовували галявину; навіть дзвіниця найближчої сільської церкви була обліплена глядачами.

Посередині східної галереї, саме проти центру арени, було влаштоване підвищення, де під балдахіном із королівським гербом стояло високе крісло на взірець трону. Довкола цієї почесної ложі юрмилися пажі, зброєносці, варта в багатому одязі, і з усього було видно, що вона призначалася для принца Джона та його почту.

Навпроти королівської ложі, у центрі західної галереї, піднімався інший поміст, прикрашений ще строкатіше, хоча не так розкішно. Там також був трон, оббитий червоною та зеленою тканиною, він був оточений безліччю пажів і молодих дівчат, найкрасивіших, яких могли підібрати, і всі вони були ошатно вбрані у найвитонченіші костюми, теж зеленого й червоної кольорів. Ложа була прикрашена прапорами, на яких були зображені простромлені палаючі серця, що спливають кров'ю, луки, сагайдаки зі стрілами та інші емблеми торжества Купідона. Саме тут красувався напис "La Roynne de las Beaulte et des Amours", тобто цей почесний трон призначений був для королеви кохання й краси. Але хто стане цією королевою, було невідомо.

А тим часом глядачі різних звань юрмами сунули до арени. Уже чимало сварилися через те, що хтось намагався зайняти неналежні їм місця. У більшості випадків суперечки досить безцеремонно вирішувалися сторожею, яка для переконання найзавзятіших сперечальників пускала в хід руків'я своїх мечів і ратища сокир. Коли ж суперечки через місця зчинялися між поважнішими особами, їхні претензії вирішувалися двома маршалами[33] ратного поля: Вільямом де Вівілем і Стівеном де Мартівалем. Ці маршали, озброєні з голови до ніг, роз'їжджали туди-сюди ареною, підтримуючи серед публіки суворий порядок.

Помалу галереї наповнилися лицарями й дворянами; їхні довгі мантиї темних кольорів утворили приємний контраст зі світлим і веселим вбранням дам, яких тут було ще більше, ніж чоловіків, хоча здавалося б, що такі криваві й жорстокі забави мало привабливі для прекрасної статі. Нижні галереї й проходи незабаром заповнилися заможними йоменами й біднішими дворянами, які через злидні або невисокий статус не зважувалися зайняти почесніші місця. Зрозуміло, що саме в цій частині публіки найчастіше відбувалися непорозуміння через право на першість.

— Нечестивий пес! — викрикував літній чоловік, чий потертий одяг свідчив про бідність, а меч на боці, кинджал за поясом і золотий ланцюг на шиї говорили про претензії на знатність. — Син вовчиці, виродок! Як ти смієш штовхати християнина, так ще й нормана зі шляхетним дворянським прізвищем Мондідьє!

Ці різкі слова були звернені не до кого іншого, як до нашого знайомого, Ісака, який, цього разу багато вбраний, у чудовому плащі, протискувався крізь юрбу, намагаючись знайти місце в передньому ряді нижньої галереї для своєї дочки, красуні

Ребекки. Вона приїхала до нього в Ашбі й тепер, вчепившись за його руку, тривожно роззиралася, перелякана загальним невдоволенням, викликаним, напевно, поведженням її батька. Ми бачили, що Ісак бував боягузливим у деяких випадках, але тут він знав, що йому боятися нема чого. За такого скупчення народу жоден із найзахланніших і найзлісніших його пригноблювачів не зважився б його скривдити. На таких збіговиськах євреї перебували під захистом загальних законів, а якщо цього було недостатньо, у юрбі дворян завжди виявлялося кілька знатних баронів, які з приватних інтересів були готові за них заступитися. Крім того, Ісаку було добре відомо, що принц Джон клопочеться про те, щоб позичити в багатих євреїв у Йорку велику суму грошей під заставу коштовностей і земельних угідь. Ісак сам був причетний до цього й чудово знав, як хотілося принцові швидше залагодити справу. А тому він був упевнений, що у разі неприємних зіткнень принц неодмінно заступиться за нього.

Ісак сміло протискувався вперед і необережно штовхнув норманського шляхтича. Однак скарги старого викликали обурення оточуючих. Високий йомен у зеленому сукняному костюмі, з дюжиною стріл за поясом, зі срібним значком на грудях й величезним луком у руці, різко повернувся, його стемніле від засмаги й вітрів обличчя, як смажений горіх, спалахнуло гнівом, і він порадив єврееві запам'ятати, що хоч він і надувся, як павук, висмоктуючи кров своїх нещасних жертв, але павуків терплять, поки вони сумирно сидять по кутах, а тільки-но вони вилізуть на світло — їх придушують. Його погрози, різкий голос і суворий погляд змусили єврея позадкувати. Цілком імовірно, що Ісак і забрався б подальше від настільки небезпечного сусідства, якби в цю хвилину загальна увага не була прикута появою на арені принца Джона та його численного й веселого почту. Він складався почасти зі світських, почасти з духовних осіб. Серед духівництва був і пріор із Жорво, у найвитонченішому костюмі, відповідно до свого сану він міг собі це дозволити. Хутро й золото рясно прикрашали його одяг, а носики його чобіт були загнуті так високо, що випередили й без того безглузду тодішню моду, і їх можна було прив'язати не те що до колін, а аж до пояса, тож вершник не міг устроїти ногу в стремено. Втім, це не бентежило галантного абата. Можливо, він навіть радий був нагоді виявити в присутності такої численної публіки й особливо дам своє мистецтво триматися на коні, обходячись без стремени. Решта почту принца Джона складалася з його улюбленців — начальників найманого війська, декількох баронів, блудливої зграї придворних, а також лицарів ордена Храму та йоаннітів.

Тут не зайвим буде зауважити, що лицарі цих двох орденів вважалися ворогами Ричарда: під час нескінченних свар у Палестині між Філіпом Французьким і англійським королем вони прийняли сторону Філіпа. Усім було відомо, що саме завдяки цим чварам всі Ричардові перемоги над сарацинами виявилися марними, а його спроби взяти Єрусалим закінчилися невдачею; плодом же завойованої слави було лише ненадійне перемир'я, укладене із султаном Саладіном. Із тих самих політичних міркувань, якими керувалися їхні побратими у Святій Землі, тамплієри та йоанніти, які мешкали в Англії й Нормандії, приєдналися до партії принца Джона, не маючи причин

бажати ані повернення Ричарда в Англію, ані воцаріння його законного спадкоємця, принца Артура.

Зі свого боку принц Джон ненавидів усіляко її принизити. Він розумів, що саксонські феодали разом з іншим саксонським населенням Англії вороже ставляться до його підступів, побоюючись подальшого обмеження своїх стародавніх прав, чого вони могли очікувати від такого неприборканого тирана, яким був принц Джон.

Оточений почтом принц Джон виїхав на арену верхи на прудкому сивому коні та з соколом на руці. На ньому був чудовий черлений із золотом костюм, а на голові — розкішна хутряна шапочка, прикрашена дорогоцінними каменями, з-під якої падали на плечі довгі кучері. Він їхав попереду, голосно розмовляючи й пересміхуючись зі своїм почтом так зухвало, як це властиво членам королівської родини, розглядав красунь, які прикрашали своєю присутністю верхні галереї.

Навіть ті, хто завважував у зовнішності принца виявлення свавільної зухвалості, крайньої зарозумілості й повної байдужості до почуттів інших людей, не могли заперечувати того, що він не позбавлений деякої привабливості, властивої відкритим рисам обличчя, правильним від природи й привченим вихованням до виразу привітності й люб'язності, які легко прийняти за природну простодушність і чесність. Такий вираз обличчя часто й безпідставно також приймають за ознаку мужності та щиросердості, тоді як під ним зазвичай приховуються безтурботна байдужість і розбещеність людини, яка усвідомлює себе, незалежно від своїх душевних якостей, такою, що стоїть вище за інших завдяки знатності походження, або багатству, або якимось іншим випадковим перевагам.

Однак більшість глядачів так глибоко не копали. Для них досить було побачити чудову хутряну шапочку принца Джона, його пишну мантию, облямовану коштовними соболями, його сап'янові чобітки із золотими шпорами й, нарешті, ту грацію, з якою він керував своїм конем, щоб захоплено вітати його гучними вигуками.

Принц весело гарцював навколо арени. Раптово увагу його привернула метушня, спричинена домаганнями Ісака на краще місце. Гострий погляд Джона миттю розгледів єврея, але набагато приємніше враження справила на нього вродлива дочка Сіону, яка боязко прихилилася до руки свого старого батька.

І справді, навіть на погляд такого суворого цінителя, яким був Джон, чарівна Ребекка могла з честю витримати порівняння із найзнаменитішими англійськими красунями. Вона мала ладну поставу, і східне вбрання не приховувало її обрисів. Жовтий шовковий тюрбан пасував до смаглявого відтінку її шкіри; очі блищали, тонкі брови вигиналися гордовитою дугою, білі зуби виблискували, як перли, а густе чорне волосся розсипалося на груди й на плечі, прикриті довгою сімаррою з пурпурового перського шовку, гаптованого мов живими квітами, і спереду скріпленою безліччю золотих застібок, прикрашених перлами, — усе разом створювало таке чарівне враження, що Ребекка могла суперничати з будь-якою із найвродливіших дівчат, які сиділи навколо. Її сукня була застебнута перловими запонками; три верхні були

розщібнуті, тому що день був спекотний, і на відкритій шиї було гарно видно діамантове намисто з підвісками великої цінності; страусове перо, прикріплене до тюрбана алмазним аграфом, також відразу впадало в око, і хоча гордовиті дами, які сиділи на верхній галереї, презирливо поглядали на чарівну єврейку, потай вони заздрили її красі й багатству.

— Клянуся лисиною Авраама, — сказав принц Джон, — ця юдейка — зразок тих чарів і досконалостей, що змушували божеволіти мудрішого із царів. Як ти гадаєш, пріоре Еймер? Клянуся тим храмом мудрого Соломона, якого наш іще мудріший братик Ричард ніяк не може здобути, вона гарна, як сама кохана в Пісні Пісень.

— Роза Сарона й лілея долин, — відповів пріор. — Однак, ваша світлість, ви не повинні забувати, що вона всього-на-всього єврейка.

— Агов! — мовив принц, не звернувши жодної уваги на його слова. — А ось і мій нечестивий товстосум... Маркіз червінців і барон срібняків сперечається через почесне місце з обшарпанцями, у чиїх кишенях, напевно, не водиться жодного пенні. Клянуся святим Марком, мій грошовитий вельможа і його гарненька юдейка зараз отримують місця на верхній галереї. Агов, Ісаку, це хто така? Хто вона тобі, дружина чи дочка? Що це за східна гурія, якути тримаєш під пахвою, ніби це скринька з твоєю скарбницею?

— Це дочка моя Ребекка, ваша світлосте, — відповів Ісак із низьким уклоном, нітрохи не зніяковівши через вітання принца, у якому поєднувалися глузування й люб'язність.

— Ну, ти, мудрець! — сказав принц із масним реготом, якому негайно почали улесливо підгавкувати його супутники. — Але однаково, чи дочка вона тобі чи дружина, її варто вшанувати, як то личить її красі й твоїм заслугам... Агов, хто там сидить нагорі? — продовжував він, окинувши поглядом галерею. — Саксонські хлопці... Ач як розвалилися. Вигнати їх геть звідси! Нехай потісняться й дадуть місце моему князеві лихварів і його прекрасній дочці. Я покажу цим неукам, що кращі місця в синагозі вони зобов'язані ділити з тими, кому синагога належить по праву!

Глядачами, до яких була звернена ця груба й образлива промова, були Седрик Сакс зі своїми домашніми та його союзник і родич Ательстан Конінгсбурзький, нащадок останнього короля саксонської династії, який користувався найбільшою пошаною з боку всіх саксів, уродженців північної Англії. Але разом із королівською кров'ю своїх предків Ательстан успадкував і багато їхніх слабкостей. Він був високий на зріст, міцної статури, у розквіті років, але його гарне обличчя було таким змарнілим, очі дивилися так тупо й сонно, рухи були такі ледачі й він був таким повільним у своїх рішеннях, що його прозвали Ательстаном Неповоротким. Його друзі, а їх було чимало і всі вони, так само як Седрик, були до нього палко прив'язані, стверджували, що ця млявість пояснювалася не браком мужності, а лише нерішучістю. На думку інших, пияцтво, що було його спадковою вадою, послабило його волю, а тривалі запої були причиною того, що він утратив усі свої найкращі якості, за винятком хоробрості й млявої добродушності.

І саме до нього звернувся принц Джон із наказом пооступитися місцем для Ісака та

Ребекки. Ательстан, приголомшений такою вимогою, що, за тодішніх часів і звичаїв, була нечувано образливою, не був налаштований коритися принцові. Однак він не знав, як йому відповісти на такий наказ. Він обмежився повною бездіяльністю. Не зробивши анінайменшого поруху для виконання наказу, він широко розплющив свої величезні сірі очі й дивився на принца з таким здивуванням, що могло б викликати сміх. Але нетерплячому Джонові було не до сміху.

— Цей саксонський свинар або спить, або не розуміє мене! — сказав він. — Де Брасі, полоскочи його списом, — продовжував Джон, звернувшись до лицаря, який їхав поруч із ним, — ватажка загону вільних стрільців-кондотьерів, тобто найманців, які не належали до жодних визначених націй і готові були служити будь-якому принцові, який платив їм.

Навіть у почті принца почулося ремство. Але де Брасі, за фахом байдужий до докорів сумління, простягнув довгий спис і, ймовірно, виконав би наказ принца перш, ніж Ательстан Неповороткий встиг подумати, що треба ухилитися від зброї, якби Седрик зі швидкістю блискавки не вихопив свій короткий меч і одним ударом не відітнув сталевий наконечник списа.

Кров ударила принцові Джоноу в обличчя. Він злобливо вилаявся й хотів був вибухнути лютою погрозою, але змовчав, почасти тому, що почет узявся всіляко його вмовляти й заспокоювати, почасти тому, що юрба привітала вчинок Седрика гучними схвальними вигуками.

Принц із обуренням обвів очима глядачів, ніби обираючи найбеззахиснішу жертву для свого гніву. Погляд його випадково впав на того самого стрільця в зеленому каптані, який щойно погрожував Ісаку. Побачивши, що ця людина гучно й зухвало виражає своє схвалення Седрику, принц запитав його, чому він так кричить.

— А я завжди кричу ура, — відповів йомен, — коли бачу вдалий приціл або сміливий удар.

— Он як! — мовив принц. — Мабуть, ти й сам спритно поціляєш?

— Так, не згірше за будь-якого лісничого, — сказав йомен.

— Він і за сто кроків не схибить по мішені Вота Тирела[34], — вимовив чийсь голос із задніх рядів, але чий саме — розібрати було не можна.

Цей натяк на долю його діда, Вільгельма Рудого, водночас розсердив і налякав принца Джона.

Однак він обмежився тим, що наказав варті пильнувати за цим йоменом-хвальком.

— Клянуся святою Грізельдою, — додав він, — ми випробуємо мистецтво цього шанувальника чужих подвигів.

— Я не проти такого випробування, — сказав йомен із властивою йому холоднокровністю.

— Чого ж ви не встаєте, саксонські хлопці? — викрикнув розлючений принц. — Клянуся небом, якщо я сказав — єврей сидітиме поруч із вами!

— Як же можна? З дозволу вашої світлості, нам зовсім не личить сидіти поруч із важливими панамі, — сказав Ісак; хоча він і посперечався через місце із зубожілим і

розореним представником родини Мондідье, але аж ніяк не збирався порушувати привілеї заможних саксонців.

— Залазь, нечестивий пес, я наказую тобі! — крикнув принц Джон. — Бо велю здерти з тебе шкіру й видубити її на кінську збрую.

Почувши таке запрошення, Ісак почав підніматися по вузькій і крутій драбинці на верхню галерею.

— Подивимося, хто насмілиться його зупинити, — сказав принц, пильно дивлячись на Седрика, який, вочевидь, мав намір скинути єврея донизу.

Проте блазень Вамба запобіг нещастю несподіваним втручанням: він вискочив уперед і, ставши між своїм господарем та Ісаком, вигукнув:

— Ану ж бо, я спробую! — і з цими словами він вихопив з-під поли плаща великий шматок свинини й підніс його до самого носа Ісака.

Без сумніву, він захопив із собою цей запас продовольства на випадок, якщо турнір затягнеться довше, ніж зможе витримати його апетит. Побачивши перед собою цей огидний для нього предмет і помітивши, що блазень заніс над його головою свою дерев'яну шпагу, Ісак позадкував, посковзнувся й покотився сходами долі. Чудовий жарт викликав у глядачів вибухи сміху, та й сам принц Джон і весь його почет пореготали від душі.

— Ну ж бо, брате принц, давай мені приз, — сказав Вамба. — Я переміг ворога в чесному бою: мечем і щитом, — додав він, розмахуючи дерев'яною шпагою в одній руці й шматком свинини — в іншій.

— Хто ти такий і звідки взявся, шляхетний боець? — спитав принц Джон, продовжуючи сміятися.

— Я дурень по праву народження, — відповів блазень, — звать мене Вамба, я син Безмозкого, котрий був сином Безголового, а той, у свою чергу, походив від олдермена.

— Ну, очистіть місце євреєві в передньому ряду нижньої галереї, — сказав принц Джон, можливо, радіючи нагоді скасувати своє початкове розпорядження. — Не можна ж саджати переможеного з переможцем? Це суперечить правилам лицарства.

— Усе краще, ніж саджати шахрая поруч із дурнем, а єврея — поруч зі свинею.

— Спасибі, приятелю, — вигукнув принц Джон, — ти мене потішив! Агов, Ісаку, дай-но мені в борг пригорщу червінців!

Здивований цим проханням, Ісак довго мацав рукою в хутряній сумці, що висіла біля його пояса, намагаючись з'ясувати, скільки монет може поміститися в руці, але принц сам розв'язав його сумніви: він, нахилившись із сідла, вирвав з рук єврея сумку, вийняв звідти пару золотих монет, кинув їх Вамбі й поскакав далі уздовж краю арени. Глядачі почали обсипати глузуваннями єврея, а принца нагородили такими схвальними вигуками, начебто він зробив чесний і шляхетний вчинок.

Розділ VIII

Сурмить сурма — то лицар на двобій

Суперника закликав, і ясний

Потемнів день від тупоту копит,

У лицарській руці ясніє щит,
І вістря списа жадібно блищить.
Помчали коні. Вже мечі в руці -
І сам на сам спинилися бійці.

Дж. Драйден, "Паламон і Арсит"

Під час подальшого об'їзду арени принц Джон раптово зупинив коня й, звертаючись до абата Еймера, заявив, що цілком забув про головний клопіт цього дня.

— Святі угодники! — вигукнув він. — Ви знаєте, сер пріор, що ми забули призначити королеву кохання й краси, яка своєю білою рукою роздаватиме нагороди? Що ж до мене, я подам голос за чорнооку Ребекку. У мене немає забобонів.

— Пресвята Діво, — мовив пріор, із жахом звівши очі до неба, — за юдейку!.. Після цього нас неодмінно поб'ють камінням й виженуть із турніру, а я ще не такий старий, щоб прийняти мученицький вінець. До того ж, клянуся моїм святим заступником, Ребекка далеко поступається в красі чарівній саксонці Ровені.

— Чи не однаково, — відповів принц, — саксонка чи єврейка, собака чи свиня! Яке це має значення? Справді, оберімо Ребекку, хоча б для того, щоб гарненько подратувати саксонських хлопів.

Тут навіть почет принца почав нарікати.

— Це вже не жарт, мілорде, — сказав де Брасі, — жоден лицар не підніме спис, якщо завдати такої образи тутешнім зборам.

— До того ж це дуже необережно, — сказав один із найстарших і найвпливовіших вельмож у почті принца, Вальдемар Фіцурс. — Така витівка може зашкодити здійсненню намірів вашої світлості.

— Сер, — мовив принц гордовито, притримавши коня й обертаючись до співрозмовника, — я вас запросив до свого почту не для того, щоб ви давали мені поради.

— Усякий, хто йде за вашою світлістю тими ж шляхами, які ви обираєте, — сказав Вальдемар, понизивши голос, — отримує право давати вам поради, тому що ваші інтереси й безпека нерозривно пов'язані з нашими власними.

Це було сказано таким тоном, що принц був змушений поступитися своїм наближеним.

— Я пожартував, — сказав він, — а ви вже напосілися на мене, як гадюки! До дідька, обирайте кого хочете!

— Ні, ні, — вигукнув де Брасі, — залиште трон незайнятим, і нехай той, хто вийде переможцем, сам обере прекрасну королеву. Це збільшить принадність перемоги й навчить прекрасних дам ще більше цінувати кохання доблесних лицарів, які можуть так їх піднести.

— Якщо переможцем виявиться Бріан де Буа-Гільбер, — сказав пріор, — я вже задалегідь знаю, хто буде королевою кохання й краси.

— Буа-Гільбер, — сказав де Брасі, — гарний борець, але тут чимало лицарів, сер пріор, які не побояться помірятися з ним силами.

— Помовчмо, добродіі, — сказав Вальдемар, — і нехай принц займе своє місце. І глядачі й бійці нидіють від нетерпіння — година пізня, давно вже час починати турнір.

Хоча принц Джон і не був іще монархом, але завдяки Вальдемарові Фіцурсу вже мав терпіти незручності, пов'язані з існуванням улюбленого першого міністра, який згодний служити своєму володареві, але не інакше, як на свій власний розсуд. Принц був схильний до впертості в дрібницях, але цього разу поступився. Він сів у своє крісло й, коли почет зібрався довкола нього, подав знак герольдам проголосити правила турніру. Ці правила були такі.

По-перше, п'ять лицарів-заводіїв викликають на бій усіх охочих.

По-друге, кожний лицар, який бере участь у турнірі, має право обрати собі супротивника із п'яти заводіїв. Для цього він повинен лише торкнутися списом його щита. Дотик тупим кінцем означає, що лицар бажає змагатися тупою зброєю, тобто списками з плоскими дерев'яними наконечниками або "зброєю ввічливості", — у такому випадку єдиною небезпекою було зіткнення вершників. Але якби лицар доторкнувся до щита вістрям списа, це означало б, що він бажає битися на смерть, як у справжніх боях.

По-третє, після того як кожен із учасників турніру переломить спис по п'ять разів, принц оголосить, хто став переможцем у змаганні першого дня, і накаже видати йому приз — бойового коня дивовижної краси й незрівнянної сили. До цієї нагороди переможцеві надавалася особлива честь самому обрати королеву кохання й краси.

По-четверте, на закінчення оголошувалося, що наступного дня відбудеться загальний турнір; у ньому зможуть взяти участь усі присутні лицарі, їх розділять на дві рівні партії, і вони чесно й мужньо битимуться, поки принц Джон не подасть сигналу до закінчення змагання. Услід за тим обрана напередодні королева кохання й краси увінчає лавровим вінком зі щирого золота лицаря, якого принц визнає найгіднішим з усіх.

На третій день були призначені змагання в стрілянні з луків, бій биків та інші розваги для простого люду. Таким бучним святом принц Джон бажав здобути прихильність тих людей, почуття яких він безупинно ображав своїми необачними й часто безглуздими вихватками.

Місце очікуваних змагань було напрочуд видовищним. Похилі галереї були заповнені всім, що було родовитого, знатного, багатого й гарного на півночі Англії й у середніх її частинах; різноманітні кольори одягу цих поважних глядачів справляли враження веселої строкатості, складаючи приємний контраст із темнішими й тьмянішими барвами одягу солідних городян та йоменів, які, юрблячись нижче галерей уздовж всієї огорожі, ніби утворили темну облямівку, яка ще різкіше відтінювала блиск і пишність верхніх рядів.

Герольди скінчили читання правил звичними вигуками: "Щедрість, щедрість, доблесні лицарі!" У відповідь на їхній заклик зі всіх галерей посипалися золоті й срібні монети. Герольди вели літописи турнірів, і лицарі не шкодували грошей для істориків своїх подвигів. На подяку за отримані дарунки герольди викрикували: "Любов додам!"

Смерть супротивникам! Честь шляхетному! Слава хороброму!" Прості глядачі приєднували до цих гасел свої радісні вигуки, а сурмачі войовничо сурмили. Коли гамір стих, герольди блискучою вервечкою залишили арену. Одні лише маршали, у повному бойовому спорядженні, верхи на закутих в панцери конях, нерухомо, як статуї, стояли біля воріт обабіч поля.

До цього часу весь обгороджений простір біля північного входу на арену наповнився юрбою лицарів, які висловили бажання взяти участь у змаганні з лицарями-заводіями. З верхніх галерей здавалося, що там хвилюється ціле море пір'я, виблискують шоломи і довгі списи; прикріплені до списів прапорці завширшки з долоню колихалися й маяли, підхоплені вітром, надаючи ще більше руху й без того надзвичайно жвавій картині.

Нарешті браму відчинили, і п'ять лицарів, обраних жеребкуванням, повільно в'їхали на арену: один попереду, інші за ним попарно. Всі вони були чудово озброєні, і саксонський літописець, чия розповідь править для мене першоджерелом, напрочуд докладно описує їхні девізи, кольори, навіть вишивки на чепраках їхніх коней. Але нам немає потреби переповідати все це. Скористаюсь словами одного з сучасних поетів, Самюеля Колріджа, автора, на жаль, небагатьох творів:

В могилі лицарі лежать,
Побила їх мечі іржа,
А душі в небі їх, на жаль.

їхні герби без сліду зникли зі стін замків, та й самі замки перетворилися на зелені пагорби й жалюгідні руїни. Там, де їх знали колись, тепер не пам'ятають — ні! Багато поколінь змінилося й забулося в тім краї, де панували ці могутні феодальні можновладці. Чи ж є діло читачеві до їхніх імен і лицарських гасел!

Але не відаючи, яке забуття очікує на їхні імена й звитяги, бійці виїхали на арену, стримуючи гарячих коней і примушуючи їх повільно виступати, щоб похвалитися красою їхнього кроку та своєю власною спритністю і грацією. І негайно ж із південних наметів, де ховалися музиканти, гримнула дика, варварська музика: звичай цей був вивезений лицарями з Палестини. Оркестр складався із цимбал та дзвонів і справляв таке враження, ніби лицарі-заводиї посилали одночасно і привіт, і виклик суперникам, які до них наближались. На очах у глядачів п'ятеро лицарів проїхали арену, піднялися на пагорбок, де стояли намети заводіїв, роз'їхалися врізнобіч, і кожний злегка тицьнув тупим кінцем списа щит того, з ким бажав поборотися. Прості глядачі, а втім, і багато знатних осіб і навіть деякі дами були трохи розчаровані тим, що лицарі побажали битися тупою зброєю. Певний сорт людей, що й у наші дні захоплюється найстрашнішими трагедіями, в ті часи цікавився турнірами лише настільки, наскільки ця забава була небезпечною для суперників.

Сповістивши присутніх про свої мирні наміри, лицарі від'їхали в інший кінець арени й вишикувалися. Тоді лицарі-заводиї вийшли зі своїх наметів, сіли на коней і на чолі з Бріаном де Буа-Гільбером, спустившись із пагорбка, також стали поруч, кожен проти того лицаря, який торкнувся його щита.

Заграли труби й ріжки, і супротивники помчали один на одного. Сутичка тривала недовго: мистецтво й фортуна заводіїв були такі, що супротивники Буа-Гільбера, Мальвуазена й Фрон де Бефа разом упали з коней на землю. Супротивник Гранменіля, замість спрямувати спис у шолом або в щит ворога, переломив його об тулуб лицаря, що вважалося ганебнішим, ніж просто звалитися з коня: останнє можна було приписати випадковості, тоді як перше свідчило про незграбність і навіть невміння обходитися зі своєю зброєю. Лиш п'ятий лицар підтримав честь своєї партії: він бився з Йоаннітом, обидва переломили списи й розійшлися, причому жоден із них не домігся переваги.

Лемент глядачів, вигуки герольдів і звуки сурм проголосили торжество переможців і поразку переможених. Переможці повернулися у свої намети, а переможені, піднявшись із землі, посоромлені, вийшли з арени; вони мали тепер вступити з переможцями в перемовини про викуп своїх обладунків і коней, які, за законами турнірів, стали здобиччю переможців. Один лише п'ятий трохи забарився, погарцював по арені і дочекався оплесків публіки, що, без сумніву, сприяло приниженню його соратників.

Слідом за першою друга й третя партії лицарів виїжджали на арену й випробовували своє бойове щастя. Однак перемога рішуче залишалася на боці заводіїв. Жоден із них не був вибитий із сідла й не зробив ганебного промаху списом, тоді як такі невдачі постійно траплялися в їхніх супротивників. Тому та частина глядачів, яка не співчувала лицарям-заводіям, зажурилася, бачачи їхній незмінний успіх. У четвертій партії виїхало лише три лицарі; вони обійшли щити Буа-Гільбера й Фрон де Бефа й викликали на змагання лише трьох інших — тих, які виявили меншу спритність і силу. Але така обережність ні до чого не призвела.

Лицарі-заводії, як і раніше, мали повний успіх. Один з їхніх супротивників вилетів із сідла, а два інших промахнулися, тобто зазнали поразки в прийомі бою, що вимагав точності й сильного удару списом, причому спис міг ударити по шолому або об щит супротивника, переломитися від сили цього удару або скинути самого нападника на землю.

Після четвертого змагання оголосили досить довгу перерву. Видко, охочих відновити герц не було. Серед глядачів почалося ремство; річ у тому, що із п'яти лицарів-заводіїв Мальвуазен і Фрон де Беф не користувалися прихильністю народу через свою жорстокість, а інших, крім Гранменіля, не любили, бо вони були чужоземцями.

Ніхто не був настільки засмучений вислідом турніру, як Седрик Сакс, який у кожному успіху норманських лицарів бачив нову образу для честі Англії. Сам він замолоду не був навчений довершеному володінню лицарською зброєю, хоча й не раз показував свою хоробрість і твердість у бою. Тепер він запитально поглядав на Ательстана, який свого часу вчився цьому модному мистецтву. Седрик, здавалося, хотів, щоб Ательстан спробував вирвати перемогу з рук тамплієра та його товаришів. Але, незважаючи на свою силу й хоробрість, Ательстан був таким ледачим і

позбавленим честолюбства, що не міг зробити зусилля, на яке очікував Седрик.

— Не пощастило сьогодні Англії, мілорде, — мовив Седрик багатозначно. — Чи не спокушає це вас узятися за спис?

— Я збираюся побитися завтра, — відповів Ательстан. — Я візьму участь в melee[35]. Не варто вже сьогодні надягати ратні обладунки.

Ця відповідь була не до душі Седрику з двох причин: по-перше, йому дошкулило норманське слово melee, що означало загальну сутичку, а по-друге, у цій відповіді позначилася байдужість Ательстана до честі своєї батьківщини. Але через те, що так говорила людина, до якої Седрик відчував глибоку повагу, він не дозволив собі обговорювати Ательстанові мотиви або вади. Втім, його випередив Вамба, який поквапився вставити своє слівце.

— Ви маєте рацію! — сказав він. — Хоч воно й сужніше, зате набагато почесніше бути першим зі ста чоловіків, ніж першим із двох.

Ательстан прийняв ці слова за похвалу, сказану всерйоз, але Седрик, збагнувши потаємну думку блазня, кинув на нього суворий і загрозливий погляд. На щастя для Вамби, час і обставини не дозволили господареві покарати його.

Змагання досі не відновлялося; було чути лише голоси герольдів, які викрикували:

— На вас чекає кохання дам, переломлюйте списи на їхню честь! Виступайте, хоробрі лицарі! Прекрасні очі дивляться на ваші подвиги!

Час від часу музиканти виповнювали повітря дикими звуками фанфар — знаком перемоги й виклику на двобій. У юрбі буботіли, що ось нарешті випав святковий день, та й у той нічого гарного не побачиш. Старі лицарі й літні дворяни пошепки обмінювалися зауваженнями, згадували тріумфи своєї молодості, скаржилися на те, що зовсім вимирає войовничий дух, а втім, погоджувалися, що нині немає вже більше таких сліпучих красунь, які в старі роки надихали бійців. Принц Джон зі своїми наближеними почав товкти про приготування бенкету й про присудження винагороди Бріану де Буа-Гільберу, який тим самим списом скинув двох супротивників із сідел, а третього переміг.

Нарешті, щойно сарацинські музиканти ще раз зіграли якийсь тривалий марш, на північному кінці арени з-за огорожі почувся звук самотньої труби, що означав виклик. Всі погляди звернулися в той бік, щоб побачити, хто цей новий лицар, який проголошував про своє прибуття. Брану поспіхом відчинили, і він в'їхав на арену.

Скільки можна було судити про людину, заковану у бойові обладунки, новий боець був трохи вищий середнього зросту й здавався швидше тендітним, ніж кремезним. На ньому був сталевий панцир із багатою золотою насічкою; герб на його щиті зображував молодий дуб, вирваний із коренем; під ним був напис іспанською мовою: "Desdichado", що означає "Позбавлений спадщини". Їхав він на чудовому вороному коні. Проїжджаючи уздовж галерей, він витонченим рухом схилив спис, вітаючи принца й дам. Спритність, із якою він керував конем, і юнацька грація його рухів відразу прихилили до нього серця більшості глядачів, і з юрби пролунали вигуки:

— Торкни списом щит Ральфа де Віпонта! Викликай йоанніта: він не такий міцний у

сідлі, з ним легше буде впоратися!

Супроводжуваний такими доброзичливими порадами, лицар виїхав на пагорбок і, на подив усіх глядачів, наблизившись до середнього намету, з такою силою вдарив гострим кінцем свого списа в щит Бріана де Буа-Гільбера, що той протяжливо дзенькнув. Усі були вкрай здивовані такою сміливістю, але більше за всіх зачудувався сам грізний лицар, отримавши виклик на смертний бій. Анітрохи не очікуючи настільки рішучого виклику, він у невимушеній позі стояв у ту хвилину біля входу до свого намету.

— Чи були ви сьогодні на сповіді, братику? — сказав він. — Чи ходили до обідні, якщо так відважно ризикуєте своїм життям?

— Я краще за тебе приготувався до смерті, — відповів лицар Позбавлений Спадщини, який під цим ім'ям і був занесений до переліку учасників турніру.

— Тож іди, ставай на своє місце на арені, — сказав де Буа-Гільбер, — та помилуйся на сонце востаннє: нині ж увечері ти прокинешся у раю.

— Дякую за попередження, — відповів лицар Позбавлений Спадщини. — Прийми ж і від мене добру пораду: сідай на свіжого коня й бери новий спис: клянуся честю, вони тобі знадобляться.

Виголосивши це, він змусив свого коня задки спуститися з пагорба й задкувати через всю арену аж до північних воріт. Тут він зупинився як вкопаний, чекаючи на свого супротивника. Надзвичайна майстерність, з якою він керував конем, знову викликала схвальні вигуки більшості глядачів.

Як не прикро було де Буа-Гільберу слухати поради свого суперника, проте тепер його честь залежала від результату боротьби, і тому він не міг зневажити нічим, що сприяло б його успіху. Він наказав подати собі свіжого коня, сильного і жвавого, вибрав новий, міцний спис, побоюючись, що ратище старого не таке вже надійне після попередніх сутичок, і замінив щит, ушкоджений у попередніх сутичках. На першому щиті в нього була звичайна емблема тамплієрів — двоє лицарів, які їдуть на одному коні, що служило символом смиренності й бідності. Насправді замість цих якостей, що вважалися спочатку необхідними для тамплієрів, лицарі Храму в той час вирізнялися пихою й користолюбством, що й послужило приводом до знищення їхнього ордену. На новому щиті де Буа-Гільбера зображений був ворон, що летить, тримаючи в пазурах череп, а під ним напис: "Стережися ворона".

Коли обидва супротивники, які вирішили битися на смерть, стали один проти одного по два боки арени, тривожне очікування глядачів досягло найвищої межі. Деякі сподівалися, що змагання закінчиться щасливо для лицаря Позбавленого Спадщини, — його відвага й сміливість прихилили більшість глядачів на його бік.

Тільки-но сурми подали сигнал, обидва суперники зі швидкістю блискавки ринулися на середину арени і зіштовхнулись із силою громового удару. Їхні списи розлетілися уламками по самі руків'я, і в якусь мить здалося, що обидва лицарі впали, тому що коні під ними здійнялися дибки й позадкували. Однак майстерні вершники впоралися з кінями, пустивши в хід і остроги, і вудила. З хвилину вони дивилися один

одному просто у вічі; здавалося, погляди їх метають полум'я крізь забрала шоломів; потім, повернувши коней, вони поїхали кожен у свій бік й біля воріт одержали нові списи з рук своїх зброєносців.

Громові вигуки схвалення численних глядачів, які при цьому махали хустками й шарфами, доводили, з яким інтересом усі стежили за цим двобоєм; уперше в той день виїхали на арену бійці, настільки рівні по силі та спритності. Але тільки-но вони знову стали один проти одного, лемент і оплески стихли, народ навколо арени завмер, і запала така глибока тиша, начебто глядачі боялися перевести подих.

Давши коням і вершникам відпочити кілька хвилин, принц Джон подав знак сурмачам грати сигнал до бою. Удруге супротивники помчали на середину арени й знову зіштовхнулися з такою ж швидкістю, силою та спритністю, але не з рівним успіхом, як вперше.

Цього разу тамплієр цілив у саму середину щита свого супротивника й ударив у нього так влучно й дужо, що спис розлетівся вщент, а лицар похитнувся в сідлі. У свою чергу, Позбавлений Спадщини, який спочатку також цілив у щит Буа-Гільбера, в останню мить сутички змінив напрямок списа й ударив по шолому супротивника. Це було набагато складніше, та якщо пощастить, удар міг бути майже непоборним. Так воно й сталося: удар прийшовся по забралу, а вістря списа зачепило перехват його сталевих ґрат. Однак тамплієр і тут не втратив цілковитого самовладання й підтримав свою славу. Якби попруга його сідла випадково не луснула, можливо, він і не впав би. Але вийшло так, що сідло, кінь і вершник гримнулися на землю й зникли в хмарі пилу.

Виплутатися зі стремен, вилізти з-під коня й схопитися на ноги було для тамплієра справою однієї хвилини. У нестямі від люті, що збільшувалася від гучного і радісного лементу глядачів, які вітали його падіння, він вихопив меч і замахнувся ним на свого переможця. Лицар Позбавлений Спадщини зіскочив із коня й також оголив меч. Але маршали, пришпоривши коней, під'їхали до них і нагадали бійцям, що за законами турніру вони не мають права розпочинати такий двобій.

— Ми ще зустрінемося, — сказав тамплієр, метнувши гнівний погляд на свого супротивника, — і там, де нам ніхто не зашкодить.

— Якщо зустрінемося, у тому буде не моя провина, — відповів лицар Позбавлений Спадщини. — Пішим чи на коні, списом, сокирою чи мечем — я завжди готовий поборотися з тобою.

Вони б, імовірно, ще довго обмінювалися гнівними промовами, якби маршали, схрестивши списи, не примусили їх розійтися. Лицар Позбавлений Спадщини повернувся на своє місце, а Бріан де Буа-Гільбер — у свій намет, де провів решту дня в гніві й відчаї.

Не злізши з коня, переможець зажадав келих вина й, відстібнувши нижню частину заборолу, проголосив, що п'є "за здоров'я всіх чесних англійських сердець і на погибель іноземним тиранам!" Після цього він наказав своєму сурмачеві протрубити виклик лицарям-заводіям і попросив герольда передати їм, що не хоче нікого обирати, але готовий поборотися з кожним із них утому порядку, який вони самі встановлять.

Першим виїхав на арену Фрон де Беф, величезний богатир, у чорному панцирі та з білим щитом, на якому була намальована чорна бичача голова, зображення якої наполовину стерлося в численних сутичках, із хвалькуватим гаслом: "Cave, Adsum", себто "Стережися, ось я". Над цим супротивником лицар Позбавлений Спадщини одержав легку, але рішучу перемогу: в обох лицарів списи переломилися, але при цьому Фрон де Беф загубив стремено, і судді вирішили, що він програв.

Третя сутичка незнайомця відбулася з сером Філіпом де Мальвуазеном і була настільки ж успішною: він із такою силою вдарив барона списом у шолом, що ремінці луснули, шолом звалився, і лише завдяки цьому сам Мальвуазен не впав з коня, однак був оголошений переможеним.

Четверта сутичка була із Гранменілем. Тут лицар Позбавлений Спадщини виявив стільки ж люб'язності, скільки дотепер виявляв мужності й спритності. У Гранменіля кінь був молодий і загарячий; під час сутички він так сахнувся убік, що вершник не міг влучити в ціль, та суперник його, замість скористатися перевагою, підняв спис і проїхав мимо. Слідом за тим він повернувся на своє місце наприкінці арени й через герольда запропонував Гранменілю ще раз помірятися силами. Але той відмовився, визнавши свою поразку не лише через майстерність, але й люб'язність свого супротивника.

Ральф де Віпонт доповнив список перемог незнайомця, з такою силою grimнувшись об землю, що кров заюшила в нього носом і горлом, і його без тям винесли з арени.

Тисячі радісних голосів привітали одностайне рішення принца й маршалів, щоб присудили приз цього дня лицареві Позбавленому Спадщини.

Розділ IX

... Найкращою ж з усіх була одна -
Чарівна і граційна, як весна, -
Царицею здавалася вона.

.....

З вродливиці очей не зводить двір:
Сліпуча врода, дорогий убір,
Водночас сукня пишна і проста,
А в косах діадема золота.
В долоні квітка цноти розцвіла -
Знак влади королева піднесла.
Дж. Чосер, "Квітка й листок"

Вільям де Вівіль і Стівен де Мартіваль, маршали турніру, першими привітали переможця.

Вони попросили його зняти шолом або підняти забороло, перш ніж він стане перед принцом Джоном, щоб отримати з його рук приз.

Однак лицар Позбавлений Спадщини з вишуканою ввічливістю відхилив їхнє прохання, кажучи, що цього разу не може стати з відкритим обличчям через причини, які пояснив герольдам перед виступом на арену. Маршали цілком задовольнилися цією

відповіддю, тим більше що в ті часи лицарі часто давали дуже дивні обітниці й нерідко — клятву зберігати повне інкогніто на певний строк або поки не станеться та чи інша намічена ними подія. Тому вони не дошукувалися причин, з яких переможець бажає залишатися невідомим, а просто доповіли про це принцові Джонови й попросили дозволу в його світлості представити йому лицаря, щоб принц особисто вручив йому нагороду за доблесть.

Цікавість Джона була роздрочена цією таємничістю. Він і так був незадоволений результатом турніру, під час якого лицарі-заводії, його улюбленці, зазнали поразки від руки незнайомця. Тому він зарозуміло відповів маршалам:

— Клянуся Пресвятою Дівою, цей лицар, мабуть, позбавлений не лише спадщини, але й ввічливості, якщо бажає стати перед нами із закритим обличчям! Як ви гадаєте, добродії, — звернувся він до свого почту, — хто цей гордий і хоробрий лицар?

— Не можу здогадатися, — відповів де Брасі. — От уже не думав, щоб у межах чотирьох морів, що омивають Англію, знайдеться боєць, здатний в один день перемогти цих п'ятьох лицарів! Клянуся честю, мені не забути, як він збив де Віпонта! Бідолаха йоанніт вилетів із сідла, ніби камінь із праці.

— Ну, про це не варто багато балакати, — сказав один із лицарів йоаннітського ордену, — тамплієрові також порядком дісталось. Я сам бачив, як ваш знаменитий Буа-Гільбер тричі перевернувся на землі, щораз набираючи цілі пригорщі піску.

Де Брасі, який був у дружніх стосунках із тамплієрами, збирався заперечити йоаннітові, але принц Джон зупинив його.

— Мовчіть, добродії! — сказав він. — Навіщо сперечатися даремно?

— Переможець, — мовив маршал де Вівіль, — досі очікує на рішення вашої світлості.

— Нам завгодно, — відповів Джон, — щоб він чекав, поки не знайдеться хтось, хто міг би вгадати його ім'я й звання. Навіть якщо йому б довелося простояти до ночі, він не змерзне після такої гарячої бійки.

— Погано ж ви вшановуєте переможця! — сказав Вальдемар Фіцурс. — Ви хочете змусити його чекати, доки ми не скажемо вашій світлості того, про що ми гадки не маємо. Я принаймні не знаю. Хіба що це один із тих доблесних воїнів, які слідом за королем Ричардом пішли в Палестину, а тепер пробираються додому зі Святої Землі.

— Можливо, це граф Солсбері? — сказав де Брасі. — Він десь такий самий на зріст.

— Радше сер Томас де Малтон, лицар Гілслендський, — зауважив Фіцурс, — Солсбері ширший в кості.

І раптом у почті зашепотіли, але хто шепнув першим, важко було сказати:

— Чи не король це? Може, це сам Ричард Левине Серце?

— Помилуй Боже! — сказав принц Джон, сполотнівши як смерть і позадкувавши, наче поруч вдарила блискавка. — Вальдемар!.. Де Брасі... І всі ви, хоробрі лицарі й джентльмени, не забувайте своїх обіцянок, будьте моїми вірними прибічниками!

— Боятися нічого! — сказав Вальдемар Фіцурс. — Невже ви так погано пам'ятаєте богатирську поставу сина вашого батька, що гадаєте, начебто він міг уміститися в

панцирі цього бійця? Де Вівіль і Мартіваль, ви зробите найкращу послугу принцу, якщо в цю ж хвилину приведете переможця до підніжжя трону й покладете кінець сумнівам, від яких у його світлості зійшов рум'янець з обличчя! Роздивіться його гарненько, — вів далі Вальдемар, звертаючись до принца, — і ви побачите, що він на три дюйми нижчий за короля Ричарда й удвічі вужчий у плечах. І кінь під ним не такий, щоб міг витримати вагу короля Ричарда.

Під час його промови маршали підвели лицаря Позбавленого Спадщини до підніжжя дерев'яних сходів, що вели з арени до трону принца. Джон був наляканий самою думкою, що його царствений брат, якому він був багато чим зобов'язаний і котрого стільки разів ображав, раптово з'явився в межах свого королівства, і навіть усі докази Фіцурса не могли остаточно розвіяти його підозр. Уривчастим голосом принц пробурмотів кілька слів на похвалу доблесті лицаря Позбавленого Спадщини та велів підвести бойового коня в нагороду переможцеві; сам він увесь час тривожно чекав, чи не пролунає з-під опущеного заборолу цього покритого сталевим панциром лицаря низький і грізний голос Ричарда Левине Серце!

Але лицар Позбавлений Спадщини жодного слова не сказав у відповідь на вітання принца, а лише низько вклонився.

Двоє багато одягнених стайничих вивели на арену прекрасного коня в повному бойовому спорядженні найтоншої роботи. Обіпершись однією рукою об сідло, лицар Позбавлений Спадщини підхопився на коня, не торкнувшись стремені, і, піднявши спис, двічі об'їхав арену з майстерністю першокласного вершника, випробовуючи чудові якості коня й змушуючи його змінювати алюр.

За інших обставин можна було б подумати, що ним керує просте марнославство. Але тепер усі вгледіли в цьому лише цілком природне бажання краще ознайомитися з усіма достоїнствами отриманого в дарунок коня, і глядачі знову привітали лицаря схвальним лементом.

Тим часом невгамовний абат Еймер пошепки нагадав принцу, що тепер прийшов час, коли переможець повинен виявити вже не доблесть, а витончений смак, обравши серед чарівних дам, які прикрашали галереї, ту, котра займе престол королеви кохання й краси й вручить приз переможцеві на завтрашньому турнірі. Тому принц Джон підняв жезл, щойно лицар, удруге об'їжджаючи арену, порівнявся з його ложею. Лицар негайно повернув коня і, ставши перед троном, опустив спис майже до самої землі й завмер, очікуючи подальших наказів принца. Всі були зачаровані майстерністю, з якою вершник миттєво впорався з розпаленим конем і змусив його застигнути, мов статуя.

— Сер лицар Позбавлений Спадщини, — сказав принц Джон, — якщо це єдиний титул, яким ми можемо йменувати вас... Вам належить тепер виконати почесний обов'язок, обравши прекрасну даму, яка займе трон королеви кохання й краси та порядкуватиме на завтрашньому святі. Якщо вам як чужоземцеві складно зробити вибір і ви побажаєте прислухатися до порад іншої особи, ми можемо лише зауважити, що леді Алісія, дочка доблесного лицаря Вальдемара Фіцурса, давно вважається при нашому дворі першою красунею і посідає найпочесніше місце. Проте вам надається

повне право вручити цей вінець кому завгодно. Та дама, якій ви його передасте, і буде проголошена королевою завтрашнього турніру. Підніміть ваш спис.

Лицар скорився, і принц Джон поклав на кінець списа вінець із зеленого атласу, окільцьований золотим обручем, прикрашеним зубцями у вигляді сердець і наконечників стріл, на кшталт того, як герцогська корона облямована суничним листям, яке чергується з кульками.

Зробивши прозорий натяк щодо дочки Вальдемара Фіцурса, принц Джон думав одночасно поцілити двох зайців, тому що розум його являв собою дивну суміш безтурботності й самовпевненості з хитрістю й підступом. По-перше, йому хотілося заглядати в пам'яті почту недоречний жарт щодо Ребекки, а по-друге — прихилити до себе батька Алісії, Вальдемара, якого він побоювався й чие невдоволення він викликав уже кілька разів протягом цього дня. Та й до самої Алісії він не проти був увійти в милість, тому що Джон був майже настільки ж розпусний у своїх забавах, наскільки аморальний у своєму честолюбстві. Крім того, він міг забезпечити лицареві Позбавленому Спадщини (до якого він уже відчував найсильнішу відразу) могутнього ворога в особі Вальдемара Фіцурса, який би образився, якби його дочку обійшли вибором, що було досить імовірно.

Саме так і сталося. Лицар Позбавлений Спадщини проминув розташовану поблизу трону принца ложу, де Алісія сиділа у всій славі своєї гордовитої краси, і повільно проїхав далі уздовж арени, користуючись своїм правом пильно розглядати численних красунь, які прикрашали своєю присутністю ці блискучі збори.

Цікаво було спостерігати, як по-різному вони поводитися в той час, коли лицар об'їжджав арену: одні червоніли, інші намагалися прийняти гордий і неприступний вигляд; інші дивилися просто перед собою, прикидаючись, що нічого не завважають. Деякі відкидалися назад із трохи робленим переляком, тоді як їхні подруги ледь втримувалися від посмішки; дві чи три відверто сміялися. Були й такі, які поспішили сховати свої зваби під покривалом; але, за свідченням саксонського літопису, це були красуні, уже років десять відомі у світі. Можливо, мирська суєта трохи їм набридла, і вони добровільно відмовлялися від своїх прав, поступаючись місцем молодшим.

Нарешті лицар зупинився перед балконом, де сиділа леді Ровена, і очікування глядачів досягло найвищого ступеня напруги.

Слід зізнатися, що якби лицар Позбавлений Спадщини, намічаючи свій вибір, керувався тим, де під час турніру найбільше цікавилися його успіхами, він мав віддати перевагу саме цій частині галереї. Седрик Сакс, окрилений поразкою тамплієра, а ще більше невдачею, яка спіткала обох його підступних сусідів — Фрон де Бефа й Мальвуазена, — перехилившись через поруччя балкона, стежив за подвигами переможця не лише очима, але всім серцем і душею. Леді Ровена не менше за нього була захоплена подіями, хоча вона нічим не виказувала свого хвилювання. Навіть незворушний Ательстан начебто позбувся своєї звичайної апатії: він зажадав великий кухоль мускатного вина й оголосив, що п'є за здоров'я лицаря Позбавленого Спадщини.

Інший гурт, що розташувався саме під галереєю, зайнятою саксами, не менше за

них цікавився результатом турніру.

— Праотче Аврааме! — промовляв Ісак із Йорка в ту хвилину, як відбувалося перше зіткнення між тамплієром і лицарем Позбавленим Спадщини. — Як прудко скаче цей християнин! Доброго коня привезли здалеку, із самої Берберії, а він із ним так обходиться, начебто це осля! А чудовий панцир, яка так дорого обійшлися Йосифу Перейрі, зброюру в Мілані! Він зовсім не береже їх, ніби знайшов серед дороги!

— Але якщо лицар ризикує власним життям і тілом, батьку, — сказала Ребекка, — чи можна очікувати, що він берегтиме коня й панцир у такій страшній битві?

— Дитино, — заперечив Ісак з роздратуванням, — ти сама не знаєш, що верзеш! Його тіло й життя належать йому самому, тоді як кінь і озброєння... О отче наш Якове, про що я кажу... Він гарний юнак. Молися, дитя моє, за порятунок цього доброго юнака, його коня й панциря. Дивися, Ребекко, дивися! Він знову збирається вступити в бій з філістимлянином. Боже батьків моїх! Він переміг! Нечестивий філістимлянин упав від його списа, точно як Ог, цар Бешана, і Сихон, цар Армаритів, полягли від мечів батьків наших[36]! Ну, тепер він відбере їхнє золото й срібло, їхніх бойових коней і лати. Усе буде його здобиччю!

Така ж тривога й таке ж хвилювання охоплювали поважного єврея при кожному новому подвигу лицаря, бо він щораз намагався нашвидкуруч обчислити вартість коня й обладунків, які повинні були перейти у власність переможця. Тож у тій частині публіки, перед якою зупинився лицар Позбавлений Спадщини, особливо цікавилися його успіхами.

Чи то з нерішучості, чи то з якихось інших причин переможець зо хвилю стояв нерухомо. Глядачі мовчки, з напруженою увагою стежили за кожним його порухом. Потім він повільно й граційно схилив спис і поклав вінець до ніг прекрасної Ровени. У ту ж мить заграли труби, а герольди проголосили леді Ровену королевою кохання й краси, погрожуючи покарати кожного, хто насмілиться їй не скоритися. Потім вони повторили свій звичайний заклик до щедрості, і Седрик у пориві сердечної піднесеності вручив їм велику суму, та й Ательстан, хоча й не так швидко, додав зі свого боку таку ж солідну подачку.

Серед норманських дівиць почулося незадоволене перешіптування: вони так само мало звикли до того, щоб ними нехтували задля саксонок, як норманські лицарі не звикли до поразок у запроваджених ними ж лицарських іграх. Але ці спроби висловити невдоволення потонули в гучному лементі глядачів: "Нехай процвітає Ровена — королева кохання й краси!" А з юрби простого народу чулися вигуки: "Хай живе саксонська королева! Хай квітне рід безсмертного Альфреда!"

Хоч як неприємно було принцові Джону чути такі вигуки, проте він був змушений визнати вибір, зроблений переможцем, цілком законним. Наказавши подавати коней, він зійшов із трону, сів на свого жеребця й у супроводі почту знову виїхав на арену. Призупинившись на хвилину в галереї, де сиділа леді Алісія, принц Джон привітав її з великою люб'язністю й сказав, звертаючись до оточуючих:

— Клянуся всіма святими, добродії, хоча подвиги цього лицаря показали нам

сьогодні міцність його м'язів і кісток, але слід визнати, що, судячи з його вибору, він не вельми гострозорий.

Але цього разу, як і протягом всього життя, принц Джон, на свою біду, не міг відгадати характер тих, кого прагнув підобрити. Вальдемар Фіцурс радше образився, ніж відчув себе влещеним тим, що принц так явно підкреслив зневагу до його дочки.

— Я не знаю жодного правила лицарства, — сказав Фіцурс, — яке було б таким дорогоцінним для кожного вільного лицаря, як право обрати собі даму. Моя дочка ні в кого не шукає переваги; у своєму колі вона, звісно, завжди одержуватиме ту частку поклоніння, якої вона гідна.

Принц Джон на це нічого не відповів, але так ушпорив свого коня, наче хотів зірвати на ньому досаду. Кінь рвонув із місця й умить опинився поряд із тією галереєю, де сиділа леді Ровена, біля ніг якої досі лежав вінець.

— Прекрасна леді, — сказав принц, — прийміть емблему вашої королівської влади, якій ніхто не підкориться щиріше, ніж Джон, принц Анжуйський[37]. Чи не буде вам завгодно разом із вашим шляхетним батьком та друзями прикрасити своєю присутністю наш сьогоднішній бенкет у замку Ашбі, щоб дати нам можливість познайомитися з королевою, служінню якій ми присвячуємо завтрашній день?

Ровена не мовила ні слова, а Седрик відповів за неї рідною мовою:

— Леді Ровена, — сказав він, — не знає тієї мови, якою повинна була б відповісти на вашу люб'язність, через те вона не може взяти участь у вашому святі. Так само і я, й шляхетний Ательстан Конінгсбурзький розмовляємо лише мовою наших предків і дотримуємося їхніх звичаїв. Тому ми із вдячністю відхиляємо люб'язне запрошення вашої високості. А завтра леді Ровена прийме на себе обов'язки того звання, до якого призвав її добровільний вибір лицаря-переможця, затверджений схваленням народу.

З цими словами він підняв вінець і поклав його на голову Ровени на знак того, що вона приймає тимчасову владу.

— Що він каже? — запитав принц Джон, прикидаючись, що не розуміє по-саксонському, тоді як насправді чудово знав цю мову.

Йому передали зміст промови Седрика французькою.

— Гаразд, — сказав він, — завтра ми самі проведемо цю безсловесну царицю до її почесного місця. Але принаймні ви, сер лицар, — додав він, звертаючись до переможця, що досі стояв перед галереєю, — розділите з нами трапезу?

Тут лицар уперше заговорив. Посилаючись на втому й на те, що йому необхідно приготуватися до завтрашнього змагання, він тихим голосом скоромовкою попросив принца вибачити його.

— Гаразд, — відповів принц Джон зарозуміло, — хоча ми й не звикли до таких відмовок, однак докладемо зусиль, аби якось перетравити свій обід, незважаючи на те, що його не бажають удостоїти своєю присутністю ані лицар, який найбільше відзначився у бою, ані обрана ним королева краси.

Сказавши це, він зібрався полишити арену й повернув коня назад, що було сигналом до закінчення турніру.

Але вражена гордість буває злопам'ятною, особливо за гострого усвідомлення невдачі. Джон не встиг від'їхати й трьох кроків, як, озирнувшись, кинув гнівний погляд на того йомена, який так розлютив його вранці, і, звернувшись до варті, мовив наказово:

— Накладете головою, якщо цей хлоп'яга вислизне.

Йомен спокійно й твердо витримав суворий погляд принца й сказав із посмішкою:

— Я й не маю наміру їхати з Ашбі до післязавтра. Хочу подивитися, чи добре стафордширські й лестерські хлопці стріляють із лука. В лісах Нідвуда й Чарнвуда мають водитися гарні стрільці.

Не звертаючись безпосередньо до йомена, принц Джон сказав почту:

— От ми подивимося, як він сам стріляє, і горе йому, якщо його мистецтво не виправдає його зухвалості.

— Давно час, — сказав де Брасі, — на пострах покарати кого-не-будь із цих хлопів. Вони знахабніли понад міру.

Вальдемар Фіцурс лише низав плечима й нічого не сказав. Про себе він, імовірно, подумав, що його патрон обрав не той шлях, який веде до популярності. Принц Джон полишив арену. Слідом за ним почали розходитися всі глядачі.

Різними дорогами, залежно від того, хто звідки прийшов, потяглися люди геть із галявини. Більша частина глядачів попрямувала в Ашбі, де багато знатних гостей проживали в замку, а інші знайшли собі притулок в самому місті. Серед них і більшість лицарів, які брали участь у турнірі або збиралися взяти участь у завтрашньому змаганні. Вони повільно їхали верхи, розмовляючи між собою про події цього дня, а народ вітав їх голосними вигуками. Такими ж вигуками проводжали й принца Джона, хоча ці вітання скоріше були викликані пишністю одягу й блиском почту, ніж його чеснотами.

Набагато щирішими й одностайнішими вигуками зустріли переможця. Але йому так хотілося швидше ухилитися від цих знаків загальної уваги, що він із вдячністю прийняв люб'язну пропозицію маршалів ратного поля зайняти один із наметів, напнутих біля дальнього кінця огорожі. Тільки-но він пішов у свій намет, розійшлася і юрба народу, що зібралася подивитися на нього й обмінятися різними міркуваннями й здогадами.

Гамір і рух, невіддільні від багатолюдного збіговиська, помалу стихли. Якийсь час вчувалися балачки людей, які розходилися врізнобіч, але невдовзі й вони стихли оддалік. Тепер лунали тільки голоси слуг, що забирали на ніч килими й подушки, лунали їхні суперечки й лайка через недопиті пляшки вина й залишки перекусок, які розносили глядачам протягом дня.

На лузі, за огорожею, у багатьох місцях розташувалися ковалі. Що більше згущалися сутінки, то яскравіше і яскравіше розгорялися вогні їхніх багать; це говорило про те, що зброярі всю ніч проведуть за роботою, займаючись лагодженням або переробкою зброї, що знадобиться на завтра.

Сильний загін озброєної охорони, який змінювався що дві години, оточив арену й

охороняв її всю ніч.

Розділ X

І як пророчий ворон навісний

У дзьобі долю хворого несе

І в тишині жаскій нічної мли

Смертельну пошесть струшує із крил,

Отак Варавва змучений біжить

І проклинає лютих християн.

К. Марлоу, "Мальтійський єврей"

Щойно лицар Позбавлений Спадщини ввійшов у свій намет, як з'явилися зброєносці, пажі й челядники, прохаючи дозволу допомогти йому зняти обладунки й пропонуючи свіжу білизну й обмивання. За їхньою люб'язністю приховувалось, імовірно, бажання довідатися, хто цей лицар, який здобув за один день стільки лаврів і не погоджувався ані підняти забрало, ані назвати своє справжнє ім'я, незважаючи на наказ самого принца Джона. Але їхня надокучлива цікавість не дістала задоволення.

Лицар Позбавлений Спадщини навідріз відмовився від усяких послуг, кажучи, що в нього є свій зброєносець. На цьому грубому на вигляд слугі, схожому на йомена, був широкий плащ із темної повсті, а на голові — чорна норманська хутряна шапка. Вочевидь, побоюючись, що його упізнають, він насунув її на саме чоло. Випровадивши всіх сторонніх з намету, слуга зняв із лицаря важкий панцир і поставив перед ним їжу й вино, що було далеко не зайвим після напруги цього дня.

Лицар ледь устиг нашвидку поїсти, як слуга доповів, що його запитують п'ятеро незнайомих людей, кожний із яких привів у поводі коня в повному бойовому спорядженні. Коли лицар зняв обладунок, то накинув довгу мантію з великим каптуром, під яким можна було майже так само добре сховати своє обличчя, як під заборолом шолома. Однак сутінки вже настільки згустилися, що в такому маскуванні не було потреби: лицаря міг би впізнати тільки дуже близький знайомий.

Тому лицар Позбавлений Спадщини сміливо вийшов із намету й побачив зброєносців усіх п'ятох лицарів-загодіів турніру: він упізнав їх по коричнево-чорних каптанах і по тому, що кожний із них тримав у поведові коня свого господаря, нав'юченого його обладунками.

— За правилами лицарства, — сказав перший зброєносець, — я, Болдуїн де Ойлей, зброєносець грізного лицаря Бріана де Буа-Гільбера, з'явився від його імені передати вам, хто нині називає себе лицарем Позбавленим Спадщини, того коня й ту зброю, які служили згаданому Бріану де Буа-Гільберу під час турніру, що відбувався сьогодні. Вам надається право утримати їх при собі або взяти за них викуп. Такий закон ратного поля.

Четверо інших зброєносців повторили майже те ж саме й вишикувались, очікуючи рішення лицаря Позбавленого Спадщини.

— Вам чотирьом, добродіі, — відповів лицар, — так само як і вашим поважним і доблесним господарям, я відповім однаково: передайте шляхетним лицарям мій привіт

і скажіть, що я б вчинив погано, позбавивши їх зброї й коней, які ніколи не знайдуть собі хоробріших і гідніших наїзників. На жаль, я не можу обмежитися такою заявою. Я не лише по імені, але й на ділі позбавлений спадщини і змушений зізнатися, що добродії лицарі зроблять мені ласку, якщо викуплять своїх коней і зброю, тому що навіть і те, що я ношу, я не можу назвати своїм.

— Нам доручено, — сказав зброєносець Реджинальда Фрон де Бефа, — запропонувати вам по сто цехінів викупу за кожного коня разом із озброєнням.

— Цього цілком достатньо, — сказав лицар Позбавлений Спадщини. — Обставини змушують мене взяти половину цієї суми. Із грошей, що залишаються, прошу вас, добродії зброєносці, половину розділити між собою, а іншу роздати герольдам, вісникам, менестрелям та слугам.

Зброєносці зняли шапки та з низькими уклони засвідчили йому найглибшу вдячність за таку виняткову щедрість. Потім лицар звернувся до Болдуїна, зброєносця Бріана де Буа-Гільбера:

— Від вашого господаря я не приймаю ні обладунків, ні викупу. Скажіть йому від мого імені, що наш бій не закінчений і не скінчиться доти, поки ми не поборемося і мечами, і списами, піші або кінні. Він сам викликав мене на смертний бій, і я цього не забуду. Нехай він знає, що я ставлюся до нього не так, як до його товаришів, з якими мені приємно обмінюватися люб'язностями: я вважаю його своїм смертельним ворогом.

— Мій пан, — відповів Болдуїн, — уміє на презирство відповідати презирством, за удари платити ударами, а за люб'язність — люб'язністю. Якщо ви не хочете прийняти від нього хоча б частини того викупу, що призначили за обладунки інших лицарів, я повинен залишити тут його зброю й коня. Я впевнений, що він ніколи не зганьбитися до того, щоб знову сісти на цього коня або надягти цей панцир.

— Чудово сказано, добрий зброєносцю! — сказав лицар Позбавлений Спадщини. — Ваша промова викриває сміливість і палкість, які личать тому, хто відповідає за відсутнього господаря. І все-таки не залишайте мені ані коня, ані зброї й поверніть їх господареві. А якщо він не побажає прийняти їх назад, візьміть їх собі, друже мій, і владуйте ними самі. Якщо я маю право ними розпоряджатися, охоче дарую їх вам.

Болдуїн низько вклонився й пішов разом з іншими, а лицар Позбавлений Спадщини повернувся в намет.

— Дотепер, Гурте, — сказав він своєму служникові, — честь англійського лицарства не постраждала в моїх руках.

— А я, — підхопив Гурт, — для саксонського свинаря непогано зіграв роль норманського зброєносця.

— Це правда, — відповів лицар Позбавлений Спадщини. — А все-таки я всякчас хвилювався, що твоя незграбна постава видасть тебе.

— Ну, саме цього, — сказав Гурт, — я анітрохи не боюся! Якщо хтось може мене впізнати, то хіба що блазень Вамба! Дотепер я не знаю, дурень чи шахрай він насправді. Ох, і важко ж мені було втриматися від сміху, коли старий мій господар проходив так близько від мене; він же думав, що Гурт пасе його свиней за багато миль

звідси, серед лісів і боліт Ротервуда! Якщо мене впізнають...

— Ну, годі про це, — перервав його лицар. — Ти знаєш, що я обіцяв тобі.

— Не в цьому річ! — сказав Гурт. — Я ніколи не зраджу друга зі страху перед покаранням. Шкіра в мене товста, витримає різки не гірше будь-якого кабана з моєї череди.

— Повір, я винагороджу тебе за ту небезпеку, на яку ти наражаєшся з любові до мене, Гурте, — сказав лицар. — А поки що візьми, будь ласка, десять золотих монет.

— Я тепер багатший, — сказав Гурт, ховаючи гроші в торбу, — ніж будь-який раб чи свинар за всіх часів.

— А цей мішок із золотом, — продовжував його господар, — доправ в Ашбі. Розшукай там Ісака з Йорка. Нехай він із цих грошей візьме собі те, що треба за коня й обладунок, які він дав мені в борг.

— Ні, клянуся святим Дунстаном, цього я не зроблю! — вигукнув Гурт.

— Як не зробиш, шахраю? — запитав лицар. — Як ти смієш не виконувати моїх наказів?

— Завжди виконую, коли те, що ви наказуєте, чесно й розумно, і за християнським звичаєм, — відповів Гурт. — А це що ж таке! Щоб єврей сам платив собі — нечесно, бо це те ж саме, що ошукати свого господаря; та й нерозумно, бо значить пошитися в дурні; та й не за християнським звичаєм, бо значить пограбувати одновірця, щоб збагатити нехриста.

— Принаймні сплати йому як слід, упертюху! — сказав лицар Позбавлений Спадщини.

— Це я виконаю, — відповів Гурт, запхавши мішок під плащ. Але, виходячи з намету, він пробурчав собі під ніс: — Не бути мені Гуртом, коли не змушу Ісака погодитися на половину тієї суми, що він запросить!

Із цими словами він пішов, надавши лицареві Позбавленому Спадщини можливість заглибитися в міркування про свої особисті справи. З багатьох причин, яких ми поки що не можемо пояснити читачеві, ці міркування були важкі та сповнені суму.

Тепер ми повинні перенестися подумки в селище біля Ашбі, чи, радше, у садибу, що стояла на його околиці і належала багатому єврею, у якого оселився на цей час Ісак зі своєю дочкою та прислугою. Відомо, що євреї гостинно приймали своїх одновірців і, навпаки, сухо й неохоче тих, кого вважали язичниками; втім, вони й не заслуговували кращого прийому, бо самі пригноблювали євреїв.

У невеликій, але розкішно прибраній на східний манер кімнаті Ребекка сиділа на гаптованих подушках, нагромаджених на низькому помості, влаштованому біля стіни кімнати замість стільців і ослонів. Вона з тривогою й дочірньою ніжністю стежила за своїм батьком, який схвильовано крокував туди й назад. Часом він сплескував руками й зводив очі до стелі, як людина, обтяжена великим горем.

— О Якове, — вигукнув він, — о ви, праведні праотці всіх дванадцяти колін нашого племені! Чи я не виконував усіх завітів і найменших правил Мойсеєвого закону, за що ж на мене така жорстока напасть? П'ятдесят цехнів одразу вирвані в мене пазурами

тирана!

— Мені здалося, батьку, — сказала Ребекка, — що ти залюбки віддав принцові Джону золото.

— Залюбки? Щоб на нього напала виразка єгипетська! Ти кажеш — залюбки? Так само залюбки, як колись в Ліонській затоці власними руками шпурляв у море товари, щоб зменшити вагу корабля під час шторму. Я одягнув тоді бурунисті хвилі у свої найкращі шовки, умастив їхні пінисті гребені миррою та алое, прикрасив підводні печери золотими й срібними виробами! То була година невимовної скорботи, хоч я й власними руками приносив таку жертву!

— Але ця жертва була бажана Богові для порятунку нашого життя, — сказала Ребекка, — і хіба відтоді Бог батьків наших не благословив твою торгівлю, не примножив твоїх багатств?

— Нехай і так, — відповів Ісак, — а що коли тиран здумає накласти на них лапу, як він зробив сьогодні, так ще змусить мене всміхатися, поки він буде мене грабувати? О дочко моя, ми з тобою знедолені блукальці! Найгірше зло для нашого племені в тому й полягає, що, коли нас ображають і грабують, усі навкруги лише сміються, а ми зобов'язані ковтати образи й смиренно посміхатися!

— Доволі, батьку, — вигукнула Ребекка, — і ми маємо деякі переваги! Щоправда, ці язичники жорстокі й деспотичні, однак і вони певною мірою залежать від дітей Сіону, яких переслідують і якими нехтують. Якби не наші багатства, вони були б не в змозі ані утримувати військо під час війни, ані давати бенкети після перемог; а те золото, що ми їм даємо, сторицею повертається в наші же скрині. Ми схожі на траву, що росте то пишнішою, що більше її топчуть. Навіть сьогоднішній блискучий турнір не обійшовся без допомоги зневажаного юдея і лише з його милості зміг відбутися.

— Дочко моя, — сказав Ісак, — ти торкнулася ще однієї струни мого суму! Той добрий кінь і багаті обладунки, що становлять весь чистий бариш моєї угоди з Кірджат Джайрамом у Лестері, пропали. Так, пропали, поглинувши заробіток цілого тижня, цілих шести днів, від однієї суботи до іншої! Втім, ще подивимося, можливо, ця справа матиме кращий фінал. Він, здається, справді добрий юнак!

— Але ж ти, — заперечила Ребекка, — напевно, не розкаюєшся в тому, що відплатив цьому лицареві за його добру послугу.

— Це так, донько моя, — сказав Ісак, — але в мене так само мало надії на те, що навіть найкращий із християн добровільно сплатить свій борг юдеєві, як і на те, що я своїми очима побачу стіни й вежі нового храму.

Сказавши це, він знову почав невдоволено крокувати кімнатою, а Ребекка, розуміючи, що її спроби утішити батька лише змушують його скаржитися на нові й нові лиха й додають йому невеселого настрою, вирішила втриматися від подальших зауважень. І рішення це найвищою мірою мудре, і ми порадили б усім утішникам і порадиникам у схожих випадках чинити як вона.

Тим часом зовсім стемніло, і слуга, увійшовши, поставив на стіл два срібні ліхтарі, запалені гноти яких були занурені в запашну оливу; інший слуга приніс дорогі вина й

витончені страви й розставив їх на невеликому столі з чорного дерева, прикрашеному сріблом. Водночас він доповів Ісаку, що з ним бажає поговорити назаретянин (так юдеї називали між собою християн). Хто живе торгівлею, той зобов'язаний повсякчас віддавати себе в розпорядження будь-якого відвідувача, який бажає вести з ним справу. Ісак поспішно поставив на стіл ледь пригублений келих із грецьким вином і, сказавши дочці: "Ребекко, опусти покривало", — наказав слугі покликати гостя.

Ледь Ребекка встигла опустити на своє чарівне обличчя довгу срібну вуаль, як двері відчинилися й увійшов Гурт, закутаний у широкі складки свого норманського плаща. Зовнішність його радше вселяла підозру, ніж налаштовувала на довіру, тим більше що, входячи, він не зняв шапки, а ще нижче насунув її на похмуре чоло.

— Це ти Ісак із Йорка? — запитав Гурт по-саксонському.

— Так, це я, — відповів Ісак на тому ж діалекті; ведучи торгівлю в Англії, він вільно говорив усіма мовами, вживаними у межах Британії. — А ти хто такий?

— Яке тобі до цього діло? — буркнув Гурт.

— Таке ж, яке й тобі до мого часу, — сказав Ісак. — Як же я з тобою розмовлятиму, якщо не знатиму, хто ти такий?

— Дуже просто, — відповів Гурт, — платячи гроші, я повинен знати, чи тій особі я плачу, а тобі, гадаю, цілком однаково, з чиїх рук ти їх одержиш.

— О Боже батьків моїх! Ти приніс мені гроші? Ну, це зовсім інша справа. Від кого ж ці гроші?

— Від лицаря Позбавленого Спадщини, — сказав Гурт. — Він вийшов переможцем на сьогоднішньому турнірі, а гроші шле тобі за бойове спорядження, яке, за твоєю запискою, дістав йому Кирджат Джайрам із Лестера. Кінь уже стоїть у твоїй стайні; тепер я хочу знати, скільки потрібно сплатити за обладунок.

— Я казав, що він добрий юнак! — вигукнув Ісак у пориві радісного хвилювання. — Склянка вина не зашкодить тобі, — додав він, подаючи свинареві келих такого витонченого напою, якого Гурт зроду ще не куштував. — А скільки ж ти приніс грошей?

— Пресвята Діво! — мовив Гурт, осушивши келих й ставлячи його на стіл. — Яке ж вино п'ють ці нечестивці, а щирому християнинові доводиться ковтати один лише ель, та ще й такий каламутний та густий, що він не кращий за свиняче пійло! Скільки грошей я приніс? — вів далі він, перериваючи свої нелюб'язні зауваження. — Невелику суму, однак для тебе буде достатньо. Подумай, Ісаку, треба ж і совість мати.

— Як же так, — сказав Ісак, — твій господар завоював собі добрим списом добірних коней і багатий обладунок. Але, я знаю, він гарний юнак. Я візьму панцир і коней на сплату боргу, а що залишиться зверх того, поверну йому грошима.

— Мій господар уже збув із рук весь цей товар, — сказав Гурт.

— Ну, це дарма! — сказав єврей. — Ніхто з тутешніх християн не в змозі скупити в одні руки стільки коней і спорядження. Але в тебе є сотня цехінів у цьому мішку, — продовжував Ісак, заглядаючи під плащ Гурта, — він важкий.

— У мене там наконечники для стріл, — збрехав Гурт.

— Ну гаразд, — сказав Ісак, вагаючись між жадобою наживи й раптовим бажанням виявити великодушність. — Коли я скажу, що за доброго коня й за багатий обладунок візьму лише вісімдесят цехінів, тут уже мені жодного гульдена баришу не перепаде. Знайдеться в тебе стільки грошей, щоб розплатитися зі мною?

— Ледь-ледь набереться, — сказав Гурт, хоча єврей запросив набагато менше, ніж він очікував, — та й то мій господар залишиться майже ні з чим. Ну, якщо це твоє останнє слово, доведеться поступитися тобі.

— Налий-но собі ще склянку вина, — сказав Ісак. — Замало буде вісімдесяти цехінів: зовсім без прибутку залишуся. А як кінь, чи не дістав він ушкоджень? Ох, якою жорстокою й небезпечною була ця сутичка! І люди й коні кинулися одне на одного, ніби дикі бешанські бики. Немислимо, щоб коневі від того не було ніякої шкоди.

— Кінь здоровий і неушкоджений, — заперечив Гурт, — ти сам можеш оглянути його. І, крім того, я кажу прямо, що сімдесяти цехінів позаочі досить за панцир, а слово християнина, сподіваюся, не гірше юдейського: коли не хочеш брати сімдесят, я візьму мішок (тут він потрусив ним так, що червінці усередині задзвеніли) і занесу його назад своєму господареві.

— Ні, ні, — сказав Ісак, так тому й бути, викладай таланти... тобто шекелі... тобто вісімдесят цехінів, і побачиш, що я зумію тобі віддячити.

Гурт виклав на стіл вісімдесят цехінів, а Ісак, повільно перерахувавши гроші, видав йому розписку про те, що одержав коня й гроші за обладунок.

У єврея руки тремтіли від радості, поки він загортав перші сімдесят золотих монет; останній десяток він рахував набагато повільніше, розмовляючи увесь час на сторонні теми, і по одній спускав монети в гаманець. Здавалося, що жадібність бореться в ньому з найкращими почуттями, спонукуючи опускати в гаманець цехін за цехіном, тимчасом як сумління підказує, що треба хоч частину повернути благодійникові або принаймні винагородити його слугу. Промова Ісака була приблизно такою:

— Сімдесят один, сімдесят два... твій господар — чудовий юнак. Сімдесят три... Що й казати, чудовий парубок... Сімдесят чотири... Ця монета трохи обточена збоку... Сімдесят п'ять... А ця й зовсім легка... Сімдесят шість... Якщо твоєму господареві знадобляться гроші, нехай звертається просто до Ісака з Йорка... Сімдесят сім... Тобто, звісно, із благонадійним забезпеченням...

Тут він помовчав, і Гурт уже сподівався, що інші три монети уникнуть долі попередніх.

Однак підрахунок тривав:

— Сімдесят вісім... І ти теж славний хлопець... Сімдесят дев'ять... І, без сумніву, заслуговуєш на винагороду.

Тут Ісак осікся й поглянув на останній цехін, маючи намір подарувати його Гурту. Він потримав його у всячому положенні, покачав на пучці, підкинув на стіл, прислухаючись до того, як він задзвенить. Якби монета зазвучала глухо, якби вона виявилася хоч на волосину легшою, ніж була, великодушність взяла б гору; але, на Гуртову біду, цехін покотився лунко, світився яскраво, був нового карбування і навіть

на одне зерно важчий узаконеної ваги. В Ісака забракло духу розстатися з ним, і він, ніби з неухважності, опустив його у свій гаманець, мовивши:

— Вісімдесят штук; сподіваюся, що твій господар щедро нагородить тебе. Однак, — додав він, пильно дивлячись на мішок, що був у Гурта, — у тебе отут, напевно, ще є гроші?

Гурт скривився, що мало означати посмішку, і сказав:

— Мабуть, буде ще стільки ж, як ти зараз порахував.

Гурт склав розписку, дбайливо сховав її у свою шапку й зауважив:

— Але начувайся: коли ти розписку написав неправильно, я тобі бороду вискубаю.

Із цими словами, не чекаючи запрошення, він налив собі третій келих вина, випив його і вийшов не прощаючись.

— Ребекко, — сказав єврей, — цей ісмаїліт мало не надурив мене. Втім, його господар — добрий юнак, і я радий, що лицар здобув собі золото і срібло, й усе завдяки прудкості свого коня й міцності свого списа, що, мов спис Голіафа, міг змагатися у швидкості із ткацьким човником.

Він обернувся, очікуючи відповіді від дочки, але виявилось, що її в кімнаті немає: вона пішла, поки він торгувався з Гуртом.

Тим часом Гурт, вийшовши в темні сіни, роззирався навсбіч, міркуючи, де ж тут вихід. Раптом він побачив жінку в білій сукні зі срібною лампою в руці. Вона подала йому знак іти за нею в бічну кімнату. Гурт спочатку позадкував. У всіх випадках, коли йому загрожувала цілком приземлена фізична сила, він був грубий і безстрашний, як кабан, але він був боязкий в усьому, що стосувалося лісовиків, домовиків, білих жінок та інших саксонських забобонів так само, як його древні німецькі пращури. До того ж він пам'ятав, що перебуває в будинку єврея, а цей народ, крім усіх вад, приписуваних йому перегудами, ще й вирізнявся, на думку простолюду, найглибшими пізнаннями щодо всіляких чарів і чаклунства. Однак після хвилинного сум'яття він скорився знакам, що подавала примара. Увійшовши за нею до кімнати, він був приємно здивований, побачивши, що ця примара виявилася тією чарівною єврейкою, яку він щойно бачив у кімнаті її батька і ще вдень запримітив на турнірі.

Ребекка запитала його, яким чином розраховувався він з Ісаком, і Гурт передав їй всі подробиці справи.

— Мій батько лиш пожартував з тобою, добра людино, — сказала Ребекка, — він заборгував твоєму господареві незрівнянно більше, ніж може коштувати будь-яка бойова кольчуга й кінь. Скільки ти заплатив зараз моєму батькові?

— Вісімдесят цехінів, — відповів Гурт, дивуючись такому запитанню.

— У цьому гаманці, — сказала Ребекка, — ти знайдеш сотню цехінів. Поверни своєму господареві те, що йому треба, а інше візьми собі. Іди! Йди швидше! Не гай часу на подяку! Та стережися: коли підеш через місто, легко можеш втратити не лише гаманець, але й життя... Ройбене, — покликала вона слугу, плеснувши в долоні, — посвіти гостеві, проведи його з будинку та замкни за ним двері!

Ройбен, темнобровий і чорнобородий син Ізраїлю, скорився, взяв смолоскип,

відімкнув зовнішні двері будинку й, провівши Гурта через брукований двір, випустив його через хвіртку біля головної брами. Далі він замкнув хвіртку й засунув браму такими засувами й ланцюгами, які годилися б і для в'язниці.

— Клянуся святим Дунстаном, — казав Гурт, спотикаючись у темряві й навпомацки відшуковуючи дорогу, — це не юдейка, а просто ангел небесний! Десять цехінів я одержав від молодого господаря та ще двадцять від цієї перлини Сіону. О, щасливий у мене видався день! Ще б один такий, і тоді кінець твоєї неволі, Гурте! Внесеш викуп і будеш вільний, як будь-який шляхтич! Ну, тоді прощай, мій вівчарський ріжок і ціпок! Візьму добрий меч та щит і піду служити моему молодому господареві до самої смерті, не приховуючи більше ні свого обличчя, ні імені.

Розділ XI

Перший розбійник

Гей! Стійте і давайте гаманці!

Ані — тоді скуштуєте рушниці.

Спід

Сер, нам кінець! Розбійники! Від них

Мандрівники давно вже потерпають.

Валентин

О друзі...

Перший розбійник

Ми не друзі — вороги.

Другий розбійник

Цить! Мовить хай.

Третій розбійник

Клянуся бородою,

Це гідний чолов'яга.

В. Шекспір, "Два веронці"

Нічні пригоди Гурта на цьому не скінчилися. Він і сам почав так думати, коли, минувши одну чи дві садиби на околиці селища, опинився в яру. Схили його густо поросли ліщиною й гостролистом; місцями низькорослі дуби спліталися гілками над дорогою. До того ж вона була вся порита коліями й вибоїнами, тому що до дня турніру по ній проїжджало безліч візків з усілякими припасами. Схили яру були такі високі, а рослинність такою щільною, що сюди зовсім не проникало бліде світло місяця.

Із селища вчувався віддалений шум гулянки — гучні вибухи сміху, лемент, відгомін дикої музики. Всі ці звуки, що свідчили про безлад в містечку, переповненому войовничими дворянами та їхньою розбещеною прислугою, почали навіювати Гурту занепокоєння.

"Юдейка мала рацію, — думав він про себе. — Допоможіть мені, Боже і святий Дунстан, щасливо дістатися будинку зі своєю скарбницею! Тут таке збіговисько... не скажу записних злодіїв, а... мандрівних лицарів, кочових зброєносців, ченців та музикантів, блазнів та фокусників, що будь-якій людині з однією монеткою в кишені

стане страшнувати, а вже свинареві з цілим мішком цехінів і поготів. Швидше б проминути ці прокляті кущі! Тоді принаймні помітиш цих чортів раніше, ніж вони скочать тобі на плечі".

Гурт пришвидшив кроки, щоб вийти з яру на відкриту галявину.

Однак це йому не вдалося. У самому кінці яру, де хащі були найгустішими, на нього накиннулися чотири чоловіки, по двоє з кожного боку, й схопили за руки.

— Поділися своїм тягарем, — сказав один із них, — переклади його на міцні плечі — ми всіх звільняємо від мирських тягарів.

— Не так то легко було б вам звільнити мене від тягаря, — тужно промурмотів чесний Гурт, який не міг упокоритися навіть перед безпосередньою небезпекою, — якби я поспів хоч тричі стукнути вас по шиях.

— Поглянемо, — сказав розбійник. — Тягніть шахрая до лісу, — звернувся він до товаришів. — Як видно, цьому хлопцеві хочеться, щоб йому й голову проломили, й гаманець відтяли.

Гурта безцеремонно потягли схилом яру до густого гаю, що відокремлював дорогу од відкритої галявини. Хіть-не-хіть він змушений був іти за своїми розлютованими провідниками в найщільніші зарості. Зненацька вони зупинилися на відкритій галявині, залитій світлом місяця. Тут до них приєдналися ще два чоловіки, вочевидь з тієї ж банди. У них були короткі мечі на боці, а в руках — важкі кийки. Гурт лиш тепер помітив, що всі шестеро були в масках, це настільки явно свідчило про характер їхніх занять, що не викликало жодних сумнівів.

— Скільки при тобі грошей, хлопче? — запитав один.

— Тридцять цехінів моїх власних грошей, — тужно відповів Гурт.

— Відібрати, відібрати! — закричали розбійники. — У сакса тридцять цехінів, а він повертається з села тверезим! Тут нема про що балакати! Відібрати в нього все до крихти! Відібрати неодмінно!

— Я їх збирав, щоб внести викуп і звільнитися, — сказав Гурт.

— Ну ти й бевзь! — заперечив один із розбійників. — Випив би квартиру-другу доброго елю й став би так само вільний, як і твій господар, а можливо, навіть вільніший за нього, коли він такий самий саксонець, як ти.

— Це гірка правда, — відповів Гурт, — але якщо цими тридцятьма цехінами я можу від вас відкупитися, відпустіть мені руки, я вам їх зараз же відраховую.

— Стій! — сказав інший, з виду ватажок. — У тебе тут мішок. Я його намацав під твоїм плащем, там значно більше грошей, ніж ти сказав.

— То гроші мого господаря, доброго лицаря, — сказав Гурт. — Я б про них і не заїкнувся, якби вам вистачило моїх власних.

— Ти бач, який чесний слуга! — сказав розбійник. — Це добре. Ну, а ми не такі вже віддані дияволу, щоб поласитися на твої тридцять цехінів. Лиш розкажи нам чисту правду. А поки що давай сюди мішок.

Із цими словами він витяг у Гурта з-за пазухи шкіряний мішок, усередині якого разом із цехінами, що залишилися, лежав і гаманець Ребекки. Потім поновив допит.

— Хто твій господар?

— Лицар Позбавлений Спадщини, — відповів Гурт.

— Це той, хто своїм добрим списом виграв приз на нинішньому турнірі? — запитав розбійник. — Ну ж бо, скажи, як його називають і якого він роду?

— Йому завгодно приховувати це, — відповів Гурт, — і, вже звісно, не мені видавати його таємницю.

— А тебе самого як звати?

— Коли назву вам своє ім'я, ви, мабуть, відгадаєте ім'я господаря, — сказав Гурт.

— Однак ти неабиякий нахаба! — сказав розбійник. — Але про це потім. Ну, а як це золото потрапило до твого господаря? У спадщину він його одержав чи сам роздобув?

— Добув своїм добрим списом, — відповів Гурт. — У цих мішках лежить викуп за чотири добрих коня і за повне озброєння чотирьох лицарів.

— Скільки ж тут усього?

— Двісті цехінів.

— Усього-на-всього двісті цехінів! — сказав розбійник. — Твій господар шляхетно повівся з переможеними й узяв замалий викуп. Назви на імена, від кого він одержав це золото.

Гурт перелічив імена лицарів.

— А як же обладунок і кінь тамплієра Бріана де Буа-Гільбера? Скільки ж він за них призначив? Ти бачиш, що мене не можна надурити.

— Мій господар, — відповів Гурт, — нічого не візьме від тамплієра, крім крові. Вони в смертельній ворожнечі, і тому між ними не може бути миру.

— Он як! — мовив розбійник і замислився. — А що ж ти робив наразі в Ашбі, маючи при собі таку скарбницю?

— Я ходив платити Ісаку, євреєві з Йорка, за панцир, який він доставив моєму господареві до цього турніру.

— Скільки ж ти сплатив Ісаку? Судячи з ваги цього мішка, мені здається, що там досі є двісті цехінів.

— Я сплатив Ісаку вісімдесят цехінів, — сказав Гурт, — а він натомість дав мені сто.

— Як! Що ти мелеш! — вигукнули розбійники. — Чи ти глузуєш?

— Я кажу чисту правду, — сказав Гурт. — Це така ж свята правда, як те, що місяць світить на небі. Можете самі перевірити: рівно сто цехінів у шовковому гаманці лежать у цьому мішку окремо від інших.

— Отямся, хлопче! — мовив старший. — Ти говориш про юдея, сина Ізраїлю! Та йому віддати золото — те саме, що сухому піску в пустелі повернути кухоль води, вилитої на нього мандрівником... Роздмухайте вогонь — я подивлюся, що в нього там у мішку. Якщо цей хлопець сказав правду, щедрість єврея — воістину таке ж чудо, як та вода, яку його предки висікли з каменю в пустелі.

Миттю добули вогонь, і розбійник почав оглядати мішок. Інші скупчилися довкола; навіть ті двоє, які тримали Гурта, за прикладом інших уже не звертали уваги на бранця. Гурт скористався цим, струсив їх із себе й міг би бігти, якби зважився кинути хазяйські

гроші напризволяще. Але про це він і не думав. Вихопивши дрюк в одного з розбійників, він лупонув старшого по голові, саме коли той найменше очікував такого нападу. Ще трохи, і Гурт схопив би свій мішок. Однак розбійники виявилися моторнішими й знову заволоділи як мішком, так і вірним зброєносцем.

— Ах ти шахрай! — сказав ватажок, підводячись. — Адже ти міг мені голову проломити! Попадися ти в руки іншим людям, які промишляють тим самим, чим ми, поплатився б ти за таку зухвалість! Але ти зараз дізнаєшся свою долю. Поговоримо спочатку про твого господаря, а потім уже про тебе; попереду лицар, а за ним — його зброєносець, адже так за лицарськими законами? Стій сумирно! Якщо ти поворухнешся, ми тебе заспокоїмо навіки. Друзі мої, — вів він далі, звертаючись до своєї зграї, — гаманець вишитий єврейськими письменами, і я гадаю, що цей йомен сказав правду. Господар його — мандрівний лицар і схожий на нас із вами, нехай пройде через наші руки без мита: адже й собаки не гризуться між собою в таких місцях, де водиться багато лисиць і вовків.

— Чим же він схожий на нас? — запитав один із розбійників. — Хотів би я почути, як це можна довести!

— Дурню ти! — сказав отаман. — Та хіба цей лицар не такий самий бідний і знедолений, як ми? Хіба він не добуває собі на прожиття гострим мечем? Чи не він побив Фрон де Бефа й Мальвуазена так, як ми самі побили б їх, якби могли? І чи не він оголосив ворожнечу не на життя, а на смерть Бріану де Буа-Гільберу, якого нам самим доводиться боятися з безлічі причин? То невже ж у нас менше совісті, ніж її виявилось в юдея?

— Ні, це було б соромно! — пробурмотів інший. — Однак коли я був у банді старого здорованя Ганделіна, ми такими тонкощами не переймалися... А як же бути з цим нахабою? Так і відпустити його не провчивши?

— Спробуй-но сам провчити його, — відповів старший. — Агов, слухай! — продовжував він, звертаючись до Гурта. — Коли ти з такою охотою ухопився за кий, може, ти вмієш ним орудувати?

— Про це тобі краще знати, — сказав Гурт.

— Так, зізнаюся, ти добряче мене вперіщив, — сказав отаман. — Відшмагай-но цього хлопця, тоді й іди на всі чотири боки; а коли не впораєшся з ним... Що робити, ти такий славний упертюх, що я, здається, сам внесу за тебе викуп. Ну ж бо, Мірошнику, бери свій кий і бережи голову, а ви, хлопці, відпустіть бранця та дайте йому кия теж. Тут тепер світла вдосталь, і вони зможуть чудово віддухопелити одне одного.

Озброєні однаковими киями, бійці виступили на освітлену середину галявини, а розбійники розташувалися довкола. Мірошник, схопивши кий якраз посередині й швидко вертячи ним над головою, тим способом, що французи називають *faire le moulinet*, хвалькувато викликав Гурта на двобій:

— Ну ж бо, селюче, виходь! Лиш сунься, я тобі покажу, як потрапляти мені під руку!

— Коли ти й справді мірошник, — відповів Гурт, з такою же моторністю вертячи

своїм кийком, — виходить, ти двічі грабіжник. А я чесна людина й викликаю тебе на бій!

Обмінюючись такими люб'язностями, супротивники зійшлися й протягом декількох хвилин з однаковою силою й хоробрістю завдавали один одному ударів і відбивали їх. Це робилося з такою спритністю й швидкістю, що по галявині йшов безперервний стукіт і тріск їхніх кийків і оддалік могло здатися, що тут б'ються принаймні по шість осіб із кожного боку. Менш завязаті й менш небезпечні побоїща не раз бували описані в гучних героїчних баладах. Але бій Мірошника з Гуртом так і залишиться неоспіваним через брак поета, який віддав би їм належне. Все-таки, хоча бій на кийках уже вийшов із моди, ми постараємося якщо не у віршах, то в прозі звеличити цих відважних бійців.

Довго вони боролися з однаковим успіхом. Нарешті Мірошник, зустрівши завзятий опір, супроводжуваний глузуванням і реготом товаришів, втратив усіляке терпіння. Такий стан духу дуже несприятливий для цієї шляхетної забави, де виграє холоднокровніший. Ця обставина дала рішучу перевагу Гурту, який із рідкісною майстерністю зумів скористатися помилками свого супротивника.

Мірошник люто наступав, завдаючи ударів обома кінцями свого кия й намагаючись підійти ближче. Гурт лише захищався, витягнувши руки й швидко молотячи кием. На цій оборонній позиції він тримався доти, поки не помітив, що супротивник виснажився. Тоді він навідліг заніс кий. Тільки-но Мірошник зібрався відповісти на цей удар, як Гурт моторно перехопив кий у праву руку й щосили тріснув його по голові. Мірошник відразу розпластався на траві.

— Молодець, чесно побив! — закричали розбійники. — Хай живе добра забава й стара Англія! Сакс забере цілою скарбницю й збереже власну шкіру, а Мірошник наш зганьбився перед ним.

— Ну, друже мій, можеш іти своєю дорогою, — сказав Гурту ватажок розбійників, висловлюючи загальну думку. — Я дам тобі в провідники двох товаришів. Вони тебе доведуть найкоротшим шляхом до намету твого господаря й у разі чого захистять від нічних бурлак, у яких совість не така вразлива, як у нас. Нині вночі багато їх валандається тутешніми місцями. Стережися однак, — додав він суворо. — Адже ти не сказав нам свого імені, то й наших імен не запитуй і не намагайся дізнаватися, хто ми та звідки. Якщо не послухаєшся, нарікай на себе.

Гурт подякував ватажкові й обіцяв дотриматися його порад. Двоє розбійників взяли свої кії та повели Гурта манівцями через хащу вниз, до яру. На узліссі їм назустріч вийшли двоє людей. Вони обмінялися декількома словами із провідниками та знову зникли в глибині лісу. З цього Гурт зробив висновок, що банда велика й місце зборів охороняється пильно.

Вийшовши на порослу вересом відкриту рівнину, Гурт не знав би, куди йому прямувати, якби розбійники не повели його просто на вершину пагорба. Звідти було видно освітлений місяцем частокіл, що оточував арену, намети, розкинуті з обох його кінців, прапори, що майоріли над ними. Гурт міг навіть розчути тихий спів, яким розважалася нічна варта.

Розбійники зупинилися.

— Далі ми не підемо, — сказав один із них, — інакше нам самим буде непереливки. Пам'ятай, що тобі сказано: мовчи проте, що з тобою сталося сьогодні, і побачиш, що все буде добре. Але, якщо забудеш наші поради, від помсти не вбережешся, хоч би ти сховався в Тауері.

— Добраніч, добродії, — сказав Гурт, — я ваших наказів не забуду й сподіваюся, що ви не сприймете за образу, якщо я побажаю вам зайнятися безпечнішим і чеснішим ремеслом.

На цьому вони розійшлися. Розбійники повернули назад, а Гурт попрямував до намету свого господаря й, незважаючи на тільки-но вислухані настанови, не забарився розповісти йому про всі свої пригоди.

Лицар Позбавлений Спадщини був здивований щедрістю Ребекки (якою він, утім, вирішив не користуватися) не менше, ніж великодушністю розбійників. Втім, він недовго міркував про ці дивні події, тому що хотів швидше лягти спати. Йому було необхідно відпочити, щоб набратися сил для завтрашнього змагання.

Отже, лицар ліг на розкішну постіль, приготовлену в його наметі, а вірний Гурт розтягся на підлозі, покритій замість килима ведмежими шкурами, біля самого входу, щоб ніхто не міг пролізти до них, не збудивши його.

Розділ XII

Герольди зупинилися на мить -

І от уже гучна сурма сурмить.

Що скажеш! Захід викликає схід,

Списи нагострені уже пішли у хід.

Острожать коней лицарі як слід -

Одразу знати, хто сидить в сідлі.

Щита міцного пробиває спис...

У грудях вістря — чи жаданий приз

Чекає лицаря? Він вихопив меча,

На ворога розлючено помчав.

На друзки розлітається шолом

І бризкає багряна кров струмком.

Дж. Чосер

Розцвів безхмарний, чудовий ранок. Сонце тільки-но з'явилося на небосхилі, і вже потягнулися з різних куточків зеленим лугом до арени, щоб раніше посісти зручні місця. Слідом за ними з'явилися маршали зі своїми служниками й герольди. Вони повинні були скласти списки учасників загального турніру; кожний лицар зобов'язаний був посвідчити, на чийй стороні він збирається виступити. Така обережність була потрібна для того, щоб рівномірно розподілити бійців і не давати чисельної переваги ні тій, ні іншій партії.

Відповідно до турнірних звичаїв лицар Позбавлений Спадщини був визнаний головою першої партії, Бріан де Буа-Гільбер, як кращий після нього боєць попереднього

дня, призначений був головою іншої. До нього пристали, звісно, всі лицарі-заводії турніру, за винятком Ральфа де Віпонта, який досі не оговтався після свого падіння. З обох боків не було нестачі в доблесних і знатних лицарях.

Незважаючи на те, що загальні турніри були набагато небезпечнішими за змагання сам-на-сам, вони завжди мали більший успіх серед лицарів. Багато лицарів, які не наважувалися на двобій із прославленими бійцями-заводіями, охоче виступали в загальному турнірі, де могли обрати собі рівного по силі супротивника. Так і цього разу: у кожному партію записалося по п'ятдесят лицарів, і маршали, на превеликий жаль тих, хто спізнився, оголосили, що більше прийняти не можуть.

На десяту годину ранку все поле, що оточувало арену, було всіяне вершниками, вершницями й пішоходцями, які поспішали на турнір. Невдовзі засурмили сурми, сповіщаючи про прибуття принца Джона та його почту, а за ними — цілої юрби лицарів, які бажали поборотися, та інших, хто не мав такого наміру.

До цього часу приїхав і Седрик Сакс із леді Ровеною, але без Ательстана, який вбрався в бойовий панцир і заявив, що стане в ряди бійців. На превеликий подив Седрика, він записався в партію Бріана де Буа-Гільбера.

Седрик рішуче заперечував проти нерозсудливого вибору свого друга, та Ательстан дав йому незграбну відповідь, яку можуть давати люди, які впираються, але не в змозі довести свою правоту.

У нього була особлива причина приєднатися до партії тамплієра, але він змовчав про неї з обережності. Хоча через млявість характеру він нічим не виявив своєї особливої відданості леді Ровені, проте він був далеко не байдужий до її краси. Ательстан вважав, що його шлюб із Ровеною — справа вирішена, тому що Седрик та інші родичі красуні дали свою згоду. Тому гордий володар Конінгсбурга із зачасним невдоволенням дивився на те, як учорашній герой, маючи на те право переможця, обрав Ровену королевою свята. Ательстан намірився покарати його за таку витівку, що, як йому здавалося, чимось йому шкодила. Упевнений у своїй незламній силі й переконаний підлесниками втому, що у бою він майстерніший, Ательстан зважився не лише залишити лицаря Позбавленого Спадщини без своєї могутньої допомоги, але й при нагоді накинутися на нього всією вагою своєї бойової сокири.

Позаяк принц Джон натякнув, що йому хотілося б забезпечити перемогу партії лицарів-заводіїв, де Брасі та інші наближені до принца лицарі записалися в їхню партію. З іншого боку, багато славних лицарів саксонського й норманського походження, як уродженців Англії так і чужих країн, записалось у протилежну партію, бажачи виступити під проводом такого чудового бійця, яким виявився лицар Позбавлений Спадщини.

Тільки-но принц Джон помітив, що обрана королева турніру під'їхала до арени, він із найлюб'язнішим виглядом поскакав їй назустріч, знявши капелюха, і сам допоміг їй зійти з коня, а весь його почет оголив голови, й один із найповажніших сановників спішився й взяв за вуздечку її коня.

— Як бачите, — сказав принц Джон, — ми перші подаємо приклад прояву

вірнопідданих почуттів королеві кохання та краси й самі підведемо її до трону. Шляхетні дами, — звернувся він до галереї, — ви можете йти за вашою повелителькою, якщо бажаєте вшанування такими ж почестями.

Із цими словами принц провів леді Ровену до тронної ложі, а найкрасивіші з присутніх дам поквапилися слідом за нею, намагаючись сісти якнайближче до своєї тимчасової королеви.

Коли леді Ровена посіла своє місце, пролунала врочиста музика, яку наполовину заглушив привітальний лемент юрби. Сяюча зброя й обладунки лицарів сліпили очі в сонячному промінні; бійці юрмилися обабіч арени й із запалом обговорювали розташування своїх сил.

Герольди закликали до тиші на час читання правил турніру. Правила ці були введені для того, щоб по можливості зменшити небезпеку змагання, під час якого лицарі повинні були боротися відточеними мечами й загостреними списами.

Бійцям заборонялося колоти мечами, а дозволено було лише рубати, їм надавалося право пустити в хід палицю або сокиру, але аж ніяк не кинджал. Той, хто впав із коня, міг продовжувати бій лише з пішим супротивником. Вершникам же заборонялося нападати на пішого.

Якби лицареві вдалося загнати супротивника на протилежний кінець арени, де він сам, або його зброя, або кінь торкнулися б зовнішньої огорожі, супротивник був би зобов'язаний визнати свою поразку і надати свого коня й панцир у розпорядження переможця. Лицар, який зазнавав такої поразки, не мав права брати участь у подальших змаганнях. Якщо вибитий із сідла не в змозі піднятися сам, його зброєносець або паж мав право вийти на арену й допомогти своєму господареві звільнитися, але в такому разі лицар уважався переможеним і програвав свого коня та зброю. Бій повинен був припинитися, тільки-но принц Джон кине на арену свій жезл або тростину. Це був запобіжний захід на випадок, якщо змагання виявиться занадто кровопролитним і довгим. Кожного лицаря, який порушив правила турніру або якимось інакше схибив проти законів лицарства, позбавляли обладунків; слідом за тим йому на руку надягали щит, перевернений догори дригом, і садили верхи на огорожу, на загальне посміховисько.

Потому як були оголошені ці правила, герольди наостанок закликали всіх добрих лицарів доповнити свій обов'язок і заслужити прихильність королеви кохання та краси. Виголосивши все це, герольди поставали на свої місця. Тоді з обох кінців арени довгими шерезами виступили лицарі й вишикувалися один проти одного подвійними лавами; ватажок кожної партії зайняв місце в центрі переднього ряду, після того як розташував у повному порядку всіх бійців.

Гарне й разом із тим лячне видовище являли собою ці лицарі, які хвацько сиділи на конях, у багатих обладунках, готові кинутися в запеклий бій. Немов залізні статуї, завмерли вони у своїх бойових сідлах і з таким же нетерпінням очікували сигналу до битви, як їхні жваві коні, які лунко іржали й били копитами, виказуючи бажання ринутися вперед.

Лицарі підняли довгі списи, на їхніх відточених вістрях заблищало сонце, а плюмажі й вимпели заколивалися над їхніми шоломами. Так вони стояли, поки маршали перевіряли шерехи обох партій, бажаючи переконатися, що в кожній із них рівна кількість бійців. Рахунок підтвердив, що всі на місці. Тоді маршали вийшли з арени, і Вільям де Вівіль громовим голосом вигукнув:

— Laissez aller[38]!

Труби затрубили, списи разом схилилися й зміцнилися в упорах, шпори встромилися в боки коней, передні ряди обох партій повним галопом понеслися один на одного й зішлись посередині арени з такою силою, що гул було чутно за цілу милю. Задні ряди повільно рушили вперед, щоб надати підтримку тим зі своїх, котрі впали, і спробувати своє щастя з тими, хто переміг.

Про результат сутички відразу не можна було нічого сказати, тому що здійнялася густа курява. Лише за хвилину схвильовані глядачі змогли побачити, що відбувається на бойовищі. Виявилось, що добра половина лицарів обох партій була вибита із сідла. Одні впали від влучного удару списом, інші були зім'яті непомірною силою й вагою супротивника на коні, інші лежали на арені, не маючи сил звестися; інші встигли схопитися на ноги й вступити в рукопашний бій з тими, кого спіткала така ж доля; ті, хто отримав важкі рани, шаликами затискали кров і намагалися вибратися з юрби.

Вершники, які зламали в лютій сутичці списи, знову зімкнулися й, оголивши мечі, з бойовими вигуками обмінювалися такими ударами із супротивниками, начебто від результату цього бою залежали їхня честь і саме життя.

Сум'яття зросло, коли до місця сутички приспіли інші ряди, що кинулися на допомогу своїм товаришам. Прибічники Бріана де Буа-Гільбера кричали: "Босеан, Босеан![39] За Храм, за Храм!" А супротивники їхні відповідали на це лементом: "Destichado! Destichado!", перетворивши гасло, написане на щиті їхнього ватажка, на свій бойовий клич.

Бійці боролися дедалі відчайдушніше, проте зі змінним успіхом, тож хвиля перемоги перекочувалася то до південного, то до північного боку арени, зважаючи на те, яка партія брала гору. Брязкіт зброї, вигуки борців і звуки сурем зливалися в жахливий шум, заглушаючи стогін поранених, які безпомічно розпростерлися на арені під копитами коней. Блискучі панцирі лицарів вкрилися пилом і кров'ю, а удари мечів і сокир залишали на них вм'ятини й тріщини. Пишне пір'я, зірване з шоломів, падало як сніжинки. Вигляд лицарського війська втратив військову пишноту й міг вселяти хіба жах або жаль.

Але така сила звички, що не лише простолюдини, завжди жадібні до кривавих видовищ, але навіть знатні дами, які переповнювали галереї, дивилися, не відриваючись, на побоїще із захоплюючою цікавістю і хвилюванням; однак і вони не могли відвести очей від настільки жахливого видовища. Щоправда, деякі чарівні щічки блідли; часом, коли чий-небудь коханий, брат або чоловік раптом падав із коня, лунали перелякані вигуки. Але більшість дам заохочували бійців оплесками, махали хустками й шаликами й вигукували: "Молодецький спис! Добрий меч!" — коли влучний удар або

поштовх потрапляв у поле їхнього зору.

Якщо навіть чарівна стаття брала таку жваву участь у кривавих розвагах, можна собі уявити, з яким запалом стежили за нею чоловіки, їхнє хвилювання виплескувалося гучними вигуками за кожного нового повороту бою; погляди всіх були прикуті до того, що відбувалося на арені; дивлячись на глядачів, можна було подумати, що вони самі роздають або дістають удари. У хвилини передиху чулися голосні вигуки герольдів:

— Боріться, хоробрі лицарі! Людина вмирає, а слава живе! Боріться! Смерть краща за поразку! Боріться, хоробрі лицарі, бо прекрасні очі спостерігають за вашими подвигами.

Битва тривала зі змінним успіхом. Кожний із глядачів намагався відшукати очима вождів, які трималися в самій гушавині бою і підбадьорювали товаришів вигуками та власним прикладом. Обоє здійснювали славні подвиги, обидва не знаходили серед інших лицарів рівних супротивників. Спонукувані взаємною ворожнечею, чудово розуміючи, що падіння одного з них рівносильне рішучій перемозі іншого, вони весь час шукали зустрічі. Але сум'яття й безлад на початку бою були такі, що всі їхні старання ні до чого не призводили: їм постійно заважали зійтися інші учасники турніру, які у свою чергу прагнули помірятися силами із ватажком ворожої партії.

Але помалу ряди бійців почали рідшати: одні визнали себе переможеними, інших притисли до огорожі на кінці арени, треті лежали на землі поранені, і тамплієр із лицарем Позбавленим Спадщини зійшлися нарешті віч-на-віч. Суперники зіткнулися з усією люттю смертельної ворожнечі. Майстерність, з якою вони завдавали ударів і відбивали їх, була тркою, що в глядачів мимоволі вихоплювалися одностайні вигуки захоплення та схвалення.

Але саме в цю хвилину партія лицаря Позбавленого Спадщини опинилась у вельми скрутному становищі: на одному фланзі його прихильників тіснила богатырська рука Реджинальда Фрон де Бефа, на іншому — могутній Ательстан розкидав навсібіч усіх, хто траплявся на його шляху. Бачачи, що перед ними немає більше безпосередніх супротивників, обидва ці лицарі, очевидно, подумали водночас, що принесуть рішучу перемогу своїй партії, якщо допоможуть тамплієрові впоратися з його ворогом. Тому вони разом повернули коней і з різних боків помчали на лицаря Позбавленого Спадщини. Неймовірно, щоб одна людина могла встояти проти такого несподіваного наскоку, якби його не попередив загальний лемент глядачів, які не могли залишатися байдужими свідками такої неминучої небезпеки.

— Стережися, стережися, сер Позбавлений Спадщини! — кричали зусібіч, тож лицар устиг вчасно помітити нових супротивників.

Зі всієї сили вдаривши тамплієра, він осадив свого коня й ухилився від нападу Ательстана й Реджинальда Фрон де Бефа. І лицарі ледь не зіштовхнулися один з одним і, не втримавши вчасно своїх коней, промчали між суперниками. Однак вони негайно виправили свій промах і разом із Бріаном де Буа-Гільбером утрюх напали на лицаря Позбавленого Спадщини.

Ніщо не могло б урятувати його, якби не надзвичайна сила і прудкість шляхетного

коня, що дістався йому напередодні після перемоги. Це його виручило, тим більше що кінь Буа-Гільбера був поранений, а коні Ательстана й Реджинальда Фрон де Бефа знемагали під вантажем своїх велетенських господарів, закутих у важкі лати. Лицар Позбавлений Спадщини так майстерно керував своїм конем, а шляхетна тварина так легко йому корилася, що протягом декількох хвилин він міг відбиватися одразу від трьох супротивників. Зі швидкістю сокола він ухилявся від ворогів, кидаючись то на одного, то на іншого, на лету вдаряючи мечем і негайно відскакуючи назад, не отримавши призначених йому відповідних ударів.

Усі глядачі скажено плескали його хисту, однак було зрозуміло, що він усе-таки повинен упасти під натиском трьох супротивників. Тоді вся знать, яка оточувала принца Джона, почала одноставно просити його швидше кинути жезл на арену, щоб урятувати доблесного лицаря від безславної поразки, спричиненої кількісною перевагою супротивників.

— Та ні, клянуся небом, — відповів принц Джон, — цей вискочень, який приховує власне ім'я та ще й зневажив нашу гостинність, уже одержав приз, нехай тепер виграють інші.

Тільки-но він вимовив ці слова, як наглий випадок вирішив долю турніру.

Серед прихильників *Desdichado* був лицар у чорному панцирі, верхи на вороному коні, такий же міцний і могутній, як і сам вершник. У цього лицаря на щиті не було ніякого девізу, і дотепер він майже не брав участі в битві, обмежуючись відбиттям випадкових супротивників, нікого не переслідував і сам нікого не викликав.

Словом, він грав радше роль спостерігача, ніж діяльного учасника в турнірі, і глядачі прозвали його *Le noir Faineant* — Чорним Ледарем. Тепер цей лицар немов прокинувся. Бачачи, як люто тіснять ватажка його партії, він устроїв остроги в боки свого коня і як блискавка помчав на допомогу товаришеві, громовим голосом крикнувши: — *Desdichado!* Іду на порятунок!

І справді прийшов час рятувати його. Тимчасом як лицар Позбавлений Спадщини бився з тампліером, Фрон де Беф заніс над ним меч. Однак, перш ніж Фрон де Беф встиг завдати удару, чорний вершник ударив його по голові. Сковзнувши гладким шоломом, меч зі страшною силою обрушився на броню коня, і Фрон де Беф, приголомшений тяжким ударом, гримнувся на землю разом із конем. Тоді Чорний Ледар спрямував коня до Ательстана Конінгсбурзького. Кинувши меч, що зламався в сутичці із Фрон де Бефом, він вихопив із рук телепня сакса важку сокиру й так ударив його по гребеню шолома, що Ательстан без тям розтягся на землі. Здійснивши ці звитяги, за які глядачі нагородили його ще бурхливішими виявами захоплення, бо нічого такого не очікували, Чорний Лицар, здавалося, знову повернувся у стан млявої байдужості та спокійно від'їхав на північний кінець арени, даючи своєму ватажкові можливість самому розправитися з Бріаном де Буа-Гільбером. Тепер це було вже не таким важким завданням, як раніше. Втративши багато крові, кінь тамплієра не витримав останнього зіткнення з лицарем Позбавленим Спадщини й упав. Бріан де Буа-Гільбер скотився на землю, заплутавшись ногою в стременах. Його супротивник

миттю зіскочив з коня і, піднявши фатальний меч над головою поваленого ворога, велів йому скоритися. Тоді принц Джон, стурбований небезпекою, яка загрожувала лицарю Храму, позбавив Буа-Гільбера приниження визнати себе переможеним: принц кинув на арену свій жезл і тим поклав кінець змаганню.

Утім, останні спалахи битви догоряли самі собою, тому що більшість лицарів, які залишалися ще на бойовищі, ніби за взаємною згодою втримувалися від подальшої боротьби, надавши ватажкам вирішувати долю партії.

Зброєносці, які розсудливо намагалися поменше допомагати своїм господарям під час битви, юрбою кинулися на арену, щоб підібрати поранених, яких із найбільшою дбайливістю й увагою перенесли в сусідні намети та в інші приміщення, обладнані в найближчому селищі.

Так скінчилася вікопомна ратна розвага при Ашбі дела Зуш — один із найблискупіших турнірів того часу. Щоправда, чотири лицарі зустріли смерть на арені, а один із них просто задихнувся від спеки у своєму панцирі, тимчасом як понад тридцять дістали тяжкі поранення й каліцтва, від яких четверо чи п'ятеро незабаром померли, та багато лицарів на все життя залишилися каліками. Тому в стародавніх літописах цей турнір називається "шляхетним і веселим ратним ігрищем під Ашбі".

Тепер принцові Джону час був розсудити, хто з лицарів найбільше відзначився в бою, і він вирішив відзначити лицаря, якого народ охрестив "Le noir Faineant" — Чорним Ледарем.

Дехто з присутніх заперечував принцові, мовляв, честь перемоги на турнірі належала лицареві Позбавленому Спадщини: він один здолав шістьох супротивників і вибив із сідла й повалив на землю ватажка партії противників. Проте принц Джон наполягав на своєму, стверджуючи, що лицар Позбавлений Спадщини та його прибічники неодмінно програли б змагання, якби не приспів на поміч могутній лицар у чорному панцирі, а тому йому й варто присудити приз.

Однак, на подив усіх присутніх, Чорного Лицаря ніде не могли відшукати. Тої хвилини, як скінчилося змагання, він залишив арену, і деякі з глядачів бачили, як він повільно їхав до лісу з тим апатичним і байдужим виглядом, за який його й прозвали Чорним Ледарем. Марно двічі сурмили труби, й герольди гучно викликали його вперед — він не з'явився. Принцові Джону довелося знову вирішувати, кому вручити приз. Тепер уже не можна було відкладати визнання прав лицаря Позбавленого Спадщини, тому його й проголосили героєм дня.

По залитому кров'ю, засіяному уламками зброї і трупами коней полю маршали повели переможця до підніжжя трону принца Джона.

— Лицарю Позбавлений Спадщини, — промовив принц Джон, — якщо ви досі не згодні оголосити нам своє справжнє ім'я, ми під цим титулом удруге визнаємо вас переможцем на турнірі й заявляємо, що ви маєте право одержати з рук королеви кохання й краси почесний вінець, який ви своєю звитягою цілком заслужили.

Лицар шанобливо й граційно поклонився, але не вимовив ані слова у відповідь.

Знову зазвучали сурми, і герольди гучно проголосили честь хоробрим і славу

переможцеві. Дами замахали своїми шовковими хустками й вишитими покривалами. Глядачі всіх станів виявляли своє захоплення, а маршали провели лицаря до підніжжя почесного трону, де сиділа леді Ровена.

Переможця поставили на коліна на нижньому щаблі підніжжя трону. Здавалося, що з тієї миті, як припинилася битва, він рухався й діяв уже не з власної волі, а радше за вказівкою людей, що його оточували. Деякі помітили, що, коли його вдруге вели через арену, він хитався. Ровена величною ходою зійшла з підвищення й тільки-но хотіла покласти вінець, який тримала в руках, на шолом лицаря, як усі маршали вигукнули одноставно:

— Так не можна! Вінчають непокриту голову!

Лицар слабким голосом промурмотів кілька слів, які глухо й непевно пролунали з-під забрала. Тільки й можна було розібрати, що він просить не знімати з нього шолома.

Але маршали — чи з бажання дотриматися всіх формальностей, чи з цікавості — не звернули уваги на його заяву й, розрізавши зав'язки шолома та розстебнувши латний нашійник, оголили його голову. Перед поглядами присутніх постало гарне, потемніле від засмаги обличчя парубка років двадцяти п'яти, обрамлене коротким світлим волоссям. Це обличчя було бліде як смерть і в одному чи двох місцях заплямоване кров'ю.

Слабкий стогін вихопився з грудей Ровени, коли вона побачила його. Однак, опанувавши собою й тремтячи від стримуваного хвилювання, вона примусила себе витримати роль до кінця. Вона поклала на схилену перед нею голову лицаря чудовий вінок, призначений у нагороду переможцеві, і вимовила виразно та спокійно:

— Дарую тобі цей вінець, сер лицар, як нагороду, призначену доблесному переможцеві на сьогоднішньому турнірі... — тут вона замовкла на кілька секунд, але потім додала із твердістю: — Ще ніколи вінець лицарства не опинявся на гіднішому чолі.

Лицар схилив голову й поцілував руку прекрасної королеви, яка вручила йому нагороду за хоробрість, потім зненацька похитнувся й упав біля її ніг.

Настало загальне сум'яття. Седрик, онімівши від здивування через раптову появу свого сина-вигнанця, кинувся був уперед, ніби бажаючи розлучити його з Ровеною. Але маршали встигли випередити його: відгадавши причину неприємності Айвенго, вони поспішили розстебнути його панцир і побачили, що в нього в боці зяє рана від удару списа.

Розділ XIII

"Герої, крок вперед! — Атрид гукнув. —

Хай лишаться найкращі на кону,

Якщо їм поборотись до снаги

Й на славу подолати ворогів.

Корова ж, варта двадцятьох биків,

Дістанеться найліпшому з стрільців".

"Іліада", англ. пер. А. Поуп

Тільки-но було вимовлене ім'я Айвенго, воно полетіло з вуст до вуст зі швидкістю, яку могли забезпечити запал одних і цікавість інших. Дуже швидко воно досягло слуху принца Джона, обличчя його потьмарилося, коли він почув цю новину, потім, роззирнувшись довкола, він сказав зневажливо:

— Що ви думаєте, добродію, а особливо ви, сер пріор, про міркування вчених щодо не залежних від нас симпатій і антипатій? Недарма я одразу відчув ворожість до цього молодика, хоча й не підозрював, що під його кольчугою приховується мазунчик мого брата.

— Фрон де Беф, мабуть, повинен буде повернути свій маєток Айвенго, — сказав де Брасі, який із честю виконав свої обов'язки на турнірі, встиг зняти щит і шолом і приєднався до почту принца.

— Так, — мовив Вальдемар Фіцурс, — цей воїн, імовірно, зажадає назад замок і маєток, подаровані йому Ричардом, які завдяки великодушності вашої високості перейшли у володіння Фрон де Бефа.

— Фрон де Беф, — заперечив принц Джон, — швидше здатний поглинути ще три таких маєтки, як маєток Айвенго, ніж повернути назад хоч один. Утім, я вважаю, що ніхто з вас не заперечуватиме мого права роздавати маєтки тим вірним слугам, які зімкнулися довкола мене й готові нести військову службу не так, як ті бурлаки, які волочаться по чужих країнах і не здатні ані охороняти батьківщину, ані показати нам свою відданість.

Оточення було особисто зацікавлене в такому розвитку подій, і тому ніхто й не подумав заперечувати вигадані права принца.

— Щедрий принц! Оце істинно шляхетний державець: він бере на себе труд винагороджувати своїх відданих прибічників!

Такі були слова, що пролунали серед наближених принца: кожний із них сам сподівався пожитися за рахунок улюбленців і прихильників короля Ричарда, а багато хто вже скористався цим.

Абат Еймер приєднався до загальної думки, зауваживши лише, що "благословенний Єрусалим" не можна, властиво, зараховувати до чужих країн, тому що він є наш спільний отець, отець всіх християн.

— Однак я не бачу, — продовжував абат, — який стосунок має лицар Айвенго до Єрусалима? Наскільки мені відомо, хрестоносці під орудою Ричарда не бували далі Аскалона, який, як усім відомо, є містом філістимлян і не може користуватися привілеями священного міста.

Вальдемар, який ходив із цікавості поглянути на Айвенго, повернувся уложу принца.

— Цей хоробрий, — сказав він, — навряд чи наробить багато турбот вашій високості, а Фрон де Беф може спокійно володіти своїми маєтками: лицар дуже серйозно поранений.

— Якою б не була його доля, він усе-таки переможець нинішнього дня, — сказав принц Джон, — і, будь він і найнебезпечнішим із наших ворогів або найвірнішим із

друзів нашого брата — що майже одне й те ж, — варто залікувати його рани: мій особистий лікар надасть йому допомогу.

При цих словах підступна посмішка з'явилася на губах принца.

Вальдемар поспішив відповісти, що Айвенго вже забрали з арени і він перебуває під наглядом друзів.

— Мені було журно дивитися, — вів далі Вальдемар, — на сум королеви кохання й краси: їй належало царювати всього один день, та й той із волі фатуму перетворився на день скорботи. Я взагалі не така людина, щоб жіночий сум міг мене зворушити, але ця леді Ровена з такою гідністю стримувала свою скорботу, що про неї можна було здогадуватися лише по її стиснутих руках і сухих очах, що дивилися на неживе тіло біля її ніг.

— Хто ця леді Ровена, про яку стільки говорять? — запитав принц Джон.

— Вона найбагатша спадкоємиця знатного саксонського роду, — відповів абат Еймер, — троянда краси й безцінна перлина, найпрекрасніша з тисячі, запашна мирра, зерно ладану.

— Ми утішимо її скорботу, — сказав принц Джон, — і заодно поліпшимо її рід, видавши заміж за нормана. Вона, мабуть, неповнолітня, а отже, ми маємо королівське право опікуватися її рукою. Що ти на це скажеш, де Брасі? Чи не бажаєш одержати землю й доходи, поєднавшись шлюбом із саксонкою, за прикладом соратників Завойовника?

— Якщо землі виявляться мені до смаку, наречена мені напевно сподобається, і я буду вкрай вдячний вашій високості за цю добру справу, — відповів де Брасі. — Воно з лихвою покриє всі обіцянки, дані вашому вірному слугі й васалові.

— Ми цього не забудемо, — сказав принц Джон. — А щоб не втрачати даремно часу, звели нашому сенешалю розпорядитися, щоб на сьогоднішньому вечірньому бенкеті була ця леді Ровена. Запросіть також і того хлопа — її опікуна, та й саксонського бика, якого Чорний Лицар звалив нині на турнірі. Де Бігот, — продовжував принц, звертаючись до свого сенешалю, — постарайся передати їм наше повторне запрошення в такій чемній формі, щоб підлестити їхню саксонську гордість й позбавити їх можливості відмовити нам вдруге. Хоча, клянуся кістками Бекета, робити їм люб'язність — однаково, що розкидати бісер перед свинями!

Сказавши це, принц Джон зібрався вже подати сигнал до від'їзду з арени, коли йому вручили маленьку записку.

— Звідки? — запитав принц, озирнувшись на подавця.

— З-за кордону, мілорде, але не знаю звідки, — відповів слуга, — цей лист привіз сюди француз, який каже, що скакав день і ніч, щоб вручити його вашій високості.

Принц Джон уважно подивився на адресу, потім на печатку, що скріплювала шовкову нитку, якою була обмотана згорнута записка: на печатці були зображені три лілії. Принц із явним хвилюванням розгорнув лист і, коли прочитав його, стривожився ще сильніше. У записці було написано:

"Стережіться, бо диявола спустили з ланцюга".

Принц пополотнів як смерть, спочатку потупився, потім звів очі до неба, як людина, яка щойно довідалася, що її засуджено до карі на горло. Оговтавшись від першого потрясіння, він відвів убік Вольдемара Фіцурса та де Брасі й дав їм по черзі прочитати записку.

— Це означає, — сказав він кволо, — що брат мій Ричард отримав волю.

— Можливо, це фальшива тривога або підроблений лист? — запитав де Брасі.

— Ні, це справжній почерк і печатка самого короля Франції, — заперечив принц Джон.

— У такому разі, — запропонував Фіцурс, — час нашій партії зустрітися в якому-небудь збірному місці, наприклад у Йорку. За кілька днів, напевно, буде вже запізно. Вашій високості варто припинити ці розваги.

— Однак, — сказав де Брасі, — не можна розпустити простолюдинів та йоменів без обіцяних змагань.

— Ну що ж, — мовив Вальдемар, — ще далеко до ночі, нехай стрільці випустять у ціль кілька десятків стріл, а потім можна присудити приз. Тоді все, що принц обіцяв цій череді саксонських рабів, буде виконано з лихвою.

— Спасибі, Вальдемаре, — сказав принц. — Між іншим, ти мені нагадав, що я повинен ще відплатити тому зухвалому простолюдинові, який насмілився вчора образити нашу особу. Нехай і вечірній бенкет пройде, як було призначено спочатку. Навіть якщо це — остання година моєї влади, я присвячу її помсті й утіхам: нехай нові турботи приходять завтра.

Незабаром звуки сурем знову зібрали глядачів, які почали були розходитися. Слідом за тим було оголошено, що принц Джон через невідкладні справи змушений скасувати завтрашнє свято. Проте йому не хотілося відпускати добрих йоменів, не випробувавши їхнього мистецтва та спритності. Тому він повелів, щоб призначене на завтра змагання у стрільбі з луків відбулося зараз-таки, до заходу сонця. Найкращому стрільцеві вручать приз: ріг у срібній оправі на шовковій стрічці з чудовим гаптуванням та медальйоном святого Губерта, заступника полювання.

Спочатку понад тридцять йоменів з'явилися на змагання. Серед них були й королівські лісничі з Нідвуда й Чарнвуда. Але коли стрільці збагнули, з ким їм доведеться міряться силами, із двадцятєро відразу ж відмовились од свого наміру, тому що нікому не хотілося програвати. На ті часи кожний майстерний стрілець був добре знаний у всій околиці, і всі, хто брав участь у змаганні, знали, чого вони можуть чекати один від одного, як у наші дні кожному любителєві спорту відомі прикмети і властивості коня, який біг на перегонах у Ньюмаркеті.

Однак і після цього в списку суперників значилося вісім йоменів. Бажаючи ближче роздивитися цих добірних стрільців, принц Джон спустився на арену. Деякі з них носили форму королівських стрільців. Задовольнивши свою цікавість, він озирнувся навколо, відшукуючи ненависного йому йомєна. Виявилось, що той спокійно стоїть там само, де й учора.

— Агов, приятелю! — сказав принц Джон. — Я так і думав, що ти лише нахабний

хвалько, а не справжній стрілець! Я бачу, ти не зважуєшся виступити поруч із цими хлопцями.

— Прошу вибачити, сер, — відповів йомен, — у мене є інша причина, щоб утриматися від стрілянини, а не острах поразки.

— Яка ж саме? — допитувався принц Джон. Сам не знаючи чому, він відчував болісний інтерес до цієї людини.

— Я не знаю, — відповів йомен, — чи та в них мішень, що в мене, чи звикли вони до неї, як я? І ще тому, що сумніваюся, чи буде приємно вашій світлості, якщо й третій приз дістанеться людині, яка мимоволі заслужила ваше невдоволення.

Принц Джон почервонів і запитав:

— Як ти називаєшся?

— Локслі, — відповів йомен.

— Ну, Локслі, — продовжував принц, — ти неодмінно візьмеш участь у змаганні після того, як ці йомени покажуть своє мистецтво. Якщо виграєш приз, я надбавлю тобі двадцять червінців, але якщо програєш, з тебе здеруть твій зелений каптан і проженуть із арени батогом, як нахабного баляндраси и ка.

— А що, коли я не захочу стріляти на таких умовах? — сказав йомен. — Ваша милість — людина могутня, що й казати! У вас велика варта, тож здерти з мене одяг і відстьобати легко, але примусити мене натягнути лук й вистрілити не можна.

— Якщо ти відмовишся від моєї пропозиції, начальник сторожі зламає твій лук і стріли та вижене тебе звідси, як малодушного боягуза.

— Ви не по совісті ставите мені умови, гордий принце, — мовив йомен. — Примушуєте мене до суперництва із кращими стрільцями Лестера й Стафордшира, а у разі невдачі загрожуйте мені такою ганьбою. Але я скоряюся вашому бажанню.

— Воїни, наглядajte за ним гарненько! — сказав принц Джон. — Він уже злякався, а я не хочу, щоб він ухилився од випробування. А ви, друзі, стріляйте сміливіше. Смажений олень і барило вина приготовлені для вас ген утім наметі. Після вручення призу ви можете покріпити свої сили та скуштувати чудового вина.

Мішень установили на горішньому кінці південного проїзду на арену. Учасники змагання повинні були по черзі ставати на нижньому кінці проїзду; звідси до мішені була достатня відстань для стрільби з лука, що називалося "розбійний постріл". Черга встановлювалася за жеребом, кожен стрілець повинен був випустити по три стріли. Змагання очолював старшина нижчого звання, який носив титул старшини ігор, тому що маршали турніру вважали для себе принизливим керувати забавами йоменів.

Один по одному стрільці впевнено посилали в ціль свої стріли. Із двадцяти чотирьох стріл десять поцілили мішень, а решта вп'ялися так близько від неї, що влучність можна було вважати чудовою. Із десяти стріл, що влучили в мішень, дві вцілили у внутрішнє коло, і обидві належали Губерту — лісничому, який був на службі у Мальвуазена. Його й визнали переможцем.

— То що, Локслі? — зі злостивою усмішкою сказав принц Джон, звертаючись до сміливого йомена. — Хочеш помірятися силами з Губертом чи волієш одразу віддати

свій лук і сагайдак?

— Коли інакше не можна, — сказав Локслі, — я не проти спробувати щастя. Лише з однією умовою: якщо я двічі потраплю в ціль Губерта, він повинен буде стріляти в ту ціль, що я виберу.

— Це справедлива вимога, — сказав принц Джон, — і ми на неї згодні. Губерте, якщо ти поб'єш цього хвалька, я насиплю тобі повен ріг срібла.

— Людина може зробити лише те, що в її силах, — відповів Губерт. — Мій дідусь чудово стріляв з лука в битві під Гастингсом, і я сподіваюся, що не посоромлю його пам'яті.

Першу мішень зняли й поставили іншу, таку ж. Губерт, як переможець на попередньому змаганні, стріляв першим. Він довго цілився, визначаючи на око відстань, і тримав лук напруженим, поклавши стрілу на тятіву. Нарешті він ступив крок уперед і, витягнувши ліву руку так, що приціл лука завмер на рівні обличчям, відтягнув тятіву аж до самого вуха. Стріла засвистіла в повітрі й уп'ялася в коло, але не в центр мішені.

— Ви не взяли до уваги вітру, Губерте, — сказав його суперник, натягаючи свій лук, — тоді б ви поцілили ще краще.

Із цими словами Локслі став на призначене місце й спустив стрілу з безтурботним виглядом, майже не цілячись. Його стріла встромилася в мішень на два дюйми ближче до центра, ніж Губертова.

— Клянуся небом, — сказав принц Джон Губерту, — тебе варто повісити, якщо ти потерпиш, щоб цей негідник перевершив тебе у стрільбі.

Але в Губерта на всі випадки була лише одна відповідь.

— Та хоч повісьте мене, ваша високість, — сказав він, — людина може зробити лише те, що їй до снаги. А от мій дідусь гарно стріляв із лука...

— До дідька твого діда й всіх його нащадків! — перервав його принц Джон. — Стрільай, ледарю, та гарненько, бо буде тобі непереливки!

Губерт знову став на місце й, пам'ятаючи пораду свого суперника, взяв до уваги слабкий вітерець, який щойно здійнявся, прицілившись й вистрілив так вдало, що потрапив просто в середину мішені.

— Оце так Губерт! Оце Губерт! — закричала юрба, яка набагато більше співчувала знайомому їй стрільцеві, ніж незнайомцеві. — У саму серединку! У саму серединку! Хай живе Губерт!

— Краще цього пострілу тобі не вдасться зробити, Локслі, — сказав принц зі зловтішною посмішкою.

— А я підіб'ю його стрілу, — відповів Локслі й, прицілившись, розщепив стрілу Губерта, що стирчала в мішені. Глядачі, які тіснилися довкола, були такі вражені цим дивом, що навіть не виражали свого здивування звичайними в таких випадках вигуками.

— Це, мабуть, не людина, а диявол! — шепотіли один одному йоме-ни. — Відтоді як в Англії зігнули перший лук, такого стрільця ще не бачили.

— Тепер, — сказав Локслі, — дозвольте мені, ваша милість, поставити таку мішень, як у нас у північних землях, і прошу постріляти по ній будь-якого доблесного йомена, який хоче заслужити усмішку своєї кралі.

З цими словами він попрямував за межі огорожі, але, озирнувшись, докинув:

— Якщо завгодно, пошліть зі мною охоронців. Мені потрібно зрізати гілку з найближчої верби.

Принц Джон подав був знак сторожі йти за йоменом. Але зусібіч пролунав лемент: "Ганьба, ганьба!" — і принцові довелося скасувати свій образливий наказ.

За хвилину Локслі повернувся і приніс пряму гілку завтовшки в палець і футів у шість завдовжки. Він взявся здирати з неї кору, пояснюючи, що пропонувати гарному мисливцеві стріляти по такій широчезній мішені, яка була поставлена раніше, — значить насміхатися з нього. У нього на батьківщині усякий сказав би, що тоді вже краще зробити мішенню круглий стіл короля Артура, навколо якого всідалося шістдесят лицарів.

— У нас, — казав він, — семирічна дитина вціляє тупою стрілою в таку мішень.

Потім він статечним кроком перейшов на протилежний кінець арени, застромив вербову гілку прямовисно в землю й мовив:

— А от якщо хто влучить у цей кілок за сто ярдів, того я назву гідним носити лук і стріли в присутності короля, будь це сам славний Ричард.

— Мій дід, — сказав Губерт, — неабияк стріляв із лука в битві під Гастингсом, але в такі мішені не стріляв, то і я не буду. Коли цей йомен вцілить у таку тростину, я охоче поступлюся першістю йому або радше тому бісові, який носить його куртку, тому що людина не може так стріляти. Людина може зробити лише те, що їй до снаги. Я не стрілятиму, якщо сам знаю, що напевно схиблю. Адже це однаково, що стріляти у вістря ножа, або в соломинку, або в сонячний промінь... Ця біла різка така тонка, що я й розгледіти її не можу.

— Боягузливий пес! — викрикнув принц Джон. — Ну, Локслі, шахраю, стріляй хоч ти, і, якщо влучиш у таку ціль, я скажу, що ти перша людина, якій це вдалося. Нема чого похвалитися своєю перевагою, поки вона не підтверджена ділом.

— Я зроблю те, що мені до снаги, як каже Губерт, — відповів Локслі. — Більшого від людини не можна вимагати.

Проголосивши це, він знову взявся за лук, але попередньо перемінив тятиву, вирішивши, що вона недостатньо кругла та встигла трохи перетертися від двох попередніх пострілів. Цього разу він прицілювався набагато ретельніше, і юрба, затамувавши подих, чекала, що буде. Стрілець виправдав загальну впевненість у його мистецтві: стріла розщепила вербову гілку, в яку була спрямована. Вибухнули захоплені вигуки. Навіть принц Джон забув на мить свою ворожість до Локслі, так він був уражений його спритністю.

— От тобі двадцять золотих, — сказав принц, — і мисливський ріг. Ти чесно заслужив приз. Ми дамо тобі п'ятдесят золотих, якщо ти погодишся носити нашу форму і вступити до нас на службу охоронцем. Ще ніколи ні в кого не було такої

сильної руки й вірного ока, як у тебе.

— Вибачте мені, шляхетний принце, — сказав Локслі. — Я дав обітницю, що якщо колись вступлю на службу, то не інакше, як до царственного брата вашої величності, короля Ричарда. Ці двадцять золотих я даю Губерту: він сьогодні стріляв з лука нітрохи не гірше, ніж його покійний дід у битві під Гастингсом. Якби Губерт зі скромності не відмовився від змагання, він би так само поцілів у прутик, як і я.

Губерт похитав головою й неохоче прийняв щедрий подарунок незнайомця. Слідом за тим Локслі, бажаючи швидше уникнути загальної уваги, змішався з юрбою й більше не показувався.

Можливо, переможний стрілець не вислизнув би так легко від принца, якби принц Джон у цю хвилину не переймався набагато важливішими й тривожнішими думками. Подавши знак до закінчення змагань, він підкликав свого камергера й наказав йому негайно скакати в Ашбі та розшукати там єврея Ісака.

— Скажи цьому собаці, — сказав він, — щоб він сьогодні ж, до заходу сонця, неодмінно надіслав мені дві тисячі крон. Він знає, яке я дам забезпечення, але ти все-таки покажи йому цей перстень, щоб він не сумнівався, що ти від мене. Решту суми нехай доправить мені в Йорк не пізніше ніж за шість днів. Якщо він не виконає цього, я з нього голову зніму. Поглядай уважніше, не промینی його ненароком дорогою — цей нечестивець ще сьогодні хизувався перед нами своїм краденим убранням.

Сказавши це, принц сів на коня та й поїхав в Ашбі, а потому почали розходитися й решта глядачів.

Розділ XIV

У всій пишноті і красі

Лицарство у старі часи

Збирало гостей на турнір –

І пишна дама, й багатир

Спішать на поклики сурми

Й у замку стрінуться за мить.

Т. Вортон

Принц Джон давав розкішний бенкет у замку Ашбі. Це був не той будинок, величні руїни якого й понині цікавлять мандрівників, — цей збудували значно пізніше лордом Гастингсом, обергофмайстром англійського двору, однією з перших жертв тиранії Ричарда III; втім, цей лорд більше відомий як особа, введена на сцену Шекспіром, ніж славою історичного діяча.

На ту пору замок і містечко Ашбі належали Роджеру де Квінсі, графу Вінчестеському, який вирушив разом із Ричардом у Палестину. Принц Джон захопив його замок і без докорів сумління розпоряджався його майном. Бажаючи засліпити всіх своєю гостинністю і пишнотою, він наказав приготувати якомога розкішніший бенкет.

Постачальники принца, за будь-якої зручної нагоди користуючись повноваженнями короля, спустошили всю околицю. Скликали безліч гостей. Принц Джон, усвідомлюючи необхідність здобути популярність серед місцевого населення, запросив кілька знатних

саксонських і данських родин, а також місцевих нетитулованих шляхтичів. Щодня зневажувані та гноблені сакси завдяки своїй чисельності могли стати грізною силою під час заворушень, що насувалися, і тому, з політичних міркувань, необхідно було заручитися підтримкою їхніх керманичів.

У зв'язку з цим принц мав намір повестися зі своїми гостями саксами з незвичайною люб'язністю. Не було людини, яка могла б із такою готовністю, як принц Джон, підкоряти свої почуття корисливим інтересам, але властиві йому легкодумство й запальність раз у раз руйнували та зводили нанівець усе, що його лицемірство встигало завоювати.

У цьому сенсі особливо показовим було його поведіння в Ірландії, куди послав його батько, Генріх II[40], з метою завоювання симпатій жителів цієї країни, яка тільки-но приєдналася до Англії. Ірландська шляхта намагалася віддати юному принцові всілякі почесті, висловити вірнопіддані почуття й прагнення до миру. Замість того, щоб люб'язно поставитися до ірландських ватажків, які зустріли його, принц Джон та його почет не могли утриматися від спокуси посмикати їх за довгі бороди. Така поведінка, зрозуміло, жорстоко образила шляхетних представників Ірландії й фатальним чином вплинула на ставлення цієї країни до англійського панування. Потрібно пам'ятати про цю непослідовність, властиву принцові Джону, щоб зрозуміти його дії на бенкеті.

Дотримуючись рішення, прийнятого у розважливішу хвилину, принц Джон зустрів Седрика й Ательстана з винятковою ввічливістю і висловив тільки жаль, але не гнів, коли Седрик вибачився й повідомив, що леді Ровена через нездужання не могла прийняти люб'язного запрошення принца. Седрик і Ательстан були в традиційному саксонському одязі. Їхні костюми, пошиті з дорогої тканини, зовсім не були потворні, але за своїм кроєм вони так відрізнялися від модного вбрання інших гостей, що принц і Вальдемар Фіцурс, побачивши саксів, насилу втрималися від сміху. Однак, з погляду здорового глузду, коротка й припасована до тіла туніка та довгий плащ саксів були гарнішими й зручнішими за костюми норманів, які складалися з широкого й довгого камзола, настільки просторого, що він більше нагадував сорочку або каптан візника, поверх якого надягався короткий плащ. Плащ цей не захищав ані від дощу, ні від холоду та лише на те й годився, щоб на нього нашивали стільки дорогого хутра, мережив і коштовних каменів, скільки вдавалося вмістити тут кравцеві. Карл Великий[41], за царювання якого ці плащі ввійшли у вжиток, був уражений їхньою безглуздістю. "На Бога, — допитувався він, — до чого ці куці плащі? У ліжку вони вас не прикриють, на коні не захистять од вітру та зливи, а коли ви сидите, не вбережуть ніг від дощу та морозу".

Проте короткі плащі досі були в моді на той час, особливо при дворах принців із дому Анжу. Вони були доволі поширені й серед почту принца Джона. Не дивно, що довгі мантиї — верхній одяг саксів — здавалися тут дуже смішними.

Гості сиділи за столом, що вгинався від смачних страв. Численні кухарі, які супроводжували принца, прагнучи якнайбільш урізноманітнити страви, що подаються до столу, примудрялися так їх приготувати, що вони набували неймовірного вигляду, на

кшталт того, як і нині майстри кулінарного мистецтва доводять звичайні їстівні припаси до повної невпізнанності. Крім їжі домашнього приготування, тут було чимало витончених страв, привезених із чужих країв, масних паштетів, солодких пирогів і крупчастого хліба, що подавався лише за столом у найзнатніших осіб. Бенкет увінчався найкращими винами, як заморськими, так і місцевими.

Норманське дворянство, звичне до розкошів, було досить помірковане в їжі й питві. Воно охоче віддавалося задоволенню добре попоїсти, але надавало перевагу вишуканості, а не кількості з'їденого. Нормани вважали зажерливість і пияцтво прикметою переможених саксів і вважали ці якості властивими нижчій породі людей.

Однак принц Джон і його поплічники самі були схильні до надмірностей щодо цього. Як відомо, принц Джон через те й помер, що об'ївся персиками, запиваючи їх молодим пивом. Але він, у всякому разі, був винятком серед своїх співвітчизників.

Із лукавою зверхністю, лише зрідка таємниче переморгуючись, норманські лицарі й дворяни дивилися на нехитре поводження Седрика й Ательстана, які не звикли до таких бенкетів. І поки їхні вчинки були предметом глузливої уваги, ці не навчені гарним манерам сакси кілька разів погрішили проти умовних правил, встановлених для добірного товариства. Тим часом, як відомо, людині незрівнянно легше прощаються серйозні гріхи проти вихованості або навіть проти моральності, ніж незнання найменших приписань моди або світських манер. Седрик після миття рук обтер їх рушником, замість того щоб обсушити, витончено помахавши ними в повітрі. Це здалося присутнім набагато смішнішим за те, що Ательстан самотужки ум'яв величезний пиріг, начинений найвишуканішою заморською дичиною. Та коли після перехресного допиту з'ясувалося: конінгсбурзький тен (чи Франклін, як звали його нормани) не мав жодної гадки про те, що саме він проковтнув, і приймав начинку пирога "карум" за м'ясо жайворонків і голубів, тоді як насправді це були пташки-вівсянки й солов'ї, його невігластво спричинило значно більше глузувань, ніж виявлена ним ненажерливість.

Довгий бенкет нарешті скінчився. За круговою чарою гості розговорилися про подвиги минулого турніру, про невідомого переможця в стрільбі з лука, про Чорного Лицаря, який відмовився від заслуженої слави, і про доблесного Айвенго, який купив перемогу настільки дорогою ціною. Про все говорилося з військовою прямою, жарти та сміх лунали по всьому залу. Лише принц Джон сидів, журно посупившись; видно було, що якась важка турбота лягла на його душу. Лише іноді під впливом свого почту він на хвилину змушував себе зацікавитися навколишнім. У такі хвилини він хапав зі столу келих з вином, перехиляв його і, щоб поліпшити гумор, долучався до загальної розмови, нерідко невлад.

— Цей келих, — казав він, — ми підніmemo за здоров'я Вілфреда Айвенго, героя нинішнього турніру. Ми шкодуємо, що рана зашкодила його участі в нашому бенкеті. Нехай же всі вип'ють разом зі мною за його здоров'я. Особливо ж Седрик Ротервудський, поважний батько сина, який подає великі надії.

— Ні, мілорде, — заперечив Седрик, встаючи й ставлячи назад на стіл недопитий

келих, — я не вважаю більше сином непокірливого юнака, який ослухався моїх наказів і відрікся від звичаїв і традицій пращурів.

— Не може бути! — вигукнув принц Джон з добре розіграним здивуванням. — Чи можливо, щоб такий доблесний лицар був непокірливим і негідним сином?

— Так, мілорде, — відповів Седрик, — Вілфред такий. Він залишив рідну домівку та приєднався до легковажних шляхтичів, які становлять двір вашого брата. Там він і навчився наїзницьких фокусів, які ви так високо цінуєте. Він покинув мене всупереч забороні. У дні короля Альфреда такий вчинок називався б непослухом, а це вважалося злочином, що каралося вельми суворо.

— На жаль! — мовив принц Джон із глибоким зітханням удаваного співчуття. — Вже якщо ваш син зв'язався з моїм бідолашним братом, то немає сенсу запитувати, де й від кого він навчився неповаги до батьків.

І це казав принц Джон, навмисно забуваючи, що зі всіх синів Генріха II саме він найбільше вирізнявся своєю непокірливою вдачею й невдячністю щодо батька.

— Мені здається, — сказав він, помовчавши, — що мій брат мав намір подарувати своєму улюбленцеві багатий маєток.

— Він так і зробив, — відповів Седрик. — Однією з головних причин моєї сварки з сином і була його принизлива згода прийняти на правах васала саме ті маєтки, якими його праотці володіли по праву, незалежно ні від чийої волі.

— Тож ви не заперечуватимете, добрий Седрику, — сказав принц Джон, — якщо ми закріпимо цей маєток за особою, якій не буде кривдно прийняти землю в подарунок від британської корони. Сер Реджинальд Фрон де Беф, — продовжував він, звертаючись до барона, — сподіваюся, ви зумієте утримати за собою добрий баронський маєток Айвенго. Тоді сер Вілфред не викличе на себе вдруге батьківського гніву, знову вступивши у володіння ним.

— Клянуся святим Антонієм, — відповів чорнобривий богатир, — я згоден, щоб ваша високість зарахували мене в сакси, якщо Седрик, або Вілфред, або навіть найродовитіший англієць зуміє відібрати в мене маєток, який ви хочете мені подарувати!

— Годі, сер барон, — мовив Седрик, скривджений цими словами, у яких виявилось звичайне презирство норманів до англійців, — якби кому здумалося назвати тебе саксом, це була б для тебе велика й незаслужена честь.

Фрон де Беф хотів був заперечити, але принц Джон із властивими йому легкодумством і брутальністю перебив його.

— Гаразд, добродію, — сказав він, — шляхетний Седрик цілком має рацію: їхня порода має першість перед нашою як довжиною родовідних списків, так і довжиною плащів.

— І в ратному полі вони теж біжать попереду нас, — помітив Мальвуазен, — як олень, гнаний собаками.

— їм не слід іти попереду нас, — сказав пріор Еймер. — Не забудьте їхню перевагу в обходженні і знанні манер.

— А також їхню помірність у їжі й тверезе поводження, — додав де Брасі, забувши, що йому обіцяли саксонську наречену.

— І мужність, якою вони вирізнялися під Гастингсом[42] та в інших битвах, — зауважив Бріан де Буа-Гільбер.

Поки придворні з люб'язною посмішкою навперебій витончено глузували, обличчя Седрика багровіло від гніву, і він з люттю переводив погляд з одного кривдника на іншого, наче образи, яких йому завдавали настільки швидко, позбавляли його можливості відповісти на кожен окремо. Немов зацькований бик, оточений своїми мучителями, він, здавалося, не міг одразу вирішити, на кому з них зірвати свою злість.

Нарешті, задихаючись від сказу, він звернувся до принца Джона, головного призвідника отриманих образ.

— Які б не були недоліки й вади нашого племені, — сказав він, — кожен сакс визнав би себе зганьбленим, якби у своєму будинку допустив таке ставлення до беззахисного гостя, яке ваша високість дозволили собі сьогодні. А крім того, якими б не були хиби, що їх припустилися наші пращури в битві під Гастингсом, про це варто було б помовчати тим, — (тут він кинув оком на Фрон де Бефа й тамплієра), — кого за останні кілька годин не раз і не два вибили з сідла списом сакса.

— На Бога, кусючий жарт! — вигукнув принц Джон. — Як вам це подобається, добродію? Наші саксонські піддані удосконалюються в дотепності й хоробрості. От які прийшли часи! Що скажете, мілорди? Клянуся сонцем, чи не краще вже нам сісти на кораблі та вчасно забиратися назад, у Нормандію?

— Це зі страху перед саксами! — підхопив де Брасі зі сміхом.

— Нам нетреба іншої зброї, крім мисливських рогатин, щоб цих кабанів приперти до стіни.

— Досить жартувати, добродію лицарі, — сказав Фіцурс. — А вашій високості настав час запевнити поважного Седрика, що в таких жартах жодної образи для нього немає, хоча наше зубоскальство й може видатися образливим незвичній людині.

— Образи? — повторив принц Джон, знову стаючи надзвичайно ввічливим. — Сподіваюся, ніхто не може подумати, що я дозволю у своїй присутності завдати образи гостеві. Ну ось, я знову наповнюю келих і п'ю за здоров'я самого Седрика, якщо він відмовляється пити за здоров'я свого сина.

І знову пішла по колу заздоровна чара, супроводжувана лицемірними промовами придворних, які, однак, не справили на Седрика бажаної дії. Хоча від природи він був не дуже тямущий, але все-таки мав непогану інтуїцію, щоб не піддатися на всі ці люб'язності. Він мовчки вислухав наступний тост принца, проголошений "за здоров'я сера Ательстана Конінгсбурзького", і випив разом з усіма.

Сам Ательстан лише вклонився у відповідь на зроблену йому честь і одним духом перехилив величезний келих.

— Ну, добродію, — сказав принц Джон, у якого від випитого вина починало шуміти в голові, — ми зробили належну честь нашим саксам. Тепер їхня черга відплатити нам люб'язністю. Поважний тане, — вів далі він, звертаючись до Седрика, — чи не зможете

ви назвати нам такого нормана, ім'я якого найменше вам неприємне? Якщо воно все-таки залишить після себе неприємний смак на ваших губах, то ви заглушите його добрим келихом вина.

Фіцурс підвівся зі свого місця й, зупинившись за кріслом Седрика, шепнув йому, що він не повинен втрачати зручної нагоди відновити добру згоду між обійма племенами, назвавши ім'я принца Джона.

Сакс нічого не відповів на цю дипломатичну пропозицію, а натомість, підвівшись зі свого місця й наливши повну чару вина, звернувся до принца з такою промовою:

— Ваша високість висловили охоту, щоб я назвав ім'я нормана, гідного згадування на нашому бенкеті. Для мене це досить важке завдання: однаково що рабу оспівати свого повелителя або переможеному, який переживає тяжкі наслідки завоювання, вихвалити свого переможця. Однак я хочу назвати такого нормана — першого серед хоробрих і вищого за званням, кращого й шляхетного представника свого роду. Якщо ж хто-небудь відмовиться визнати разом зі мною його цілком заслужену славу, я назву того брехуном і безчесною людиною й готовий відповісти за це власним життям. Піднімаю мій келих за Ричарда Левине Серце!

Принц Джон, який очікував, що сакс закінчить свою промову проголошенням його імені, здригнувся, почувши ім'я ображеного ним брата. Він машинально підніс до губ келих із вином, але негайно поставив його на стіл, бажаючи подивитися, як поводитимуться після цього несподіваного тосту його гості. Не підтримати тост було, мабуть, так само небезпечно, як і приєднатися до нього. Старші й досвідченіші придворні зробили так само, як принц, тобто піднесли келих до губ і поставили його назад. Молодші, чії шляхетні почуття ще не зазнали викривлень, вигукнули: "За здоров'я короля Ричарда! За його якнайшвидше повернення до нас!" Деякі, у тому числі Фрон де Беф і тамплієр, зовсім не торкнулися своїх келихів, причому обличчя їхні не виражали похмурого презирства. Однак ніхто не насмівся відкрито заперечити проти тосту на честь законного короля.

Насолодившись своїм торжеством, Седрик звернувся до свого супутника:

— Ходімо, шляхетний Ательстане, — сказав він. — Ми пробули тут досить довго, відплативши за люб'язність принца Джона, який запросив нас на свій гостинний бенкет. Хто ж побажає ближче познайомитися з нашими простими саксонськими звичаями, ласкаво просимо до нас, під дах наших батьків. На королівський бенкет ми досить надивилися. Досить із нас норманської чемності.

З цими словами він підвівся і вийшов із зали, а за ним пішли Ательстан та деякі інші гості сакси, які також вважали себе ображеними знущанням принца Джона та його наближених.

— Клянуся кістками святого Фоми, — сказав принц Джон, коли вони пішли, — ці саксонські опецьки сьогодні вирізнилися на турнірі й з бенкету пішли переможцями!

— Conclamatum est[43], rosulatum est, — сказав пріор Еймер, — тобто випили ми досить, покричали вдосталь — час дати спокій нашим келихам.

— Мабуть, чернець збирається сповідати на ніч яку-небудь красуню, що так

поспішає вийти з-за столу, — сказав де Брасі.

— Ні, помиляєтеся, сер лицар, — відповів абат, — мені необхідно сьогодні ж вирушити додому.

— Починають розбігатися, — пошепки сказав принц, звертаючись до Фіцурса. — Заздалегідь злякалися! І цей підлий пріор перший зрікається мене.

— Не переймайтеся, мілорде — мовив Вальдемар, — я наведу йому такі доводи, з яких він сам збагне, що варто приєднатися до нас, коли ми зберемося в Йорку... Сер пріор, мені потрібно поговорити з вами наодинці, перш ніж ви сядете на коня.

Тим часом інші гості швидко роз'їжджалися. Зосталися тільки особи, які належали до партії принца, та його слуги.

— Ось результат ваших порад, — сказав принц, гнівно звернувшись до Фіцурса. — За моїм власним столом мене висміяв п'яний саксонський дурень, і на саме ім'я мого брата люди розбігаються від мене, як від пранцюватого!

— Потерпіть, мілорде, — сказав радник, — я б міг заперечити ваше обвинувачення, пославшись на те, що ваша власна легковажність зруйнувала мої плани й потягнула вас за межі розсудливої обережності. Але тепер не час докоряти одне одному. Де Брасі і я негайно виїдемо до цих нерішучих страхополохів і намагатимемося довести їм, що вони вже задалеко зайшли, щоб відступати.

— Нічого з цього не буде, — сказав принц Джон, крокуючи по кімнаті в сильному збудженні, якому почасти сприяло й випите ним вино. — Вони вже бачили на стіні написані письмена; помітили на піску сліди лєвої лапи; чули лєвине ревіння, що наближається і страхає ліс. Тепер ніщо не воскресить їхньої мужності.

— Дай Боже, щоб сам він не злякався, — шепнув Фіцурс до де Брасі. — Від самого імені брата його трясє як у лихоманці! Погано бути радником у принца, якому бракує твердості й сталості як у добрих, так і в лихих справах.

Розділ XV

Але ж гадає він... це смішно! Він вважає.

Що я — знаряддя у його руках.

Нехай і так. У лабіринті бід,

Що підступами він собі будує,

Я прокладу дорогу для добра -

І хто мене засудить?

Дж. Бейлі, "Граф Базиль. Трагедія"

Ніколи павук не витрачав стільки зусиль на відновлення своєї розірваної павутини, скільки витратив Вальдемар Фіцурс, щоб зібрати прихильників принца Джона, які порозбігалися. Деякі з них приєдналися до нього, поділяючи його прагнення, і ніхто — з особистої прихильності. Тому Фіцурсу доводилося нагадувати їм про переваги, якими вони користувалися, й обіцяти їм нові вигоди. Розпусних молодих дворян він приваблював картинами неприборканого розгулу; честолюбним він обіцяв владу, корисливим — багатство та збільшення їхніх маєтків. Ватажки найманих загонів отримали грошові подарунки як доказ, найбільш доступний їхньому розумінню, і

притому такий, без якого всілякі інші були б зовсім марні. Діяльний агент принца сипав обіцянками ще щедріше, ніж грошима. Він зробив усе для того, щоб покласти край ваганням тих, хто сумнівається, й підбадьорити слабодухих. Він озивався про повернення короля Ричарда як про подію зовсім неймовірну; але коли по сумнівних відповідях і недовірливому вигляді своїх спільників завважував, що саме цього вони побоюються найбільше, він негайно міняв тактику й сміливо стверджував, що якби й сталася така подія, вона не матиме жодного впливу на їхні політичні розрахунки.

"Якщо Ричард повернеться, — казав Фіцурс, — він повернеться для того, щоб збагатити своїх збіднілих і зубожілих хрестоносців за рахунок тих, хто не пішов за ним у Святу Землю. Він повернеться, щоб покарати тих, хто за його відсутності нагрішив проти законів держави або привілеїв корони. Він помститься лицарям Храму та йоаннітського ордену за ті поступки, що вони робили Філіпові, королеві французькому, під час воєн у Палестині. Найперше, повернувшись, він каратиме як зрадників усіх прихильників свого брата, принца Джона... Невже ви так страхаєтеся його могутності? — вів далі хитрий адвокат принца. — Ми визнаємо його за хороброго й сильного лицаря, але тепер уже не той час, що був за короля Артура, коли один воїн ішов проти цілої армії. Якщо Ричард дійсно повернеться, потрібно, щоб він залишився сам... Та за ним і нікому йти. Піски Палестини побіліли від кісток його лицарського війська, а ті з його прихильників, які повернулися на батьківщину, стали жебраками та бурлаками на зразок Вілфреда Айвенго... Можливо, Ричард перевершує принца Джона своїми особистими чеснотами; проте коли ми візьмемо до уваги, що Ричард повернеться з мечем месника, тоді як Джон забезпечить нам нагороди; пільги, права, багатство й почесні, ми зрозуміємо, кого з двох має підтримувати шляхта".

Оратор наводив ще й інші аргументи в тому ж дусі, намагаючись пристосуватися до поглядів кожного, з ким мав справу; такі доводи справили потрібне враження на шляхтян, які примикали до партії принца Джона. Більшість із них погодилися з'явитися в Йорк, де вони мали остаточно домовитися про коронування принца Джона.

Пізно ввечері Вальдемар Фіцурс, змучений всіма цими турботами, хоча й задоволений результатами своєї праці, повернувся до замку Ашбі. При вході в одну з зал він зустрівся з де Брасі, який перемінив свій ошатний костюм на зелений короткий камзол і штани того ж кольору, надяг шкіряну шапочку, повісив збоку короткий меч, через плече перекинув мисливський ріг, за пояс заткнув жмут стріл, а в руках тримав довгий лук. Якби Фіцурс зустрів його при вході до замку, він пройшов би повз, переплутавши його з йоменом зі сторожі; але тут він придивився уважніше й під одягом англійського йомена впізнав норманського лицаря.

— Що за маскарад, де Брасі? — сказав Фіцурс із досадою. — Чи час займатися вбранням тепер, коли вирішується доля нашого лідера, принца Джона! Чому ти разом зі мною не пішов до цих легкодухих страхополохів, які від самого імені короля Ричарда жахаються, як діти від слова "сарацин"?

— Я переймався своїми справами, — відповів де Брасі спокійно, — так само як і ви, Фіцурсе, переймалися вашими.

— Це я-бо переймався своїми справами? — вигукнув Вальдемар. — Ні, я залагоджував справи принца Джона, нашого спільного патрона!

— Але хіба при цьому ти думав про щось інше, — зауважив де Брасі, — крім своїх особистих гараздів? Доста, Фіцурс, ми з тобою чудово знаємо один одного. Тобою керує честолюбство — я прагну насолоди; і те, і те відповідає нашому віку. А про принца Джона ми однієї думки. Він заслабка людина, щоб стати рішучим монархом, занадто деспотична, щоб бути приємним монархом, занадто самовпевнена й зухвала, щоб бути популярним монархом, і занадто непостійна і боягузлива, щоб стати довголітнім монархом. Але це той монарх, за царювання якого Фіцурс і де Брасі сподіваються піднятися й процвітати; а тому ви допомагайте йому своєю політикою, а я — добрими списками моїх вільних дружинників.

— Гарний союзник! — мовив Фіцурс нетерпляче. — У найрішучішу годину клеїть дурня! Скажи на милість, до чого ти затіяв цей безглуздий маскарад?

— Щоб добути собі дружину, — холоднокривно відповів де Брасі. — За способом коліна Веніамінового.

— Коліна Веніамінового? — перепитав Фіцурс. — Не розумію, про що ти кажеш!

— Як, хіба тебе тут не було учора ввечері, коли пріор Еймер розповідав нам історію, потому як менестрель проспівав романс?.. Він розповів, що за давніх часів у Палестині виникла смертельна ворожнеча між плем'ям Веніаміновим й рештою колін ізраїльського народу. І от ворожі коліна перебили майже всіх лицарів племені Веніаміного й заприсяглися іменем пресвятої Богородиці, що не допустять, щоб ті вороги, які залишилися серед живих, одружувалися з їхніми жінками. Згодом усі пожаліли про складену обітницю і почали у його святості папи питатися поради, як би зняти цю клятву; і тоді, за порадою папи, молодь із коліна Веніамінового вирушила на чудовий турнір і викрала звідти всіх присутніх дам і в такий спосіб добула собі дружин, не запитуючи згоди ні в самих наречених, ні у їхніх родин[44].

— Я чув цю історію, — сказав Фіцурс, — але здається мені, що або ти, або пріор усе сплутали — і час цих подій, і самі подробиці справи.

— Ет, чи не байдуже! — сказав де Брасі. — Я тобі сказав, що збираюся добути собі дружину за способом коліна Веніамінового. Це значить, що в цьому вбранні я маю намір напасти на череду саксонських биків, що їхали сьогодні з Ашбі, і відняти в них красуню Ровену.

— Та ти з глузду з'їхав, де Брасі! — вигукнув Фіцурс. — Подумай, адже ці люди, хоча вони й сакси, багаті та впливові. Вони користуються повагою серед своїх одноплемінників; таких знатних саксів залишилося небагато.

— А потрібно, щоб жодного не залишилося, — сказав де Брасі. — Варто довершити справу завоювання.

— У всякому разі, тепер не час для цього, — сказав Фіцурс. — Наближається смута. Нам необхідно заручитися співчуттям народу. Пам'ятай, що принцові Джону доведеться покарати всякого, хто скривдить народних улюбленців.

— Нехай тільки наважиться! — сказав де Брасі. — Тоді він дізнається різницю між

підтримкою таких славних списів, як мої, і цього юрмища саксонських опецьків. Утім, я й не думаю відразу оголошувати своє ім'я та звання. Хіба я в цьому одязі не схожий на сміливого мисливця з тих, що весело сурмлять у ріжок? В усьому звинувачуватимуть розбійників з йоркширських лісів. У мене вірні шпигуни, і я знаю, як і куди пойдуть сакси. Сьогодні вони ночують у монастирі святого Вітоля, чи то пак Вітольда, чи як там називають сакси цього саксонського святого з Бертона-на-Тренті. А завтра вони дістануться саме нашої засідки, і ми, як соколи, налетимо на них. Тут я раптом постану у своєму звичайному вбранні, розіграю роль люб'язного лицаря й звільню нещасну красуню з рук грубих викрадачів. Я проведу її в замок Фрон де Бефа або відвезу в Нормандію, коли знадобиться, і доти не покажу родичам, поки вона не перетвориться на законну дружину Моріса де Брасі.

— Чудово обміркований план, — мовив Фіцурс. — Я навіть підозрюю, що ти не сам його вигадав. Слухай, де Брасі, скажи відверто, хто тобі його підказав і хто згодився тобі сприяти? Адже твій власний загін, здається, далеко звідси, чи не в Йорку.

— Якщо тобі неодмінно хочеться це знати — будь-ласка, — сказав де Брасі. — Це задумав Бріан де Буальгібер, але ідея належить мені і спала мені на думку потому, як я почув про пригоди Веніамінового племені. Буа-Гільбер допоможе мені вчинити напад; він зі своїми людьми зображуватиме розбійників, а я потім, перемінивши одіж, відіб'ю в них красуню.

— Клянуся моїм порятунком, — сказав Фіцурс, — ось план, гідний ваших розумних голів! Твоя далекоглядність, де Брасі, якнайкраще засвідчилася в цьому плані: залишити красуню в руках свого поважного союзника. Можливо, тобі й пощастить відняти її в саксів, але як ти вирвеш її з пазурів Буа-Гільбера? Це такий сокіл, який звик сам хапати куріпок і вміє міцно тримати свою здобич.

— Але ж він тамплієр, — заперечив де Брасі. — Йому не можна женитися, отже, він мені не суперник. Ну, а якби він спробував вчинити безчестя майбутній нареченій де Брасі, — клянуся небом, навіть якби він один являв собою весь свій орден, і тоді він не насмілився б завдати мені такої образи!

— Ну, я бачу, що ця розмова ні до чого не веде, — сказав Фіцурс. — Мені добре відома твоя впертість. Я лише прошу тебе: не втрачай часу даремно, нехай ця дурна й недоречна витівка скінчиться якомога швидше.

— Запевняю тебе, — відповів де Брасі, — що за кілька годин усе скінчиться. Я вчасно потраплю в Йорк зі своїми списками й підтримаю будь-який твій сміливий задум... Але я відчуваю, що мої товариші вже зібралися, — на задньому дворі тупіт та іржання коней... Прощай. Як справжній лицар, я лечу заслужити усмішку красуні.

— Як справжній лицар? — повторив Фіцурс, провівши його поглядом. — Радше як дурень, як дитя, здатне кинути важливу справу, щоб схопити пушинку, котра летить повз. То от з якими людьми я маю працювати, і заради кого? Щоб добути корону цьому легковажному й розпусному принцові, який, напевно, виявиться таким самим невдячним монархом, яким був непокірливим сином і безсердечним братом. Але ж і він не більш як знаряддя в моїх руках. Скільки б він не пишався своєю знатністю, здумай

він вчинити щось усупереч моїм бажанням, він негайно ж дізнається, чим це йому загрожує.

Тут міркування цього державного мужа були перервані голосом принца, що почувся із внутрішніх покоїв:

— Шляхетний Вальдемаре Фіцурс!

І, знявши з голови шапочку, майбутній канцлер (тому що так звучало звання, якого прагнув цей хитрий норман) поспішив на заклик майбутнього монарха.

Розділ XVI

В глухім краю, далеко від очей,

Старий самітник крився од людей.

В печері мешкав, на твердому спав,

Його харчі — вода й коріння трав.

Із Богом наодинці дні збавляв

В молитві, що миліша від забав.

Т. Парнелл, "Самітник"

Читач не міг забути, що результат турніру вирішився завдяки втручання невідомого лицаря — того, хто за свою байдужість одержав спочатку прізвисько Чорного Ледаря. Надавши допомогу Айвенго, лицар, тільки-но двобій закінчився перемогою, негайно залишив арену, і його ніде не могли відшукати, щоб вручити нагороду за доблесть. Поки сурмачі й герольди закликали його, лицар давно вже заглибився в ліс, тримаючи шлях на північ та уникаючи торованих доріг. Він зупинився на нічліг у маленькій корчмі, що стояла осторонь великої дороги. Там він довідався від мандрівного менестреля, чим скінчився турнір.

Назавтра лицар виїхав рано, передбачаючи зробити довгий переїзд; напередодні він так дбайливо беріг сили свого коня, що тепер мав змогу їхати без тривалих зупинок. Але надзвичайно заплутані стежки зашкодили йому виконати свій намір. До настання сутінків він досяг лише західного кордону Йоркширу. А тим часом ніч насувалася швидко. Вершник і його кінь були вкрай стомлені. Час було подумати про нічліг.

Здавалося, у місцях, де опинився на той час лицар, ніде було знайти дах для ночівлі й вечерю. Мабуть, йому, як це часто траплялося з мандрівними лицарями, залишалось одне: пустити свого коня на попас, а самому лягти під дубом і віддатися мріям про свою кохану. Але в Чорного Лицаря, либонь, не було коханої; або ж, коли в коханні він був таким самим холоднокровним, як у битві, він не міг настільки поринути в думки про її красу та жорстокість, щоб забути про власну втому й голод; любовні мрії, вочевидь, не могли замінити йому суттєвих радостей нічлігу та вечері. Тому він із великим невдоволенням озирався навколо, бачачи, що заліз у таку глухомань, де хоч і багато було галявин, слідів і стежин, але було зрозуміло, що вони протоптані чередами або дикими оленями й тими мисливцями, які за ними ганялися.

Дотепер лицар тримав свій шлях за сонцем; але воно вже зникло за Дербіширськими пагорбами, і легко було збитися на манівці. Марно пробував він обирати второвані стежки в надії натрапити на курінь чабана або хатину лісничого. Усе

було даремно. Тоді, не вірячи більше в себе, лицар зважився покластися на нюх свого коня. Із власного досвіду він добре знав, що коні нерідко мають дивну здатність знаходити потрібний напрямок.

Тільки-но добрий кінь, що потерпав під важким вершником у бойових обладунках, відчув з ослабленого повіддя, що його пустили на волю, сили його ніби подвоїлися. Досі він лише жалісним іржанням озивався на понукання й пришпорювання. Тепер, ніби пишаючись несподіваною довірою, він нашорошив вуха й пішов швидше. Обрана ним стежка круто звертала вбік від колишнього шляху, але, бачачи, з якою впевненістю кінь рушив по новій дорозі, лицар не противився йому.

Кінь виправдав таку довіру. Стежка стала ширшою, второванішою, а слабкий дзенькіт невеликого дзвона вказував на те, що десь поблизу є каплиця або хижа самітника.

Невдовзі лицар виїхав на відкриту галявину; на іншому боці її піднімався високий стрімчак із крутими, поїденими вітром і дощем сірими схилами. Подекуди в його ущелинах пустили коріння дубки та кущі гостролисту, місцями густий плющ зеленою мантиєю огортав схили й колихався над обривами, як плюмаж над шоломом воїна, надаючи витонченості тому, що саме по собі було грізним і могутнім. Біля підніжжя скелі, приліпившись до неї однією стіною, стояла хатина, складена з нетесаних колод, добутих у сусідньому лісі; щілини, які залишалися між ними, були замащені глиною, змішаною з мохом. Перед дверима з землі стриміло обчухране від гілок молоде соснове деревце з поперечиною нагорі, що правила за нехитру подобу хреста. Трохи праворуч з розпадини стрімчака вибивався прозорий струмінь води, що стікала на широкий камінь, видовбаний на зразок чаші. Переповняючи цей природний басейн, вода переливалася через край на галявину й, проклавши собі природне русло, дзюркочучи, текла нею, щоб загубитися в найближчому лісі.

Біля джерела виднілися руїни дуже маленької каплиці з обваленим дахом. Вся споруда колись був ніяк не більше шістнадцятьох футів завдовжки й дванадцяти завширшки, а низький дах спирався на чотири концентричні арки, що на розі спиралися на короткі й товсті колони; ще були дві цілі арки, хоча дах між ними обвалився. Низький, закруглений угорі вхід у цю стародавню каплицю був прикрашений висіченими з каменю зубцями на взірець зубів акули, що нерідко зустрічається на древніх зразках орнаменту саксонського зодчества. Над порталом на чотирьох невеликих колонах височіла дзвіниця, де висів позеленілий від часу й негоди дзвін. Його слабкий дзенькіт і чув у лісі Чорний Лицар.

У півмороці згуслих сутінок відкрилася погляду мандрівця ця мирна та спокійна картина, вселяючи йому тверду надію на пристановище, тому що одним із неодмінних обов'язків самітників, що віддалялися на життя в лісі, була гостинність, надавана заблукалим подорожанам.

Лицар не гаяв часу на те, щоб розглядати в подробицях описану нами картину, а, зіскочивши з коня й подякувавши святому Юліанові — заступникові мандрівників — за дарований йому надійний нічліг, ратищем списа постукав у двері хатини.

Досить довго ніхто не озивався. І коли він нарешті домігся відповіді, не можна сказати, щоб вона була приємною.

— Іди собі, хто б ти не був, — почувся низький, сиплий голос, — не заважай служителеві Господа та святого Дунстана читати вечірні молитви.

— Преподобний отче, — сказав лицар, — я бідний мандрівник, який заблукав у цих лісах; скористайся з нагоди виявити милосердя та гостинність.

— Добрий брате мій, — відповів мешканець хатини, — пресвятій Діві й святому Дунстану завгодно було, щоб я сам потребував милосердя й гостинності, де вже тут пропонувати їх. Моя їжа така, що й собака від неї відвернеться, а постіль така, що будь-який кінь із панської стайні відмовиться від неї. Іди своєю дорогою, Бог тобі допоможе.

— Як же мені шукати дорогу, — заперечив лицар, — у такій глухомані, та ще й темної ночі? Прошу тебе, чесний отче, якщо ти християнин, відімкни двері й укажи мені принаймні, в який бік їхати.

— А я тебе прошу, брате мій у Христі, не чіпляйся до мене, зроби милість! — сказав самітник. — Ти й так змусив мене пропустити молитви — одну Pater, дві Aves і одну Credo, які я, заклятий грішник, мав, відповідно до своєї обітниці, прочитати до сходу місяця.

— Дорогу! Покажи мені дорогу! — закричав лицар. — Хоч дорогу вкажи, якщо нічого більше від тебе не дочекаєшся!

— Дорогу, — відповів самітник, — показати неважко. Як вийдеш стежкою з лісу, тут тобі буде болото, а за ним — річка. Дощів цими днями не було, то через неї, мабуть, можна переправитися. Коли переправишся через брід, прямуй лівим берегом. Лиш дивися не впади, бо берег той крутий. Та ще я чув, що стежка в деяких місцях обсипалася. Звідти вже навпростець...

— Що ж це таке — і стежина обсипалася, і крутий берег, і брід, та ще й болото! — перервав його лицар. — Гей, сер самітник, будь ти хоч тричі святий, не змусиш ти мене пуститися, вночі по такій дорозі. Я тобі зрозуміло кажу?.. Ти живеш милостинею сусідів і не маєш права відмовити в нічлігу заблудлому подорожанинові. Швидше відмикай двері, бо, клянуся небом, я їх виламаю!

— Друже мандрівник, — сказав самітник, — облиш набридати мені! Якщо ти примусиш мене захищатися мирською зброєю, тобі ж буде гірше.

У цей момент віддалене бурчання та скиглення собак, що подорожанин чув уже давно, перетворилося в лютий гавкіт. Лицар здогадався, що самітник, переляканий його погрозою ввірватися насильно, покликав на допомогу собак, що спали усередині. Розлютований цими приготуваннями, лицар ударив у двері ногою з такою силою, що стіни й стовпи хатини здригнулися.

Самітник, мабуть, не бажаючи вдруге піддавати двері такому удару, загорлав:

— Май же терпіння! Почекай, добрий мандрівнику, зараз я сам відімкну двері, хоча не ручаюся, що зроблю цим тобі приємність.

Двері розчахнулися, і перед лицарем постав самітник — високий на зріст, міцної статури, у довгій волосяниці, підперезаній солом'яним джгутом. В одній руці він тримав

запалений смолоскип, а в іншій — товстий і важкий кийок. Два великі волохаті собаки, покруч хорта із дворняжкою, стояли обабіч, готові за першим знаком кинутися на непроханого гостя. Але коли при світлі смолоскипа блиснули високий шолом і золоті остроги лицаря, що стояв зовні, самітник змінив свій намір. Він утихомирив розлютованих псів і чемно запросив лицаря увійти, пояснивши свою відмову відімкнути двері острахом злодіїв і розбійників, які не почитають ні пресвяту Богородицю, ні святого Дунстана, а тому не щадять і святих самітників, які збавляють життя в молитвах.

— Однак, мій отче, — сказав лицар, розглядаючи вбогу обстановку хатини, де не було нічого, крім купи сухого листа, що служила постіллю, дерев'яного розп'яття, молитовника, грубо обтесаних стола та двох ослонів, — ви такі бідні, що могли б, здається, не боятися грабіжників; до того ж ваші собаки такі дужі, що, як на мене, можуть звалити й оленя, не те що людину.

— Це добрий лісничий привів мені собак, — сказав самітник, — щоб вони охороняли мою самітність доти, поки не прийдуть спокійніші часи.

Кажучи це, він застромив смолоскип у покручену смужку заліза, що заміняла свічник, поставив триногий дубовий стіл ближче до вогнища, підкинув на згасле вугілля кілька сухих полін, присунув лаву до стола й порухом руки запросив лицаря сідати навпроти.

Вони сіли і деякий час уважно дивилися один на одного. Кожен із них думав, що рідко йому траплялося зустрічати міцнішого й атлетичнішого чоловіка, ніж той, котрий у цю хвилину сидів перед ним.

— Преподобний самітнику, — сказав лицар, який довго й пильно вдивлявся на господаря, — дозвольте ще раз перервати ваші благочестиві міркування. Мені б хотілося запитати вашу святість про три речі: по-перше, куди мені поставити коня, по-друге, чим мені повечеряти й, по-третє, де я можу відпочити?

— Я тобі відповім жестом, — сказав самітник, — тому що я дотримуюся правила не вживати слів, коли можна порозумітися знаками. — Сказавши це, він указав на два протилежні кути хатини й додав: — Ось тобі стайня, а ось постіль, а ось і вечеря, — закінчив він, знявши з полиці дерев'яний таріль, на якому було жмені дві сушеного гороху, і поставив його на стіл.

Лицар, знизавши плечима, вийшов із хатини, ввів свого коня, якого перед тим прив'язав до дерева, дбайливо розсідлав його і покрит власним плащем.

На самітника, очевидячки, справило враження те, з якою турботою і спритністю незнайомиць порався з конем. Промурмотівши щось із приводу корму, що залишився після коня лісничого, він витяг звідкись оберемок сіна й поклав його перед лицарським конем, потім приніс сухої папороті й кинув її в тім куті, де мав спати лицар. Лицар поштиво подякував йому за люб'язність. Скінчивши, обидва знову присіли до столу, на якому стояла тарілка з горохом. Самітник прочитав довгу молитву, від латинської мови якої залишилося лише кілька слів; тому він показав гостеві приклад, скромно поклавши собі в рот з білими й міцними зубами, схожими на кабанячі ікла, три чи

чотири горошини — занадто жалюгідне мливо для такого великого й упорядженого млина.

Бажаючи наслідувати цей похвальний приклад, гість відклав убік шолом, зняв панцир і частину обладунків. Перед самітником постав ставний воїн із густим кучерявим руським волоссям, орлиним носом, блакитними очима, що сяяли розумом і жвавистю, і красиво окресленим ротом, відтіненим вусами темнішими, ніж волосся; вся його постава викривала сміливу й вольову людину.

Самітник, ніби бажаючи відповісти довірою на довіру гостя, теж відкинув на спину каптур і відкрив круглу, мов куля, голову людини в самому соку. Голені маківки були обрамлені вінцем жорсткого чорного волосся, що надавало їй схожість із парафіяльною загородою для овець, обнесеною високим живоплотом. Риси його обличчя не викривали ані чернечої суворості, ані аскетичної помірності. Навпаки, у нього було відкрите ясне обличчя з густими чорними бровами, чорна кучерява борода, добре окреслене чоло й такі круглі яскраво-червоні щоки, які бувають у сурмачів. Обличчя й могутня статура самітника радше свідчили про споживані ним соковиті шматки м'яса й окости, ніж про горох і боби, і це відразу впало в око лицареві.

Лицар через силу прожував жменю сухого гороху й попросив благочестивого господаря дати йому запити цю їжу. Тоді самітник поставив перед ним великий кухоль найчистішої джерельної води.

— Це з купелі святого Дунстана, — сказав він. — В один день, від сходу до заходу сонця, він охрестив там п'ятсот язичників — данців і британців. Благословенне ім'я його!

Із цими словами він припав своєю чорною бородою до кухля й зробив маленький ковточок.

— Мені здається, преподобний отче, — сказав лицар, — що твоя вбога їжа й священна, але несмачна вода, якою ти вгамовуєш спрагу, чудово йдуть тобі на користь. Тобі куди більше б пасувало битися на кулачки або на кийках, аніж жити самотою, читати молитовник та харчуватися сухим горохом, запиваючи його холодною водою.

— Агов, сер лицар, — відповів самітник, — думки у вас, як і у всіх неосвічених мирян, крутяться навколо плоті. Матері нашій Богородиці й моему святому заступникові завгодно було благословити мою вбогу їжу, як споконвіку благословенні були струмки й вода, якою харчувалися отроки Сидрах, Мисах і Авденаго[45], які не побажали смакувати вина і страви, що посилаються нам сарацинським царем.

— Святий отче, — сказав лицар, — воістину Бог творить чудеса над тобою, а тому дозволь грішному мирянинові довідатися твоє ім'я.

— Можеш називати мене, — відповів самітник, — паламарем із Коп-менгерста, тому що так мене прозвали в тутешньому краї. Щоправда, додають ще до цього імені "святий", але на цьому я не наполягаю, тому що не гідний такого титулу. Ну, а ти, доблесний лицарю, чи не скажеш, як мені називати мого поважного гостя?

— Бачиш, святий паламарю з Копменгерста, — сказав лицар, — у тутешньому краї мене кличуть Чорним Лицарем; багато хто додає до цього титул Ледар, але я теж не

наполягаю на такому прізвиську.

Самітник ледь зміг приховати посмішку, почувши таку відповідь.

— Бачу, сер Ледачий Лицарю, що ти людина обачна і розумна, — мовив він, — і бачу, крім того, що моя бідна чернеча їжа тобі не до смаку; може, ти звик до розкошів придворного життя, розпещений міськими надмірностями... Пам'ятається мені, сер Ледар, що коли тутешній щедрий лісничий привів мені цих собак і склав у капиці корм для свого коня, він начебто залишив тут якісь їстівні припаси. Позаяк вони для мене не придатні, то я мало не забув про них, обтяжений своїми молитвами.

— Готовий запрягтися, що він залишив, — сказав лицар. — Із тієї хвилини, як ти відкинув свій каптур, святий паламарю, я переконався, що в тебе в келії водиться їжа, ліпша за горох. Здається мені, що твій лісничий — знаний сміхотун. Та й усякий, хто бачив, як твої міцні зуби гризуть цей горох, а горло ковтає таку прісну рідину, не міг би залишити тебе на цьому кінському кормі й захотів би постачити чим-небудь ситнішим. Ну ж бо, діставай хутчіш, що там приніс тобі лісничий.

Самітник уважно подивився на лицаря. Видно було, що він вагався, не знаючи, чи розважливо вести відверті розмови з гостем. Але в лицаря було відкрите й сміливе обличчя. Та й посміхнувся він так добродушно й комічно, що мимоволі вселив господареві довіру й симпатію.

Обмінюючись із ним мовчазними поглядами, самітник пішов у дальній кінець хатини й відчинив прикомірок, доступ до якого прихований був дуже ретельно й, сказати б, хитромудро. Із глибини темної скрині, що стояла усередині прикомірка, він витяг пиріг, запечений у величезнім олов'янім тарелі. Цю страву він поставив на стіл, і гість, не гаючи часу, своїм кинджалом розрізав скоринку, щоб ознайомитися з начинкою.

— Чи давно приходив сюди добрий лісничий? — запитав лицар у господаря, проковтнувши кілька шматків цієї страви.

— Місяці два тому, — відповів самітник, не подумавши.

— Клянуся істинним Богом, — сказав лицар, — у твоїй хатині раз по раз наштовхуєшся на дива! Я готовий запрягтися, що тлустий олень, який править за начинку для цього пирога, ще днями бігав у лісі.

Самітник зніяковів; він сидів із пригніченим виглядом, дивлячись, як швидко зникає пиріг, на який гість накинувся з особливою старанністю. Після всього, що він наговорив про свою помірність, йому було ніяково поласувати пирогом разом із гостем, хоча він би теж охоче скуштував його.

— Я був у Палестині, сер паламар, — сказав лицар, враз припинивши їсти, — і пригадую, що, за тамтешніми звичаями, кожен господар, пригощаючи гостя, повинен сам брати участь у трапезі, щоб не подумали, що в їжі є отрута. Я, звісно, не хочу запідозрити святу людину у віроломстві, однак буду дуже вдячний, якщо ти дотримаєшся цього східного звичаю.

— Щоб розсіяти ваші недоречні побоювання, сер лицар, я згодний цього разу відступити від своїх правил, — відповів самітник, а позаякуті часи ще не користувалися

виделкою, він негайно занурив пальці у нутро пирога.

Коли в такий спосіб лід був зламаний і церемонії відкинуті убік, гість і господар почали змагатися в тому, хто з них виявиться кращим їдцем; але хоч гість, імовірно, постився довше, самітник з'їв набагато більше за нього.

— Святий паламарю, — сказав лицар, угамувавши голод, — я готовий закласти свого коня проти цехіна, що той чесний лісничий, котрому ми зобов'язані цією відмінною дичиною, залишив тут і сулію з вином, або барило канарського, або щонебудь таке, щоб запити цей пречудовий пиріг. Звісно, це така дрібниця, що не могла втриматися в пам'яті суворого самітника. Але я гадаю, що якщо ти гарненько пошукаєш у тій норі, то переконаєшся, що я не помиляюся.

Замість відповіді самітник лише посміхнувся й витяг зі своєї скрині шкіряну сулію місткістю з піввідра. Потім він приніс два великі келихи з буйволового рогу в срібній оправі; думаючи, що тепер уже можна не соромитися, він налив їх по вінця і, сказавши за звичаєм саксів: "Твоє здоров'я, сер Ледачий Лицар", — одним духом перехилив свій келих.

— Твоє здоров'я, святий паламарю з Копменгерста, — відповів лицар і також осушив свій келих.

— А чи знаєш, святий паламарю, — вів далі прибулець, — я ніяк не можу второпати, чому це такий здоровенний хлоп'яга і майстер попоїсти, як ти, вирішив жити сам-один у цій глушині. Як на мене, тобі куди більше пасувало б жити в замку, їсти масно, пити міцно, а не харчуватися стручками та запивати їх водою, або жити з милості якогось там лісничого... На твоєму місці я б знайшов собі і забаву, і їжу, полюючи на королівську дичину. Чимало є добрих черід у цих лісах, і ніхто не помітить відсутності того оленя, що піде на користь служителеві святого Дунстана.

— Сер Ледачий Лицарю, — відповів паламар, — це небезпечні слова, прошу, не вимовляй їх. Я воістину самітник перед королем і законом. Якби я надумав ласувати дичиною мого володаря, не минути б мені в'язниці, а можливо, якщо не врятує чернеча ряса, — і шибениці.

— А все-таки, — сказав лицар, — на твоєму місці я виходив би у місячні ночі, коли лісничі й вартові заваляться спати, і, бурмочучи молитви, нема-нема та й пускав би стрілу в череду бурих оленів, що пасуться на зелених галявинах... Розвій мої сумніви, святий паламарю: невже ти ніколи не займаєшся такими справами?

— Друже Ледарю, — відповів самітник, — ти знаєш про моє господарство все, що тобі потрібно, і навіть більше того, на що заслуговує непроханий гість, який вдирається силою. Повір мені, користуйся добром, що посилає тобі Бог, і не допитуйся, звідки що береться. Наливай свою чару на здоров'я, але, будь ласка, не став мені більше зухвалих питань. Бо я тобі доведу, що, якби не моя добра воля, ти б не знайшов тут пристановища.

— Клянуся честю, це ще дужче розпалює мою цікавість! — сказав лицар. — Ти — найтаємничіший самітник, якого мені доводилося зустрічати. Перш ніж ми розійдемося, я хочу гарненько з тобою познайомитися. А щодо твоїх погроз, знай, свята

людино, що моє ремесло в тому й полягає, щоб вишукувати небезпеку всюди, де вона є.

— Сер Ледачий Лицарю, п'ю за твоє здоров'я, — сказав самітник. — Я високо ціную твою доблесть, але досить низької думки про твою скромність. Якщо хочеш поборотися зі мною рівною зброєю, я тебе по-дружньому та з братньої любові так оброблю, що на цілих дванадцять місяців відучу від гріха зайвої цікавості. Лицар випив із ним і попросив призначити вид зброї.

— Та немає такої зброї, починаючи від ножиць Даліли та копійчаного цвяха Яелі й аж до меча Голіафа, — відповів самітник, — з якою я був би тобі до снаги... Але якщо вже ти доручаєш мені вибір зброї, що ти скажеш, друже мій, про такі дрібнички?

З цими словами він відімкнув інший прикомірок і витягнув звідти два палаші та два щити, які зазвичай носили йомени. Лицар, який стежив за його рухами, помітив у цьому другому потайному прикомірку два чи три відмінні луки, арбалет, зв'язку прицілів для нього й шість сагайдаків зі стрілами. Між іншими предметами, що далеко не личать для осіб духовного звання, у глибині темного прикомірка впала йому в око арфа.

— Ну, брате паламарю, обіцяю тобі, що більше не чіплятимусь з образливими запитаннями, — сказав лицар. — Те, що я бачу в цій шафі, дає відповіді на них. Крім того, я помітив там одну річ, — тут він нахилився й сам витяг арфу, — на якій змагатимусь з тобою набагато охочіше, ніж на мечах.

— Мабуть, сер лицар, — сказав самітник, — що тебе недаремне прозвали Ледарем. Зізнаюся, ти здаєшся мені дуже підозрілим чолов'ягою. Проте ти — мій гість, і я не випробовуватиму твою мужність інакше, як за твоїм власним бажанням. Сідай, наповни свій келих, будемо пити, співати й веселитися. Коли знаєш гарну пісню, завжди будеш приємним гостем у Копменгерсті, поки я є настоятелем при каплиці святого Дунстана, а це, Бог дасть, протриває доти, поки замість сірої ряси не покрийть мене зеленим дерном. Ну, чого ж ти не п'єш? Наливай чару повніше, тому що цю арфу тепер не швидко настроїш. А ніщо так не прочищає голос і не загострює слух, як чара доброго вина. Що ж до мене, я люблю, щоб винце пробрало мене до кінчиків пальців; отоді я можу спритно перебирати струни.

Розділ XVII

Надвечір, перше ніж засну,
Грубеньку книжку розгорну,
Що оповість життя святих.
Які не знали слова гріх.
А догорить свіча моя —
З молитвою лягаю я.

.....

Та хто втече від суєти,
Щоб мир і спокій віднайти,
Зречеться пристрасті й чуття
За плин самітного буття?

Т. Вортон

оча гість охоче виконав пораду гостинного самітника, однак досить довго вовтузився з арфою, перш ніж її наладував.

— Мені здається, святий отче, — сказав він, — що тут бракує однієї струни, та й інші в поганому стані.

— Ага, то ти помітив це? — сказав самітник. — Виходить, ти майстер своєї справи. Вино і пунш, — додав він, багатозначно звівши очі до неба. — Все лихо від вина і пуншу. Я вже казав Але-ну з Вибалки, північному менестрелеві, що після сьомого кухля краще не чіпати арфи. Але дуже вже він упертий, з ним не домовишся... Друже, п'ю за успіх твого виступу.

Сказавши це, він з поважним виглядом спорожнив свій келих, увесь час похитуючи головою при спогаді про п'яного шотландського співака.

Тим часом лицар абияк налагодив струни і після короткої прелюдії запитав господаря, що йому більше до вподоби: заспівати сірвенту мовою французьких трубадурів або ж серенаду мовою італійських менестрелів, або віреле, або баладу простонародною англійською мовою?

— Баладу, баладу, — сказав самітник. — Це буде краще за будь-яку французьку нісенітницю. Я найчистіший англієць, сер лицар, такий самий англієць, яким був мій заступник святий Дунстан, а він, напевно, так само цурався цих сірвенту і віреле, як чортових ратиць. У мене в келії співаються лише англійські пісні.

— Ну добре, — погодився лицар, — я спробую пригадати баладу, складену одним саксом, якого я знав у Святій Землі.

Виявилося: якщо лицар і не був майстерним менестрелем, то принаймні його смак розвився під впливом наставників. Голос його, від природи грубуватий, мав невеликий діапазон, та був добре розроблений. Тому він співав дуже непогано й міг би задовольнити й вимогливішого критика, ніж наш самітник; лицар співав виразно, то протяжливими, то задержуваними звуками, відтіняючи слова й надаючи силу й значення віршам.

ПОВЕРНЕННЯ ХРЕСТОНОСЦЯ

Здійснив герой лицарський чин -

Вертає з Палестини він.

Під тягарем хреста не впав,

Хоча сліди страшних забав

Лишились на його щиті,

Який він кидає до стіп

Своєї леді — й біля стін

Світлиці вже співає він:

"Чарівна леді! Лицар твій

Важкі роки в землі чужій

Провів, а статків не набув,

З чим виїхав — із тим вернув:

Сталевий меч і гострий спис
Крізь сутички усі проніс...
Відзнаки ж ліпше не знайти.
Ніж Теклі усміх золотий!
Чарівна леді! Лицар твій
За усміх бився осяйний!
Поміж вродливиць при дворі
Твоя краса мов жар горить.
Співа баладу менестрель,
Сурмить сурмач гримливу трель:
Герой задля очей ясных
Під Аскалоном переміг!
Чарівна леді! Усміх твій
Завиграшки здолав міцний
Лицарський меч, який лишив
Півсотні мусульманських вдів.
Погляньте, кучері які!
А ніжна білина руки!
За них не зле лягти від ран
Й пустити кров магометан.
Чарівна леді! На ім'я
Мене ніхто не знає — я
Свої звитяги у борні
До ніг кладу тобі одній.
Під сонцем Сирії засмаг
Твій лицар, і йому зима
Північна серце холодить...
Його б коханням розтопить!"

Поки тривав спів, самітник поводився, немов записний критик нашого часу, присутній на прем'єрі нової опери. Він відкинувся на спинку крісла, замружився й то злегка вертів пальцями, то розводив руками або тихо помахував ними в такт музиці. При деяких переходах мелодії, коли на його навиклий смак здавалося, що голос лицаря недостатньо високий для виконання, він сам приходив йому на допомогу й підтягував. Коли балада була проспівана до кінця, самітник рішуче заявив, що пісня гарна й проспівана відмінно.

— Тільки от що я тобі скажу, — сказав він. — На мою думку, мої земляки сакси задовго водилися з норманами й стали на їхній манер складати сумні пісеньки. Ну навіщо добрий лицар їхав з дому? Невже він думав, що кохана в його відсутність не вийде заміж за його суперника? Поза всяким сумнівом, вона не звернула анінайменшої уваги на його серенаду, або як це у вас називається, тому що його голос для неї — однаково що завивання kota в канаві... А втім, сер лицар, п'ю за твоє здоров'я й за успіх

усіх вірних коханців... яким ти, боюся, не є, — додав він, зауваживши, що лицар, котрий відчув шум у голові від невинних узливань, наповнив свою чару не вином, а водою з глечика.

— Як же, — сказав лицар, — чи не ти мені казав, що це — вода із благословенного джерела твого заступника, святого Дунстана?

— Так-бо воно так, — відповів самітник, — він хрестив у ньому язичників цілими сотнями. Лише я ніколи не чув, щоб він сам пив цю воду. Всьому своє місце й своє призначення в цьому світі. Святий Дунстан, вірно, незгірш нашого знав привілеї веселого ченця.

З цими словами він узяв арфу й побавив гостя примітною пісенькою, запозичивши для неї відомий хоролий мотив стародавніх англійських балад деррі-даун. Ці пісні, як припускають, походять із сивої давнини, давнішої, ніж епоха семи держав англів і саксів; їх співали в часи друїдів, прославляючи жреців, коли ті йшли в ліс по омелу.

БОСИЙ ЧЕРНЕЦЬ

За рік подолай ти чимало країв,

Іспанію і Візантію об'їдь,

Хоч світ перетни із кінця у кінець -

Нема щасливіших, як босий чернець.

Для милої лицар рушає в похід -

Додому приносять прохромлений щит.

Заплаче кохана: вертається мрець!

Хто краще утішить, як босий чернець?

Щасливі монархи, посіли-бо трон?

Були королі, що вдягали фелон,

А де ж таке бачене, хай йому грець,

Аби спокусивсь на корону чернець?

І хащі, і твань для міцної ноги -

Як биті шляхи для коліс. До снаги

Всю землю йому перейти навпростець:

У будь-якій хаті спочине чернець.

Опівдні його виглядають, а він

Уже запізнився на кілька годин?

На нього чекає найкращий стілець,

Жаданий-бо гість — босоногий чернець.

Опівночі буде з далеких пустель?

На нього чекають і юшка, і ель.

Хазяйка хазяїна вижене геть,

Щоб спав під периною босий чернець.

Хай славляться ризи і квітне сандал,

Хай папа живе на погибель чортам!

Правдивої радості чистих сердець

Вартує один тільки босий чернець.

— Воістину, — сказав лицар, — проспівав ти добре й весело та прославив свій сан як слід. А до речі про чорта, святий паламарю: невже ти не боїшся, що він коли-небудь завітає до тебе саме під час таких мирських розваг?

— Мирських? Це я мирянин? — обурився самітник. — Та я служу у своїй каплиці вірою й правдою дві обідні кожного Божого дня, утренью й вечірню, години, кануни, повечір'я.

— Лише не місячними ночами, коли можна пополювати за дичиною, — зауважив гість.

— Excerptis excipiendis[46], — відповів самітник, — як наш старий абат навчив мене відповідати, у разі якщо сміливий мирянин здумає розпитувати, чи всі канонічні правила я виконую в точності.

— Це так, святий отче, — сказав лицар, — але чорт підстерігає нас саме за винятковими заняттями. Ти сам знаєш, що він усюди бродить, яко лев рикаючий.

— Нехай зарикає, коли посміє, — сказав чернець. — Від моєї мотузки він заверещить, як верещав від коцюби святого Дунстана. Я зроду не боявся жодної людини — не лякаюся й чорта з його прибічниками. Молитвами святого Дунстана, святого Дубрика, святого Вінібальда, святого Вініфреда, святого Свіберта та святого Вілліка, а також святого Фоми Кентського, не враховуючи моїх власних малих заслуг перед Богом, я маю чортів десь, як хвостатих, так і безхвостих. Але по секрету скажу вам, друже мій, що ніколи не згадую про такі речі до ранкової молитви.

Він перевів мову на інше, і пиятика тривала на славу. Уже багато пісень проспівали обидва, аж раптом їхню веселу гулянку порушив дужий стукіт у двері халупи.

Чим була викликана ця перешкода, ми зможемо пояснити лише тоді, коли повернемося до інших дійових осіб нашої розповіді, тому що, за прикладом старого Аріосто[47], ми не любимо мати справу лише з одним якимось героєм, охоче змінюючи і персонажів, і обстановку нашої драми.

Розділ XVIII

Вперед! Наш шлях — через ліси і луки,

Де дуб міцний простер могутнє віття,

Затримуючи сонячне проміння...

Вперед! Вперед! Чудовими стежками,

Коли величне сонце у зеніті,

А променистий панцир Артеміди

Затопить світлом моторошний праліс.

"Етрикський ліс"

Коли Седрик Сакс побачив, як син його, знепритомнівши, впав на арену в Ашбі, першим його бажанням було послати своїх людей подбати про нього, але ці слова застрягли в нього в горлянці. За присутності такого товариства він не міг примусити себе визнати сина, якого вигнав з дому й позбавив спадщини. Однак він наказав Освальду не спускати його з ока й за допомогою двох кріпаків перенести в Ашбі,

тільки-но юрба розійдеться. Але Освальд спізнився з виконанням цього розпорядження: юрба розійшлася, а лицар зник.

Дарма чашник Седрика озирався навсібіч, відшукуючи, куди подівся його молодий господар; він бачив криваву пляму на тому місці, де лежав юний лицар, але самого лицаря не бачив: немов чарівниці перенесли його кудись. Можливо, Освальд саме так і пояснив би собі зникнення Айвенго (тому що сакси були вкрай забобонні), якби випадково не впала йому в очі постать людини, одягненого зброєносцем, у якій він упізнав свого товариша Гурта. У розпачі від раптового зникнення свого господаря колишній свинар розшукував його всюди, забувши будь-яку обережність і піддаючи себе неабиякій небезпеці. Освальд же визнав своїм обов'язком затримати Гурта як раба-втікача, чю долю мав вирішити сам господар.

Чашник продовжував розпитувати всіх стрічних, чи не знає хто, куди подівся Айвенго. Зрештою йому вдалося довідатися, що кілька добре вдягнених слуг дбайливо поклали пораненого лицаря на ноші, що належали одній із присутніх на турнірі дам, і відразу ж віднесли за огорожу. Отримавши ці відомості, Освальд вирішив повернутися до свого господаря за подальшими наказами й повів із собою Гурта, вважаючи його втікачем.

Седрик Сакс був під владою болісних і похмурих передчуттів через поранення сина. Його патріотичний стоїцизм сакса боровся з батьківськими почуттями. Але природа все-таки взяла своє. Однак варто було йому довідатися, що Айвенго, напевно, перебуває під наглядом друзів, як почуття ображеної гордості й обурення, спричинені тим, що він називав "синоюю нешанобливістю Вілфреда", знову узяли гору над батьківською прихильністю.

— Нехай іде своєю дорогою, — сказав він. — Нехай ті й лікують його рани, заради кого він їх дістав. Йому більше личить виробляти фокуси, вигадані норманськими лицарями, ніж підтримувати честь і славу своїх англійських пращурів мечем і сокирою — доброю старою зброєю нашої батьківщини.

— Якщо для підтримки честі та слави своїх пращурів, — сказала Ровена, яка була присутня тут-таки, — досить бути мудрим у порадах й хоробрим у бою, якщо досить бути найвідважнішим з відважних і найшляхетнішим зі шляхетних, то хто ж, крім його батька, заперечуватиме...

— Мовчіть, леді Ровено! Я не хочу вас слухати! Приготуйтеся до вечірніх зборів у принца. Цього разу нас запрошують із такою небувалою пошаною й люб'язністю, про які сакси й не чули з фатального дня битви під Гастингсом. Я вирушу туди негайно, хоч для того, щоб показати гордим норманам, як мало я переймаюся долею сина, дарма що він переміг сьогодні їхніх найхоробріших воїнів.

— Туди, — сказала леді Ровена, — я не поїду, і, прошу вас, зважте: непоступливість, яку ви вважаєте твердістю й мужністю, насправді схожа на жорстокосердість.

— То й сиди в хаті, невдячна! — відповів Седрик. — Це в тебе жорстоке серце, якщо ти жертвуєш благом нещасного, гнобленого народу на угоду своєму порожньому й неблагословленому почуттю! Я знайду шляхетного Ательстана та з ним вирушу на

бенкет до принца Джона Анжуйського.

І він поїхав на царський бенкет, про головні події якого ми вже розповідали.

Після повернення із замку саксонські тани в супроводі почту сіли на коней. Тут у метушні від'їзду з турніру додому втікач Гурт уперше й потрапив на очі Седрику. Ми вже знаємо, що шляхетний сакс повернувся з бенкету аж ніяк не в гарному гуморі, і йому потрібен був привід, щоб зігнати на комусь свій гнів.

— У кайдани його! У кайдани! — закричав він. — Освальде! Гундиберте! Пси і покидьки! Чому цього шахрая дотепер не закували?

Не насмілюючись виявити спротив, товариші Гурта зв'язали його вуздечкою — першим, що потрапило під руку. Гурт підкорився цьому без опору, але докірливо глянув на господаря й тільки сказав:

— От що значить любити плоть від вашої плоті і кров від вашої крові понад мою власну!

— На коней — і вперед! — крикнув Седрик.

— І давно час, — сказав високошляхетний Ательстан. — Боюся, що коли ми не поквапимося, у високоповажного абата Вальтофа зіпсуються всі страви, приготовлені до пізньої вечері.

Однак мандрівники їхали так швидко, що досягли монастиря святого Вітольда перш, ніж відбулася та неприємність, якої побоювався Ательстан. Настоятель, родом зі стародавнього саксонського роду, прийняв знатних саксонських гостей із такою пишною гостинністю, що вони просиділи за вечерею до пізньої ночі — або радше до раннього ранку. Наступного дня вони лише після розкішного сніданку змогли залишити свого гостинного господаря.

Коли кавалькада виїжджала з монастирського двору, стався прикрий випадок, що трохи стривожив саксів. Зі всіх народів, що населяли в той час Європу, жоден із такою увагою не стежив за прикметами, як сакси: більша частина всіляких повір'їв, що дотепер живуть у нашому народі, бере початок від їхніх марновірств. Нормани тоді були набагато освіченіші, притому вони були мішаниною досить різних племен, що з часом встигли звільнитися від багатьох забобонів, винесених їхніми пращурами зі Скандинавії; вони навіть пишалися тим, що не вірять у прикмети.

У цьому разі пророкування загрози йшло від такого негідного віщуна, яким був величезний худий чорний собака, що сидів надворі. Він почав жалібно вити в ту хвилину, коли передові вершники виїхали з брами, потім раптом голосно загавкав й, кидаючись із боку вбік, очевидно мав намір приєднатися до кавалькади.

— Не люблю я цієї музики, батьку Седрик, — сказав Ательстан, що нагородив його таким титулом на знак поваги.

— І я не люблю, дядечку, — сказав Вамба. — Боюся, щоби нам не довелося заплатити волинщику.

— Як на мене, — сказав Ательстан, у пам'яті якого ель настоятеля залишив сприятливе враження (тому що містечко Бертон уже й тоді славилася варінням цього життєдайного напою), — краще було б повернутися й погостювати в абата до обіду. Не

слід виїжджати в путь, якщо дорогу перейшов чернець, або перебіг заєць, або якщо завив собака. Краще перечекати доти, доки не мине наступна трапеза.

— До біса! — сказав Седрик нетерпляче. — Ми й так згаяли забагато часу. А собаку цього я знаю. Це пес мого утікача раба Гурта — такий самий трутень, як і його господар.

Із цими словами Седрик звівся у стременах і пустив дротик у бідного Ікланя — позаяк це справді був Іклань, який всюди супроводжував свого господаря й тепер на свій лад сповіщав про радість від того, що знову знайшов його. Дротик зачепив собаку в плече й ледь не притис до землі. Бідний пес завив ще сильніше й кинувся геть з дороги розгніваного тана.

У Гурта серце облилося кров'ю при цьому видовищі: Седрик хотів убити його вірного друга й помічника, і це зачепило його набагато більше, ніжте жорстоке покарання, якого зазнав він сам. Він марно намагався витерти собі очі й нарешті сказав Вамбі, що, побачивши свого пана не в дусі, вважав би безпечнішим триматися подалі від нього:

— Зроби милість, будь ласка, витри мені очі приполою твого плаща: їх зовсім роз'їв пил, а ремені не дають підняти руки.

Вамба зробив йому цю послугу, і якийсь час вони їхали поруч. Гурт увесь час сумно мовчав. Нарешті він не витримав і відвів душу такою тирадою:

— Друже Вамбо, — сказав він, — зі всіх дурнів, що служать Седрику, ти один лише такий спритний, що можеш догоджати йому своєю дурістю. Атому піди і скажи йому, що Гурт ні з любові, ні зі страху більше не служитиме йому. Він може зняти з мене голову, може відстьобати мене батогами, може закувати в ланцюги, але я йому більше не слуга. Скажи йому, що Гурт, син Беовульфа, відмовляється йому служити.

— Хоч я й дурень, — відповів Вамба, — але таких дурних речей і не подумаю передавати йому. У Седрика за поясом ще достатньо залишилося дротиків, і ти знаєш, що час від часу він поціляє влучно.

— А мені байдуже, — сказав Гурт, — нехай хоч зараз уб'є мене. Учора він залишив валятися в крові на арені Вілфреда, мого молодого господаря, сьогодні хотів убити мене на очах єдину живу істоту, яка до мене прив'язана. Закликаю у свідки святого Едмунда, святого Дунстана, святого Вітольда, святого Едуарда Сповідника[48] й всіх святих саксонського календаря, — (треба зауважити, що Седрик ніколи не вимовляв імен тих святих, які були не саксонського походження, і всі в його дворі також обтинали свої святці), — я ніколи йому цього не пробачу!

— Як на мене, — заперечив Вамба, не вперше граючи роль миротворця, — Седрик зовсім не збирався вбивати Ікланя, а хотів лише налякати його. Ти не помітив: він підвівся у стременах, щоб пустити дротик понад голову собаки, але, на лихо, Іклань у цю-таки мить підстрибнув. От він і дістав цю подряпину, яку я беруся залікувати грудочкою дьогтю.

— Якби так, — сказав Гурт, — якби я міг так подумати!.. Та ні! Я бачив, як влучно він цілився, і чув, як дротик задзижчав у повітрі, а поті:, застромившись у землю, досі

тремтів, наче з досади, що не влучив у ціль. Так кинути можна лише з лихим наміром. Ні, клянуся улюбленою свинею святого Антонія, не служитиму йому більше!

І обурений свинар знову занурився у похмуре мовчання, з якого блазень не міг його вивести.

Тим часом Седрик і Ательстан, які їхали попереду, розмовляли про стан країни, про незгоди в королівському роді, про колотнечу й ворожнечу серед норманських дворян; вони обговорювали, чи можливо під час міжусобної війни, що наближалася, позбутися норманського ярма або принаймні домогтися більшої національної незалежності. Розмовляючи про такі речі, Седрик завжди надихався. Відновлення незалежності саксів було мрією його душі, і цій мрії він добровільно приніс у жертву своє родинне щастя й долю свого сина. Але для того, щоб здійснити цей великий переворот на користь корінних англійців, необхідно було об'єднатися й діяти під керівництвом ватажка, і цей ватажок повинен був походити із древнього королівського роду. Цю вимогу висували ті, кому Седрик звіряв свої таємні задуми й надії. Ательстан був одним із таких. Щоправда, він не вирізнявся глибоким розумом і не відзначався жодними талантами, однак мав представницьку поставу, він був не боягуз, майстерний у всяких військових вправах і, здавалося, охоче дослухався до порад людей, розумніших за себе. Більше того, було відомо, що він людина щедра, гостинна й добра. Але які б не були чесноти Ательстана, багато хто з саксів схильний був визнавати першість за леді Ровеною. Вона походила від короля Альфреда, а її батько настільки уславився своєю мудрістю, відвагою й шляхетною вдачею, що пам'ять його високо шанували всі його співвітчизники.

Якби Седрик захотів, йому нічого не варто було б стати на чолі третьої партії, не менш сильної, ніж дві інші. За Ательстана й леді Ровену говорило їхнє королівське походження, але він міг протиставити їм свою хоробрість, діяльну вдачу, енергію й, головне, ту жагучу відданість справі, що змусила земляків наректи його Саксом. А за народженням він сам був таким знатним, що в цьому сенсі нікому не поступався, за винятком Ательстана й своєї вихованки. Але навіть тінь марнославства не була притаманна Седрику, і, замість того щоб іще більше роз'єднати свій і без того слабкий народ створенням власної партії, Седрик прагнув усунути вже існуючий розкол; важливою частиною його плану було видати леді Ровену заміж за Ательстана й у такий спосіб злити воедино обидві партії. Перешкодою до його здійснення послужила взаємна прихильність леді Ровени і його сина. Це й було головною причиною вигнання Вілфреда з рідного дому.

Седрик вжив такі суворі заходи в надії, що за відсутності Вілфреда Ровена змінить свої почуття. Але він помилився: Ровена виявилася непоступливою, що пояснювалося почасти характером її виховання. В очах Седрика Альфред був чимось на кшталт божества. Тому він ставився до останньої представниці його роду з винятковою повагою, яке навряд чи вселяли комусь принцеси царських династій того часу. У його замку кожне бажання Ровени було законом, і сам Седрик, немов вирішивши, що її права повинні бути повністю визнані хоч би у межах цього маленького кола, пишався

тим, що підкорявся їй, як перший із її підданих.

Вона з дитинства привчилася не лише діяти на свій розсуд, але й повелівати іншими; а тому немає нічого дивного, що в такому питанні, у якому інші дівчата, навіть виховані в повній підлеглості й покорі, схильні виявляти деяку самостійність і здатні заперечувати владу своїх опікунів і батьків, Ровена висловила обурення. Вона рішуче противилася всякому зовнішньому тиску й навідріз відмовилася дати комусь право спрямовувати її прихильності всупереч її волі. Свої думки й почуття вона висловлювала сміливо, і Седрик, не в силі опиратися звичному шанобливому підпорядкуванню її волі, зайшов у глухий кут і не знав тепер, як змусити її слухатися свого опікуна.

Марно намагався він заповнити її уяву картиною майбутньої королівської влади. Ровена, наділена здоровим глуздом, вважала плани Седрика нездійсненними, а для себе особисто небажаними. Ровена й не думала приховувати прихильність до Вілфреда Айвенго. Ба більше — вона неодноразово заявляла, що радше піде в монастир, ніж погодиться розділити трон з Ательстаном. Вона завжди відчувала презирство до Конінгсбурзькогоготана, а тепер, після стількох неприємностей, завданих ним, відчувала до нього щось близьке до відрази.

Проте Седрик, не дуже вірячи у жіночу непохитність, усіляко клопотався, щоб улаштувати цей шлюб, думаючи, що цим робить важливу послугу справі боротьби за незалежність саксів. Раптову й романтичну появу сина на турнірі в Ашбі він справедливо вважав за смертельний удар по його надіях. Щоправда, батьківська любов на хвилину взяла гору над гонором і патріотизмом. Однак невдовзі його душі знову полонила справа саксів, і він вирішив докласти усіх можливих зусиль до з'єднання Ательстана з Ровеною, вважаючи, що цей шлюб разом з іншими заходами сприятиме якнайшвидшому відновленню незалежності саксів.

Про це він і розмовляв з Ательстаном зараз. Слід зізнатися, що протягом бесіди Седрику, наче Готспуру[49], не раз довелося пошкодувати, що йому доводиться спонукати такий "глечик збираного молока" на такі великі справи. Щоправда, Ательстанові було притаманне марнославство, йому було приємно вислухувати промови про високе походження й проте, що він за правом народження повинен користуватися пошаною та владою. Але його дрібна чванькуватість цілком задовольнялася тією пошаною, що виявляли йому домочадці й усе саксонське оточення. Ательстан дивився у вічі небезпеці без страху, але був занадто ледачий, щоб добровільно шукати її. Він був цілком згоден із Седриком у тому, що саксам варто було б відвоювати собі незалежність; ще охочіше погоджувався він царювати над ними, коли ця незалежність прийде. Але тільки-но починали обговорювати плани, як посадити його на королівський престол — тут він виявлявся отим Ательстаном Неповоротким, тупуватим, нерішучим і незаповзятливим. Жагучі й палкі промови Седрика так само мало діяли на його мляву вдачу, як розпечене ядро — на холодну воду: кілька секунд воно сичить і димиться, а потім остигає.

Побачивши, що переконувати Ательстана майже все одно, що пришпорювати втомлену шкапу або кувати холодне залізно, Седрик під'їхав ближче до своєї

вихованки, але розмова з нею виявилася для нього навряд чи приємнішою. Позаяк його поява перервала бесіду леді Ровени з її улюбленою служницею про доблесного Вілфреда та його долю, Ельджита, щоб відомстити за себе та свою повелительку, негайно пригадала, як Ательстан був вибитий із сідла на арену, а всіяке згадування про цю жалюгідну подію було надзвичайно неприємне Седрику. Таким чином, для чесного сакса ця подорож була сповнена неприємностей і прикростей. Не раз він починав подумки проклинати турнір і того, хто його вигидав, та й себе самого — за те, що мав необережність туди поїхати.

Опівдні, за бажанням Ательстана, зупинилися в гаю біля джерела, щоб дати відпочинок коням, а самим трохи підкріпитися: хлібосольний абат щедро постачив їх провіантом на дорогу, який нав'ючили на віслюка. Трапеза затяглася надовго, а позаяк й інших перешкод на шляху було багато, вони втратили надію до ночі дістатися Ротервуда. Це змусило їх поквипитися і їхати швидше, ніж раніше.

Розділ XIX

А почет воїнів, які шляхетну леді
Охороняють (це-бо я підслухав,
Як ззаду непоміченим підкрався),
Вже недалечко замку — мають намір
Тут ночувати.

Дж. Бейлі, "Орра. Трагедія"

Мандрівники тепер повинні були заглибитися в глухі дрімучі ліси, які у ті часи вважалися вкрай небезпечними через безліч розбійників або втікачів; доведені до розпачу утисками й убогістю, селяни ховалися в лісах, об'єднуючись у такі великі ватаги, що місцева варта нічого не могла з ними вдіяти. Втім, незважаючи на пізній час, Седрик і Ательстан, маючи при собі десяток добре озброєних слуг, не враховуючи Вамби й Гурта, через те що один був блазень, а другий — зв'язаний арештант, не побоювалися нападу жодних розбійників. Потрібно додати, що, пускаючись у дорогу по лісах у такий пізній час, Седрик і Альтестан покладалися не лише на власну хоробрість, але також на своє походження й добру репутацію.

Розбійниками були здебільшого селяни та йомени саксонського походження, змушені вести таке безутішне кочове життя через жорстокі лісові й мисливські закони; звісно, вони не чіпали своїх одноплемінників.

Усе далі заглиблюючись у ліс, мандрівники стривожилися, почувши крик про допомогу. Під'їхавши до того місця, звідки чулися голоси, вони з подивом побачили на землі кінні ноші; поруч із ними на траві сиділа молода жінка в багатому єврейському одязі, а трохи оддалік метався старий, який, судячи з його жовтої шапки, теж був євреєм, він бігав туди й назад і, заламуючи руки, стогнав і жестами виказував такий розпач, ніби з ним сталося найжахливіше лихо.

Спочатку на всі розпитування Ательстана й Седрика старий єврей волав до всіх патріархів Старого Завіту, благаючи вразити синів Ізмаїла, які зараз прийдуть і порубають їх гострими мечами. Нарешті Ісак з Йорка (це ж бо був наш старий

приятель) абияк пояснив, що в Ашбі він найняв шестеро людей збройної охорони на мулах і кінні ноші для перевезення хворого друга; найняті люди взялися проводити його до Донкастера. Дотепер вони їхали цілком щасливо, але зустрічний дроворуб сказав їм, що тут, у лісі, засіла велика зграя розбійників. Наймані слуги випрягли коней з нош і втекли, покинувши Ісака з дочкою, і вони не могли ані захищатися, ані продовжувати свій шлях, щохвилини очікуючи нападу розбійників, які могли їх пограбувати і навіть убити.

— Якби ласка вашої вельможної милості, — казав Ісак тоном найглибшої смиренності, — дозволити нам їхати далі під вашою охороною, клянуся скрижальями нашого закону, з тих пір як Ізраїль був у полоні, жоден єврей не платив за послугу так щедро, як ми вам відплатимо за таку милість.

— Ах ти, собако! — сказав Ательстан, що особливо добре пам'ятав усілякі дрібні образи. — Я ще не забув, як ти зухвало тримав себе в галереї на арені! Хочеш — захищайся, хочеш — біжи або відкупися від розбійників, але не очікуй від нас допомоги. Якби розбійники грабували лише вас, всесвітніх грабіжників, я би вважав, що вони найчесніші люди!

Але Седрик не погодився з таким суворим рішенням Ательстана.

— Ми краще ось що зробимо, — сказав він. — Дамо їм коней і двох людей з нашого почту, нехай проведуть їх до найближчого селища. Ми від цього небагато втратимо, а за допомогою вашого доброго меча, шляхетний Ательстане, та іншої прислуги нам неважко буде впоратися хоча б і з двома десятками волоцюг.

Ровена, незважаючи на страх, що викликало згадування про розбійників, гаряче підтримала пропозицію свого опікуна. І тут Ребекка, байдужа дотепер, пробралася крізь юрбу слуг до коня Ровени, схилила коліна й, за східним звичаєм, поцілувала край одягу саксонської леді. Потім вона підвелася й, відкинувши з обличчя покривало, почала благати її в ім'я великого Бога, якому вони обидві поклоняються, в ім'я одкровення на горі Синай, у яке вони обидві вірують, зглянутися на них і дозволити їм їхати під охороною їхнього загону.

— Я не для себе молю вас про таку милість, — казала Ребекка, — і навіть не заради цього нещасного старого. Я знаю, що кривдити й обдирати наш народ вважається в християн малим гріхом, мало не заслугою, і чи не однаково, де це робиться — у містах, чи у пустелі, чи в чистому полі. Але я звертаюся до вас заради того, хто й вам милий, і благаю вас, заради цього хворого, дозвольте нам продовжувати шлях під вашим заступництвом. Якщо з ним станеться лихо, то й останні хвилини вашого життя будуть отруєні думкою, що ви не виконали того, про що я прошу вас.

Урочистий тон цих слів справив сильне враження на саксонську красуню.

— Цей старий такий слабкий і безпомічний, — сказала Ровена своєму опікунові, — а дівчина така молода й приваблива. Притому з ними тяжкохворий. Хоч вони і юдеї, але ми, як християни, не повинні кидати їх у таку хвилину. Накажіть зняти в'юки із двох мулів. Мулів можна впрягти в ноші, а старому і його дочці дати пару запасних коней.

Седрик охоче пристав на цю пропозицію, а Ательстан зажадав, щоб євреї їхали

позаду всіх: там їх супроводжуватиме Вамба зі своїм щитом зі свинини.

— Я свій щит залишив на арені, — відповів блазень. — Такою ж була доля й багатьох інших лицарів.

Ательстан густо почервонів, тому що його самого спіткала така доля на другий день турніру. Тим часом леді Ровена, бажаючи загладити грубий жарт свого незграбного шанувальника, попросила Ребекку їхати поруч із нею.

— Мені б не личило цього робити, — сказала Ребекка з гордою смиренністю. — Мое товариство може виявитися принизливим для моєї покровительки.

Переміщення в'юків відбулося дуже швидко. Однак слова "розбійники" було досить, щоб змусити слуг поспішати, особливо зважаючи на сутінки. Під час метушні Гурта зняли з коня, і він скористався цією нагодою, щоб попросити блазня послабити мотузки, якими були зв'язані його руки. Вамба виконав його прохання й, можливо, навмисно так недбало зав'язав нові вузли, що Гурт легко визволив руки й прошмигнув у кущі. Ніхто не звернув уваги на його втечу.

Нові веління спричинили стільки клопоту й метушні, що Гурта кинулися не швидко. Пам'ятаючи про наказ посадити його верхи разом з одним зі слуг, усякий думав, що Гурт сидить за спиною в товариша; коли ж вони помітили, що Гурт зник, небезпека з боку розбійників здавалася настільки близькою, що не було часу думати ні про що інше.

Тим часом стежина, якою прямували подорожани, стала настільки вузькою, що не можна було проїхати нею більш ніж двом вершникам поряд; до того ж почався спуск у вибалку, де протікав струмок, береги якого були багnistими та поросли низькими кущами верби. Седрик і Ательстан, які їхали попереду, зрозуміли, що тут найбільш варто остерігатися нападу. Однак ні той, ні той не мали достатнього бойового досвіду. Вони вирішили, що найкраще якомога швидше проскочити вибалку. Не дотримуючись ніякого порядку, загін помчав уперед. Та ледь проводирі з частиною своїх супутників перетнули струмок, як розбійники накинулися на них відразу спереду, ззаду й з обох боків так стрімко, що опиратися не було сенсу. Навкруги лунав шалений лемент:

— Білий Дракон[50]! Білий Дракон! Святий Георгій постоїть за стару Англію! — бойовий клич нападників, які зображали саксонських розбійників.

Вороги вигулькнули так нагло, накинулися на мандрівників так відважно й розправилися з ними так швидко, що здалося: їх було вдвічі більше, ніж насправді.

Обидва саксонські ватажки потрапили в полон одночасно, але кожен за таких обставин, які були відбитком його характеру.

Угледівши першого ворога, Седрик метнув у нього дротик і поцілів цього разу так влучно, що пришпилів супротивника до дуба, біля якого той стояв. Упоравшись з одним, він вихопив меч і, повернувши коня, кинувся назустріч іншому. Однак Седрик розмахнувся мечем з такою запальністю, що зачепився за товсту гілку сусіднього дерева й обеззброїв себе цим незграбним ударом. Два чи три розбійники кинулися на нього, стягнули з коня й узяли в полон. Ательстана скрутили майже одночасно з Седриком. Він ще не встиг приготуватися до захисту, як його стягнули з сідла та

зв'язали.

Слуги, навантажені багажем, здивовані й перелякані долею своїх панів, навіть не пручалися; леді Ровена, яка їхала в центрі загону, і єврей з дочкою, які були на затиллі, також опинились у полоні.

З усього загону одному лише Вамбі вдалося врятуватися. Він виявив при цьому набагато більше мужності, ніж ті, хто вважався розумнішим за нього. Він заволодів мечем одного зі слуг і, розмахуючи ним, змусив нападників відступити, а потім зробив сміливу, але безуспішну спробу пробитися на допомогу Седрику. Переконавшись, що це неможливо, Вамба вичекав зручну хвилину, зістрибнув із коня та зник у кущах.

Втім, опинившись у безпеці, хоробрий блазень кілька разів зупинявся в нерішучості, роздумуючи, чи не краще повернутися й розділити долю свого пана, до якого він був щиро прив'язаний.

— Чув я, як люди вихваляли волю, — промурмотів він, — а от тепер мені хотілося б, щоб який-небудь мудрець розтлумачив мені, що з цією волею робити!

Він вимовив ці слова досить голосно й раптом почув дуже близько від себе голос, який обережно й тихо проговорив: "Вамбо!" У ту ж мить собака, у якому він одразу впізнав Ікланя, кинувся до нього.

— Гурте! — озвався Вамба таким же обережним шепотінням. І свинар негайно постав перед ним.

— Що це значить? — запитав Гурт поспішно. — Що за гамір та стукіт мечів?

— Звичайна історія, — відповів Вамба, — усіх забрали в полон.

— Кого забрали? — нетерпляче вигукнув Гурт.

— Нашого пана, і леді Ровену, і Ательстана, і Гундіберта, і Освальда... всіх!

— Господи помилуй! — вигукнув Гурт. — Як же вони потрапили в полон і до кого?

— Наш господар відразу вступив у бій, — продовжував блазень. — Ательстан не поспів, а інші й поготів. А забрали їх чорні маски й зелені каптани. Тепер усі вони лежать, зв'язані, на зеленій траві, наче ті яблука, які ти трусиш у лісі на корм своїм свиням. Навіть смішно, справді! Я б сміявся, якби не сльози! — сказав чесний блазень, проливаючи сльози непідробного горя.

На обличчі Гурта відбилосся сильне хвилювання.

— Вамбо, — сказав він, — у тебе є зброя, а хоробрості в тебе виявилосся більше, ніж розуму; нас із тобою лише двоє, але раптовий напад сміливих людей може змінити багато чого. Ходімо!

— Куди й навіщо? — запитав блазень.

— Виручати Седрика.

— Чи не ти недавно відмовлявся служити йому?

— Тепер усе по іншому, — заперечив Гурт, — тоді йому було добре, а тепер він у скруті... Ходімо!

Тільки-но блазень зібрався погодитися, як перед ними з'явилася якась людина і наказала їм зупинитися. Судячи з одягу й озброєння, Вамба спочатку прийняв її за одного з розбійників, які взяли в полон Седрика. Однак на незнайомцеві не було маски,

і по розкішному перев'язові із чудовим мисливським рогом, спокійних манерах, владному голосу Вамба одразу впізнав в ньому йомена на ім'я Локслі, який здобув перемогу на змаганні стрільців.

— Що значить цей шум? — запитав Локслі. — Хто наслідуються влаштовувати грабіж і насильство в цих лісах?

— Придивися до їхніх каптанів, — відповів Вамба, — чи не належать вони твоїм дітям: дуже вже схожі вони на твій власний, як два зелені стручки гороху між собою.

— Це я зараз довідаюся, — сказав Локслі, — а вам наказую, в ім'я порятунку вашого життя, прикипіти до цього місця, поки я не повернуся. І вам, і вашим панам буде краще, якщо ви послухаете мене. Тільки спочатку треба мені трохи перебратися, щоб стати схожим на цих грабіжників.

Кажучи це, він зняв із себе перев'яз із рогом, зірвав перо зі своєї шапки й усе це передав Вамбі. Потім вийняв із сумки маску, натягнув її й, повторивши наказ не рушати з місця, пішов на розвідку.

— Чекатимемо на нього, — запитав Вамба, — чи спробуємо дати драла? Не схожий він на чесну людину.

— А хоч би він був і самим чортом, нехай йому, — сказав Гурт. — Нам не буде гірше від того, що ми його почекаємо. Якщо він із тієї ж банди, то вже встиг усіх попередити, і нам не вдасться ані напасти на них, ані втекти. До того ж останнім часом я переконався, що теперішні розбійники не найгірші люди... За кілька хвилин йомен Локслі повернувся.

— Друже мій Гурте, — сказав він, — я щойно побував поміж тих парубчаків і знаю, що це за люди й куди прямують. Я гадаю, що вони не збираються вбивати своїх бранців. Нападати на них утрюх було б просто божевіллям: це справжні воїни, і, як люди досвідчені, вони розставили вартових, які за першої спроби підійти до них негайно здіймуть гвалт. Але я сподіваюся зібрати таку дружину, яка зможе їх здолати, незважаючи на жодну обачливість. Ви обидва слуги, і, як мені здається, віддані слуги Седрика Сакса — захисника англійських вольностей. Знайдеться чимало англійських рук, щоб виручити його з біди. Ідіть за мною.

З цими словами він швидко пішов уперед, а свинар і блазень мовчки посунули за ним. Однак Вамба не міг довго мовчати.

— Здається мені, — сказав він, розглядаючи перев'яз і ріг, які досі тримав у руках, — що я сам бачив, як летіла стріла, що виграла цей славний приз, і було це зовсім недавно.

— А я, — сказав Гурт, — готовий заприсягтися своїм порятунком, що чув голос того доброго йомена, який виграв приз, і чув я його і вдень, і в нічну пору, і місяць зістарився відтоді ніяк не більше, ніж на три дні.

— Любі друзі мої, — звернувся до них йомен, — тепер не час допитуватися, хто я й звідки. Якщо мені вдасться виручити вашого господаря, ви по справедливості вважатимете мене своїм найкращим другом. А як мене кличуть і чи справді я вмю стріляти з лука краще за пастуха, і коли я люблю гуляти, удень чи вночі, — все це вас

не обходить, а тому ви краще не сушіть собі голови.

— Ну, втрапили ми в левову пащу! — пошепки сказав Вамба своєму товаришеві. — Що тепер робити?

— Цить! Стули писк, заради Бога! — сказав Гурт. — Тільки не дратуй його своєю дурною балаканиною, і побачиш, що все скінчиться щасливо.

Розділ XX

В осінній ночі місяць зник,

Стежки у лісі замело...

Радіє щиро мандрівник -

Зачув самотника псалом.

Заграла пісня на вустах -

І лід на серці миттю скрес.

До сонця так співає птах,

І пісня лине до небес.

"Самотник біля струмка святого Климентія"

Слуги Седрика, ідучи за своїм таємничим провідником, години за три дісталися невеликої галявини серед лісу, у центрі її величезний дуб розкинув навсібіч своє могутнє гілля. Під деревом на траві лежали четверо чи п'ятеро йоменів; поблизу, освітлений місяцем, повільно походжав вартовий.

Зачувши наближення кроків, він негайно здійняв гвалт; сплячі миттю прокинулися, схопилися на ноги й одностабно натягнули луки. Шість стріл лягли на тятиву й були спрямовані в той бік, звідки чувся шерхіт, але щойно стрільці вгледілися та впізнали провідника, вони привітали його з глибокою повагою.

— Де Мірошник? — запитав провідник.

— На дорозі до Ротергему.

— Скільки при ньому людей?

— Шестеро, і є надія на гарну поживу, якщо допоможе Святий Миколай.

— Благочестиво сказано! — сказав Локслі. — А де Ален з Вибалки?

— Пішов на дорогу до Вотлінга — підстерегти пріора з Жорво.

— І це гарно придумано, — сказав проводир. — А де чернець?

— У себе в келії.

— Туди я піду сам, — сказав Локслі, — а ви йдіть у різні боки та зберіть усіх товаришів. Намагайтеся зібрати якнайбільше народу, тому що є на оці велика дичина, яку важко загнати, притому вона кусається. На світанку всі приходьте сюди, я буду тут... Стривайте, — додав він. — Я мало було не забув про найголовніше. Нехай двоє з вас вирушать швидше до Торкпістона, до замку Фрон де Бефа. Загін переодягнених пройдисвітів везе туди кілька полонених. Не спускайте їх з ока. Навіть у разі, якщо вони доберуться до замку, перш ніж ми встигнемо зібрати сили, честь зобов'язує нас покарати їх. Тому стежте за ними гарненько, і нехай наймоторніший із вас принесе мені звістку про те, що там коїться.

Стрільці обіцяли все виконати як слід та швидко розійшлися врізнобіч. Тим часом

їхній проводир і слуги Седрика, які дивилися на нього тепер з найбільшою повагою й деяким острахом, продовжували свій шлях до капиці урочища Копменгерст.

Коли вони досягли освітленої місяцем галявини й побачили напівзруйновані залишки капиці, а поруч із нею бідне житло самітника, що цілком відповідало суровому благочестю його мешканця, Вамба прошепотів на вухо Гурту:

— Коли тут справді мешкає злодій, то правду каже прислів'я: "Що ближче до церкви, то далі від Господа Бога". Я готовий закластися на свою шапку, що це так і є. Послухай-но, що за спів звучить в цій келії подвижника.

У цю хвилину самітник та його гість горлали стародавню застільну пісеньку з таким приспівом:

Налий-но чари, згинуть чвари!

Зух і пройда, зух і пройда!

Налиймо чари, згинуть чвари!

Пий — видно пана по халявах.

Налий-но чари, згинуть чвари!

— Справді непогано співають! — сказав Вамба, пробуючи підтягти приспів. — Але скажіть на милість, хто б міг подумати, що почує глибокої півночі у келії самітника такий веселенький псалом!

— Що ж тут дивного, — сказав Гурт. — Усім відомо, що тутешній паламар — знаний веселун; він убиває добру половину всієї дичини, яка щезає в цих місцях. Кажуть, начебто лісничий скаржився на нього своєму начальству, і якщо самітник не схаченеться, з нього зірвуть і рясу, і скуфію.

Поки вони перемовлялися, Локслі щосили грюкав у двері; нарешті самітник і його гість почули цей стукіт.

— Клянуса чотками, — вигукнув самітник, — раптово обірвавши свої дзвінки рулади, — хтось стукає! Заради мого каптура, я не хотів би, щоб нас захопили за такою приємною справою. Всяка людина має недоброзичливців, шановний Ледарю; ще знайдуться злі пліткарі, які гостинність, з якою я прийняв втомленого мандрівника та збавив із ним три години нічного часу, назвуть розпустою й пияцтвом.

— Але ж це підлий наклеп! — сказав лицар. — Мені б хотілося провчити їх як слід. Однак це правда, святий паламарю, що у всякої людини є вороги. У тутешньому краї є такі люди, з якими я сам охочіше розмовляв крізь ґрати забрала, ніж із відкритим обличчям.

— То надягай мерщій на голову свій залізний горщик, друже Ледарю. А я тим часом приберу ці олов'яні фляги. Те, що в них було налито, бовтається тепер у моїй голові. А щоб не чути було брязкоту посуду, бо в мене трохи руки трясуться, підтягни ту пісню, що я зараз заспіваю. Тут справа не в словах. Я й сам не дуже твердо їх пам'ятаю.

Сказавши це, він громовим голосом затяг псалом: "De profundis clamavi" — "Із безодні волаю..." — і взявся знищувати сліди бенкету. Лицар, регочучи від душі, продовжував одягатись у свій бойовий обладунок, ретельно підтягуючи господареві

щораз, коли встигав придушити регіт, що розпирив його.

— Що у вас за чортова заутреня в таку пізню годину? — почувся голос крізь двері.

— Прости вам Боже, сер мандрівник, — відповів самітник, який через шум, а можливо, й сп'яна не впізнав голосу, що насправді був йому дуже добре знайомий. — Ідїть своєю дорогою, заради Бога й святого Дунстана, і не заважайте мені й праведному побратимові моему читати молитви.

— Чи не з глузду ти з'їхав, чернече? — відповів голос зовні. — Відімкни, це я, Локслі!

— А-а! То добре, все гаразд! — сказав самітник, звертаючись до гостя.

— Це хто ж такий? — запитав Чорний Лицар. — Мені потрібно знати.

— Хто такий? Я ж кажу тобі, що друг, — відповів самітник.

— Який такий друг? — наполягав лицар. — Можливо, він тобі друг, а мені ворог?

— Який друг? — сказав самітник. — Це, знаєш, таке запитання, що легше поставити, ніж відповісти на нього. Який друг? То ось, коли гарненько поміркувати, це той самий добряга, чесний лісничий, про котрого я тобі вчора казав.

— Розумію, — мовив лицар, — виходить, він такий же чесний лісничий, як ти благочестивий чернець. Відчини ж йому двері, бо він виламає їх.

Тим часом собаки, що спочатку зчинили страшний гавкіт, тепер начебто впізнали голос того, хто стояв за дверима. Вони припинили брехати, почали дряпатись у двері й скавучати, вимагаючи, щоб гостя швидше впустили. Самітник зняв із дверей засуви та впустив Локслі й обох його супутників.

— Слухай-но, отче, — сказав йомен, увійшовши й вгледівши лицаря, — що це в тебе за товариш по келиху?

— Це чернець нашого ордену, — відповів самітник, похитуючи головою, — ми з ним всеньку ніч молитви читали.

— Мабуть, він служитель войовничої церкви, — сказав Локслі, — ця братія тепер усюди трапляється. Я тобі кажу, чернече, відклади свої чотки вбік і берися за кий. Нам тепер кожна людина на вагу золота — однаково, чи духовного звання чи світського... Але, — додав Локслі, відвівши самітника убік і знижуючи голос, — у тебе, здається, скаламутився розум! Як же можна приймати зовсім невідомого лицаря? Хіба ти забув наші правила?

— Як — невідомого? — сміливо відповів чернець. — Я його знаю не гірше, ніж жебрак знає свою тарілочку.

— Як же він називається? — запитав Локслі.

— Як називається? — повторив самітник. — А називається він сер Ентоні Скреблстон. Ото ще! Питиму я з чоловіком, не знаючи, як він називається!

— Ти забагато випив сьогодні, братику, — сказав йомен, — і, гляди, забагато натеревенив.

— Друже йомен, — сказав лицар, наблизившись до них, — не гнівайся на веселого господаря. Він гостинно відчинив мені двері, це правда, але якби він не погодився прийняти мене, я б змусив його це зробити.

— Ти б змусив? — сказав самітник. — Ось зачекай, зараз я переміню свою сіру хлямиду на зелений камзол, і нехай я не буду ні чесним ченцем, ні гарним лісничим, якщо не розіб'ю тобі голову своїм кием.

Із цими словами він скинув із себе широку рясу та вмить убрався в зелений каптан і штани того ж кольору.

— Допоможи мені, будь ласка, зашнурувати всі петлі, — сказав він, звертаючись до Вамби. — За працю я тобі піднесу чарку міцного вина.

— Дякую на ласкавому слові, — відповів Вамба, — тільки чи не зроблю я святотатства, якщо допоможу тобі перетворитися зі святого самітника на грішного бурлаку?

— Не бійся, — сказав самітник. — Варто висповідати гріхи мого зеленого каптана моему ж сірому балахону, і все буде гаразд.

— Амінь! — кивнув блазень. — Сукняному грішникові личить мати справу з полотняним духівником, тож заодно нехай уже твій балахон дасть відпущення гріхів і моїй куртці.

Кажучи це, він допоміг ченцеві прошелити шнурки в незліченні петлі, що з'єднували штани з курткою.

Поки вони займалися цим, Локслі відвів лицаря убік і сказав йому:

— Не заперечуйте, сер лицар, ви той самий герой, завдяки якому перемога зосталася на боці англійців на другий день турніру в Ашбі.

— Що ж із того, якщо ти вгадав, друже йомен? — запитав лицар.

— У такому випадку, — відповів йомен, — я можу вважати вас прибічником слабкішої партії.

— Такий прямий обов'язок кожного щирого лицаря, — сказав Чорний Лицар, — і мені було б сумно, якби про мене подумали інакше.

— Проте для досягнення моєї мети, — сказав йомен, — мало того, що ти добрий лицар, треба, щоб ти був і добрим англійцем. Те, про що я хочу поговорити з тобою, є обов'язком усякої чесної людини, але ще більшим обов'язком кожного чесного сина цієї країни.

— Навряд чи знайдеться людина, — відповів лицар, — якій Англія й життя кожного англійця було б дорожче, ніж мені.

— Охоче цьому повірю, — сказав йомен. — Ніколи ще наша країна так не потребувала допомоги тих, хто її любить. Послухай, я тобі розповім про одну справу. У ній ти зможеш взяти почесну участь, якщо ти дійсно такий, яким видаєшся. Згряя негідників, переодягнених в одіж людей, які набагато кращі за них, захопила в полон одного знатного англійця на ім'я Седрик Сакс, а також його вихованку і його друга, Ательстана Конінгсбурзького, і відвезла їх в один із замків у цьому лісі, що зветься Торкілстон. Скажи мені як добрий лицар і добрий англієць: хочеш допомогти нам виручити їх?

— Дана обітниця зобов'язує мене це зробити, — відповів лицар, — але я хотів би знати, хто ж просить мене допомогти їм.

— Я, — сказав йомен, — людина без імені, але друг твоєї батьківщини і тих, хто любить її. Задовольняйся поки що цими відомостями про мою особистість, тим більше що й сам ти бажаєш залишатися невідомим. Знай, однак, що моє слово честі так само віддане, як коли б я носив колоті шпори.

— Цьому я охоче повірю, — сказав лицар. — Твоє обличчя говорить про чесність і тверду волю. Тому я далі не розпитуватиму тебе ні про що, а просто допоможу звільнити цих нещасних бранців. А там, сподіваюся, ми з тобою познайомимося ближче й, розійшовшись, будемо задоволені одне одним.

Тим часом самітник нарешті переодягся, а Вамба перейшов на інший кінець хатини й випадково почув кінець розмови.

— Он як, — шепнув він Гурту, — у нас, схоже, буде новий спільник? Сподіваймося, що звитяга цього лицаря виявиться не такою фальшивою монетою, як благочестя самітника або чесність йомена. Цей Локслі здається мені природженим мисливцем за чужою дичиною, а піп — гуляка й лицемір.

— Припни язика, Вамбо, зроби милість! — сказав Гурт. — Воно, можливо й так, проте з'явився зараз хоч сам рогатий чорт і запропонуй нам свої послуги, щоб визволити з лиха Седрика й леді Ровену, боюся, у мене не вистачило б побожності відмовитися від його допомоги.

Тим часом самітник озброївся, як справжній йомен, мечем, щитом, луком і сагайдаком зі стрілами, через плече перекинув важкий бердиш. Він першим вийшов із хатини, а потім ретельно замкнув двері й заховав ключ під поріг.

— Ну що, брате, годишся ти тепер до справи, — запитав Локслі, — чи хміль досі бродить у тебе в голові?

— Щоб прогнати його, — відповів чернець, — досить ковтка води з купелі святого Дунстана. У голові, щоправда, дзижчить щось і ноги не слухаються, але все це миттю мине.

З цими словами він підійшов до кам'яного басейна, на поверхні якого білили та стрибали у блідому світлі місяця бульбашки від дужого струменя води, припав до нього ротом і пив так довго, начебто задумав осушити джерело.

— Чи траплялося тобі раніше випивати стільки води, святий паламарю з Копменгерста? — запитав Чорний Лицар.

— Лише одного разу: коли моє барило з вином розсохлося й вино витекло незаконним шляхом. Тоді мені нічого було пити, крім води зі щедрості святого Дунстана, — відповів чернець.

Тут він занурив руки у воду, а потім занурив голову й змив у такий спосіб усі сліди опівнічної п'ятики.

Протверезившись остаточно, веселий самітник схопив свій важкий бердиш трьома пальцями й, вертячи його над головою, як тростину, заволав:

— Де вони, підлі грабіжники, що викрадають дівиць? Чорт мене забирай, коли я не впораюся з цілою дюжиною тих мерзотників!

— Ти й лягтися вмієш, святий паламарю? — запитав Чорний Лицар.

— Досить мене до паламарів зараховувати! — заперечив йому видозмінений чернець. — Клянуся святим Георгієм і його драконом, я лише доти й чернець, поки в мене ряса на плечах... А як надягну зелений каптан, то можу пиячити, лаятися й залицятися до дівчат не згірш будь якого лісничого.

— Іди попереду, бальяндраснику, — сказав Локслі, — та помовч трохи; ти сьогодні галакаєш, як ціла юрба ченців у святвечір, коли батько ігумен заснув. Ходімо, друзі, баритися нема коли. Треба швидше зібрати людей, і все-таки в нас мало буде люду, щоб взяти приступом замок Реджинальда Фрон де Бефа.

— Що? — вигукнув Чорний Лицар. — То це Фрон де Беф виходить нині на битий шлях і бере в полон вірнопідданих короля? Хіба він став злодієм і гнобителем?

— Гнобителем він був завжди, — сказав Локслі.

— А щодо злодійства, — підхопив чернець, — то добре, якби він хоч наполовину був би таким чесним, як багато хто зі знайомих мені злодіїв.

— Іди, іди, чернече, і помовчуй! — сказав йомен. — Краще б ти спритніше провів нас на збірне місце й не базікав, про що варто помовчувати як із пристойності, так і заради обережності!

Розділ XXI

О, скільки днів і років проминуло

Відтоді, як за стіл сідали люди

І мерехтіла свічка на стільниці!

Але мені здається — чую шепіт,

Що у високих зачаївсь склепіннях

Віки тому — далекі голоси

Тих, що давно поснули у могилах.

Дж. Бейлі, "Орра. Трагедія"

Поки вживалися всі ці заходи для звільнення Седрика та його супутників, озброєний загін, що взяв їх у полон, поспішав до укріпленого замку, де передбачалося тримати їх в ув'язненні. Але невдовзі запала суцільна темрява, а лісові стежки були, мабуть, мало знайомі викрадачам. Кілька разів вони зупинялися й разів зо два мимоволі поверталися назад. Літня зоря зайнялася, перш ніж вони виїхали на вірну дорогу, але тепер загін просувався вперед дуже швидко. У цей час між двома ватажками відбувалася така розмова:

— Час тобі полишити нас, сер Моріс, — казав тамплієр лицареві де Брасі. — Для того, щоб розіграти другу частину нашої містерії, адже тепер ти повинен виступати в ролі визволителя.

— Ні, я передумав, — сказав де Брасі. — Я доти не полишу тебе, доки ми не доправимо здобич у замок Фрон де Бефа. Тоді я постану перед леді Ровеною у моєму сьогоднішньому вигляді й сподіваюся запевнити її, що у всьому винна сила моєї пристрасті.

— А що змусило тебе змінити початковий план, де Брасі? — запитав тамплієр.

— Це тебе не стосується, — відповів його супутник.

— Сподіваюся, однак, сер лицар, — сказав тамплієр, — що така зміна відбулася не від того, що ти запідозрив мене в безчесних намірах, про які тобі нашіптував Фіцурс?

— Що я думаю, то нехай застається при мені, — відповів де Брасі. — Кажуть, що чорти тішаться, коли один злодій обкраде іншого. Але всім відомо, що жодні чорти не мають сили, щоб зашкодити лицареві Храму вчинити по-своєму.

— А ватажкові вільних найманців, — підхопив тамплієр, — ніщо не заважає побоюватися з боку товариша тих образ, яких він сам завдає усім на світі.

— Не дорікаймо марно одне одному, — відповів де Брасі. — Досить того, що я маю уявлення про моральність лицарів, які належать до ордену тамплієрів, і не хочу давати тобі можливість відбити в мене красуню, заради якої я пішов на такий ризик.

— Дурниці! — мовив тамплієр. — Чого тобі боятися? Адже ти знаєш, які обітниці накладає наш орден!

— Ще б пак! — сказав де Брасі. — Знаю також, як ці обітниці виконуються. Досить, сер лицар. Усі знають, що в Палестині закони служіння дамі піддаються дуже широкій інтерпретації. Кажу прямо: у цій справі я не покладуся на твоє сумління.

— Тож знай, — сказав тамплієр, — я анітрохи не цікавлюся твоєю блакитноокою красунею. В одному загоні з нею є інша, котра мені до вподоби набагато більше.

— Як, невже ти здатен опуститися до служниці? — сказав де Брасі.

— Ні, сер лицар, — відповів тамплієр гордовито, — до служниці я не опускаюся. Серед полонених є в мене здобич, нічим не гірша за твою.

— Не може бути. Ти хочеш сказати — чарівна юдейка? — сказав де Брасі.

— А якщо й так, — заперечив Буа-Гільбер, — хто може мені перешкодити в цьому?

— Наскільки мені відомо, ніхто, — відповів де Брасі, — хіба що дана тобою обітниця безшлюбності. Або сумління не дозволить залицятися до юдейки.

— Стосовно обітниці, — сказав тамплієр, — наш Великий Магістр звільнить від неї, а стосовно сумління, то людина, яка власноруч вбила близько трьохсот сарацинів, може й не пам'ятати своїх дрібних грішків. Адже я не сільська дівчина на першій сповіді в страсний четвер.

— Тобі краще знати, як далеко заходять твої привілеї, — сказав де Брасі, — однак я ладен заприсягтися, що лантухи з грошима старого лихваря зачаровують тебе значно більше, ніж чорні очі його дочки.

— І те, і те приваблює, — відповів тамплієр. — Втім, старий юдей лише наполовину моя здобич. Його доведеться ділити з Реджинальдом Фрон де Бефом. Він не дозволить нам безплатно розташуватись у своєму замку. Я хочу одержати свою частку з цього набігу й вирішив, що чарівна єврейка буде моєю нероздільною здобиччю. Ну, тепер ти знаєш мої наміри, тож можеш дотримуватися початкового плану. Сам бачиш, що тобі нема чого побоюватися мого втручання.

— Ні, — сказав де Брасі, — я все-таки залишуся ближче до своєї здобичі. Усе, що ти кажеш, цілком справедливо, але мене непокоїть дозвіл Великого Магістра та й ті особливі привілеї, які дає тобі вбивство трьохсот сарацинів. Ти такий упевнений, що тобі все вибачиться, — можеш і не церемонитися через дрібниці...

Поки між лицарями відбувалася ця розмова, Седрик усіляко намагався випитати в охорони, що вони за люди та з якою метою вчинили напад.

— На вигляд ви англійці, — казав він, — а тим часом накинулися на своїх земляків, немов справжні нормани. Якщо ви мені сусіди, отже, мої приятелі: хто ж із моїх англійських сусідів колись ворогував зі мною? Кажу вам, йомени: навіть ті з вас, які заплямували себе розбійництвом, користувалися моїм заступництвом; я жалів їх за вбогість і разом із ними кляв їхніх пригноблювачів, безсовісну шляхту. Що ж вам потрібно від мене? Навіщо ви чините наді мною гвалт? Чому ви мовчите? Ви поводитися гірше, ніж дикі звірі; невже ж ви хочете вподібнитися безсловесній скотині?

Але всі ці промови були марні. У його охорони було багато важливих причин не порушувати мовчанки, а тому він не міг дошкулити їм ні гнівом, ні вмовляннями. Вони й далі швидко їхали вперед, заки попереду, наприкінці широкої алеї, не з'явився Торкілстон — стародавній замок, що належав у ті часи Реджинальду Фрон де Бефу. Цей замок мав вигляд високої чотирикутної вежі, оточеної трохи нижчими будівлями й обнесеної зовні міцною стіною. Навколо стіни тягнувся глибокий рів, наповнений водою із сусідньої річечки. Фрон де Беф нерідко ворогував зі своїми сусідами, а тому подбав, щоб зміцнити замок, побудувавши на кожному розі зовнішньої стіни ще по одній вежі. Вхід до замку, як у всіх твердинях того часу, був у стіні попід склепінням, захищеним обабіч маленькими башточками.

Тільки-но Седрик угледів обриси зубчастих сірих стін замку, що поросли мохом і підносилися над навколишніми їх лісами, йому все відразу стало зрозуміло.

— Даремно я кривдив злодіїв і розбійників тутешніх лісів, — сказав він, — подумавши, що ці бандити можуть належати до їхньої ватаги... Це все одно, що дорівняти лисиць наших лісів до хижих вовків Франції. Кажіть, підступні собаки, чого домагається ваш господар: моєї смерті чи мого багатства? Мабуть, йому кривдно, що ще залишилося двоє саксів, я та шляхетний Ательстан, які володіють земельними угіддями в цій країні. Так убийте ж нас і завершіть тим своє лиходійство. Ви забрали наші вольності, забирайте і життя. Якщо Седрику Саксу не до снаги урятувати Англію, він ладен умерти за неї. Скажіть вашому жорстокосердому господареві, що я лише благаю його відпустити і не ображати леді Рове-ну. Вона жінка; йому нема чого боятися її, а з нами вмруть останні бійці, які мають зухвалість за неї заступатися.

Варта на цю промову не зронила ні слова; на той час вершники зупинилися перед брамою замку. Де Брасі тричі протрубив у ріг. Тоді стрільці, що висипали на стіни при їхньому наближенні, поспішили зійти донизу, опустили звідний міст і впустили загін у замок. Варта змусила бранців злізти з коней і відвела їх до зали, де їм запропонували сніданок; але ніхто, крім Ательстана, не торкнувся його. Втім, нащадкові короля-сповідника теж не дали часу ґрунтовно взятися до поданих страв, тому що варта повідомила його та

Седрика, що їх поселять окремо від леді Ровени. Пручатися було даремно. Їх присилювали пройти у велику кімнату, склепіння якої опиралося на незграбні

саксонські колони й надавало їй схожості з трапезними, які й тепер ще можна зустріти в найдавніших наших монастирях.

Потім леді Ровену розлучили й з її служницями та провели — дуже чемно, але не запитавши про її бажання, — в окрему кімнату. Таке ж сумнівне вшанування чекало й Ребекку, незважаючи на благання її батька. Старий у розпачі пропонував навіть гроші, аби лише дочці дозволили залишатися при ньому.

— Нечестивцю, — відповів йому один з охоронців, — коли ти побачиш, який барліг тобі приготували, то сам не захочеш, щоб дочка залишалася з тобою!

І без дальших переговорів старого Ісака потягли геть від інших полонених. Усіх слуг ретельно обшукали, обеззброїли й замкнули в особливому приміщенні. Леді Ровену позбавили навіть присутності її служниці Ельгіти.

Кімната, куди ув'язнили обох саксонських шляхтичів, у той час правила за вартове приміщення, хоча за старих часів це була головна зала. Відтоді вона отримала менш важливе призначення, тому що нинішній власник, у числі інших прибудов, зведених заради зручності, безпеки та краси свого баронського житла, побудував собі нову чудову залу, склепіння якої підтримувалося легкими й витонченими колонами, а внутрішнє оздоблення свідчило про велику майстерність у справі прикрас і орнаментів, що вводяться норманами в архітектуру.

Сповнений гнівних думок про минуле й сьогоднішнє, Седрик схвильовано крокував кімнатою; тим часом Ательстан, якому природна апатія заміняли терпіння й філософську твердість духу, байдуже ставився до всього, крім дрібних незручностей. Але й ними він так мало переймався, що здебільшого мовчав, лиш зрідка озиваючись на збуджені й палкі промови Седрика.

— Так, — казав Седрик сам до себе, але одночасно звертаючись і до Ательстана, — у цій-таки залі бенкетував мій дід з Торкілем Вольфгангером, який частував тут відважного й нещасного Гарольда[51]. Гарольд ішов тоді воювати з норвежцями, що повстали проти нього під проводом бунтівника Тості. У цій-таки залі Гарольд прийняв посла свого повсталого брата й дав тоді посланцеві таку шляхетну відповідь! Скільки разів, було, батько у захваті розповідав мені про цю подію! Посланця від Тості ввели до зали, переповненої іменитими саксонськими керманичами, які, попиваючи червоне вино, зібралися довкола свого монарха...

— Я сподіваюся, — сказав Ательстан, зацікавлений цією подробицею, — що опівдні вони не забудуть принести нам вина і яких-не-яких харчів. Вранці ми ледь встигли торкнутися сніданку. До того ж їжа не йде мені на користь, якщо я беруся до неї одразу по верховій їзді, хоча лікарі й запевняють, що це дуже корисно.

Седрик не звернув уваги на ці зауваження й вів розповідь далі:

— Посланець від Тості перетнув усю залу, не лякаючись похмурих поглядів, націлених на нього зусбіч, і, зупинившись перед тронем короля Гарольда, шанобливо уклонився. "Повідай, твоя королівська величносте, — сказав посланець, — на які умови може сподіватися брат твій Тості, якщо складе зброю та проситиме в тебе миру?" — "На мою братню любов, — шляхетно вигукнув Гарольд, — і на добре графство

Нортумберлендське на додачу!" — "А якщо Тості пристане на такі умови, — продовжував посланець, — які земельні угіддя даруеш ти його вірному союзникові Гардраду, королеві норвезькому?" — "Сім футів англійської землі! — відповів Гарольд, палаючи гнівом. — А якщо правда, що цей Гардрод такого богатирського зросту, як про нього подекують, ми можемо додати ще дванадцять дюймів". Уся зала загуділа від захоплених вигуків, келихи й роги наповнилися вином; ватажки пили за те, щоб норвежець якомога швидше перебрав володіння своєю "англійською землею"...

— І я б із найбільшим задоволенням випив із ними, — сказав Ательстан, — тому що в мене пересохло в роті, навіть язик прилипає до піднебіння.

— Збентежений посланець, — вів далі Седрик із великою наснагою, хоча слухач не виявляв жодного інтересу до розповіді, — подався геть і поніс для Тості та його спільника лиховісну відповідь ображеного брата. І тоді далекі вежі Йорка й шарлатні від крові хвилі Дервенту стали свідками лютої сутички, під час якої, показавши дива звитяги, загинули і король норвезький, і Тості, а з ними десять тисяч добірного війська. І хто б міг подумати, що того-таки дня, коли була здобута ця велика перемога, той-таки вітер, що розмаював переможні саксонські прапори, напинав і норманські вітрила, скеровуючи їхні судна до фатальних берегів Суссексу! Хто б міг подумати, що за кілька днів сам Гарольд утратить своє королівство й одержить натомість стільки англійської землі, скільки вділив своєму ворогові — норвезькому королеві! І хто б міг подумати, що ти, шляхетний Ательстане, ти, нащадок доблесного Гарольда, і я, син одного з найхоробріших захисників саксонської корони, потрапимо в полон до підлого нормана, і що нас утримуватимуть під охороною у тій-таки залі, де наші батьки влаштовували такі блискучі й урочисті бенкети!

— Так, це досить сумно, — відгукнувся Ательстан. — Сподіваюся, що нам призначать помірний викуп. У всякому разі, навряд чи вони мають на оці морити нас голодом. Однак полудень уже, напевно, настав, а я не бачу жодних приготувань до обіду. Визирніть у вікно, шляхетний Седрику, і постарайтеся вгадати за напрямком сонячних променів, чи близько до полудня.

— Можливо й близько, — відповів Седрик, — проте, розглядаючи ці вікна з кольорового скла, я думаю зовсім про інше, а не про наші дрібні незручності. Коли пробивали це вікно, шляхетний друже мій, нашим доблесним пращурам було не відоме мистецтво виробляти скло, а тим більше його фарбувати. Пихатий отець Вольф-гангера викликав з Нормандії маляра, щоб прикрасити цю залу новим склом, розфарбувавши його в золотаве світло Божого дня всілякими вигадливими кольорами. Чужоземець з'явився сюди злиденним бідаком, скарлюченим і догідливим підлабузником, ладним скидати шапку перед найгіршим із челяді. А виїхав звідси жирний і поважний та розповів своїм корисливим співвітчизникам про великі багатства і простодушність саксонських дворян. Це була велика помилка, Ательстане, помилка, здавна передбачена тими нащадками Генгіста і його хоробрим дружин, які навмисне зберігали й підтримували простоту стародавніх звичаїв. Ми приймали чужоземців із розкритими обіймами. Вони нам були і друзями, і довіреними слугами, ми вчилися у них ремеслам,

запрошували їхніх майстрів. Зрештою ми почали ставитися зі зневагою до чесної простоти наших славних прашурів; норманське мистецтво розбестило нас набагато раніше, ніж норманська зброя нас скорила. Краще було б нам жити мирно й вільно, харчуватися домашніми стравами, ніж звикати до заморських ласощів, пристрасть до яких зв'язала нас по руках і ногах та запродала в неволю іноземцеві!

— Мені тепер і найпростіша їжа здалася б делікатесом, — сказав Ательстан. — Я дивуюся, шляхетний Седрику, як це ви так добре пам'ятаєте минуле і в той же час забуваєте, що час обідати!

— Лише даремно гаєш час, — промурмотів Седрик із роздратуванням, — якщо говориш йому про щось, окрім їжі! Мабуть, душа Гардиканута оселилася в ньому. Він лише й думає, як би нажлуктитися та нажертися. Шкода, — продовжував він, із жалем дивлячись на Ательстана, — шкода, що такий млявий дух живе в такій монументальній оболонці! І треба ж, щоб велика справа відродження Англії залежала від роботи такого кепського важеля! Якщо він одружиться з Ровеною, її піднесений дух ще може розбудити в ньому кращі вияви його природи... Але яке тут весілля, коли всі ми — і Ровена, і Ательстан, та й сам я — перебуваємо в полоні в цього грубого розбійника!.. Можливо, він тому й захопив нас, що побоюється нашого впливу і відчуває, що, поки ми на волі, влада, несправедливо захоплена його одноплемінниками, може вислизнути з рук.

Поки Сакс був занурений у сумні думки, двері їхньої в'язниці відчинилися, й увійшов дворецький із білим жезлом у руці — знаком його старшинства серед іншої челяді. Цей важливий слуга врочистим кроком ступив до зали, а за ним четверо служників занесли стіл, заставлений стравами, вигляд і запах яких миттєво згладили в душі Ательстана всі попередні неприємності. Слуги, які принесли обід, були в масках і в плащах.

— Це що за маскарад? — сказав Седрик. — Ви вважаєте, ми й досі не знаємо, хто взяв нас у полон, коли перебуваємо в замку вашого господаря? Передайте Реджинальду Фрон де Бефу, — докинув він, скориставшись із нагоди розпочати переговори, — що єдиною причиною вчиненого над нами насильства ми вважаємо протизаконне бажання збагатитися за наш рахунок. Скажіть йому, що ми готові так само задовольнити його користолюбство, як коли б мали справу зі справжнім розбійником. Нехай призначить викуп за наше звільнення, і якщо він не запросить понад наші статки, ми йому сплатимо.

Дворецький замість відповіді лише кивнув.

— І ще передайте Реджинальду Фрон де Бефу, — сказав Ательстан, — що я кидаю йому виклик на смертний бій і пропоную битися пішими або кінними у будь-якому місці за вісім днів по нашому звільненні. Якщо він справжній лицар, то він не насмілиться відкласти двобій або відмовитися від нього.

— Передам лицареві ваш виклик, — відповів дворецький, — а поки що пропоную вам поїсти.

Виклик, що його кинув Ательстан, був проголошений недостатньо переконливо: великий шмат м'яса, який він саме ретельно пережовував, значно послабив враження

від гордої промови. Проте Седрик привітав її як безсумнівну ознаку пробудження войовничого духу у своєму супутникові, байдужість якого починала його дратувати, незважаючи на всю повагу, яку він почував до високого походження Ательстана. Зате тепер, на знак повного схвалення, він взявся від душі тиснути йому руку, але трохи засмутився, коли Ательстан сказав, що "готовий поборотися хоч із дюжиною таких молодців, як Фрон де Беф, аби лише швидше вибратися з цього замку, де кладуть у юшку так багато часнику".

Не звернувши уваги на те, що Ательстанові байдужість і обжерливість знову взяли гору, Седрик сів навпроти нього і невдовзі довів, що хоча й міг заради помислів про лихоліття батьківщини забувати про їжу, але за столом зі стравами проявляв чудовий апетит, що його успадкував від саксонських пращурів.

Не встигли бранці гарненько насолодитися сніданком, як увагу їхню відвернули від цього важливого заняття звуки ріжка, що пролунали перед брамою замку. Звуки ці тричі повторилися, і то з такою гучністю, наче сурмач був казковим лицарем, який зупинився перед зачарованим замком і побажав зняти з нього закляття, щоб стіни, вежі, зубці й бійниці розтанули, мов ранковий туман.

Сакси здригнулися, підхопилися з місць і поспішили до вікна, але нічого не побачили, тому що вікна виходили у двір замку. Однак, судячи з того, що тої ж хвилини в замку здійнялася метушня, було зрозуміло, що сталася якась важлива подія.

Розділ XXII

Мої дукати!.. Донечко!.. Дукати!..

Дукати християнські!.. А дочка!..

Де правосуддя?.. Донечко!.. Дукати!..

В. Шекспір, "Венеціанський купець"

Нехай наші саксонські ватажки знову беруться до перерваного сніданку, щойно почуття голоду переможе їхню непогамовану цікавість, а ми повернемося до бідолашного бранця — Ісака з Йорка. Нещасного єврея заштовхнули до тюремного підвалу замку, викопаного глибоко під землею, навіть глибше, ніж дно рову довкіл замкового муру, і через те дуже вогкого. Світло проникало туди лише крізь один чи два невеличкі отвори, до яких полонений не міг дотягтися рукою. Навіть опівдні погожої днини ці дірки давали зовсім мало світла, і ще задовго до заходу сонця підвал оповивала темрява. Ланцюги й кайдани, що залишилися від колишніх в'язнів, висіли на стінах темниці. У двох кільцях кайданів стирчали розроблені кістки людських ніг, ніби ув'язнений встиг не лише померти, але й перетворитися на скелет.

В одному кутку цього лиховісного підземелля було облаштоване широке огнище, над яким були закріплені заіржавілі залізні ґрати.

Від самого вигляду темниці защеміло б серце й хоробрішої людини, ніж Ісак. Проте тепер, під загрозою справжньої небезпеки, він був набагато спокійніший, ніж перед тим, коли перебував під владою уявних жахів. Любителі полювання стверджують, що заєць страждає більше, поки втікає від собак, аніж тоді, коли потрапляє до них у зуби.

Ймовірно, і євреї, яким доводилося повсякчас чогось побоюватися, звалили до

думки про муки, яких вони можуть зазнати, тож жодне випробування, яке може очікувати їх, не стало б для них несподіванкою. А саме несподіванка й змушує людей втрачати голову. До того ж Ісак не вперше потрапляв у небезпечне становище. Він був уже досить досвідченим і сподівався, що й тепер йому пощастить уникнути біди, зовсім як здобич іноді вислизає з рук мисливця. Але понад усе його підтримувала непохитна затятість його племені й та тверда рішучість, з якою діти Ізраїлю зносили жорстокі утиски влади й насильників, аби не дати своїм мучителям того, чого вони від них домогалися.

Готовий до пасивного опору, запнувшись у плащ, аби захиститися від вогкості, Ісак сидів ув одному з кутків підземелля. Вся його постать, складені руки, скуйовджене волосся і борода, хутрянний плащ і висока жовта шапка у тьмяному і розсіяному світлі могли б слугувати чудовою моделлю для Рембрандта. Так, не змінюючи пози, просидів Ісак години три поспіль. Раптом зі сходів, що вели до підземелля, почулися кроки. Зарипіли засуви, завищали іржаві петлі, низькі двері прочинились, і до темниці увійшов Реджинальд Фрон де Беф у супроводі двох сарацинських невольників Буа-Гільбера.

Фрон де Беф, чоловік високого зросту й міцної статури, все життя якого минало на війні або в сутичках із сусідами, не зупинявся ні перед чим заради посилення своєї феодальної могутності. Риси його обличчя цілком відповідали його характеру — в них читалися переважно жорстокість і злість. Численні шрами від ран, які на обличчі іншої людини могли б викликати співчуття й повагу як докази мужності і шляхетної відваги, його обличчю додавали ще злостивішого виразу й примножували жах, який воно вселяло. Грізний барон був зодягнений у подряпану панциром і зашмаровану шкіряну куртку, яка щільно облягала тіло. У нього не було іншої зброї, крім кинджала за паском, що врівноважував важке кільце ключів з іншого боку.

Темношкірі невольники, які прийшли разом із бароном, були не в звичайному розкішному вбранні, а в довгих сорочках і штанах із грубого полотна. Рукави в них були засукані вище ліктів, як у різників, коли ті беруться до справи на бійні. Обидва тримали в руках по кошику. Увійшовши до темниці, вони стали обабіч дверей, які Фрон де Беф власноруч дуже міцно замкнув. Вдавшись до таких запобіжних заходів, він повільно перетнув підвал і наблизився до Ісака, пильно дивлячись на нього. Цим поглядом він бажав паралізувати волю єврея — так деякі звірі, подекують, паралізують свою здобич. І справді, можна було подумати, що очі барона мають таку владу над сердешним полоненим. Ісак сидів нерухомо, роззявивши рота, і з таким жахом дивився на розлюченого лицаря, що всеньке тіло його ніби зібгалося під цим пронизливим і зловісним поглядом нормана. Нещасний Ісак не міг не лише підвестися та вклонитися — він не міг навіть зняти шапки чи вимовити бодай слово благання: він був переконаний в тому, що зараз почнуться тортури і, мабуть, його вб'ють.

Величава постать нормана все зростала та зростала в його очах, як зростає орел тої миті, як пір'я його стає сторчма і він стрімголов кидається на беззахисну здобич. Лицар зупинився за три кроки від кутка, де нещасний єврей зіщулився в грудочку, і порухом руки покликав одного з невольників. Черношкірий служник підійшов, вийняв зі свого

кошика великі терези і декілька гир, поклав їх до ніг Фрон де Бефа і знову відійшов до дверей, де його товариш і далі стояв нерухомо. Рухи цих людей були повільні й урочисті, неначе в їхніх душах задалегідь квітло передчуття жахів і жорстокості. Фрон де Беф почав із того, що звернувся до бідолашного бранця з такою промовою.

— Ти, клятий собако! — вигукнув він, і його низький і злий голос суворий відлунив попід склепінням підземелля. — Бачиш ці терези?

Нещасний Ісак лише схилив голову.

— На цих терезах, — сказав безжальний барон, — ти відважиш мені тисячу фунтів срібла точно за вагою, визначеною королівською рахунковою палатою в Лондоні.

— Праотче Аврааме! — вигукнув єврей. — Чи чувана річ призначати таку суму? Навіть у піснях менестрелів не співається про тисячу фунтів срібла. Чи бачили коли-небудь очі людські такий скарб? Та в цілому місті Йорку, обшукай хоч весь мій дім і будинки всіх моїх одноплемінників, не знайдеться й десятої частини того срібла, яке ти в мене вимагаєш!

— Я людина мудра, — відповів Фрон де Беф, — тож якщо у тебе не вистачить срібла, задовольнюся золотом. Із розрахунку за одну монету золотом шість фунтів срібла можеш викупити свою нечестиву шкуру від такого покарання, яке тобі ще й не снилося.

— Змилюйтеся наді мною, шляхетний лицарю! — вигукнув Ісак. — Я старий, бідний і безпорадний! Не годиться вам торжествувати наді мною. Не велика честь розчавити черв'яка.

— Що ти старий, це правда, — відповів лицар, — і тим більше мають соромитися ті, хто дозволив тобі дожити до сивого волосся, загрузнувши по вуха у лихварстві та шахрайстві. Що ти безпорадний, це також, мабуть, слушно, бо де ж то бачено, щоб юдеї були мужніми й сильними? Але що ти не бідний, це відомо кожному.

— Присягаюся вам, шляхетний лицарю, — сказав Ісак, — присягаюся всім, у що я вірую, і тим, у що ми з вами однаково віруємо...

— Не виголошуй брехливих клятв, — обірвав його норман, — і своєю затятістю не поспішай вирішувати власну долю, а краще послухай про своє неминуче майбутнє і свідомо обміркуй усе. Не думай, Ісаку, що я хочу лише залякати тебе, скориставшись твоєю підлою боягузливістю, яку ти успадкував від свого племені. Присягаюся тим, у що ти не віруєш, — святим Євангелієм, яке проповідує наша церква, — що наміри мої тверді й непохитні. Це підземелля — не місце для жартів. Тут бували в'язні у десять тисяч разів поважніші за тебе, і вони вмирили тут, і ніхто про це ніколи не довідався. Але на тебе чекає смерть повільна і важка — в порівнянні з нею вони вмирили легко.

Він знову порухом руки покликав невільників і сказав їм щось упівголоса їхньою мовою: Фрон де Беф побував у Палестині й, мабуть, саме там навчився такій варварській жорстокості. Сарацини дістали зі своїх кошків вугілля, хутро і пляшку з оливою. Один із них викресав вогонь, а другий розклав вугілля на широкому огнищі, про яке вже йшлося, і доти роздмухував міхи, доки вугілля не розжарилося до червоного.

— Бачиш, Ісаку, ці залізні ґрати над розпеченим вугіллям? — запитав Фрон де Беф. — Тебе роздягнуть і покладуть на це тепле ліжечко. Один із невільників підтримуватиме вогонь під тобою, а другий почне поливати тебе оливою, щоб печеня не підгоріла. Обирай, що краще: лягати на гаряче ліжко — чи сплатити мені тисячу фунтів срібла? Присягаюся головою батька мого, іншого вибору не маєш.

— Неможливо! — вигукнув сердешний єврей. — Не може бути, щоб ваш намір справді був таким! Милостивий Творець ніколи не породить серця, здатного на таку жорстокість.

— Не вір у це, Ісаку, — сказав Фрон де Беф, — ця помилка — фатальна. Невже ти віриш, що я, котрий бачив, як грабувалися цілі міста, як тисячі моїх братів-християн гинули від меча, вогню й повені, можу відступитися від своїх намірів через бідкання якогось юдея?.. Чи ти вважаєш, що цим чорним рабам без роду й племені, які не знають ані сумління, ані закону — нічого, окрім бажання їхнього володаря, за першою вказівкою якого вони палять, пускають в хід отруту, кинджал, мотузок — що накажуть... Невже ти вважаєш, що їм притаманна жалість? Адже вони не зрозуміли б навіть тих слів, якими ти молив би про помилування! Спам'ятайся, старий, і попросайся з частиною своїх скарбів, поверни в руки християн бодай частку того, що награвував лихварством. Якщо занадто спласне від цього твій гаманець, ти зумієш знову його наповнити. Але немає такого лікаря й такого цілющого зілля, які залікували б твою обпалену шкіру і попечене м'ясо потому, як ти полежиш на цих ґратах. Погоджуйся швидше на викуп і тішся, що так легко виборсався з темниці, звідки мало хто виходить живим. Більше не витрачатиму слів на тебе. Обирай, що тобі дорожче: твоє золото чи твоя плоть і кров. Як вирішиш, так і буде.

— Нехай мені стануть у помочі Авраам, Яків і всі отці нашого племені, — сказав Ісак. — Не можу я обирати й не маю змоги задовольнити ваші надмірні вимоги.

— Візьміть його, раби, — наказав лицар, — роздягніть, і нехай отці та пророки його племені допомагають йому, як знають!

Невільники, скоряючись радше рухам і знакам, ніж словам барона, підійшли до Ісака, схопили нещасного, підняли над підлогою і, тримаючи попід пахви, дивилися на господаря, чекаючи подальших вказівок. Бідолашний єврей переводив очі з обличчя барона на обличчя прислужників, сподіваючись помітити бодай краплину жалю, але Фрон де Беф поглядав на нього з тією ж холодною і похмурою насмішкою, з якою розпочав свою жорстоку розправу, тоді як в хижих поглядах сарацинів, здавалося, відчувалося радісне передчуття майбутнього видовища тортур, а не жах чи огида до того, що їм незабаром доведеться здійснити.

Тоді Ісак поглянув на розжарене вогнище, над яким збиралися розтягнути його, і, переконавшись, що його мучитель неблаганний, втратив усю свою рішучість.

— Я заплачу тисячу фунтів срібла, — мовив він кволим голосом і, трохи помовчавши, додав: — Заплачу. Звісно, за допомогою моїх братів, тому що мені доведеться жебракувати біля дверей нашої синагоги, щоб зібрати таку нечувану суму. Коли і куди її внести?

— Сюди, — відповів Фрон де Беф. — Ось тут ти її і внесеш за точним рахунком, ось на цій-таки долівці. Невже ти гадаєш, що я тебе відпущу перш, ніж отримаю викуп?

— А яка запорука того, що я отримаю свободу, коли викуп буде сплачений? — запитав Ісак.

— Досить із тебе і слова норманського шляхтича, лихварська твоя душе, — кинув Фрон де Беф. — Честь норманського шляхтянина щиріша за все золото і срібло, яким володіє твоє плем'я.

— Вибачте, шляхетний лицарю, — боязко сказав Ісак, — але чому ж я маю покладатися на ваше слово, коли ви самі анітрохи мені не довіряєте?

— Атому, юдею, що в тебе немає вибору, — відповів лицар суворо. — Якби ти був у цю хвилину в своїй коморі, в Йорку, а я прийшов би до тебе просити у позику твоїх шекелів, тоді ти призначив би мені термін повернення позики та умови застави. Але тут моя комора. Тут ти в моїй владі, і я не повторюватиму умов, за яких поверну тобі свободу.

Ісак сумно зітхнув.

— Звільняючи мене, — сказав він, — даруйте свободу й моїм супутникам. Вони зневажали мене, юдея, але зглянулися на мою безпорадність і через мене забарилися в дорозі, а тому й потрапили в халепу, яка спіткала мене; крім того, вони можуть взяти на себе частину мого викупу.

— Якщо ти про тих саксонських бовдурів, то знай, що вони сплатять дещо інший викуп, — заперечив Фрон де Беф. — Ати дбай за себе й не пхай носа до чужого проса.

— Тож, — мовив Ісак, — ви відпускаєте на свободу лише мене та мого пораненого друга?

— Чи маю я, — вигукнув Фрон де Беф, — двічі повторювати синові Ізраїлю, щоб він знав свою справу, а в чужі не втручався? Ти зробив свій вибір, тобі залишається тільки сплатити викуп, і якнайшвидше.

— Послухайте, — звернувся до нього єврей, — заради того, щоб добути викуп, який ви з мене вимагаєте всупереч своєму...

Тут він затнувся, побоюючись роздратувати сердитого нормана. Але Фрон де Беф розсміявся і сам підказав йому пропущене слово:

— Усупереч моему сумлінню, хотів ти сказати, Ісаку? Що ж ти затнувся? Я тобі говорив, що я людина розважлива і легко зношу докори переможеного, навіть якщо це юдей. А ти не був таким терпимим, Ісаку, в той час як оскаржував Жака Фіцдотреля за те, що той обізвав тебе кровопивцею і лихварем, коли ти цілковито його розорив.

— Присягаюся Талмудом, — заверещав єврей, — ваша милість помиляється: Фіцдотрель замахнувся на мене кинджалом в моїй власній кімнаті за те, що я попросив його повернути позичені в мене гроші. Термін сплати боргу настав іще на Пасху.

— Ну, та мені байдуже, — сказав Фрон де Беф, — мені цікаво знати, коли я отримаю своє срібло. Коли ти мені допровадиш шекелі, Ісаку?

— Нехай дочка моя Ребекка поїде до Йорка, — відповів Ісак, — під охороною ваших служок, шляхетний лицарю, і за час, що знадобиться вершнику на дорогу в обидва

кінці, гроші будуть доправлені сюди, і ви зможете зважити і зміряти їх ось тут, на долівці.

— Твоя дочка? — мовив Фрон де Беф з удаваним здивуванням. — Присягаюся, Ісаку, шкода, що я цього не знав. Я вважав, що та чорнобрива дівчина — твоя утриманка, і за звичаєм древніх патріархів, які показали нам такий приклад, приставив її за служницю до сера Бріана де Буа-Гільбера.

Крик, що вихопився з грудей Ісака від цих слів лицаря, відлунув у всіх закутках склепіння і так здивував обох сарацинів, що вони мимоволі випустили з рук нещасного єврея. Він скористався цим, кинувся долі й обхопив коліна Реджинальда Фрон де Бефа.

— Беріть усе, що жадаєте, — вигукнув він, — сер лицар, беріть удесятеро більше, розоріть мене, пустіть на жебри! Ні! Прохроміть мене своїм кинджалом, засмажте на цьому вогні, лише пожалійте дочку мою, не поважтеся на її безпеку і цноту! Заклинаю вас тією жінкою, яка вас породила, не ганьбіть честі беззахисної дівчини! Вона — живий портрет моєї покійної Рахілі, остання пам'ять про її кохання, що залишилося зі мною, а їх було в мене шестеро! Не позбавляйте самотнього вдівця його єдиної втіхи. Невже ви хочете, аби рідний батько шкодував, що єдина дочка його не лежить поряд із матір'ю в гробівці наших пращурів?

— Шкода, — мовив норман, наче справді зворушений, — шкода, що я не знав про це раніше. Я гадав, що ваше плем'я не любить нічого, окрім своїх мішків із грішми.

— Не думайте про нас так зле, хоч ми і юдеї, — сказав Ісак, поспішаючи скористатися позірною хвилиною співчуття. — І загнана лисиця, і замучена дика кішка люблять своїх дитинчат, так само і гнані та гноблені нащадки Авраама люблять дітей своїх.

— Можливо, й так, — сказав Фрон де Беф, — надалі я знатиму це, Ісаку, заради тебе. Але тепер уже запізно. Я не можу змінити того, що сталося або має статися. Я вже дав слово своєму товаришеві по зброї, а слова свого я не зламаю і задля десятих юдеїв з десятьма юдейками на додачу. До того ж чому ти вважаєш, що з дівчиною станеться біда, якщо вона дістанеться Буа-Гільберу?

— Неминуче станеться! — вигукнув Ісак, заламуючи руки в смертельній тузі. — Чого ж іншого чекати від тамплієра, як не жорстокості до чоловіків і ганьби для жінок?

— Нечестивий собако, — процідив Фрон де Беф, виблискуючи очима і, мабуть, радіючи, що знайшов привід для гніву, — не смій ганьбити священний орден лицарів Храму Сіонського! Знайди спосіб сплатити мені обіцяний викуп, бо я зумію заткати тобі горлянку!

— Розбійник і негідник! — заволав єврей, незважаючи на цілковиту свою безпорадність, бо не мав сили стримати палкий порив. — Нічого тобі не дам! Жодного срібного пенні не побачиш від мене, поки не повернеш мені дочку в безпеці і цноті!

— Чи не з'їхав ти з глузду, юдею? — суворо запитав норман. — Чи твоя плоть і кров заговорені проти розжареного заліза й киплячої оливи?

— Мені байдуже! — вигукнув Ісак, доведений до відчаю зганьбленим почуттям батьківської любові. — Чини зі мною, як знаєш. Моя дочка — справді кров і плоть моя,

вона мені в тисячу разів дорожча за власне тіло, яке ти погрожуєш понівечити. Не бачити тобі мого срібла! Жодної срібної монети не дам тобі, назарянине, хоч би від цього залежав порятунок твоєї душі, засудженої на загибель за злочини. Бери мое життя, коли хочеш, а потім розповідай, як юдей, незважаючи на тортури, зумів допекти християнинові.

— А ось побачимо, — сказав Фрон де Беф. — Присягаюся благословенним хрестом, яким гребує твоє прокляте плем'я, ти у мене скуштуєш і вогню, і гострої сталі. Роздягайте його, раби, і припніть ланцюгами до ґрат.

Незважаючи на слабкий опір старого, сарацини зірвали з нього верхній одяг і тільки-но зібралися зовсім роздягнути його, як раптом пролунали звуки сурми, які тричі повторилися так гучно, що пробилися навіть у глибини підземелля. Тої ж таки хвилини почулися голоси, які кликали сера Реджинальда Фрон де Бефа. Не бажаючи, щоб його захопили за таким бісівським заняттям, лютий барон дав знак невірникам знову одягнути єврея і разом із прислужниками забрався геть із темниці, залишивши Ісака чи то дякувати Господу за порятунок, чи оплакувати долю своєї дочки, залежно від того, чиєю долею він більше опікувався — своєю власною чи доччиною.

Розділ XXIII

Якщо словами ніжними ніяк

Твого я серця досі не зборов,

Тебе я завоюю, мов вояк,

І силою візьму твою любов.

В. Шекспір, "Два веронці"

Кімната, в яку привели леді Ровену, була прибранна з грубуватою претензією на розкіш і велич; оселивши її тут, вочевидь, прагнули виказати їй, на відміну від решти полонених, особливу пошану. Але дружина барона Фрон де Бефа, яка мешкала в цій кімнаті, померла дуже давно, і прикраси, виготовлені на її смак, уже встигли потьмяніти. Оббивка стін місцями подерлася і звисала клаптями, де-не-де вона поблякла на сонці й зітліла від часу. Але якою б не була ця занедбана кімната, вона була єдиною, яку визнали придатною для саксонської спадкоємиці.

Тут і залишили її міркувати про свою долю, поки актори, що грали в цій зловісній драмі, готувалися до виконання своїх ролей. Ці ролі були розподілені на нараді, що відбулася між Реджинальдом Фрон де Бефом, де Брасі й тамплієром. Вони довго й гаряче сперечалися щодо вигод, які кожен із них хотів отримати для себе з цього зухвалого набігу, і нарешті вирішили долю своїх сердешних бранців.

Близько полудня де Брасі, заради якого й був затіяний напад, з'явився виконувати задуманий намір, тобто добиватися руки і посагу леді Ровени.

Було видно, що він не весь час витратив на нараду зі своїми спільниками, оскільки встиг прибратися за останньою модою того часу. Зелений каптан і маска полетіли на смітник. Довге, густе волосся його рясними пасмами спадало на багатий плащ, обшитий хутром. Бороду де Брасі зголив начисто. Камзол його спускався за коліна, а ремінь із припасованою до нього важкою шаблею був гаптований золотом і застібнутий

золотою заціпкою. Ми вже згадували про недолуге модне взуття того часу, а носачи черевиків Моріса де Брасі, заломлені догори й закручені на кшталт баранячих рогів, могли б узяти перший приз у змаганні безглузких костюмів. Такий вигляд мало вишукане вбрання тодішнього чепуруна. Браження посилювалося привабливою зовнішністю лицаря, постава й манери якого були мішаниною придворної люб'язності та військової прямоти.

Він привітав Ровену, знявши перед нею свій оксамитовий берет, прикрашений золотим аграфом із зображенням архангела Михаїла, який разить диявола. Воднораз він граційним порухом руки запросив її сісти. Оскільки леді Ровена й далі стояла, лицар зняв рукавичку з правої руки, маючи намір підвести її до крісла. Проте леді Ровена жестом відхилила цю люб'язність і сказала:

— Якщо я перебуваю у присутності мого тюремника, сер лицар, — а обставини такі, що я не можу вважати інакше, — то в'язневі пристойніше стоячи вислухати свій вирок.

— О ні, чарівна Ровено, — відповів де Брасі, — ти перебуваєш у присутності свого бранця, а не тюремника. Це твої чарівні очі мають винести де Брасі свій вирок.

— Я не знаю вас, сер, — заявила вона, випростуючись із гордим виглядом ображеної знатної красуні, — я не знаю вас, а зухвала фамільярність, з якою ви звертаєтеся до мене на жаргоні трубадура, не виправдовує розбійницького насильства.

— Твоя врода, — вів далі де Брасі тим самим тоном, — спонукала до вчинку, недостатньо поштивого стосовно тієї, яку я обрав царицею мого серця і провідною зіркою моїх очей.

— Повторю вам, сер лицар, що я не знаю вас, і нагадую вам, що жоден чоловік, який носить лицарський ланцюг і остроги, не може дозволити собі нав'язувати своє товариство беззахисній панні.

— На моє нещастя, я справді тобі не знайомий, — сказав де Брасі, — проте дозволь сподіватися, що ім'я де Брасі відоме, воно звучить іноді в піснях та промовах менестрелів і герольдів, які вихваляють лицарські звитяги на турнірах або на полях битв.

— Тож і надайте менестрелям і герольдам можливість восхваляти вас, сер лицар. — сказала Ровена. — Для них це пристойніше, ніж для вас. Скажіть мені, хто з них увічнить в пісні або в записах турнірів сумнозвісний подвиг нинішньої ночі — перемогу, отриману над старим і дрібною боязких слуг, — а також розповість про здобич, що дісталася переможцеві, — нещасну дівчину, проти волі доправлену в розбійницький замок?

— Ви несправедливі, леді Ровено, — зникнув лицар і повернувся до звичної мови, — ви самі вільні від пристрасті і тому не знаходите виправдання палкій пристрасті іншої людини, хоч би вона була спричинена вашою красою.

— Прошу вас, сер, — сказала Ровена, — припинити цю розмову! Вона гідна мандрівних менестрелів, проте зовсім не пасує лицарям і шляхтичам. Я справді змушена буду сісти, тому що ви, либонь, ніколи не скінчите виголошувати такі вульгарності, яких у будь-якого вуличного співака вистачить до самого Різдва.

— Горда дівчино, — з досадою мовив де Брасі, роздратований тим, що на всі його вишукані люб'язності вона відповідає зневагою, — горда дівчино, я тобі доведу, що й моя гордість не поступається перед твоєю. Знай же, що я заявив претензії на твою руку тим способом, який найбільш відповідає твоїй вдачі. Тебе легше підкорити зі зброєю в руках, аніж світськими звичаями та чемними промовами.

— Коли чемні слова прикривають нікчемні вчинки, — відповіла Ровена, — вони схожі на лицарський пояс на підлому рабові. Я не дивуюся, що стриманість є такою нестерпною для вас. Вам було би краще зберегти одяг і мову розбійника, ніж приховувати злодійські вчинки під запиналом делікатних манер і люб'язних фраз.

— Твоя порада слухна, — сказав норман, — і сміливою мовою, що виправдовує сміливу справу, я скажу тобі: або ти зовсім не вийдеш з цього замку, або вийдеш дружиною Моріса де Брасі. Я не звик до поразок, а для норманського шляхтича немає потреби виправдовуватися перед саксонською дівчиною, якій він робить честь, пропонуючи свою руку. Ти горда, Ровено, але тим більше я хочу взяти тебе за дружину. І як інакше ти можеш досягти вищих почестей, як через не союз зі мною? Як зможеш полишити життя в жалюгідному сільському хліві, де сакси сплять покотом зі своїми свинями, які є найбільшим їхнім багатством? Як інакше ти посядеш почесне місце, як і належить тобі, у тому товаристві, в якому зібране все наймогутніше і найпрекрасніше в Англії?

— Сер лицар, — відповіла Ровена, — той хлів, про який ви сказали з таким презирством, з дитинства слугував мені надійним притулком. Повірте, що якщо я коли-небудь його залишу, то не інакше, як із такою людиною, яка не згадуватиме презирливо про житло, де я виросла й виховувалася.

— Я можу вгадати вашу думку, леді, — сказав де Брасі, — хоча ви, можливо, вважаєте, що висловилися достатньо невиразно, аби я зрозумів її. Не очікуйте, що Ричард Левине Серце коли-небудь посяде свій трон. Ще менш імовірно, щоб його пестунчик Вілфред Айвенго підвів вас до його трону і відрекомендував як свою дружину. Інший претендент на вашу руку, можливо, переймався б ревностями, але на мое рішення не може вплинути думка про цю дитячу і безнадійну пристрасть. Знайте, леді, що зараз мій суперник — у моїй владі. І від мене залежить, видати таємницю його перебування в цьому замку Реджинальду Фрон де Бефу чи ні, а якщо барон дізнається про це, його ревності матимуть гірші наслідки, ніж мої.

— Вілфред тут? — мовила Ровена зневажливо. — Це така ж правда, як те, що Фрон де Беф йому суперник.

Де Брасі з хвилину пильно дивився на неї.

— Ти справді не знала про це? — запитав він. — Хіба ти не знала, що в ношах Ісака везли Вілфреда Айвенго? Що казати, пристойний спосіб пересування для хрестоносця, який узявся звоювати своєю звитяжною рукою Святий Гріб! — і він презирливо зареготав.

— Та якби він і був тут, — сказала Ровена, примушуючи себе говорити байдуже, хоча вся тремтіла від тих болю і страху, що охопили її, — в чому ж він може бути

суперником баронові Фрон де Бефу? Чим йому перейматися, крім короткочасного ув'язнення в цьому замку, а потім пристойного викупу, як годиться між лицарями?

— Невже ж і ти, Ровено, — сказав де Брасі, — як усі жінки, вважаєш, що у світі не буває іншого суперництва, окрім як через вашу красу? Невже ти не знаєш, що честолюбство і жадібність породжують не менші ревності, ніж кохання? Наш господар Фрон де Беф відстоюватиме своє право на багатий баронський маєток Айвенго з таким завзяттям, як відстоював би кохання якої-небудь блакитноокої панни. Але постався прихильно до мого сватання — і пораненому лицареві не буде чого побоюватися Реджинальда Фрон де Бефа; в іншому разі тобі доведеться його оплакувати, тому що він в руках людини, яка ніколи не знала жалю.

— Врятуй його, заради Бога! — мовила Ровена, втрачаючи всю свою твердість і холонучи від жаху на саму думку про небезпеку, що загрожує її коханому.

— Це я можу зробити і зроблю, — сказав де Брасі. — Коли Ровена погодиться стати дружиною де Брасі, хто ж наважиться вчинити насильство над її родичем, сином її опікуна, товаришем її дитинства? Але тільки твоє кохання може купити йому моє заступництво. Я не такий дурень, щоб рятувати життя або перейматися долею людини, яка може стати моїм щасливим суперником. Використай свій вплив на мене на його користь, і він буде порятований. Якщо ж ти відхилиш мою пропозицію, Вілфред помре, а ти від цього не станеш вільнішою.

— У твоїй мові, — зауважила Ровена, — такий відвертій і холодній, все ж є щось, що суперечить її жахливому змісту. Я не вірю, щоб твої наміри були такими жорстокими або твоя могутність такою великою.

— Тоді тішся цією надією, поки не переконаєшся у зворотному, — сказав де Брасі. — Твій коханий лежить поранений в стінах цього замку. Він може стати перешкодою для Фрон де Бефа в домаганні того, що для Фрон де Бефа дорожче за честь і красу. Йому нічого не варто одним ударом кинджала або дротика змусити суперника замовкнути назавжди. І навіть якби Фрон де Беф не зважився на такий учинок, варто лікареві помилитися ліками або служителеві висмикнути подушку з-під голови хворого — і справа здійсниться без кровопролиття. Вілфред тепер у такому стані, що й від цього може померти. Седрик теж.

— І Седрик теж, — повторила Ровена. — Мій шляхетний, мій великодушний опікун! Я заслужила на лихо, яке спіткало мене, якщо могла забути про долю Седрика, думаючи про його сина!

— Доля Седрика також залежить від твого рішення, — сказав де Брасі, — раджу тобі гарненько подумати про це.

Досі Ровена витримувала свою роль із непохитною стійкістю, тому що не вважала небезпеку ані серйозною, ані неминучою. Від природи вона була лагідною і сором'язливою, що фізіюномісти вважають невід'ємним при білій шкірі та світло-русявому волоссі. Проте через умови виховання характер її змінився. Вона звикла до того, що всі, навіть Седрик (який поводився досить деспотично з іншими), схилялися перед її волею, і набула мужності й самовпевненості того ґатунку, що розвивається

через постійну пошану й увагу з боку оточуючих. Вона не уявляла собі, як можна опиратися її волі або не виконувати її прохань і бажань.

Але під її величавою самовпевненістю приховувалася м'яка й ніжна душа. Тому, коли леді Ровену спіткала біда, що загрожувала їй самій, її коханому та її опікунові, коли її воля зіштовхнулася з волею сильної, рішучої і безсоромної людини, яка мала владу над нею і зважилася скористатися своєю могутністю, вона занепала духом і розгубилася.

Вона ковзнула очима навкруги, ніби шукаючи допомоги, зітхнула, потім здійняла стиснені руки до неба і вибухнула гірким плачем. Не можна було дивитися на горе цього чарівного створіння без зворушення. Де Брасі теж був зворушений, хоча відчував значно більше збентеження, ніж співчуття. Він зайшов так далеко, що відступати було вже запізно; проте Ровена була в такому стані, що ані домовленостями, ані погрозами не можна було на неї вплинути. Він ходив туди й назад кімнатою, марно намагаючись заспокоїти перелякану дівчину і міркуючи, що ж йому тепер робити.

"Якщо, — думав він, — я дозволю сльозам цієї дівчини зворушити себе, як я відшкодую собі втрату всіх блискучих сподівань, заради яких я наразився на такий ризик? А наостанок сміятимуться принц Джон та його веселі прибічники. Але я відчуваю, що не здатен на цю роль. Не можу байдуже дивитися на це чарівне обличчя, змучене стражданнями, на прекрасні очі, залиті сльозами. Вже краще б вона й далі трималася так само зарозуміло, або я мав більше тієї витримки й жорстокості, що є у барона Фрон де Бефа".

Переймаючись цими думками, він лише намагався втішити Ровену, запевняючи, що поки що немає жодних підстав для такого відчаю. Але ця промова раптово була перервана гучними звуками мисливського рога, що в ту хвилину стривожили інших мешканців замку, завадивши їм виконати різні їхні корисливі або розпусні плани. Де Брасі довелося залишити красуню й поспішити до загальної зали. Втім, він навряд чи жалкував про це, оскільки його бесіда з леді Ровеною повернула в таке річище, коли йому було однаково важко як продовжувати наполягати на своєму, так і відмовитися від власних намірів.

Розділ XXIV

Її візьму, як лев бере левицю.

Дж. Гоум, "Дуглас"

Поки описані нами сцени відбувалися в різних куточках замку, єврейка Ребекка чекала на вирішення своєї долі, зачинена у віддаленій відокремленій башті. Сюди її привели двоє замаскованих слуг і заштовхнули до маленької кімнати, де вона опинилася віч-на-віч зі старою чаклункою, яка, сидючи за пряжею, мурмотіла собі під ніс саксонську пісню в такт своєму веретену, що танцювало по підлозі. Коли увійшла Ребекка, стара підвела голову і вирячилася на гарну єврейку з тією злостивою заздрістю, з якою старість і потворність, посилені хворобливим станом, поглядають на юність і красу.

— Забирайся геть, старий цвіркуне! — сказав один із супутників Ребекки. — Так

наказав наш шляхетний господар. Звільни цю кімнату для красуні.

— Отак, — буркнула стара, — отак нині вшановують за службу. Був час, коли одного мого слова було достатньо, щоб кращого з воїнів зсадити з сідла і вигнати зі служби. А зараз мені доводиться забиратися за наказом першого-ліпшого слуги!

— Досить розмов, Урфридо, — урвав її інший, — іди, і все. Накази пана слід виконувати швидко. Були і в тебе ясні дні, а зараз твоє сонце закотилося. Ти тепер все одно що старий бойовий кінь, якого пустили пастися на голий верес. Добре скакала ти колись, а нині хоч підтюпцем потрусися, і то добре. Ану, ворущися!

— Бодай вас завжди переслідували погані провісники! Обидва ви нечестиві пси, — сказала стара, — і поховають вас на псарні. Нехай демон Зернебок[52] розірве мене на шматки, якщо я піду з власної кімнати, перш ніж допряду цю вовну!

— Сама скажи про це господареві, стара відьмо, — відповів служник і пішов геть разом зі своїм товаришем, залишивши Ребекку наодинці зі старою, якій мимоволі нав'язали це товариство.

— Які ще бісівські справи вони задумали? — запитала стара, бурмочучи собі під ніс і хижими очима поглядаючи скоса на Ребекку. — Здогадатися неважко: красиві очка, чорні кучері, шкіра — як білий папір, поки чернець не наслідив по ній своїм чорним зіллям. Так, легко вгадати, навіщо її привели в цю віддалену башту: звідси не почувеш жодного крику, все одно що з-під землі. Тут по сусідству з тобою мешкають лише сови, моя красуне. На твої крики звернуть уваги не більше, ніж на їхні. Чужоземка, здається, — вела далі вона, поглянувши на костюм Ребекки. — З якої країни? Сарацинка чи єгиптянка? Чому не відповідаєш? Коли вмієш плакати, мабуть, вмієш і говорити.

— Не сердься, матінко, — сказала Ребекка.

— Е, далі й питати нічого, — мовила Урфрида. — Лисицю впізнають з хвоста, а юдейку — з говірки.

— Зроби велику милість, скажи, — запитала Ребекка, — чого мені ще чекати? Мене притягнули сюди силоміць — можливо, вони збираються убити мене за те, що я сповідаю юдейську віру? Коли так, я з радістю віддам за неї своє життя.

— Ет, твоє життя, красунько! — відповіла стара. — Навіщо ж їм твоє життя? Ні, повір моему слову, твоєму життю не загрожує небезпека. А вчинять із тобою так, як колись учинили з родовитою саксонською дівчиною. Невже ж для єврейки буде негоже те, що вважалося гожим для саксонки? Поглянь на мене: і я була молодою і ще вдвічі вродливішою за тебе, коли Фрон де Беф, батько нинішнього, Реджинальда, зі своїми норманами узяв приступом цей замок. Мій батько та сім його синів затято билися, крок за кроком захищаючи своє житло. Не було жодної кімнати, жодної сходинки, де б не стало слизько від пролитої ними крові. Вони полягли, загинули всі до одного, і не встигли тіла їхні захопнути, не встигла висохнути їхня кров, як я стала зганьбленою жертвою їхнього переможця.

— Чи не можна якось врятуватися? Хіба немає можливості втекти звідси? — запитала Ребекка. — Я б щедро — о, як щедро! — заплатила тобі за допомогу!

— І не думай, — сказала стара. — Є лише один спосіб піти звідси — через ворота

смерті; а смерть довго-довго не відчиняє їх, — додала вона, похитуючи сивою головою. — Але хоч те втішає, що по нашій смерті інші будуть так само нещасні, як і ми. Ну, прощай, юдейко! Що юдейка, що язичник — все одно! Тебе спіткає така сама доля, тому що ти потрапила до рук людей, які не мають ані жалю, ані сумління. Прощай! Моя вовна спрядена, а твоя лише починається.

— Стривай, зачекай, заради Бога! — молила Ребекка. — Зостанься тут! Лай мене, лай, лише не йди! Твоя присутність все-таки буде мені якимось захистом!

— Присутність самої Матері Божої не захистить тебе, — відповіла стара, вказуючи на зображення Діви Марії, що стояло в кутку. — Он вона стоїть, поглянь; дізнаєшся, чи врятує вона тебе від твоєї долі.

З цими словами вона пішла, зловтішаючись, що робило її ще потворнішою, ніж у хвилини звичної для неї похмурості. Вона замкнула за собою двері, і Ребекка ще довго чула, як вона сварилася, насилу спускаючись по крутих сходах і проклинаючи кожную сходинку.

Ребецці загрожувала набагато жахливіша доля, аніж леді Ровені. Якщо саксонська спадкоємиця могла розраховувати на певну ввічливість щодо неї, то єврейці ні на що було сподіватися, окрім грубощів. Зате на її боці були природжена сила волі, гострий розум і, крім того, їй уже доводилося боротися з небезпекою. З раннього дитинства вона вирізнялася твердою волею, спостережливістю і кмітливістю. Розкіш, якою оточував її батько і яку вона бачила в будинках інших багатих євреїв, не заважала їй ясно усвідомлювати, якими ненадійними були умови, в яких вони жили. Як і Дамокл[53] на сумнозвісному бенкеті, Ребекка невпинно бачила серед усієї цієї пишноти меч, що висів на волосині над головами її одноплемінників. Такі роздуми поступово привели її до тверезого погляду на життя і пом'якшили її характер, який за інших умов міг би стати гордовитим і впертим.

Приклад і повчання батька привчили Ребекку до рівного і чемного поводження з усіма. Щоправда, Ребекка не могла успадкувати його догідливість і підлабузництво, тому що боязкість була чужою для її душі. Вона трималася з гордовитою скромністю, ніби підкоряючись несприятливим обставинам, в які була поставлена через належність до зневаженого племені, але водночас вона усвідомлювала себе гідною вищого становища, ніж те, на яке їй дозволяв сподіватися деспотичний гніт релігійних забобонів.

Підготовлена таким чином до всіляких несподіванок, вона не розгубилася і цього разу. Її становище вимагало великої присутності духу, і вона взяла себе в руки.

Перш за все вона ретельно оглянула кімнату і збагнула, що сподіватися на порятунок втечею було марно. Кімната не мала жодних потаємних дверей і, розташована у відокремленій башті з товстими зовнішніми стінами, вочевидь, не сполучалася з іншими приміщеннями замку. Зсередини двері не замикалися ні на ключ, ні на засув. Єдине вікно виходило на обрамлений зубцями горішній майданчик, що першої миті дало Ребецці надію на можливість утекти звідси; але вона негайно переконалася, що звідти не було ходу в жодні інші будівлі. Цей майданчик був

збудований на кшталт балкона, захищеного парапетом з амбразурами, де можна було поставити декілька стрільців для захисту башти і бічної оборони.

Таким чином Ребецці залишилося тільки заpastися терпінням і всю надію покладати на Бога, до чого зазвичай вдаються видатні та благородні душі. Ребекка, хоч і була навчена помилково тлумачити Священне Писання і перекручено розуміла обіцянки, дані Богом обраному народові ізраїльському, але не помилялася, вважаючи тодішній період часом випробування для євреїв і твердо вірячи в те, що прийде день, коли дітей Сіону покличуть розділити блага, даровані іншим народам. Все, що відбувалося довкола неї, показувало, що їхнє справжнє становище було часом кари і всіляких гонінь, і найголовнішим їхнім обов'язком вона вважала безмежне терпіння і покірливе знесення всіляких бід. І на себе вона дивилася як на жертву, заздалегідь приречену на лихо, і з ранніх літ привчала свій розум до думки про безпеки, з якими, ймовірно, їй судилося зіткнутися.

Полонянка здригнулася та зблідла, коли на сходах почулися кроки. Двері тихо відчинилися, і високий на зріст чоловік, одягнений так само, як і всі розбійники, які були причиною її біди, повільно увійшов до кімнати і зачинив за собою двері. Насунений на чоло капелюх приховував горішню частину його обличчя. Закутавшись у плащ так, що він затуляв нижню частину обличчя, він мовчки стояв перед переляканою Ребеккою. Здавалося, він сам соромився того, що мав намір учинити, і не знаходив слів, щоб пояснити мету свого приходу. Нарешті Ребекка, зробивши над собою зусилля, сама зважилася розпочати розмову. Вона простягнула розбійникові два дорогоцінні браслети й намисто, які зняла з себе ще раніше, припускаючи, що, задовольнившись його користолюбством, вона може задобрити його.

— Ось візьми, друже мій, — сказала вона, — і, заради Бога, змилуйся наді мною і моїм старим батьком! Це коштовні речі, але вони ніщо у порівнянні з тим, що батько дасть тобі, якщо ти відпустиш нас із цього замку, не завдавши образи.

— Чарівна квітко Палестини, — відповів розбійник, — ці східні перли поступаються білині твоїх зубів. Ці діаманти виблискують, але їм не зрівнятися з твоїми очима, а відтоді як я взявся до свого вільного ремесла, я дав обітницю завжди цінувати красу вище за багатство.

— Не бери на душу такого гріха, — сказала Ребекка, — візьми викуп і будь милосердним! Із золотом ти матимеш усілякі радощі, а скривдивши нас, зазнаєш мук сумління. Мій батько охоче дасть тобі все, що ти попросиш. І якщо ти зумієш правильно скористатися своїм багатством, із грошима ти знову посядеш місце серед чесних людей, зможеш домогтися прощення за всі колишні провини і не матимеш необхідності грішити знову.

— Гарно сказано! — мовив розбійник французькою, бо йому, мабуть, важко було підтримувати розмову, розпочату Ребеккою по-саксонському. — Але знай, біла ліліє, що твій батько наразі в руках майстерного алхіміка. Цей алхімік зуміє обернути на срібло і золото навіть іржаві ґрати тюремної печі. Поважного Ісака випарюють у такому перегінному кубі, який витягне всі його коштовності й без моїх прохань та твоїх

молитов. Твій же викуп має бути сплачений красою і коханням. Іншої плати я не визнаю.

— Ти не розбійник, — сказала Ребекка також французькою, — жоден розбійник не відмовився б від такої пропозиції. Жоден розбійник у цій країні не володіє твоєю мовою. Ти не розбійник, а просто норман, мабуть, шляхетного походження. О, будь же шляхетним на ділі та скинь цю страшну машкару жорстокості й насильства!

— Ти так добре умієш вгадувати, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, відгортаючи плащ з обличчя, — ти не проста дочка Ізраїлю. Я назвав би тебе Ендорською чаклункою[54], якби ти не була такою молодою та вродливою. Так, я не розбійник, чарівна Трояндо Сарону. Я чоловік, який радше здатен обвішати твої руки й шию перлами і діамантами, ніж позбавити тебе цих прикрас.

— То чого ж тобі треба від мене, — запитала Ребекка, — якщо не багатства? Між нами не може бути нічого спільного: ти християнин, я юдейка. Наш союз був би однаково беззаконним в очах і вашої церкви, і нашої синагоги.

— Це справді так, — відповів тамплієр, розсміявшись. — Одружуватися з юдейкою! О ні, хоч би вона була царицею Савською! До того ж нехай буде тобі відомо, прекрасна дочко Сіону, що якби найхристиянніший із королів запропонував мені руку своєї найхристияннішої дочки і віддав би Лангедок у посаг, я й тоді не зміг би з нею одружитися. Мої обітниці не дозволяють мені кохати жодної дівчини інакше, як *par amours*[55], — так я хочу кохати й тебе. Я лицар Храму. Поглянь, ось і хрест мого священного ордену.

— І ти насмілюєшся посилатися на хрест в таку хвилину! — вигукнула Ребекка.

— Якщо й так, — сказав тамплієр, — то чого тобі цим перейматися? Адже ти не віриш у цей благословенний символ нашого порятунку.

— Я вірю в те, чого мене навчили, — заперечила Ребекка, — і нехай пробачить мені Бог, якщо моя віра помилкова. Але яка ж твоя віра, сер лицар, якщо ти посилаєшся на свою найбільшу святиню тоді, коли збираєшся порушити найурочистішу з ваших обітниць — і лицарських, і релігійних?

— Ти проповідуєш дуже красномовно, о дочко Сираха! — сказав тамплієр. — Але, мій чудовий богослове, твої юдейські забобони роблять тебе сліпою до наших високих привілеїв. Шлюб був би серйозним злочином для лицаря Храму, але за дрібні грішки я миттю можу отримати відпущення в найближчій сповідальні нашого ордену. Наймудріший із ваших царів і навіть його батько, чий приклад повинен мати в твоїх очах певну силу, мали щодо цього ширші привілеї, ніж ми, бідні воїни Храму Сіонського, які здобули собі такі права тим, що так старанно його захищаємо. Захисники храму Соломона можуть дозволити собі втіхи, оспівані вашим мудрим царем Соломоном.

— Якщо ти лише для того читаєш Біблію і життєписи праведників, — сказала єврейка, — щоб знаходити в них виправдання своїй розпусті і беззаконню, то чиниш такий точно злочин, як і той, хто здобуває отруту з найздоровіших і найкорисніших трав.

Очі тамплієра виблискували гнівом, коли він слухав цей докір.

— Послухай, Ребекко, — сказав він, — досі я з тобою поводився м'яко. Тепер я говоритиму як переможець. Я завоював тебе моїм луком і списом, і за законами всіх країн і народів зобов'язана мені коритися.

— Відійди, — сказала Ребекка, — відійди і вислухай мене, перш ніж зважишся на такий смертний гріх. Звісно, ти можеш мене здолати, тому що Бог створив жінку слабкою, доручивши їй заступництво чоловіка. Але через мене твоя нищість, тамплієре, стане відомою всій Європі. Марновірство твоїх побратимів зробить для мене те, чого я не домоглася б від їхнього співчуття. Кожній пресепторії, кожному капітулу твого ордену буде відомо, що ти, мов еретик, грішив з юдейкою. І ті, які не здригнуться від твого злочину, все-таки звинуватять тебе за те, що ти збезчестив свій хрест, зв'язавшись із дочкою мого племені.

— Яка ти мудра, Ребекко! — вигукнув тамплієр, чудово усвідомлюючи, що вона каже правду у статуті його ордену справді існували правила, що забороняли під загрозою суворих покарань інтриги на зразок тієї, яку він розпочав. І бували навіть випадки, коли за це виганяли лицарів з ордену, назавжди вкриваючи їх ганьбою. — Ти дуже розумна, але гучно ж доведеться тобі кричати, якщо хочеш, щоб твій голос почули за межами цього замку. А в його стінах ти можеш плакати, стогнати, кликати на допомогу скільки хочеш — і все одно ніхто не почує. Лише одне може врятувати тебе, Ребекко: скорися своїй долі і прийми нашу віру. Тоді ти посядеш таке місце, що безліч норманських леді позаздрять блиску й красі коханої найкращого з хоробрих захисників святого Храму.

— Скоритися моїй долі! — мовила Ребекка. — Прийняти твою віру! Та що ж то за віра, якщо вона виправдовує такого негідника? Як! Ти — найкращий воїн серед тамплієрів? Підлий лицар! Чернець-клятвoporушник! Зневажаю тебе, плюю на тебе! Бог Авраама відкрив засіб до порятунку своєї дочки навіть з цієї безодні ганьби!

З цими словами вона відчинила ґратчасте вікно, що виходило на горішній майданчик башти, стрибнула на парапет і зупинилася на самому краю, над безоднею. Не чекаючи такого відчайдушного вчинку, бо до цієї хвилини Ребекка стояла нерухомо, Буа-Гільбер не встиг ані затримати, ані зупинити її. Він спробував кинутися до неї, але вона вигукнула:

— Стій, де стоїш, зарозумілий лицарю, або підійди, якщо хочеш! Але один крок вперед — і я кинуся вниз. Моє тіло розіб'ється об камені цього двору, та я не стану жертвою твоїх трубих пристрастей.

Промовляючи це, вона піднесла до неба стиснені долоні, ніби молилася про помилування душі своєї перед фатальним стрибком. Тамплієр завагався. Його рішучість, що ніколи не поступалася ні перед чиєю скорботою і не знала жалю, змінилася захопленням її твердістю.

— Зійди, — сказав він, — зійди донизу, навіжена дівчино. Присягаюся землею, морем і небесами, я не завдам тобі образи!

— Я тобі не вірю, тамплієре, — кинула Ребекка, — ти навчив мене належно

цінувати чесноти твого ордену. У найближчій сповідальні тобі можуть відпустити і це клятвoporушення — адже воно стосується лише честі зганьбленої юдейської дівчини.

— Ти несправедлива до мене! — палко вигукнув тамплієр. — Присягаюся тобі ім'ям, яке ношу, хрестом на грудях, мечем, дворянським гербом моїх пращурів! Присягаюся, що я не ображатиму тебе! Якщо не задля себе, то хоч заради батька свого зійди донизу. Я стану йому товаришем, а тут, у цьому замку, йому потрібен могутній захисник.

— На жаль, — сказала Ребекка, — це я знаю. Але як можна на тебе покладатися?

— Нехай мій щит перевернеться догори дригом, нехай привселюдно зганьблять моє ім'я, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, — якщо я дам тобі привід на мене скаржитися. Я порушував багато законів, заповідей, але свого слова не ламав ніколи.

— Ну годі, я тобі вірю, — сказала Ребекка, сплигнувши з парапету і зупинившись біля однієї з амбразур, або *machicolles*, як вони називалися в ті часи. — Тут я й стоятиму, — вела далі вона, — а ти залишайся там, де стоїш. Але якщо ти зробиш хоч один крок до мене, ти побачиш, що юдейка швидше довірить свою душу Богові, ніж свою честь — тамплієрові.

Мужність і горда рішучість Ребекки, у поєднанні з виразними рисами вродливого обличчя, додали їй поставі, голосу і погляду стільки гідності, що вона здавалася майже неземною істотою. У погляді їй не було розгубленості, і щоки не зблідли від страху перед такою жахливою і близькою смертю, навпаки — усвідомлення того, що тепер вона сама господиня своєї долі, яскраво зарум'янило її смагляве обличчя і додало блиску її очам. Буа-Гільбер, чоловік гордий і мужній, подумав, що ніколи ще не бачив такої натхненної і величавої краси.

— Помирімося, Ребекко, — сказав він.

— Помирімося, коли хочеш, — відповіла вона, — помирімося, але тільки на такій відстані.

— Тобі нічого більше боятися мене, — мовив Буа-Гільбер.

— Я й не боюся тебе, — сказала вона. — Через милість того, хто побудував цю башту так високо, через милість його і Бога Ізраїлевого я тебе не боюся.

— Ти несправедлива до мене, — вигукнув тамплієр. — Присягаюся землею, морем і небесами, ти до мене несправедлива! Я від природи зовсім не такий, яким ти мене бачиш — жорстоким, себелюбним, нещадним. Жінка навчила мене жорстокосердості, а тому я й мстився завжди жінкам, але не таким, як ти. Вислухай мене, Ребекко. Жоден лицар не брався за бойовий спис із серцем, відданим своїй панні більше, ніж моє. Вона була дочкою дрібномаєтного барона. Все родинне надбання складалося з напівзруйнованої башти, безплідного винограднику та кількох акрів виснаженої землі в околицях Бордо. Проте ім'я її було відоме повсюди, де зі зброєю здійснювалися звитяги, воно стало відоміше за імена багатьох дівчат, за якими обіцяли у посаг цілі графства. Так, — вів далі він, у хвилюванні крокуючи туди й назад вузьким майданчиком і ніби забувши про присутність Ребекки, — так, мої подвиги, небезпека, з якою я ставав вічна-віч, пролита кров прославили ім'я Аделаїди де Монтемар від королівських дворів Кастилії і до Візантії. А як вона мені відплатила за це? Коли я повернувся до неї з

почестями, купленими ціною власної крові та праці, виявилось, що вона одружена з дрібним гасконським шляхтичем, не відомим за межами його жалюгідного маєтку. А я щиро кохав її й жорстоко помстився за свою зганьблену вірність. Але моя помста обернулася проти мене самого. З того дня я відмовився від життя та всіх його принад. Ніколи я не матиму родинного вогнища. На старість у мене не буде свого теплового кутка. Моя могила залишиться самотньою, я не матиму спадкоємця, який би продовжив старовинний рід Буа-Гільберів. Біля ніг мого настоятеля я склав усі права на самостійність і відмовився від своєї незалежності. Тамплієр лише на ім'я не раб, а насправді він живе, діє й дихає за волею і наказом іншої особи.

— Хіба, — запитала Ребекка, — є такі переваги, які можуть відшкодувати таке повне зречення?

— А можливість помсти, Ребекко, — відповів тамплієр, — а величезний простір для честолюбних задумів?

— Кепська винагорода, — сказала Ребекка, — за зречення від благ, найцінніших для людини.

— Не кажи цього! — вигукнув тамплієр. — Бо помста — це бенкет богів. І якщо правда, як запевняють нас священники, що боги зберігають це право лише для себе, то це означає, що вони вважають цю насолоду дуже цінною, щоб віддавати її простим смертним. А честолюбство! Це така спокуса, яка здатна стривожити людську душу навіть серед небесного блаженства... — Буа-Гільбер помовчав з хвилину, потім продовжив: — На Бога, Ребекко, та, яка віддала перевагу смерті над безчестям, повинна мати горду і сильну душу. Ти повинна стати моєю. Ні, не лякайся, — додав він, — моєю ти мушиш стати добровільно, за власним бажанням. Ти повинна погодитися розділити зі мною надії ширші, ніж ті, що відкриваються з висоти царського престолу. Вислухай мене, перш ніж відповіси, і подумай, перш ніж відмовишся. Лицар Храму втрачає, як ти справедливо сказала, свої суспільні права і можливість самостійної діяльності, проте він стає членом такої могутньої корпорації, перед якою навіть трони починають здригатися. Так одна краплина дощу, що впала в море, стає складовою того непереборного океану, який підточує скелі й поглинає королівські флотилії. Така ж усеосяжна сила нашої грізної ліги, і я далеко не останній із членів цього могутнього ордену. Я один із головних очільників у ньому і можу сподіватися з часом отримати жезл Великого Магістра. Лицарі Храму не задовольняються тим, що можуть наступити п'ятою на шию розпростертого монарха. Це може зробити і всякий ченець, який взуває мотузяні туфлі. Ні, наші важкі стопи піднімуться східцями тронів, і наші залізні рукавички видиратимуть скіпетри із рук вінценосців. Навіть за царювання вашого марно очікуваного месії розгубленим колінам вашого племені не бачити такої могутності, до якої прагне моє честолюбство. Я шукав лише споріднену душу, з якою би міг розділити свої мрії, і в тобі я знайшов її.

— І це ти кажеш жінці мого племені! — вигукнула Ребекка. — Схаменися!

— Не посилайся, — перервав її тамплієр, — на розбіжність наших вірувань. На таємних нарадах нашого ордену ми сміємося з цих дитячих казок. Не думай, що ми

довго залишалися сліпими до дурниць наших засновників, які наказали нам відмовитися від будь-якої насолоди життя в ім'я радості прийняти мучеництво, помираючи з голоду, від спраги, чуми або від дротиків дикунів, даремно захищаючи своїми тілами голу пустелю, яка має цінність лише в очах марновірних людей. Наш орден швидко засвоїв сміливіші й ширші погляди і знайшов іншу винагороду за всі наші жертви. Наші величезні маєтки у всіх королівствах Європи, військова слава, що гримить по всіх країнах і привертає в наше середовище цвіт лицарства всього християнського світу, — все це слугує меті, яка й не снилися нашим благочестивим засновникам, але ми зберігаємо це в таємниці від тих слабкодушних і забобонних, які вступають до нашого ордену на підставі старовинного статуту, ми використовуємо їх як сліпе знаряддя нашої волі. Але я більше не викриватиму перед тобою наших таємниць. Я чую звуки сурми. Мабуть, моя присутність необхідна. Подумай про те, що я сказав тобі. Прощай! Не прошу вибачення за те, що погрожував тобі насильством. Завдяки цьому я зрозумів твою душу. Лише на пробному камені розпізнається щире золото. Я швидко повернуся, і ми ще поговоримо.

Він перетнув кімнату і почав спускатися сходами, залишивши Ребекку на самоті. Навіть перед обличчям страшної смерті, на яку вона збиралася себе наразити, не зазнала вона такого жаху який відчула, побачивши люте честолюбство відважного лиходія, до рук якого потрапила. Коли вона повернулася в баштову кімнату, першим її поривом було подякувати Богові за надане їй заступництво, благаючи Його й надалі захищати своїм покровом її та її батька. Ще одне ім'я прослизнуло в її молитві: то було ім'я пораненого християнина, якого доля передала в руки кровожерних людей, особистих ворогів його. Щоправда, сумління дорікало їй за те, що, навіть звертаючись до Бога, вона в побожній молитві згадувала про людину, з якою їй ніколи не судилося бути разом, про назарянина і ворога її віри. Але молитва була вже вимовлена, і, які б не були забобони її одновірців, Ребекка не хотіла від неї відмовитися.

Розділ XXV

Не бачив я кривуль таких

В житті — і як читати їх?

О. Голдсміт, "Скоряється вона, щоб звоювать"

Увійшовши до великої зали замку, тамплієр застав там де Брасі.

— Ваші амурні пригоди, — сказав де Брасі, — ймовірно, були перервані, як і мої, цими гучними звуками. Проте ви прийшли пізніше за мене і з великою неохотою, з чого я роблю висновок, що ваше побачення було набагато приємнішим, ніж моє.

— Тож ви успішно сваталися до саксонської спадкоємиці? — запитав тамплієр.

— Присягаюся кістками Томи Беккета[56], — відповів де Брасі, — ця леді Ровена, напевно, чула, що я не можу встояти перед жіночими сльозами.

— От тобі маєш! — мовив тамплієр. — Ватажок вільної дружини переймається жіночими сльозами? Дивина! Якщо декілька крапель і впаде на факел кохання, полум'я спалахне ще яскравіше.

— Дякую за декілька крапель! — заперечив де Брасі. — Ця дівчина зронила стільки

сліз, що загасила б ціле багаття. Такої скорботи, таких потоків сліз не бачили від часів святої Ніоби[57], про яку нам розповідав пріор Еймер. Ніби сам водяний біс вселився в прекрасну саксонку.

— А в мою єврейку вселився, мабуть, цілий легіон бісів, — сказав тамплієр, — тому що навряд чи один біс, хай і сам Аполліон[58], міг би вселити їй стільки неприборканої гордості, стільки рішучості. Але де ж Фрон де Беф? Цей ріг сурмить дедалі гучніше.

— Він, певно, займається Ісаком, — холоднокровно сказав де Брасі. — Можливо, волення Ісака заглушили звуки цього рога. Ти, гадаю, знаєш із досвіду, сер Бріан, що коли юдей розлучається зі своїми скарбами на таких умовах, які, ймовірно, висунув йому Фрон де Беф, він так лементує, що через його вереск не почувеш і двадцяти рогів разом із сурмою. Проте час покликати господаря.

Невдовзі до них підоспів і Фрон де Беф, перервавши свої жорстокі заняття. Він трохи забарився дорогою до зали, віддаючи необхідні накази слугам.

— Подивимось, що спричинило такий диявольський шум, — сказав він.

— Ось лист. Якщо не помиляюся, написаний саксонською.

Він дивився на лист, перевертаючи його в руках, ніби сподіваючись таким чином довідатися про його зміст. Нарешті він передав його Морісуде Брасі.

— Не знаю, що це за магічні знаки, — сказав де Брасі. Він був неписьменний, як і більшість лицарів того часу. — Наш капелан намагався навчити мене писати, — від далі він, — але у мене замість літер виходили наконечники списів або леза мечів, тож старий піп махнув на мене рукою.

— Дайте мені листа, — сказав тамплієр, — ми хоч тим схожі на ченців, що трішки вчимося, щоб освітити знаннями нашу доблесть.

— То ми скористаємося вашою поважною обізнаністю, — сказав де Брасі. — То про що ж ідеться у цьому сувої?

— Цей лист — формальний виклик на герць, — відповів тамплієр. — Але, присягаюся віфлеємською Богородицею, це найдивовижніший виклик, який будь-коли надсилався через підйомний міст баронського замку, якщо лише це не безглуздий жарт.

— Жарт! — вигукнув Фрон де Беф. — Волів би я знати, хто наважився пожартувати зі мною таким чином. Читай, сер Бріан.

Тамплієр почав читати вголос:

— "Я, Вамба, син Безмозкого, блазень із будинку благородного і знатного шляхтича Седрика Ротервудського, якого називають Сакс, і я, Гурт, син Беовульфа, свинар..."

— Ти з'їхав із глузду! — перервав його Фрон де Беф.

— Присягаюся святим Лукою, тут так написано, — відповів тамплієр і продовжив читати: — "... я, Гурт, син Беовульфа, свинар із маєтку вищезазначеного Седрика, за сприяння наших союзників і однодумців, які перебувають із нами у спілці в цій справі, а саме: хороброго лицаря, який називається Чорний Ледар, і доброго йомена Роберта Локслі, на прізвисько Влучний Стрілець, оголошуємо вам, Реджинальде Фрон де Беф, і всім, хто є вашими спільниками і союзниками, що ви без усякої причини і без

оголошення ворожнечі, хитрістю і лукавством захопили в полон нашого господаря, вищезгаданого Седрика, а також високородну дівицю леді Ровену з Гарготстандстеда, а також шляхетного дворянина Ательстана Конінгсбурзького, а також і декількох осіб вільнонароджених людей, які перебувають у них на службі, так само як і кількох кріпаків, також єврея Ісака з Йорка з дочкою, а також заволоділи кіньми і мулами; вказані високородні особи зі своїми слугами і рабами, кіньми і мулами, а також і зазначені єврей із єврейкою нічим не завинили його величності, а мирно проїздили королівською дорогою, як годиться вірним підданим короля, а тому ми просимо і вимагаємо, щоб зазначені благородні персони, тобто Седрик Ротервудський, Ровена з Гарготстандстеда і Ательстан Конінгсбурзький, зі своїми слугами, рабами, кіньми, мулами, євреем і єврейкою, а також все їхнє добро і пожитки були не пізніше як за годину після отримання цього листа видані нам або кому ми накажемо прийняти їх у повній цілості, не ушкодженими ані тілесно, ані стосовно їхнього майна. Інакше оголошуємо вам, що вважаємо вас зрадниками і розбійниками, маємо намір битися з вами, доймати облогою, атаками або інакше чинити вам усіяку шкоду й розорення. І через це благаємо Бога помилувати вас. Писано напередодні свята Вітольда, під великим Збірним Дубом на Оленячому Пагорбі; а писав ті слова праведний чоловік, служитель Господа, Богоматері та святого Дунстана, паламар лісової каплиці, що в Копменгерсті".

Внизу документа був надряпаний спочатку грубий малюнок, що зображав голову півня зі стоячим гребінцем і підписом, що це печатка Вамби, сина Безмозкого. Хрест, накреслений нижче за цю почесну емблему, позначав підпис Гурта, сина Беовульфа; потім ішли чітко написані великими літерами слова: "Чорний Ледар"; а ще нижче досить вдале зображення стріли слугувало підписом йомена Локслі.

Лицарі вислухали до кінця цей незвичайний документ і з подивом презирнулися, не розуміючи, що це означає. Де Брасі першим порушив мовчанку вибухом нестримного реготу, тамплієр засміявся теж, щоправда, стриманіше. Але Фрон де Беф, здавалося, був невдоволений їхньою передчасною смішливістю.

— Попереджаю вас, панове, — сказав він, — що за цих обставин нам слід серйозно подумати, що робити, а не вдаватися до легковажних веселощів.

— Фрон де Беф досі не може отямитися відтоді, як його звалили з коня, — сказав де Брасі. — Його пересмикує на саму лише згадку про виклик, хоч би цей виклик був від блазня та свинаря.

— Присягаюся святим Михаїлом, — відповів Фрон де Беф, — було б набагато краще, якби ти сам відповів за цю затію, де Брасі! Ці людиська не наслідилися б звертатися до мене з таким нахабством, якби їм на підмогу не підійшли сильні розбійницькі банди.

У цьому лісі безліч волоцюг. Всі вони на мене люті за те, що я суворо охороняю дичину. Я лише раз захопив на місці злочину одного хлопця — у нього ще й руки були в крові — і велів його прив'язати до рогів дикого оленя. Щоправда, той за п'ять хвилин роздер його на клапті. Так от, скільки відтоді разів стріляли в мене з лука, ніби я та мішень, що стояла днями в Ашбі! Егей, ти! — гукнув він одного з прислуги. — Чи

посилав ти дізнатися, скільки їх там зібралося?

— У лісі принаймні двісті чоловік, — відповів слуга.

— Чудово! — сказав Фрон де Беф. — Ось що означає віддати свій замок людям, які не вмють тихо виконати свою справу, а замість цього розбурхують осиний рій!

— Осиний рій? — сказав де Брасі. — Та то просто трутні, які й жала не мають. Адже всі вони — зледащілі раби, які тікають у ліси і промишляють грабунком, щоб не працювати.

— Жала не мають? — перепитав Фрон де Беф. — Стріла з роздвоєним кінцем у три фути завдовжки, що поціляє дрібну французьку монету, — гарне жало.

— Соромтеся, сер лицар! — вигукнув тамплієр. — Зберемо своїх людей і зробимо проти них вилазку. Один лицар і навіть один озброєний воїн вартують двадцяти таких вояк.

— Ще б пак! — сказав де Брасі. — Мені совісно виїхати проти них зі списом.

— Це було б вірно, — сказав Фрон де Беф, — були б це турки або маври, сер тамплієр, або боязкі французькі селяни, доблесний де Брасі, але тут ідеться про англійських йоменів. Єдина наша перевага — лицарське озброєння і бойові коні. Але на лісових стежинах від них мало користі. Ти кажеш, зробимо вилазку. Та у нас так мало людей, що навряд чи вистачить на захист замку! Найкращі з моїх людей — в Йорку; твоя дружина вся цілком там, де Брасі. У замку ледь набереться двадцятєро чоловіків, не рахуючи тієї жменьки людей, які брали участь у вашій божевільній авантурі.

— Ти побоюєшся, — запитав тамплієр, — що їх зібралося достатньо, щоб напасти на замок?

— Ні, сер Бріан, — відповів Фрон де Беф, — хоча у цих розбійників і дуже відважний ватажок, проте без пращ, приставних драбин і без досвідчених керівників вони не зашкодять моєму замку.

— Розішли гінців до сусідів, — сказав тамплієр, — нехай поквапляться на допомогу до трьох лицарів, яких взяли в облогу у баронському замку Реджинальда Фрон де Бефа блазень і свинар.

— Ви жартуєте, сер лицар! — відповів барон. — До кого ж надіслати? Мальвуазен, мабуть, встиг вже вирушити до Йорка зі своїми людьми, решта моїх союзників — теж. Та й мені самому було б слід бути там, коли б не ця проклята затія.

— То відправ гінця до Йорка, щоб відкликати наших людей назад, — сказав де Брасі. — Якщо ці волоцюги не розбіжаться, угледівши мій прапор і моїх стрільців, я скажу, що вони найхоробріші з розбійників, які будь-коли пускали стріли в зелених лісах.

— А хто відвезе цього листа? — запитав Фрон де Беф. — Вони влаштують засідки на кожній стежині, зловлять гінця і витягнуть у нього з-за пазухи листа. Ось що я надумав, — додав він, трохи помовчавши. — Сер тамплієр, ти вмієш не лише читати, але й писати. Аби тільки нам відшукати письмове приладдя мого капелана, який помер минулого року в розпал святочних веселощів...

— Наважуся доповісти, — втрутився зброєносець, який досі стояв перед

господарем, — стара Урфрида, здається, зберігає його в себе, на згадку про свого духівника. Я чув, як вона говорила, ніби він був останньою людиною, від якої вона чула такі промови, які пристойно слухати жінкам.

— То йди і принеси, що потрібно, Енгельреде, — сказав Фрон де Беф, — а ти, сер тамплієр, напиши відповідь на їхній зухвалий виклик.

— Я вважав би за краще відповідати їм мечем, а не пером, — сказав Буа-Гільбер, — але як хочете, нехай буде по-вашому.

Він сів до столу і французькою мовою склав листа такого змісту:

"Сер Реджинальд фрон де Беф і шляхетні лицарі, його однодумці і союзники, не приймають виклику з боку рабів, кріпаків і втікачів. Якщо особа, яка називає себе Чорним Лицарем, справді має честь належати до лицарського стану, їй має бути відомо, що лицар принизив себе такою спілкою і не має права вимагати пошани з боку знатних осіб шляхетного роду.

Що ж до полонених, то ми, дотримуючись християнського милосердя, просимо Вас направити якусь духовну особу, щоб сповідати їх і примирити з Богом, бо ми вирішили стратити їх сьогодні до полудня і виставити їхні голови на стінах замку, щоб показати всім, як ми мало зважаємо на тих, хто взявся їх увільняти. Я тому, як уже говорилося, просимо доправити священника, щоб приготувати їх до смерті. Виконанням нашого прохання ви надасте їм останню послугу у земному житті".

Склавши цього листа, Фрон де Беф віддав його слугі для передачі гінцеві, який чекав біля воріт відповіді на принесене ним послання.

Йомен, виконавши це доручення, повернувся в штаб-квартиру союзників, розташовану під старим розлогим дубом на відстані трьох пострілів із лука від замку. Тут Вамба, Гурт, Чорний Ледар і Локслі, а також веселий самітник із нетерпінням чекали відповіді на свій виклик. Трохи оддалік скупчилося чимало відважних йоменів, зелений одяг і засмагли обличчя яких показували, якого роду ремеслом вони промишляли. Їх зібралось вже понад двісті осіб, до них невпинно приєднувалися все нові й нові загони. Їхні ватажки хіба тим і відрізнялися від своїх підлеглих, що на шапці мали по одному перу; у всьому решті вони були одягнені й озброєні як побратими.

Крім цих гуртів на підмогу сходилися сакси з найближчих містечок, а також кріпаки та слуги з величезних маєтків Седрика, які поквапилися виручити свого господаря. Вони були озброєні переважно вилами, косами, ціпами та іншим господарським реманентом. Нормани, дотримуючись звичайної політики завойовників, не дозволяли переможеним саксам мати мечі та списи. Відтак сакси були не такими страшними для тих, хто опинився в облозі, як могло би бути, якщо врахувати їхню міцну статуру, чисельність, а також натхнення, з яким вони взялися постояти за справедливу справу. Ватажкові цього строкатого війська й був доставлений лист тамплієра.

Найперше його віддали самітникові, щоб прочитав, що там написано.

— Присягаюся посохом святого Дунстана, — сказав цей поважний чернець, — а цим посохом він зібрав стільки парафіян, як жоден святий у раю. Присягаюся, що не

лише не можу прочитати вам те, про що йдеться в листі, але й не скажу навіть, французькою його написано чи арабською.

З цими словами він передав листа Гуртові, який похмуро похитав головою і віддав його Вамбі. Усміхаючись з таким хитрим виглядом, який міг би бути у мавпи за цих обставин, блазень оглянув усі чотири кутики аркуша, потім підстрибнув і віддав листа Роберту Локслі.

— Якби довгі літери були луками, а короткі — стрілами, я б щось розібрав, — сказав чесний йомен. — А зараз я так само не можу збагнути зміст цих знаків, як не можу підстрелити оленя, що гуляє звідси за дванадцять миль.

— Доведеться мені послужити вам читцем, — сказав Чорний Лицар і, взявши листа з рук Локслі, прочитав його спочатку про себе, а потім виклав його зміст своїм союзникам саксонською.

— Стратити шляхетного Седрика! — вигукнув Вамба. — Присягаюся хрестом, ти, мабуть, помилився, сер лицар.

— Ні, мій шановний друже, — відповів лицар, — я вам достеменно передав те, що тут написано.

— У такому разі, — сказав Гурт, — присягаюся святим Томою, треба брати цей замок, хоч би довелося голіруч розібрати його по камінцю.

— Нам із тобою більше й нічим орудувати, — зітхнув Вамба, — тільки мої руки навряд чи годяться для цього.

— Це лицарі так кажуть, щоб виграти час, — сказав Локслі. — Вони не зважаться на справу, за яку їм доведеться відповідати власною головою.

— Було б добре, — мовив Чорний Лицар, — якби хтось із нас примудрився проникнути в замок, щоб довідатися, що там коїться. Вони просять відрядити священика для сповіді; як на мене, наш святий самітник міг би виконати цей благочестивий обов'язок; заразом приніс би нам потрібні відомості.

— А біс би тебе взяв із твоїми порадами! — вигукнув святий самітник. — Я ж тобі казав, сер Ледар, що коли я скидаю рясу, разом із нею знімаю і мій духовний сан, тож уся моя святість і навіть латина пропадають. У зеленому каптані я радше здатен підстрелити двадцять оленів, ніж сповідати одного християнина.

— Боюся, — сказав Чорний Лицар, — що тут нікого не знайдеться, хто б згодився на роль отця-сповідальника.

Усі безмовно презирнулися поміж собою.

— Так, я бачу, — сказав Вамба по короткій паузі, — що дурневі на роду написано залишатися в дурнях і пхати шию в таке ярмо, від якого мудрі люди тікають врізнобіч. Нехай буде вам відомо, любі брати та земляки, що до блазенського ковпака я носив рясу і доти готувався в ченці, доки не почалось у мене запалення мозку і не залишилось у мене розуму не більш, ніж на дурня. Ось я й вважаю, що за допомогою тієї святості, благочестя і латинської вченості, які зашиті в каптурі доброго самітника, я зумію принести як мирську, так і духовну втіху нашому господареві, благородному Седрику, а також і його товаришам по нещастю.

— Як ти гадаєш, годиться він на це? — запитав у Гурта Чорний Лицар.

— Справді не знаю, — відповів Гурт. — Якщо виявиться непридатним, то це буде перший випадок, коли його розум не прийде на виручку його дурості.

— То вдягай рясу, добра людино, — сказав Чорний Лицар, — і нехай твій господар через тебе надішле нам звістку про справи у замку. Там, мабуть, мало народу, тож раптовий і сміливий напад може скінчитися цілком успішно. Проте час минає, поквапся.

— А ми тим часом, — сказав Локслі, — так обляжемо всі стіни довкола, що й муха не пролетить... Ти скажи тим лиходіям, друже мій, — вів далі він, звертаючись до Вамби, — що за всяке насильство, що чиниться над полоненими, ми з ворогів стягнемо удесятеро.

— *Rax vobiscum*[59]! — сказав Вамба, який вже встиг повністю напнути на себе чернече вбрання.

Вимовляючи ці слова, він набув статечної та врочистої постави і поважно вирушив виконувати свою місію.

Розділ XXVI

Бува, гарячий кінь стоїть,

А шкапа вскач жене;

Чернець, як блазень, джеркотить,

А блазень — як чернець.

Старовинна пісня

Коли блазень, убраний в рясу самітника і підперезаний вузлуватим мотузком, з'явився перед ворітьми замку Реджинальда Фрон де Бефа, чатовий запитав, хто він і навіщо прийшов.

— *Rax vobiscum*! — відповів блазень. — Я покірливий чернець францисканського ордену, прийшов надати останню втіху нещасним в'язням, які перебувають у стінах цього замку.

— Хоробрий же ти, чернече, — сказав вартовий, — коли наважився прийти сюди; тут, за винятком нашого п'яного капелана, вже двадцять років не кукурікали такі півні, як ти.

— Уже, будь-ласка, зроби милість, — сказав удаваний чернець, — скажи про мене господареві замку. Повір, що він мене прийме охоче. А півень так гучно закукурікає, що на весь замок буде чути.

— Гранмерсі! — сказав чатовий. — Але якщо мені дістанеться за те, що я полишив варту заради твого доручення, я подивлюся, чи витримає сірячина ченця стрілу дикого гусака.

Із цими словами чатовий вийшов із башточки і попрямував до великої зали замку з нечуваною звісткою, що біля воріт стоїть святий чернець і просить дозволу негайно увійти. На неабияке його здивування, господар наказав мерщій впустити святу людину, і чатовий, спершу добре розставивши своїх товаришів-вартових охороняти браму, довго не розмірковуючи, виконав наказ.

Всієї хоробрості і винахідливості Вамби ледь вистачило на те, щоб не розгубитися у присутності такої людини, яким був страшний Фрон де Беф. Бідолашний блазень вимовив своє "Рах vobiscum", на яке сильно розраховував під час виконання своєї ролі, таким тремтячим і кволим голосом, яким іще ніколи не виголошували цього вітання. Але Фрон де Беф зник, щоб люди всякого стану тремтіли перед ним, тож боязкість удаваного ченця не викликала жодних підозр.

— Хто ти, чернече, і звідки? — запитав він.

— Рах vobiscum! — повторив блазень. — Я бідний служитель святого Франциска, йшов через ці ліси і потрапив до рук розбійників, як сказано в писанні — *guidarn viator incidit in latrones*[60], які відправили мене в цей замок виконати священний обов'язок при двох особах, засуджених вашим високоповажним правосуддям на смерть.

— Так, так, — мовив Фрон де Беф. — А чи не можеш ти мені сказати, святий отче, чи багато там цих бандитів?

— Доблесний пане, — відповів Вамба, — *nomen illis legio* — ім'я їм легіон.

— Ти мені просто скажи, скільки їх, чернече, бо ні твоя ряса, ані мотузок не захистять тебе.

— На жаль, — сказав удаваний чернець, — *cor meum eructavit*[61], що означає — я трохи не вмер зі страху! Але здається мені, що всіх — і йоменів, і простолюдинів — там набереться принаймні п'ятсот чоловіків.

— Як! — вигукнув тамплієр, який у цю хвилину увійшов до зали. — Так багато злетілося цих ос? Тож час передушити цей шкідливий рій.

Він відвів господаря убік і запитав його:

— Знаєш ти цього ченця?

— Ні, — відповів Фрон де Беф, — він нетутешній, з дальнього монастиря, і я його не знаю.

— У такому разі не передавай йому на словах того, що ти хотів доручити, — сказав тамплієр. — Нехай він віднесе листа від імені де Брасі з наказом його вільній дружині поспішити сюди. А тим часом, щоб цей чернець не здогадався, що відбувається насправді, дозволь йому виконати своє завдання і приготувати саксонських свиней до бійні.

— Гарзд, так і вчинимо, — відповів Фрон де Беф і наказав служці провести Вамбу в ту кімнату, де були Седрик і Ательстан.

Тим часом нетерпіння Седрика все зростало й зростало. Він ходив із кутка в куток з виглядом людини, яка кидається в атаку або бере приступом фортецю. Він то гучно скрикував, то волав до Ательстана, який, зважено й холоднокровно очікуючи результату пригоди, спокійнісінько перетравлював вельми поживний обід. Вочевидь, питанням, чи довго триватиме їхнє ув'язнення, він мало переймався, твердо сподіваючись, що, як і всяке земне зло, колись і це скінчиться.

— Рах vobiscum! — мовив блазень, увійшовши до них. — Нехай буде над вами благословення святого Дунстана, святого Дениса, святого Дютока та всіх святих!

— Увійди, ласкаво просимо, — сказав Седрик фальшивому ченцеві. — Навіщо ти

прийшов до нас?

— Я прийшов приготувати вас до смерті, — відповів блазень.

— Не може бути! — вигукнув Седрик, здригнувшись. — Які вони не є злостиві та зухвалі, вони не наважаться чинити таку показну і безглузду розправу.

— На жаль, — сказав блазень, — покладатися на їхнє людинолюбство було б так само марно, як стримувати коня, що поніс, шовковою ниткою замість вуздечки. Атому подумайте гарненько, шляхетний Седрику, а також і ви, доблесний Ательстане, які гріхи вчинили ви во плоті, бо сьогодні ж будете покликані до одвіту перед вище судилище.

— Ти чуєш, Ательстане? — запитав Седрик. — Зміцнімося духом для останнього нашого подвигу, бо краще вмерти, як годиться чоловікам, аніж жити в неволі.

— Я готовий, — сказав Ательстан, — витримати все, що може вигадати їхня злість, і піду на смерть так само спокійно, як пішов би обідати.

— Тож приступімо до святого таїнства, отче мій, — сказав Седрик.

— Зачекайте хвилинку, дядечку, — відповів блазень своїм звичайним голосом, — куди це ви так швидко зібралися? Краще озирніться гарненько, перш ніж стрибати в непроглядну пітьму.

— Дивно, — сказав Седрик, — цей голос мені знайомий.

— То голос вашого вірного раба і блазня, — відповів Вамба, скидаючи з голови каптур. — Якби ви раніше послухалися моєї безглуздої поради, сюди не потрапили б. Дослухайтеся ж хоч тепер до порад дурня, і ви недовго тут залишитеся.

— Як так, шахраю? — запитав Седрик.

— А ось як, — відповів Вамба. — Надягайте цю рясу і мотузок — адже саме вони є ознакою мого священного сану — і спокійнісінько йдіть із замку, а мені залиште свій плащ і пасок, щоб я міг посісти ваше місце і стрибнути за вас, куди доведеться.

— Ти маєш посісти моє місце? — перепитав Седрик, здивований такою пропозицією. — Але ж вони тебе повісять, сердешний мій дурню!

— Хай чинять як знають, а там — як Бог звелить, — відповів Вамба. — Я сподіваюся, що Вамба, син Безмозкого, може висіти на ланцюзі так само поважно, як ланцюг висів на шиї у його пращура олдермена.

— Гаразд, Вамбо, я згоден прийняти твою пропозицію, лише з однією умовою, — сказав Седрик. — Поміняйся одягом не зі мною, а з лордом Ательстаном.

— Ба, ні, присягаюся святим Дунстаном, — відповів Вамба, — це мені не пасує! Син Безмозкого згоден постраждати, рятуючи життя синові Гереварда, але яка ж мені користь вмирати через чоловіка, батько якого не був знайомий із моїм батьком?

— Негіднику, — сказав Седрик, — пращури Ательстана були владиками Англії!

— Мені байдуже, ким би вони не були, — заперечив Вамба, — проте я не бажаю, щоб мені скрутили голову заради його пращурів. А тому, мій добрий господарю, приставайте швидше на мою пропозицію або дозвольте мені піти з цієї башти.

— Дозволь старому дереву всохнути, — вів далі Седрик, — аби збереглася краса цілого лісу! Врятуй благородного Ательстана, мій вірний Вамбо. Кожен, у кому тече

саксонська кров, зобов'язаний це зробити. Ми з тобою разом віддамо себе на розправу жорстоких гнобителів. А він, звільнившись із полону, збудить дух помсти в наших одноплемінниках і відплатить за нас ворогам.

— Та ні, батечку, — сказав Ательстан, потискуючи йому руку. Кожного разу, коли якісь небезпечні обставини розбурхували його думку і змушували до діяльності, почуття його і дії були гідні його високого походження. — Ні, — повторив він. — Я радше погоджуся цілий тиждень просидіти в цій залі на хлібі та воді, аніж скористаюся можливістю врятуватися, яку вигадала відданість слуги для його господаря.

— От ви називаєте себе мудрими людьми, панове, — сказав блазень, — а я називаюся дурнем. Проте, дядечку Седрику і братику Ательстане, дурень винесе ухвалу і тим покладе край усім вашим суперечкам. Я все одно що Джонова кобила, яка нікому не дає на себе сідати крім Джона. Я прийшов задля того, щоб урятувати свого господаря. Якщо він відмовиться од моєї допомоги — ну що ж, піду додому, і справі кінець. Відданість не можна перекидати з одних рук до інших, як кільце або кулю в грі. Я згоден гоїдатися в зашморзі, але не інакше, як замість мого родового господаря.

— Йдіть, шляхетний Седрику, — сказав Ательстан, — не втрачайте такої нагоди. Ваша присутність там, поза стінами цього замку, надихне наших друзів і пришвидшить наш порятунок, а якщо ви залишитесь тут, всі ми загинемо.

— А хіба там, за стінами, є надія на порятунок? — запитав Седрик, поглянувши на блазня.

— Ще й яка надія! — вигукнув Вамба. — Знайте, що, натягнувши мій балахон, ви одягаєтеся в мундир полководця. П'ятсот чоловіків зібралися під стінами цього замку, і сьогодні я був одним із головних ватажків. Моя безглузда шапка правила за шолом, а брязкальце — за маршальське берло. Ось побачимо, чи багато вони виграють, змінивши дурня на розумну людину. Хіба що я побоююся, щоб вони, збагатившись мудрістю, не втратили хоробрості. Отже, прощайте, господарю, будьте милостиві до бідного Гурта і згляньтеся над його собакою Ікланем, а мій ковпак повісьте на стіну в Ротервуді на згадку про те, що я віддав своє життя за господаря як вірний... дурень.

Останнє слово він вимовив якимсь неоднозначно — чи то серйозно, чи жартома. Сльози виступили на очах у Седрика.

— Пам'ять про тебе житиме. — сказав він, — поки вірність і любов будуть у пошані на цьому світі. Якби я не вважав, що знайду засіб урятувати Ровену і тебе, Ательстане, та й тебе теж, мій бідолашний Вамбо, я не дав би умовити себе на таку справу.

Вони переодяглися, але тут у Седрика виникло нове запитання.

— Я не знаю жодної мови, крім свого рідного діалекту та декількох фраз по-норманському; як же я видаватиму себе за справжнього ченця?

— Вся штука в двох словах, — сказав Вамба. — Що б не казали вам, відповідайте: "Рах vobiscum!" При зустрічі або прощаючись, благословляючи або проклинаючи, повторюйте: "Рах vobiscum!" — і все. Для ченця ці слівця так само необхідні, як мітла для відьми або паличка для чарівника. Вимовляйте лише низьким голосом і значущо: "Рах vobiscum!" — і проти цього ніхто не встоїть. Варта чи охорона, лицар чи

зброносець, піший чи кінний, — байдуже: ці слова на всіх діють як закляття. Якщо мене завтра поведуть вішати (в чому я ще дуже сумніваюсь), я неодмінно випробую силу цих слів на катові.

— Коли так, — сказав Седрик, — я миттю перекинуся на ченця. Рах vobiscum! Сподіваюся, що запам'ятаю цей пароль. Шляхетний Ательстане, прощавай... Прощавай і ти, мій сердего. Серце у тебе таке, що вартує будь-якої здорової голови. Я вас виручу — або повернуся й помру разом із вами. Державна кров саксонських королів не проллється, поки моя кров іще тече в моїх жилах. Не дам волосині впасти з твоєї голови, мій добрий служко, який ризикував своїм життям, щоб урятувати господаря, хоч би довелося заради цього пожертвувати своїм життям. Прощавай.

— Прощавайте, шляхетний Седрику! — сказав Ательстан. — Пам'ятайте, що ченці ніколи не відмовляються попоїсти, якщо їм запропонують підкріпити сили.

— Прощавайте, дядечку! — додав Вамба. — Не забувайте про рах vobiscum.

Із такими напутніми словами Седрик вирушив у дорогу. Йому дуже швидко довелося випробувати силу магічних слів, яких навчив його блазень. Пробираючись низьким склепінчастим коридором до великої зали, він раптом побачив перед собою жіночу постать.

— Рах vobiscum! — сказав удаваний чернець, намагаючись швидше пройти повз неї.

— Et vobis pater reverendissime[62]! — відповів йому ніжний жіночий голос.

— Я трохи глухуватий, — відповів Седрик саксонською і пробубонів собі під ніс: — Біс би побрав дурня і його рах vobiscum! Вперше вистрілив — і відразу ж промахнувся.

Проте в ті часи досить часто траплялося, що духовні особи погано розуміли латину, і співрозмовниця Седрика чудово знала це.

— Прошу вас, преподобний отче, — вела далі вона вже саксонською, — будьте милосердні, відвідайте пораненого полоненого і втіште його. За цю добру справу ваш монастир отримає щедre подаяння, якого ще ніколи не отримував.

— Дочко моя, — відповів Седрик у великому збентеженні, — мені не можна залишатися в цьому замку і втрачати час на виконання звичайних моїх обов'язків. Я повинен піти якнайшвидше. Життя і смерть багатьох залежить від цього.

— Отче мій, благаю вас в ім'я обітниць, які ви на себе брали, не покиньте нещасного, не відмовте йому в своїх порадах і допомозі! — не вгавала прохачка.

— Бодай мене чорт ухопив і засадив в Іфрін разом із душами Одіна і Тора[63], — промовив роздратований Седрик.

Він, імовірно, виголосив би ще декілька фраз в тому ж дусі, але їхня бесіда була перервана грубим голосом Урфриди — тієї старої, що жила у відокремленій башточці.

— Що це означає, красунько? — звернулася вона до співрозмовниці Седрика.

— То так ти платиш мені за мою доброту, за те, що я дозволила тобі вийти з темниці? Святого чоловіка довела до того, що він почав лаятися, щоб позбутися докучань юдейки!

— Юдейки! — вигукнув Седрик, намагаючись скористатися нагодою, щоб якось спекатися їх обох. — Дай мені пройти, жінко! Не затримуй мене. Я тільки-но виконав

святий обов'язок і не хочу поганитися.

— Ходи сюди, отче мій, — сказала стара. — Ти нетутешній і сам не виберешся з замку. Йди-но сюди, мені хочеться з тобою побалакати. А ти, дочко проклятого племені, йди до хворого і доглядай за ним, поки я не повернуся. І горе тобі, якщо наважишся ще раз піти звідти без мого дозволу!

Ребекка пішла геть. Урфрида, поступаючись її благанням, дозволила їй залишити башту, а потім приставила її доглядати за пораненим Айвенго. Ребекка усвідомлювала, яка небезпека загрожує полоненим, і не втрачала анінайменшої нагоди щось зробити для їхнього порятунку. Почувши від Урфриди, що в цей безбожний замок завітав священник, вона сподівалася, що він захистить ув'язнених. Саме тому вона й очікувала в коридорі удаваного ченця. Але ми бачили, що спроба ця скінчилася невдало.

Розділ XXVII

Нещасна! Що оповіси,
Крім суму, сорому, гріха?
Твої провини знаю всі,
Але кажи, кажи — нехай!

.....

Мої печалі не такі -
То наче біль, немов задуха;
Моєму серцю дай покій
І стань йому терплячим вухом:
Як друг не дасть мені руки -
Нехай хоч хтось мене послуха.
Дж. Кребб, "Палац правосуддя"

Коли Урфрида криком і погрозами загнала Ребекку назад до кімнати хворого, вона силоміць потягла за собою Седрика до окремої коміртки й, увійшовши туди, міцно замкнула двері.

Потім вона дістала з полиці флягу з вином і дві склянки, поставила їх на стіл і сказала швидше стверджувально, ніж запитально:

— Ти сакс, отче мій? — і завваживши, що Седрик не поспішає з відповіддю, вона повела далі: — Не сперечайся, не сперечайся. Звуки рідної мови солодкі для моїх вух, хоча й рідко я їх чую, хіба лише з вуст жалюгідних і принижених рабів, на яких гордовиті нормани покладають лише найчорнішу роботу в цьому будинку. А ти сакс, отче, і хоча служитель Божий, а все-таки вільна людина. Приємно мені чути твою мову.

— Хіба священники із саксів ніколи не зазирають сюди? — запитав Седрик. — Мені здається, їхній обов'язок — втішати знедолених і пригноблених дітей нашої землі.

— Ні, не зазирають, — відповіла Урфрида, — а якщо й заходять, то вважають за краще бенкетувати за столом своїх завойовників, а не слухати скарги своїх земляків. Так принаймні кажуть про них, сама я мало кого бачу. Ось уже десять років, як у цьому замку не було жодного священника, за винятком того розпусного нормана, який був тут капеланом і ночами пиячив разом із Реджинальдом Фрон де Бефом. Але й він давно

пішов на той світ складати Богові звіт про свою пастирську діяльність. А ти сакс, та ще й саксонський священик, і мені потрібно дещо в тебе запитати.

— Так, я сакс, — відповів Седрик, — але не гідний звання священика. Відпусти мене, будь ласка! Присягаюся, що я повернуся сюди або пришлю до тебе іншого духівника, гіднішого за мене вислухати твою сповідь.

— Зачекай іще трохи, — сказала Урфрида, — невдовзі голос, який ти чуєш, стихне в сирій землі. Але я не хочу йти туди без сповіді в своїх гріхах, як тварина. Тож нехай вино додасть мені сил, щоб розповісти тобі про всі жахи, яких я зазнала в житті.

Вона налила собі склянку і жадібно випила її до дна, ніби побоюючись зронити хоч одну краплину. Випивши вино, вона підвела очі й промовила:

— Воно одурманює, але підбадьорити вже не може. Випий і ти, отче мій, бо в іншому разі не витримаєш і впадеш долілиць від того, що я збираюся розповісти тобі.

Седрик охоче відмовився б від такого зловісного запрошення, але її жест виказував таке нетерпіння і відчай, що він поступився її проханню і відпив великий ковток вина. Ніби заспокоєна його згодою, вона почала свою розповідь.

— Народилася я, — мовила вона, — зовсім не такою жалюгідною твариною, якою ти бачиш мене тепер, отче мій. Я була вільною, щасливою, шанованою, коханою і сама кохала. Тепер я рабиня, нещасна та принижена. Поки я була красивою, я була іграшкою пристрастей своїх господарів, а відтоді як краса моя зів'яла, я стала предметом їхньої ненависті та презирства. Хіба дивно, отче мій, що я зненавиділа рід людський, і понад усе те плем'я, якому я була зобов'язана такими змінами в моїй долі? Хіба квота й зморшкувата стара, яка виливає свою злість у безсилах прокляттях, може забути, що колись була дочкою шляхетного тана Торкілстонського, перед яким тремтіли тисячі васалів?

— Ти дочка Торкіля Вольфгангера! — скрикнув Седрик, задкуючи від неї. — То ти рідна дочка благородного сакса, друга мого батька і його ратного товариша?

— Товариш твого батька! — вигукнула Урфрида. — Тож переді мною Седрик, на прізвисько Сакс, позаяк у шляхетного Герварда Ротервудського тільки й був один син, і його ім'я добре відоме серед його одноплемінників. Але якщо ти справді Седрик із Ротервуда, що означає твоє чернече вбрання? Невже й ти зневірився врятувати свою батьківщину і в стінах монастиря знайшов притулок від утисків?

— Байдуже, хто я такий, — сказав Седрик. — Веди далі, сердешна, свою розповідь про жахи і злочини. Так, злочини, бо те, що ти залишилася живою, — злочин.

— Так, я злочинниця, — відповіла бідолашна стара. — Страшні, чорні, мерзотні злочини тяжким каменем стискають мені груди, їх не в змозі спокутувати навіть вогонь посмертних мук. Так, у цих-та-ки кімнатах, заплямованих чистою кров'ю мого батька і моїх братів, у цьому будинку я жила як коханка їхнього вбивці, рабиня його забаганок, учасниця його насолод. Кожне моє дихання, кожна мить мого життя була злочином.

— Нещасна жінко! — вигукнув Седрик. — У той час коли друзі твого батька, молячись за упокій душі його і всіх його синів, не забували в своїх молитвах згадати ім'я убитої Ульріки, поки всі ми оплакували померлих і вшановували їхню пам'ять, ти

жила! Жила, щоб заслужити нашу огиду й ненависть. Жила в спілці з підлим тираном, який убив усіх, хто був тобі найближчим і найдорожчим, із тираном, який пролив кров немовлят, щоб не залишити живим жодного нащадка славетного і шляхетного роду Торкіля Вольфгангера. Ось із яким лиходієм ти жила... та ще й насолоджувалася у беззаконному коханні!

— У беззаконному союзі — так, але не в коханні, — заперечила стара, — радше в пеклі є місце для кохання, ніж під цим нечестивим склепінням. Ні, в цьому я не можу дорікнути собі. Не було хвилини, навіть у години злочинних утіх, щоб я не ненавиділа Фрон де Бефа і всю його породу.

— Ненавиділа його, а все-таки жила! — вигукнув Седрик. — Нещасна! Хіба у тебе під рукою не було кинджала, ножа або стилета? Щастя твоє, що таємниці норманського замку — все одно що могильні таємниці! Якби я лише уявив собі, що дочка Торкіля живе в мерзенному союзі з убивцею свого батька, меч справжнього сакса розшукав би тебе і в обіймах твого коханця!

— Невже справді ти вступився б за честь роду Торкіля? — сказала Ульріка (відтепер ми можемо відкинути її друге ім'я — Урфрида). — Тоді ти справжній сакс, яким уславили тебе чутки! Навіть у цих проклятих стінах, оповитих загадковими таємницями, навіть тут вимовляли ім'я Седрика, і я, жалюгідна й принижена тварюка, втішалася думкою про те, що є ще на світі хоч один месник, який може помститися за наше нещасливе плем'я. У мене теж були години помсти. Я підбурювала наших ворогів до сварок і під час їхнього п'яного розгулу провокувала серед них смертельну ворожнечу. Я бачила, як лилася їхня кров, чула їхній передсмертний стогін! Поглянь на мене, Седрику, чи не залишилося на моєму зів'ялому і бридкому обличчі рис, які б нагадували Торкіля?

— Не запитуй про це, Ульріко, — відповів Седрик із тугою й огидою. — Так мрець нагадує живого, коли біс оживлює бездиханний труп, викликаючи його з могили.

— Нехай буде так, — відповіла Ульріка, — а колись це бісівське обличчя могло посіяти ворожнечу між старшим Фрон де Бефом і його сином Реджинальдом. Те, що потім сталося, слід було б навіки приховати під покровом пекельної пітьми, але я підніму завісу і на мить покажу тобі те, від чого мертві встають із трун і голосно волають. Довго розгорялася глуха ворожнеча між тираном-батьком і його лютим сином. Довго я таємно роздувала цю протиприродну ненависть. Вона спалахнула під час п'яного розгулу, і за своїм власним столом мій кривдник поліг від руки рідного сина. Ось які таємниці ховаються під цими склепіннями. Розваліться на друзки, прокляті склепіння, — вигукнула вона, звівши очі вгору, — впадіть, стіни, і розчавіть усіх, кому відома ця жахлива таємниця!

— А ти, нещасна злочиннице, — сказав Седрик, — що ж сталося з тобою по смерті твого коханця?

— Відгадай, але не запитуй. Я залишилася тут і жила, поки передчасна старість не спотворила моє обличчя. І тоді мене почали обсипати образами і таврувати презирством там, де раніше слухалися і схилялися переді мною. Спочатку було широке

поле для моєї мстивості та злості, а потім я змушена була обмежити мою помсту дрібними підступами роздратованої служниці або порожньою лайкою безпорадної старої; з висоти своєї самотньої башти я була приречена слухати відгомін бенкетів, у яких раніше брала участь, або крики та стогін нових жертв насильства!

— Ульріко, — мовив Седрик, — мені здається, що в глибині серця ти досі не перестала шкодувати про втрату тих радощів, які купувала ціною лиходійств; як же ти насмілюєшся звернутися до людини, одягненої в цей священний одяг? Подумай, нещасна, якби сам святий Едуард з'явився сюди во плоті, що міг би він зробити для тебе? Царствений духівник мав від Бога дар зціляти тілесні виразки, але виразки душевні зціляються самим лише Господом Богом.

— Зачекай, суворий віщуну! — вигукнула вона. — Скажи, що означають нові та страшні відчуття, які віднедавна почали відвідувати мене в моїй самотності? Чому давно минулі справи постають переді мною, вселяючи нездоланий жах? Яка доля спіткає утрині ту, якій Бог судив пережити на землі стільки страждань? Чи не ліпше мені звернутися до божеств наших нехрещених предків, ніж зносити ті страшні видіння, які терзають мене навіть уві сні?

— Я не священик, — сказав Седрик, з огидою відсахнувшись від неї, — я не священик, хоча й надягнув чернече вбрання.

— Чернець ти чи мирянин, мені байдуже, — відповіла Ульріка. — За останні двадцять років я, окрім тебе, не бачила нікого, хто боявся б Бога і поважав людину. Скажи, невже я не маю надії на порятунок?

— Я гадаю, що прийшов твій час спокутувати гріхи, — мовив Седрик. — Звернися до молитов і покаяння, і дай Боже знайти тобі прощення. Але я не можу й не хочу залишатися більше з тобою.

— Постривай іще хвилину, — сказала Ульріка, — не залишай мене тепер, сину товариша мого батька. Інакше той демон, що керував моїм життям, може ввести мене в спокусу помститися тобі за твоє безжалісне презирство. Як ти гадаєш, чи довго довелося б тобі прожити на світі, якби Фрон де Беф застав Седрика Сакса в своєму замку і в такому вбранні? Він і так уже не спускав з тебе очей, як хижий сокіл зі здобичі.

— То пусте, — сказав Седрик. — Нехай він і дзьобом і кігтями розтерзає мене, але мій язик не вимовить жодного слова брехні. Я помру саксом, правдивим у промовах і чесним на ділі. Відійди геть! Не торкайся мене і не затримуй мене. Сам Реджинальд Фрон де Беф не такий осоружний для моїх очей, як ти, ница і розпусна істото.

— Ну, нехай буде по-твоєму, — сказала Ульріка. — Ходи своєю дорогою і забудь у своїй зарозумілості, що стара, яка стоїть перед тобою, була дочкою товариша твого батька. Йди своєю дорогою. Я залишуся на самоті. Але й моя помста буде справою лише моїх рук. Ніхто не допомагатиме мені, але всі почують про ті справи, на які я зважуся. Прощавай! Твоє презирство обірвало мій останній зв'язок зі світом. Адже я сподівалася, що моє нещастя здатне викликати співчуття у моїх одноплемінників.

— Ульріко, — мовив Седрик, зворушений її словами, — ти так багато стерпіла й

зазнала в цьому житті, то невже ти впадатимеш у відчай саме тепер, коли очі твої побачили свої злочини, коли тобі необхідно покаятися?

— Седрику, — відповіла Ульріка, — ти мало знаєш людське серце. Щоб жити так, як я жила, потрібно носити в своїй душі божевільне жадання насолоди, помсти і горде усвідомлення власної сили. Напій, отруйний для людського серця, але відмовитися від нього немає сили. Старість не дає насолоди, зморшкувате обличчя перестає полонити, а мстивість видихається, розмінюючись на безсилі прокляття. Тоді й з'являються докори сумління, а з ними — безплідний жаль за минулим і безнадія. І коли рештки сильних бажань полишають нас, ми стаємо схожими на бісів у пеклі, які можуть відчувати докори сумління, проте не розкаються ніколи. Для каяття тут немає місця. Проте твоя промова збудила в мені нову душу. Правду ти сказав: ті, кому не страшна смерть, здатні на все. Ти вказав мені засоби до помсти, і будь певен: я скористаюся ними. Досі в моїх висохлих грудях разом із помстою боролися інші пристрасті — відтепер лише вона запанує в них. Ти сам скажеш потім, що яким би не було життя Ульріки, її смерть була гідною дочки шляхетного Торкіля. Попід стінами цього проклятого замку зібралася бойова дружина — іди, веди їх швидше в атаку. Коли ж побачиш червоний стяг на бічній вежі, на східному розі фортеці, наступай сміливіше — нормани матимуть доволі справ усередині замку, і ви зможете прорватися, незважаючи на їхні стріли й пращі. Йди, прошу тебе. Виконуй своє призначення, а мене залиш на волю власної долі.

Седрик охоче розпитав би Ульріку докладніше про її плани, але в цю хвилину пролунав суворий голос Реджинальда Фрон де Бефа:

— Куди подівся цей нероба чернець? Присягаюся Богом, я зроблю з нього мученика, якщо він надумається сіяти зраду серед моєї челяді!

— Яке тонке відчуття у нечистого сумління! — мовила Ульріка. — Але не зважай на нього, йди швидше до своїх. Виголоси бойовий клич саксів, і нехай вони заспівають свою войовничу пісню. Моя помста послужить їм приспівом.

Сказавши це, вона зникла в бічних дверях, а Реджинальд Фрон де Беф увійшов до кімнати. Седрик зусиллям волі змусив себе покірно вклонитися гордому баронові, на що той відповів недбалим кивком.

— Довго ж тебе затримали грішники з каяттям, мій отче! Втім, тим краще для них, тому що це їхня остання сповідь. Ти підготував їх до смерті?

— Я знайшов їх, — сказав Седрик, намагаючись висловлюватися французькою, — готовими до найгіршого результату, оскільки вони знають, хто їхній господар.

— Ти ба, чернече! Твоя вимова скидається на саксонську! — сказав фрон де Беф.

— Я виховувався в обителі святого Вітольда в Бертоні, — відповів Седрик.

— Он як, — мовив барон. — Було б краще, якби ти був норманом. Але нічого не вдієш — інших гінців немає. Цей Вітольдів монастир в Бертоні справді совине гніздо. Давно пора розорити його вщент. Невдовзі настане такий час, що ані ряса, ні кольчуга не врятують сакса.

— На все воля Божа, — промовив Седрик голосом, що тремтів від стримуваної люті,

яку Фрон де Беф сприйняв за прояв страху.

— Бачу, — сказав він, — що твоя душа вже втекла в п'яти, і ти уявив собі, що наші воїни увірвалися до вашої трапезної й господарюють у ваших льохах. Але зроби мені сьогодні ласку, і, що б не сталося з твоєю братією, обіцяю тобі, ти зможеш жити так само безпечно, як равлик у мушлі.

— Наказуйте, — сказав Седрик, стримуючи хвилювання.

— Йди за мною, я тебе виведу крізь бічну хвіртку.

Фрон де Беф великими кроками попрямував уперед і дорогою почав наставляти удаваного ченця, який прямував слідом, як поводитися.

— Бачиш, чернече, цю череду саксонських свиней, які насмілилися оточити мій замок Торкілстон? Розкажеш їм баечку про слабкість цієї твердині, аби вони ще принаймні добу простояли попід стінами. А ти тим часом віднеси цього листа. Але стривай. Скажи, ти вмієш читати?

— Анітрішечки, — відповів Седрик, — я вмію читати лише свій требник. Та й то лише тому, що знаю напам'ять службу Господню милістю Богородиці і святого Вітольда.

— Тим краще. Отже, віднеси цього листа до замку Філіпа де Мальвуазена. Скажи, що лист від мене, а писав його тамплієр Бріан де Буа-Гільбер і що я прошу його якнайшвидше відіслати цього листа до Йорка. Втім, скажи йому, щоб він не дуже переймався нашою долею. Соромно подумати, що ми змушені ховатися від жменьки негідників, які зазвичай пускаються навіть, ледь зачують тупіт копит наших коней. Я тобі кажу, чернече, вигадай який-небудь привід, щоб утримати на місці цих мерзотників, поки не підоспіють наші прибічники. Моя мстивість прокинулася, а це такий сокіл, який не засне, поки не наїється здобичі.

— Присягаюся моїм святим захисником, — сказав Седрик із таким притиском, якого не можна було очікувати від покірливого ченця, — присягаюся і всіма іншими святими, живими і мертвими в Англії, ваші накази будуть виконані! Жоден сакс не піде з під-цих стін, якщо я зумію втримати їх тут.

— Еге, чернече, — мовив Фрон де Беф, — ти змінив тон, говориш твердо та сміливо і відразу так підбадьорився, ніби прагнеш винищити саксонську череду; а тим часом ці свині подібні до тебе!

Седрик не вмів майстерно прикидатися і щиро пошкодував, що з ним немає Вамби, який, напевно, підказав би йому слушну відповідь. Але, як свідчить старовинна приказка, потреба витончує розум, а тому він промурмотів, що якщо люди займаються розбоєм, то їх відлучають від церкви, а держава ставить поза законом.

— Despardieux[64], — сказав Фрон де Беф, — ти кажеш щиру правду! Я й забув, що ці негідники здатні обізнати тлустого абата незгірш за своїх французьких побратимів. Адже це вони, здається, ввіймали настоятеля Сент-Івського абатства, прив'язали його до дуба і змусили співати обідню, поки нишпорили в його скринях та торбах? Ні, присягаюся Святою Дівою, цю штуку втяв Готьє з Міддлтона, один із наших соратників. Але каплицю Сент-Бі пограбували саме сакси, поцупили звідти чашу, дароносицю та

свічник. Чи не так?

— Це були безбожники, — відповів Седрик.

— Та ще й випили все вино й пиво, заготовлене для ваших таємних гулянок, коли ви вдаєте, ніби постите й молитесь, а самі пиячите. Знаєш, адже твоя справа — помститися за таке святотатство.

— Я й присягнувся помститися, — буркнув Седрик. — Святий Вігольд буде свідком моєї клятви.

Тим часом Фрон де Беф вивів його через хвіртку до рову, упоперек якого була перекинута одна дошка. Перейшовши через рів, вони опинилися в невеликому барбикені, або зовнішньому укріпленні стіни, звідки крізь добре захищені ворота для вилазок можна було вийти у чисте поле.

— Тепер іди швидше, — сказав Фрон де Беф. — Лише виконай моє доручення, і ти побачиш, що м'ясо саксів буде тут так само дешевим, як свинина на бійнях у Шефільді. Та ще ось що: ти, здається, досить веселий піп, то приходь після побоїща, я тобі виставлю стільки мальвазії, що вистачить напоїти весь ваш монастир.

— Звісно, ми ще зустрінемося, — відповів Седрик.

— А поки ось тобі, — додав норман біля останніх воріт, вкладаючи в долоню Седрика золоту монету. — Але пам'ятай: якщо не виконаєш мого доручення, я з тебе здеру і рясу, і твою власну шкуру.

— До ваших послуг і те, і те, — відповів Седрик, вийшовши за браму і радісно прямуючи чистим полем. — Можеш страчувати мене, якщо наступного разу, коли ми зустрінемося, я не, заслужу від тебе нічого кращого.

Тут він обернувся у бік замку, шпурнув золоту монету і промовив:

— Провались ти разом зі своїми грішми, віроломний нормане! Фрон де Беф не розчув цих слів, але вгледів рух, що супроводжував їх, який видався йому підозріливим.

— Гей, стрільці, — гукнув він до чатових, які стояли на варті біля зовнішнього бастіону, — пустіть-но стрілу навздогін цьому ченцеві! Ні, стривайте, — додав він, побачивши, що вони вже натягають луки. — Не потрібно стріляти. Адже іншого гінця немає — доведеться вірити цьому. Я сподіваюся, що він не наважиться мене обдурити. У гіршому разі доведеться укласти угоду з тими саксонськими псами, які сидять у мене на ланцюзі. Гей, Жилю Тюремнику, розпорядися, щоб привели до мене Седрика Ротервудського та того другого бовдура, його товариша Конінгсбурзького. Як він зветься, Ательстан, чи як? Вони мають такі імена, що норманському лицареві й вимовити важко, і в роті від них залишається присмак шинки. Дайно мені вина — прополоскати рот після цих імен, як каже веселий принц Джон. Подай вино у збройню і туди ж приведи полонених.

Наказ було виконано. Увійшовши до зали, обвішаної безліччю всілякою зброї, здобутої як ним самим, так і його батьком, Фрон де Беф застав там обох саксонських полонених під конвоєм четвірки його слуг. Вино вже стояло на масивному дубовому столі. Фрон де Беф спочатку відпив великий ковток вина, а потім звернувся до полонених.

Насунена на самі очі шапка Вамби, його новий одяг і тьмяне мерехтливе світло, що проникало в залу крізь кольорове скло, перешкодили грізному баронові, недостатньо знайомому із зовнішністю Седрика (який рідко виїжджав за межі свого маєтку і не мав приятельських стосунків зі своїми норманськими сусідами), помітити, що головний полонений утік.

— Хоробрі англійці, — сказав Фрон де Беф, — чи подобається вам гостювати в Торкілстоні? Чи збагнули ви тепер, що не варто нехтувати гостинністю принца з дому Анжу? Пам'ятаєте, як ви відплатили за люб'язний прийом нашому царственному принцові Джону? Присягаюся Богом і святим Денисом, якщо ви не заплатите гарного викупу, я повішу вас за ноги на залізних ґратах ось цих вікон, і ви там висітимете, доки шуліки і ворони не перетворять вас на скелети. Кажіть, саксонські пси, чи багато ви дасте, щоб урятувати своє підле життя? Що скажете ви, ось ви з Ротервуда?

— Я ані копійчини не дам, — відповів бідний Вамба, — а що ж до вашої обіцянки повісити мене за ноги, то це, мабуть, непогано. У мене, кажуть, мізки перевернулися з тієї хвилини, як на мене наділи ковпак. Тож якщо мене повісять головою донизу — може, мізки й стануть знову на місце.

— Пресвята Женев'єва, — вигукнув Фрон де Беф, — хто це зі мною говорить?

Він збив шапку Седрика з голови блазня і при цьому помітив на його шії фатальну ознаку рабства — срібний ошийник.

— Жилю! Клемане! Пси окаянні! — заволав розлючений норман. — Кого ви мені привели?

— Я, здається, можу відповісти на це питання, — сказав де Брасі, який щойно увійшов до зали. — Це веселий дурень Седрика, саме той, що так мужньо змагався з Ісаком із Йорка на турнірі щодо почеснішого місця.

— То я владнаю питання з обома, — сказав Фрон де Беф, — повішу їх на одній шибениці, і нехай висять поруч, якщо господар цього блазня і та свиня з Конінгсбурга не викуплять своє життя дорогою ціною. Але одним викупом вони в мене не відбудуться: нехай дадуть слово відвести від замку набрід, підпишуть зречення своїх прав і вольностей і визнають себе нашими васалами. Вони ще вважатимуть за щастя, якщо при новому становищі в країні, яке скоро настане, ми залишимо за ними право дихати. Ідіть, — звернувся він до двох із прислужників, — приведіть мені справжнього Седрика. Цього разу я не каратиму вас за помилку, тому що справді важко відрізнити простого дурня від саксонського Франкліна.

— Але ваша лицарська світлість невдовзі дізнається, що серед нас дурнів залишилося значно більше, ніж Франклінів, — сказав Вамба.

— Що за дурниці верзе цей шахрай? — мовив Фрон де Беф, позираючи на слуг, які, переминаючись з ноги на ногу, боязко натякнули, що коли це не Седрик, то вони не знають, куди він подівся.

— Боже милосердний! — вигукнув де Брасі. — Мабуть, він утік, переодягнувшись ченцем!

— До біса! — прошепотів Фрон де Беф. — Це ж я сам проводжав ротервудську

свиню до брами і своїми руками випустив її із замку! А ти, — звернувся він до Вамби, — своїми дурощами перехитрив ідіотів, ще безмозкіших, ніж ти, — я тебе посвячу в чернечий сан! Я накажу поголити тобі маківку за всіма правилами. Гей, хто-не-будь! Здерти шкіру з його голови і викинути її з башти за стіну!.. Ну, блазню, погляньмо, як ти далі жартуватимеш!

— Шляхетний лицарю, ваші вчинки кращі за ваші слова, — прохопився сердешний Вамба, який за звичкою сипав дотепами навіть перед смертю. — Коли ви справді покриєте мою голову червоною шапочкою, це означатиме, що я з простого ченця стану кардиналом.

— Бідолаха, — мовив де Брасі, — він вирішив до смерті залишитися блазнем! Фрон де Беф, не страчайте його, а подаруйте мені. Нехай розважає мою вольну дружину. Що ти на це скажеш, шахраю? Згоден ти зібратися з духом і вирушити зі мною на війну?

— Гаразд, лише треба у господаря запитати, ти ж бачиш, — сказав Вамба, вказуючи на свій ошийник, — мені не можна зняти це ярмо без його дозволу.

— О, норманська пила скоро розпиляє саксонське ярмо, — мовив де Брасі.

— Шляхетний сер, — відповів Вамба на це, — як про це мовиться у віршику...

Норман пиля англійський дуб. Норман жере англійський суп, Англійська шия у ярмі, Нормани царствують самі. У рай англійський шлях простий — Нормана гнать під три чорти.

— Годі, де Брасі, — сказав Фрон де Беф, — стоїш і слухаєш небиліці в той час, як нам загрожує небезпека! Хіба ти не бачиш, що вони нас перехитрили?

— То ходімо до бійниць, — мовив де Брасі. — Хіба ти коли бачив, щоб я був похмурих перед боєм? Поклич тамплієра, нехай він хоч наполовину так само хоробро захищає своє життя, як бився на славу свого ордену. Та й сам вилазь на стіну. Присягаюся тобі, що саксонським розбійникам буде не легше залізти на стіни Торкілстона, ніж на хмари. А якщо вважаєш за краще вступити в переговори з бандитами, чому б не скористатися посередництвом цього поважного Франкліна, який так заглибився в споглядання пляшки з вином? Агов, саксе, — вів далі він, звертаючись до Ательстана і простягаючи йому кухоль, — промочи собі горлянку цим благородним напоєм, зберися з духом і скажи, що ти нам пообіцяєш за своє визволення?

— Те, що маю змогу сплатити, — відповів Ательстан, — аби це не було не гідне честі й мужності. Відпусти мене на свободу разом зі всіма моїми супутниками, і я дам тисячу золотих викупу.

— І, крім того, відповідатимеш за негайний відступ того наброду, що юрмиться довкола замку, порушуючи мир Божеський і королівський? — сказав Фрон де Беф.

— Наскільки це буде в моїй владі, — відповів Ательстан, — постараюся відвести їх і не сумніваюся, що названий батько мій Седрик допоможе мені в цьому.

— Тож справа залагоджена, — мовив Фрон де Беф. — Тебе та твоїх супутників ми відпустимо з миром, а ти за це сплатиш нам тисячу золотих. Сума досить незначна, і ти маєш бути нам удячний, саксе, за те, що ми погодилися прийняти таку дрібницю в обмін за ваші персони. Лише ось що: ця операція не стосується юдея І сака.

— Та його дочки, — сказав тамплієр, увійшовши до зали під час переговорів.

— Та вони й не належать до компанії цього сакса, — сказав Фрон де Беф.

— Якби вони були з нашої компанії, — мовив Ательстан, — я б посоромився називатися християнином. Робіть що хочете з цими нечестивцями.

— Питання про викуп не стосується також і леді Ровени, — сказав де Брасі. — Щоб ніхто не сказав, що я відмовився від такої здобичі, спершу не побившись гарненько.

— Наша угода, — втрутився Фрон де Беф, — не стосується також і цього клятого блазня. Я залишаю його собі й маю намір показати всім, на що обертаються жарти зі мною.

— Леді Ровена, — відповів Ательстан з незворушним спокоєм, — моя наречена. Краще я дам роздерти себе на шматки дикими кіньми, ніж погоджуся розлучитися з нею. А невільник Вамба пожертвував собою задля спасіння життя мого названого батька Седрика. Тому я радше сам загину, ніж дозволю завдати йому хоч найменшої образи.

— Твоя наречена? Леді Ровена просватана за такого васала, як ти? — вигукнув де Брасі. — Ти, здається, уявив собі, саксе, що повернулися часи вашого семицарства! То знай, що принци з дому Анжу не видають наречених, якими опікуються, за людей такого низького родоводу, як ти.

— Мій рід, гордий нормане, — відповів Ательстан, — набагато старовинніший і чистіший, ніж рід якогось ницого француза, який лише тим і заробляє собі на життя, що торгує кров'ю злодіїв і волоцюг, набираючи їх цілими загонами під свій безславний прапор. Мої пращури були королями: сильні в бою, мудрі в раді, вони щодень пригощали за своїм столом більше народу, ніж ти водиш за собою. Імена їхні оспівані менестрелями, закони їхні були ухвалені радою старійшин. Кістки їхні ховалися під спів молитов святими угодниками, а над прахом їхнім споруджені собори.

— Що, де Брасі, дісталось тобі? — сказав Фрон де Беф, втішаючись із відповіді, що дістав його приятель. — Сакс обробив тебе досить влучно.

— Так, наскільки полонений може влучити, — відповів де Брасі з удаваною безтурботністю. — У кого руки зв'язані, той дає волю язичку. Та хоча ти й маєш хист до промов, приятелю, — вів далі він, звертаючись до Ательстана, — леді Ровена від цього не стане вільнішою.

Ательстан, який щойно виголосив небувало довгу для нього промову, нічого не відповів на це зауваження. Але тут розмову перервав слуга, доповівши, що біля брами стоїть чернець і благає впустити його.

— Заради святого Беннета, захисника цієї убогої братії, — сказав Фрон де Беф, — бажав би я знати, чи справжній це чернець, чи знову брехун-перебиранець! Обшукайте його, раби, і якщо виявиться, що вас знову надурили, я накажу вийняти вам очі, а в рани набити гарячого вугілля.

— Ваш зброєносець Джослін упізнав його і ладен заприсягтися, що це не хто як отець Амброзій — чернець, служитель пріору з Жорво.

— Впустити його! — наказав Фрон де Беф. — Можливо, він приніс нам звістку від

свого веселого господаря. Схоже, у диявола вихідний, що всі, кому заманеться, вільно роз'їжджають країною... Виведіть бранців. І, саксе, поміркуй добре над тим, що ти почув.

Саксонців вивели, і зразу потому з'явився ченець Амброзій.

— Оце справжній "Deus vobiscum", — промурмотів Вамба, проминаючи преподобного брата, — а всі решта фальшиві.

— Матір Божа, — вигукнув ченець, звертаючись до зібрання шляхетних лицарів, — нарешті я в безпеці, під захистом християн!

— Так, ти в безпеці, — відповів де Брасі. — Що ж до християнства, то ось перед тобою відважний барон Реджинальд Фрон де Беф, який найдужче ненавидить юдеїв, а ось поважний лицар-тамплієр Бріан де Буа-Гільбер, чий фах — різати сарацинів. Якщо цих ознак християнства замало, то тоді я нічого про релігію не знаю взагалі.

— Ви друзі та союзники преподобного отця Еймера, пріора Жорво...

— Що сталося з твоїм господарем: чи не в полоні він, а якщо в полоні, то у кого?

— Послухайте, — сказав Амвросій, — над нашим преподобним настоятелем вчинили насильство, ці бісові виродки пограбували всі його скрині й торби, відібрали у нього двісті монет щирісінького золота і тепер вимагають іще більше грошей. Без цього вони не погоджуються випустити його зі своїх нечестивих рук. А тому преподобний наш отець звертається до вас — своїх друзів — з проханням виручити його, тобто сплатити за нього необхідний викуп або ж зброєю відбити його у ворога.

— До біса твого пріора! — відказав Фрон де Беф. — Мабуть, він сьогодні натщесерце хильнув зайвого. Де ж це бачено, щоб норманський барон розщедрювався на користь якоїсь духовної особи, коли всім відомо, що у них грошей удесятеро більше, ніж у нас? І що можемо ми зробити для його звільнення силою зброї, коли нас тримає під замком ворог удесятеро сильніший за нас самих, і ми щомиті чекаємо нападу?

Тим часом тамплієр спостерігав за переміщенням ворога.

— Присягаюся честю мого ордену, — сказав він, — ці люди наступають у такому зразковому порядку, якого неможливо було очікувати від них. Я не бачу в них ні прапорів, ні знаків, але готовий закластися на свій золотий ланцюг, що їх очолює якийсь лицар або шляхетний дворянин, досвідчений у військовій справі.

— Я бачу його, — сказав де Брасі. — Ось мигтить пір'я лицарського шолома і блищить панцир. Бачите високого чоловіка в чорній кольчuzі? Він веде он той дальній загін шахраїв-йоменів. Присягаюся святим Денисом, це, напевно, саме той лицар, якого ми прозвали Чорним Ледарем. Пам'ятаєш, Фрон де Беф, він вибив тебе з сідла на турнірі в Ашбі?

— Тим краще, — сказав Фрон де Беф, — тож сам напрошується на мою помсту.

Тут розмова урвалася, позаяк неприятель рішуче пішов на штурм. Кожен із лицарів вирушив на свій посту супроводі небагатьох людей, яких вдалося зібрати для захисту замку.

Розділ XXVIII

Це плем'я мандрівне, усім чуже,

Таємним величається знанням:

В морях, лісах, пустелях — хоч би де —

Вони знаходять сховані скарби,

А ними зібрані звичайні трави й квіти

Небаченої сили набувають.

"Юдей"

Ми змушені зробити невеличкий відступ, аби повідомити читачеві деякі відомості, необхідні для розуміння подальшої розповіді. Втім, читач і сам, звісно, здогадався, що Ребекка попрохала свого батька забрати Айвенго, залишеного без допомоги на арені, і відвезти його до будинку Ісака на околиці Ашбі.

За інших обставин нічого не варто було б умовити Ісака погодитися на це. Від природи він був чоловіком добрим і не здатним забути добро. Але над ним тяжіли вікові забобони його гнаного племені.

— Праведний Аврааме! — вигукнув єврей. — Він добрий хлопець, і в мене серце болить, коли я бачу, як кров просякає його вишивану куртку й тече по панциру, що таки недешево обійшовся. Але взяти його до нашого будинку? Подумай гарненько, що ти кажеш! Адже він християнин, а за нашими законами нам дозволяється вступати в стосунки з іновірцями та язичниками лише в торгових справах.

— Не кажи так, любий батьку! — заперечила Ребекка. — Щоправда, нам не слід брати участі в їхніх іграх та розвагах, але коли язичник поранений і в біді, він стає братом єврея.

— Шкода, я не знаю, що сказав би з цього приводу рабин Яків Бен Тудель! — сказав Ісак. — Проте не можна допустити, щоб цей щирий хлопець до смерті сплив кров'ю! Поклич Сифа та Рейбена, нехай несуть його в Ашбі.

— Ні, — мовила Ребекка, — його треба покласти на мої ноші, а я поїду верхи.

— Але тоді на тебе витріщатимуться ці нечестиві пси! — прошепотів Ісак, підозріливо оглядаючи натовп лицарів і зброєносців.

Ребекка, заклопотана різними настановами, вже не слухала його, але Ісак схопив її за рукав і впівголоса з жахом сказав:

— Праведний Аароне! А якщо хлопець не виживе? Якщо він помре під нашим дахом, нас звинуватять у його смерті, і натовп роздере нас на клоччя.

— Не помре він, батечку, — відповіла Ребекка, обережно вивільнивши свій рукав із пальців батька. — Він залишиться живий, якщо ми заберемо його, але якщо ми цього не зробимо, то справді відповідатимемо за його загибель перед Богом і перед людьми.

— Ох, — зітхнув Ісак, — мені нестерпно боляче дивитися на кров, що точиться з його ран, ніби кожна краплина — то золота монета, що витікає з мого гаманця. І чи мені не знати, що праведна Міріам, дочка рабина Манасії з Візантії, чия душа в раю, навчила тебе цілительству і ти чудово знаєшся на властивостях зілля та силі відварів. А тому роби як знаєш. Ти в мене добра дівчина, послана мені як благословення Господне, як радісна пісня, і мені самому, і дому моему, і всьому народу ізраїльському.

Однак побоювання Ісака не були марними. Шляхетний і великодушний вчинок

Ребекки дорогою назад до Ашбі привернув до неї увагу хижого Бріана де Буа-Гільбера. Тамплієр двічі повертав коня, щоб ще і ще раз помилуватися на прекрасну єврейку, а ми вже бачили, яке враження справила на нього її краса, коли їй судилося потрапити до рук цього безсовісного розпусника.

Ребекка, не гаючи часу, провела хворого в дім, який тимчасово винаймав її батько, і власними руками змила і перев'язала рани Айвенго.

Адже відомо, що євреї — і чоловіки, і жінки — добре знали на медичній науці в усіх її різновидах і практикували з таким успіхом, що у випадках тяжких ран або хвороб тодішні монархи і всемогутні барони нерідко зверталися по допомогу саме до мудреців цього гнаного племені. Чарівна Ребекка ґрунтовно навчалася всьому, чому могли її навчити одноплемінники; її природні здібності і сила розуму допомогли їй усе запам'ятати, систематизувати і розвинути завдяки самостійності мислення набагато глибше, ніж можна було очікувати від юної персони її статі того часу, коли вона жила. Відомості з медицини і лікарської практики вона отримала від літньої жінки на ім'я Міріам, дочки знаменитого єврейського рабина і лікаря. Міріам любила Ребекку, як власну дочку. Ходили чутки, що вона передала Ребецці всі таємні пізнання, які отримала від свого мудрого батька. Міріам стала жертвою марновірства і бузувірства тих часів. Але її лікарські секрети перейшли у спадок обдарованій учениці.

Ребекка була наділена не лише красою, але й величезними знаннями і користувалася надзвичайною пошаною серед свого народу, її прирівнювали до тих обдарованих жінок, про яких згадується в священному писанні. Батько її, який і сам невільно захоплювався її талантами любив її безмежно, надавав їй незрівнянно більше свободи, ніж було заведено у євреїв, і не лише часто запитував у неї поради, але й часом, як ми вже бачили, діяв, більше зважаючи на її думку, ніж на власну.

Коли Айвенго принесли до житла Ісака, він був безтями, оскільки втратив багато крові. Ребекка, оглянувши рану і приклавши до неї свої ліки, сказала батькові, що якщо у хворого не буде пропасниці, а бальзам старої Міріам не втратив своєї цілющої сили, то можна не побоюватися за життя їхнього гостя і він зможе завтра ж вирушити з ними до Йорка. Ісак трохи зніяковів від такої звістки. Його милосердя не розповсюджувалося далі Ашбі. Він охоче залишив би тут пораненого християнина, доручивши його догляд тим євреям, у яких він зупинився, запевнивши господарів цього будинку, що всі витрати візьме на себе. Проте Ребекка була рішуче налаштована проти цього і навела цілий міх вагомих заперечень.

Перш за все вона навідріз відмовилася передати до чужих рук склянку з дорогоцінним бальзамом через побоювання, що таким чином відкриється важлива лікарська таємниця. Крім того, вона нагадала батькові, що Айвенго — улюбленець Ричарда Левине Серце. А тим часом у разі повернення Ричарда до Англії Ісак, який забезпечував бунтівного принца Джона грошима, тим паче потребуватиме могутнього захисника перед королем.

— Ти маєш рацію, Ребекко, — замислено мовив Ісак. — Нехай наш дім буде його домом, поки він не вилікується від ран своїх. І коли той, хто називається Левиним

Серцем, повернеться до Англії, про що вже ходять чутки, тоді Вілфред Айвенго правитиме мені за мур, щоб сховатися від королівського гніву.

Вечір уже добігав кінця, коли Айвенго опритомнів і почав усвідомлювати те, що відбувається. Якийсь час він ніяк не міг зв'язно й послідовно уявити собі події вчорашнього дня. Він відчував велику слабкість і біль від ран. У його пам'яті безладно пробігали нечіткі спогади про удари мечів і списів, про жорстокі сутички, а у вухах лунали бойові вигуки і брязкання зброї. Нарешті, зібравши всі сили, йому вдалося відкинути запону від свого ліжка, незважаючи на біль, якого йому завдавали рани.

На свій подив, він побачив, що перебуває в кімнаті, чудово прибраній на східний манер; йому в першу хвилину навіть здалося, що його під час сну перенесли назад до Палестини. Це враження посилювалося, коли важке драпірування піднялося, і до кімнати прослизнула жінка в розкішному східному вбранні. Слідом за нею увійшов смаглявий служник.

Поранений лицар зібрався був звернутися із запитанням до цього чарівного видіння, але вона, приклавши тонкий пальчик до рубінових вуст, наказала йому мовчати. Слуга, підійшовши до ліжка, розкрив пораненого, і прекрасна єврейка перевірила, чи не сповзла зі свого місця пов'язка і чи немає якихось ускладнень. Вона виконала це з такою грацією, так просто і скромно, що навіть найсуворіший прибічник моральності не знайшов би в тому нічого образливого для жіночої гідності. Власне думка про те, що юна й гарна дівчина залицяється до чоловіка і власноруч перев'язує йому рани, цілком нівелювалася і зникла при спогляданні цієї добродійної істоти, яка з'явилася на допомогу важкохворому, аби полегшити його страждання і врятувати від смерті. Ребекка зробила декілька вказівок старому служнику, який часто допомагав їй доглядати за хворими; той швидко і вправно їй корився.

Не намагаючись нічого з'ясувати, Айвенго безмовно скорявся всьому, що вона вважала за потрібне для нього зробити. Та коли все закінчилось і красуня, яка була його лікарем, зібралася йти, він не міг далі опиратися цікавості, що оволоділа ним, і сказав, звертаючись до неї арабською (цю мову він вивчив під час мандрівок Сходом і вважав, що вона краще за інші пасує для дівчини, яка стоїть перед ним в тюрбані та східному вбранні):

— Прошу вас, люб'язна дівчино, будьте ласкаві...

Проте тут вона перервала його промову мимовільною посмішкою, що на мить осяяла її обличчя, зазвичай задумливе й сумне.

— Я живу в Англії, сер лицар, — сказала вона, — і розмовляю англійською, хоча за походженням належу до іншої країни.

— Шляхетна дівчино, — почав Айвенго, проте Ребекка знову поквапилася його перервати.

— Сер лицар, — сказала вона, — не використовуйте щодо мене титул шляхетності. Краще відразу дізнайтеся, що ваша служниця — всього-на-всього бідна юдейка, дочка саме того Ісака з Йорка, якому ви нещодавно надали заступництво, — і сумно зітхнула, побачивши, як швидко шанобливе захоплення і навіть ніжність Айвенго поступилися

місцем прохолодному і не дуже глибокому почуттю вдячності за неочікувану допомогу. Втім, Ребекка завдяки своїй м'якості й не подумала звинувачувати Айвенго в тому, що він поділяв загальні забобони того часу і свого віросповідання, хай як боляче було їй бачити, що він ставиться до неї як до представниці знедоленого племені. Навпаки, прекрасна єврейка продовжувала з терпінням і відданістю доглядати за ним. Вона повідомила його, що їм необхідно квапитися з від'їздом до Йорка і що Ісак вирішив і його взяти з собою та доти піклуватиметься про нього, поки його здоров'я не буде остаточно відновлено. Айвенго рішуче чинив опір цьому плану, посилаючись на те, що зовсім не бажає завдавати своїм рятівникам клопоту.

— Хіба немає в Ашбі, — сказав він, — або де-небудь в околицях якогось Франкліна або хоч би багатого селянина, який погодився б узяти на себе турботу про пораненого земляка, поки він не зможе знову носити зброю? Невже немає поблизу саксонського монастиря, куди б мене прийняли?.. Чи не можна принаймні перенести мене в Бертон, де мені напевно надасть гостинність наш родич, настоятель абатства святого Вітольда?

— Безперечно, — відповіла Ребекка з сумною посмішкою. — Проте, сер лицар, якщо ви не бажаєте позбутися свого лікаря, вам треба їхати з нами. Як вам відомо, юдеї вміють лікувати рани, хоч і не завдають їх. А в нашому сімействі до того ж іще з часів царя Соломона зберігаються деякі лікарські секрети, цілющу силу одного з яких ви вже відчули. Жоден назарянин, вибачте, я обмовилася, сер лицар, жоден християнський лікар в межах чотирьох британських морів не в змозі поставити вас на ноги швидше ніж за місяць.

— А як швидко ти можеш зробити це? — з нетерпінням запитав Айвенго.

— За вісім днів, якщо будете терпляче і слухняно виконувати мої приписи, — відповіла Ребекка.

— Присягаюся пречистою Дівою, — сказав Вілфред, — коли не гріх вимовляти її святе ім'я в такому місці, тепер ні мені, ні іншому лицареві не час вилежуватися в ліжку. Якщо ти виконаєш свою обіцянку, дівчино, я тобі заплачу. Добуду грошей і наповню шолом срібними монетами.

— Я свою обіцянку виконаю, — сказала Ребекка, — і ти на восьмий день від цієї години надягнеш свої ратні обладунки, якщо зробиш мені одну ласку замість обіцяного срібла.

— Якщо в моїй владі виконати твоє бажання, — відповів Айвенго, — і якщо честь дозволяє християнському лицареві зробити це для особи твого племені, я з радістю і вдячністю готовий задовольнити твоє прохання.

— Отож, — сказала Ребекка, — я лише про те й хочу просити, щоб ти надалі вірив, що юдей здатен надати християнинові добру послугу, навзамін нічого не бажаючи, окрім благословення великого Отця нашого, який однаково створив і юдеїв, і християн.

— Грішно мені було б сумніватися в цьому, — відповів Айвенго. — Я без подальших вагань і запитань покладаюся на свою майстерність, твердо сподіваючись, що завдяки тобі на восьмий день надягну свій панцир. А зараз, мій добрий лікарю, скажи мені, чи не знаєш ти чого нового про шляхетного Седрика Сакса та про його домашніх? Про ту

гарну пані... — він затнувся, ніби не наважуючись вимовити ім'я Ровени в домі єврея. — Про ту, яка була обрана королевою турніру?

— Про ту, яку ви обрали, сер лицар, — сказала Ребекка. — Ваш вибір заслуговує на не менше схвалення, ніж ваша відвага.

Незважаючи на те, що Айвенго втратив дуже багато крові, обличчя його спалахнуло яскравим рум'янцем на думку, що, намагаючись приховати свої справжні почуття до Ровени, він лише ясніше їх виявив.

— Я хотів поговорити не про неї, а про принца Джона, — сказав він. — Крім того, мені хотілося б знати, куди подівся мій вірний зброєносець і чому він тепер не біля мене.

— А я скористаюся своєю владою лікаря і накажу вам мовчати, — сказала Ребекка. — Будь ласка, уникайте усіляких тривожних думок, а я постараюся повідомити вам усе, що ви бажаєте знати. Принц Джон перервав турнір і поспіхом вирушив до Йорка разом зі своїми дворянами, лицарями та прелатами, правдою і неправдою зібравши стільки грошей, скільки вони могли витиснути з тих, хто називається в тутешній країні багатіями. Кажуть, що він має намір заволодіти короною свого брата.

— Ну, це йому не вдасться без боротьби, мовив Айвенго, підвівшись у ліжку, — якщо хоч один вірнопідданий знайдеться в Англії. Я битимуся за Ричарда із найхоробрішими з його супротивників.

— Але для того, щоб ви були спроможні це зробити, — сказала Ребекка, торкнувшись його плеча, — ви повинні перш за все слухатися мене і лежати спокійно.

— Так, так, — сказав Айвенго, — настільки спокійно, наскільки можливо в ці неспокійні часи. Ну, то що ж Седрик і його домашні? Розкажи швидше про шляхетного Сакса.

— Щойно у нас був його дворецький, — сказала єврейка. — Прибіг, захекавшись, до мого батька по гроші, які батько винен Седрику за вовну. Від нього я дізналася, що Седрик і Ательстан Конінгсбурзький пішли з будинку принца Джона у великому гніві і негайно ж зібралися від'їжджати додому.

— А чи була з ними якась пані на цьому бенкеті? — запитав Вілфред.

— Леді Ровена, — відповіла Ребекка набагато точніше, ніж було поставлене запитання, — не поїхала на бенкет до принца і тепер, зі слів того-таки дворецького, вирушила до Ротервуда разом зі своїм опікуном. Що ж до вашого вірного зброєносця Гурта...

— Ох! — вигукнув лицар. — Ти знаєш його ім'я?.. Та й як тобі не знати, — додав він одразу, — коли ще вчора він отримав від тебе сотню цехівів, — як я тепер переконався, лише завдяки твоїй шляхетності та щедрості!

— Не говори про це! — сказала Ребекка, сильно почервонівши. — Я сама бачу, як язик легко виказує таємниці, які серце вважало б за краще приховати!

— Проте що стосується цих грошей, — мовив серйозно Айвенго, — честь зобов'язує мене повернути їх твоєму батькові.

— Роби як знаєш, — сказала Ребекка, — але дочекайся, щоб минуло вісім днів, а

доти не думай і не кажи ні про що таке, що могло б уповільнити твоє одужання.

— Так, добра дівчино, — погодився Айвенго, — з мого боку було б невдячністю чинити опір твоїм наказам. Ще слово про долю бідного Гурта, і більше я ні про що тебе не запитуватиму.

— На жаль, я маю тобі сказати, сер лицар, що його взяли під варту за наказом Седрика, — відповіла єврейка. Але, завваживши, що ця звістка справила на Вілфреда гнітюче враження, вона негайно ж додала: — Втім, чашник Освальд казав мені, якщо Гурт нічим не накличе на себе гніву господаря, то Седрик вибачить йому.

— Дай Боже, щоб так сталося! — сказав Айвенго. — Мені наче на роду написано приносити нещастя кожному, хто буде прихильним до мене. Мій король вшанував мене своєю увагою, наблизив до себе — і ось, як бачиш, рідний брат, який усім йому зобов'язаний, піднімає зброю проти нього і хоче отримати його корону. Моя відданість накликала гоніння на найпрекраснішу з жінок. А зараз мій батько в гніві і може вбити бідного раба лише за його відданість і любов до мене. Ти бачиш сама, якого носія фатальної долі хочеш лікувати й рятувати. Будь мудрою, відпусти мене, перш ніж нещастя, що наслідують мені на п'яти, як хорти, наздоженуть і тебе.

— Ні, — сказала Ребекка, — твоя слабкість і сум, сер лицар, примушують тебе неправильно тлумачити волю провидіння. Ти повернувся до себе на батьківщину в такий час, коли вона найбільше потребує сильної руки і вірного серця. Ти упокорив гордість власних ворогів і ворогів короля в ту хвилину, коли вони особливо чванилися своєю вишчістю. Щоправда, ти важко постраждав при цьому, але хіба ти не бачиш, що Бог послав тобі і допомогу, і лікаря, хоча обрав його з середовища зневаженого племені. Тому не занепадай духом і вір, що провидіння зберегло тебе для чудесного подвигу, який ти здійсниш для свого народу.

Ребекка пішла, щоб дати вказівки щодо майбутньої подорожі. Айвенго влаштували в кінних ношах так, щоб дорога завдала йому якомога менше незручностей, хоча тут мало що залежало від Ребекки. Ісак, який страшенно боявся грабіжництва на дорозі, мандрував напрочуд хутко. Добре, що бальзам Міріам мав чудодійну силу, тож Айвенго не надто страждав від швидкої їзди.

Але надмірна покvapливiсть Ісака в дорозі мала фатальні наслідки. Його наполегливі вимоги їхати швидше спричинили невдоволення провідників. Ці найняті для охорони сакси шанували властиві їхній нації звички до спокою та смачної їжі. Погодившись супроводжувати Ісака в надії поласувати за його рахунок, вони були надзвичайно розчаровані, коли виявилось, що той ніде не дозволяє зупинятися. Вони протестували проти швидкої їзди і побоювалися загнути коней. Врешті-решт Ісак вкiнець розсварився з ними через надмірність вина й пива, що вони поглинали за кожною трапезою. І тому коли дійсно настала тривожна хвилинка і побоювання Ісака, здавалося, почали справджуватися, його полишили невдоволені найманці, на захист яких він покладався, не переймаючись тим, як повернути їх на свій бік.

Саме в цей час, як уже відомо читачеві, Ісака наздогнав Седрик, а зразу потому вони всі разом потрапили до рук де Брасі та його товаришів. Спочатку ніхто не звернув

уваги на кінні ноші. Проте де Брасі у пошуках леді Ровени вирішив зазирнути в них. Яким же було його здивування, коли замість леді Ровени він виявив там пораненого лицаря! Вважаючи, що його взяли в полон саксонські розбійники, і сподіваючись на популярність свого імені серед саксонців, Айвенго поквапився назвати себе.

Суворі уявлення про лицарську честь ще остаточно не полишили де Брасі і, незважаючи на всю його легковажність і розбещеність, забороняли йому вчинити насильство над лицарем, який був у безпорадному стані. Так само він не міг віддати його до рук Фрон де Бефа, знаючи, що той не зупиниться перед тим, аби за першої слушної нагоди вбити людину, яка мала право на його маєток. Проте де Брасі не вистачило й шляхетності, аби відпустити свого суперника на волю. Тим більше що і з поведінки леді Ровени на турнірі, і ще раніше з чуток про те, що Седрик вигнав сина з дому, він знав про прихильність леді Ровени до Айвенго.

Тому де Брасі виявився здатним лише на щось середнє між добром і злом. Він наказав двом зі своїх слуг їхати обабіч нош і нікого не підпускати до них. Якщо їм докучатимуть розпитуваннями, він велів їм казати, що це порожні ноші леді Ровени, в які поклали одного з їхніх товаришів, пораненого під час бою. Після приїзду в Торкілстон, поки тамплієр і Фрон де Беф були поглинені своїми справами, один — спрямувавши свою увагу на гроші Ісака, а інший — на його дочку, слуги Моріса де Брасі перенесли Айвенго, продовжуючи називати його пораненим товаришем, до однієї з віддалених кімнат замку. Такі ж точно пояснення були надані й господареві, коли він зажадав, щоб вони йшли на стіни і взяли участь в захисті замку.

— Поранений товариш! — гнівно вигукнув барон. — Не дивно, що хлопи та йомени наважуються брати в облогу баронські замки, а блазні та свинарі кидати шляхтянам виклик, тоді як воїни перетворюються на доглядальниць при хворих, а бійці з вільної дружини наймаються стерегти вмираючого в ту хвилину, коли замок в облозі! Йдіть на стіни, прокляті ледарі! — заволав він так гучно, що грізна луна прокотилася попід склепінчастою стелею. — Я вам кажу, по місцях! Бо всі кістки вам переламаю цим кийком!

Слуги похмуро відповіли, що й самі раді йти на стіни, аби Фрон де Беф узявся виправдати їх перед господарем, який наказав їм доглядати за вмираючим.

— За вмираючим, шахраї! — кричав Фрон де Беф. — Кажу вам: ми всі перетворимося на вмираючих, якщо не візьмемося до справи як слід! Я зараз пришлю вам заміну — приставлю іншу доглядальницю до вашого мерзенного товариша. Гей, Урфрід! Проклята стара! Гей, саксонська відьмо! Хіба не чуєш? Іди-но, доглянь за пораненим негідником, якщо йому конче потрібен догляд, а ці шахраї нехай візьмуться до зброї! Ось вам два арбалети та стріли. Ставайте біля бійниць і дивіться, щоб кожен постріл потрапляв у саксонську голову!

Слуги де Брасі, які нудьгували від бездіяльності, з радістю вирушили на свої пости, а турбота про пораненого Айвенго була покладена на Урфриду, або Ульріку. Але вона в цей час була поглинена такими пекельними спогадами, усвідомленням пережитих образ і сподіванням на помсту, що дуже охоче передала Ребецці обов'язок наглядати за

пораненим.

Розділ XXIX

Зійди на вежу, доблесний вояче,

Скажи, що ти на полі битви бачиш.

Ф. Шиллер, "Орлеанська дівка"

Опинившись знову біля ліжка Айвенго, Ребекка сама здивувалася тій гострій радості, яку відчула при цьому, незважаючи на всю небезпеку їхнього становища. Намацуючи його пульс і запитуючи про здоров'я, вона торкалася до нього так ніжно і говорила так ласкаво, що мимоволі виявила набагато гарячіше співчуття, ніж сама того хотіла. Голос її уривався, і рука її тремтіла. Айвенго поквапився заспокоїти її, сповістивши, що почувається чудово, набагато краще, ніж міг сподіватися. — І все завдяки твоїм умінням, мила Ребекко! — додав він. "Він назвав мене милою Ребеккою, — подумала дівчина, — але таким байдужим тоном, який не пасує до цього слова. Його бойовий кінь або мисливський собака для нього дорожчий мерзеної юдейки!"

— Мій дух страждає, добра дівчино, — вів далі Айвенго, — від тривоги набагато сильніше, ніж тіло від болю. З того, що при мені говорили мої вартові, та з того, як звучить ріг за мурами замку, я здогадався, що перебуваю в полоні. А якщо я не помиляюся, грубий голос людини, яка щойно вигнала всіх звідси, належить Фрон де Бефу; очевидячки, ми в його замку. Якщо так, то чим же це може скінчитися і яким чином я можу захистити Ровену і мого батька?

"А про єврея та єврейку не згадує, — подумала знову Ребекка. — Та й яке йому діло до нас, і як справедливо карає мене Бог за те, що я дозволила собі так багато думати про лицаря".

Засудивши таким чином себе, вона поспішила повідомити Айвенго всі відомості, які встигла зібрати. А їх було зовсім небагато.

Айвенго, мов той бойовий кінь, згоряв від нетерплячки і всією душею прагнув взяти участь у бою, який провіщали всі ці войовничі звуки.

— Якби мені доповзти хоч би до того віконця, — бідкався він, — хоч би поглянути, як відбуватиметься ця битва! Якби мені добути лук і пустити стрілу або хоч раз ударити сокирою задля нашого звільнення! Але все марно, все марно — я безсилий і беззбройний!

— Не хвилюйся, шляхетний лицарю, — сказала Ребекка. — Чуєш, як усе раптом стихло? Можливо, й не буде бою.

— Нічого ти не тямиш! — нетерпляче вигукнув Вілфред. — Це затишшя означає лише, що всі воїни зайняли свої місця на стінах і наразі чекають нападу. Те, що ми чули, було лише віддаленим провісником штурму. За декілька хвилин почувеш, як він вибухне зі всією люттю. Ох, якби мені доповзти якимось до того вікна!

— Така спроба зашкодить тобі, шляхетний лицарю, — зауважила Ребекка, але, побачивши його безмежне хвилювання, додала: — Я сама стану біля вікна і, як умію, описуватиму тобі, що там відбувається.

— Ні, не треба, не треба! — вигукнув Айвенго. — Кожне вікно, кожен отвір у стінах

послужить ціллю для стрільців. Якась очманіла стріла...

— Це було б добре! — тихо пробурмотіла Ребекка, твердою ногою зійшовши на дві чи три сходинки, що вели до вікна.

— Ребекко, люба Ребекко! — вигукнув Айвенго. — Це зовсім не жіноча справа. Не наражай себе на небезпеку, тебе можуть поранити або вбити, і я все життя каратимуся через усвідомлення, що став тому причиною. Принаймні візьми той старий щит, затулися ним і постарайся якомога менше висовуватися з-за за віконних ґрат.

Ребекка мерщій виконала його вказівки і, загородивши нижню частину вікна старим щитом, так управно сховалася під ним, що майже з повною безпекою для себе могла спостерігати все, що відбувалося за мурами замку і повідомляти Айвенго, як осадники готуються до штурму. Вона швидко розповідала Айвенго таке:

— На узліссі суцільною стіною стоять стрільці, але вони в тіні, під деревами, лиш деякі вийшли у відкрите поле.

— А під яким вони прапором? — запитав Айвенго.

— Я не бачу ані знамен, ані прапорів, — відповіла Ребекка.

— Це дивно! — пробурмотів лицар. — Іти на штурм такої фортеці — і не розвернути ані знамен, ані прапорів! Чи не видно принаймні, хто їхні ватажки?

— Найпомітніший лицар у чорних обладунках, — сказала єврейка. — Він один серед усіх озброєний з голови до ніг і, мабуть, усім керує.

— Який герб на його щиті? — запитав Айвенго.

— Щось на кшталт залізної смуги поперек щита і на чорному полі — висячий замок блакитного кольору.

— Пута й кайдани лазурові, — поправив її Айвенго, вживаючи назви, заведені в геральдиці. — Не знаю, у кого б міг бути такий герб, хоча відчуваю, що в цю хвилину він був би цілком придатний для мене самого! А яке гасло на щиті?

— На такій відстані я лиш бачу герб, — відповіла Ребекка, — і то він з'являється лише тоді, коли сонце ударяє в щит.

— А інших очільників не видно? — продовжував розпитувати поранений.

— Звідси я нікого не бачу, — сказала Ребекка, — але немає сумніву, що на замок наступають і з інших боків. Здається, вони тепер рушили вперед. Наближаються.

її розповідь була раптово перервана сигналом до нападу. Осадники пронизливо засурмили в ріг, а зсередини мурів долинули звуки норманських труб і барабанів, що завзято відповідали на виклик ворога. Оглушливий шум посилювався вигуками розлючених бійців. Проте не лише криком сподівалися обидві сторони вирішити долю цього дня. Могутній натиск нападників зустрів відчайдушну відсіч з боку тих, хто перебував ув облозі. Стрільці, призвичаєні у своїх поневіряннях по лісах майстерно справлялися з луком та стрілами, діяли так "єдинокупно", за старовинним виразом, що жоден пункт, у якому захисники замку хоч на хвилину показувалися назовні, не уникнув влучних стріл завдовжки в цілий ярд. Стрілянина була такою частою й рівною, що стріли падали, як град, хоча кожна з них мала свою особливу ціль. Проте прибічники Реджинальда Фрон де Бефа та його союзники, цілком покладаючись на

своє чудове озброєння й неприступність замку, виявили завзятість у захисті, відповідну до люті тих, хто нападав.

— А я маю тут лежати нерухомо, ніби розслаблений чернець, — вигукував Айвенго, — поки інші ведуть гру, від якої залежить моя свобода або смерть! Поглянь знову у вікно, добра дівчино, лиш обережно, щоб стрільці тебе не помітили!

Зміцнивши дух безмовною молитвою, Ребекка терпляче та сміливо зайняла знову своє місце біля вікна, затулившись щитом так, щоб знизу не можна було її побачити.

— Що ти бачиш, Ребекко? — знову запитав поранений лицар.

— Лише хмару летючих стріл. Вони мигтять так часто, що у мене ряботить в очах і я не можу розгледіти власне стрільців.

— Це не може тривати вічно, — сказав Айвенго. — Що можна зробити за допомогою одних лише луків та стріл проти кам'яних стін і веж? Поглянь, прекрасна Ребекко, де тепер Чорний Лицар і як він поводить, тому що від дій ватажка залежатимуть дії його підлеглих.

— Ось він, я його бачу: він веде загін до зовнішньої огорожі передової вежі. Вони валять стовпи і частоколи, рубають огорожу сокирами. Високе чорне пір'я майорить на його шоломі над натовпом, ніби ворон над ратним полем. Вони прорубали пролам в огорожі, увірвалися. Боже Якова! Ніби два скажені потоки зустрілися та змішалися! Два океани, зворохоблені протилежними вітрами!

Вона відвернулася від вікна, не маючи сил споглядати таке страшне видовище.

— Виглянь знову, Ребекко, — сказав Айвенго, — стрілянина з луків тепер, напевно, порідшала, якщо вони б'ються врукопаш. Поглянь іще, тепер не так небезпечно стояти біля вікна.

Ребекка знову визирнула і враз вигукнула:

— Святі пророки! Фрон де Беф б'ється з Чорним Лицарем! Сам на сам у проламі, а решта лиш дивляться на них і кричать. Боже праведний, вступи за пригноблених і полонених!.. — і тут вона зненацька вигукнула: — Він упав!

— Хто впав? — запитав Айвенго. — Заради Пресвятої Діви, скажи, хто впав?

— Чорний Лицар, — відповіла Ребекка ледь чутно, але услід за тим закричала з радісним хвилюванням: — Ні, ні, дякувати Богові битв! Він знову схопився на ноги і б'ється так, ніби в одній його руці зачаїлася сила двадцятьох чоловіків. У нього меч переламався навпіл. Він вихопив сокиру в одного з йоменів. Він напірає на барона Фрон де Бефа удар за ударом. Багатир хилиться та здригається, ніби дуб під сокирою дроворуба. Впав!.. Упав!

— Хто? Фрон де Беф? — закричав Айвенго.

— Так, Фрон де Беф! — відповіла єврейка. — Його люди кинулися йому на допомогу. На чолі їх став гордий тамплієр.

— Але чи прорвалися за огорожу нападники? — запитав Айвенго.

— Так, так, прорвалися! — вигукнула Ребекка. — Притиснули захисників до зовнішньої стіни! — І далі: — Драбину повалили, воїни лежать під нею, розпростерті, як розчавлені черв'яки!.. Тепер перевага на боці осаджених!

— Допоможи нам, святий Георгію! — вигукнув лицар. — Невже ці зрадники-йомени відступають?

— Ні, — мовила Ребекка, — вони поводяться, як годиться відважним йоменам. Ось тепер Чорний Лицар зі своєю величезною сокирою підступає до брами, рубає її. Гул від ударів можна почути крізь шум і крики битви.

— Присягаюся святим Йоанном, — радісно сказав Айвенго, підвівшись на лікті, — я вважав, що у всій Англії лише одна людина здатна на таку справу!

— Брама задрижала! — вела далі Ребекка. — Ось вона тріщить, розпадається під його ударами. Вони кинулися через пролам, узяли вежу! О Боже, хапають захисників і кидають до рову з водою! О люди, якщо ви маєте щось людське, пощадіть же тих, хто більше не може чинити вам опір!

— А місток? Місток, що сполучає вежу з замком? Вони і його захопили? — домагався Айвенго.

— Ні, — відповіла Ребекка, — тамплієр зламав дошку, якою вони перетнули рів. Дехто із захисників врятувався з ним в стінах замку. Чуєш ці крики? Вони сповіщають тобі, яка доля спіткала решту. На жаль, тепер я знаю, що видовище перемоги ще жахливіше за видовище битви!

— Що вони тепер роблять? — запитав Айвенго. — Поглянь знову! Тепер не час непритомніти, побачивши кров.

— Стихли на якийсь час, — відповіла Ребекка. — Наші друзі укріплюються в завойованій вежі. Вона так добре укриває їх від пострілів ворога, що обложені лише зрідка посилають туди свої стріли, й то більше задля того, щоб турбувати їх, а не завдавати шкоди.

— Наші друзі, — сказав Вілфред, — не відмовляться від свого наміру захопити замок, якщо так відважно почали його виконувати. Дивно, — продовжував він бурмотіти, — невже є на світі ще одна людина, здатна на таку безумну відвагу? Пута і кайдани лазурові на чорному полі. Що б це могло означати? Ребекко, ти не бачиш інших знаків, за якими можна було б упізнати цього Чорного Лицаря?

— Ні, — відповіла єврейка, — все на ньому чорне як вороняче крило. Нічого не бачу, жодних знаків. Але тому як я була свідком його сили й доблесті в бою, мені здається, що я його впізнаю й вирізняю серед тисячі інших воїнів. Це страшне й величне видовище, коли рука і серце однієї людини перемагають сотні людей.

— Ребекко, — мовив Айвенго, — ти описуєш справжнього героя. Якщо осадники не діють, то лише тому, що збираються на силі або вигадують спосіб переправитися через рів. Присягаюся честю мого дому! Присягаюся світлим ім'ям тієї, яку кохаю! Я віддав би десять років життя — погодився б провести їх у неволі — за один день битви поряд із цим доблесним лицарем і за таку праведну справу!

— На жаль, — сказала Ребекка, полишаючи своє місце біля вікна і підходячи до ліжка пораненого лицаря, — таке нетерпляче жадання діяльності, таке збудження й боротьба зі своєю слабкістю неодмінно затримають твоє видужання! Що буде вам, лицарі, нагородою за всю кров, яку ви пролили, за труд і втрати, за ті сльози, які

пролилися через ваші діяння, коли смерть переламає ваші списи і випередить найпрудкішого з ваших бойових коней?

— Що буде нагородою? — вигукнув Айвенго. — Як що? Слава, слава! Вона позолотить наші могили і увічніть наші імена!

— Слава? — перепитала Ребекка. — Невже та іржава кольчуга, що висить як траурний герб над темним і вогким гробівцем лицаря, або та напівстерта статуя із написом, який неосвічений чернець насилу зможе прочитати, настановлюючи мандрівника, — невже це достатня нагорода за зречення від усіх ніжних прихильностей, за ціле життя, проведене серед лиха задля того, щоб завдавати горя іншим? Чи то велика слава — стати героєм балад мандрівного менестреля, якому підспівують п'янички за кухлем елю?

— Клянуся душею Гереварда! Лицарський дух вирізняє доблесного воїна з-поміж простолюдинів і дикунів, він учить нас цінувати своє життя незрівнянно менше за честь, торжествувати над усілякими тяготами, турботами та стражданнями, не страшитися нічого, окрім неслави. Без нього шляхетна честь була б порожнім звуком...

Сумними й лагідними словами Ребекка залагодила гарячу суперечку. А трохи згодом лікувальний сон все ж таки здолав Айвенго.

Ребекка поглянула на пораненого лицаря і промовила про себе: "Він спить! Стомлений від ран і душевної тривоги, скориставшись хвилиною затишшя. Хіба це злочин, що я дивлюся на нього і, можливо, востаннє! А батько мій? О мій батьку! Горе дочці твоїй, коли вона забула про твою сивину, задивившись на золотаві кучері юності! Чи не за те покарав Єгова негідну дочку, яка думає про полоненого чужоземця більше, ніж про свого отця, забуває про лихо Юдеї та милується красою іновірця? Але я вирву цю слабкість зі свого серця, хоч би воно розірвалося на шматки і сплигло кров'ю!"

Розділ XXX

Зайди в його покій, поглянь на ложе -

Його душа не відлітає в мирі.

Не так, як жайвір пурхає у небо,

Коли ранкові роси найсолодші, -

Так душу праведну до раю проводжають.

Ансельм вмира не так.

Старовинна п'еса

Коли настала тиша після першого успіху нападників, поки одна сторона зміцнювалася на завойованих позиціях, а інша готувалася до оборони, тамплієр і Моріс де Брасі зійшлися у великій залі замку.

— Де Фрон де Беф? — запитав де Брасі, який керував обороною замку з протилежного боку. — Чи правду кажуть, ніби його вбили?

— Ні, він живий, — відповів тамплієр холоднокровно, — поки що живий; та хоч би на його плечах була така ж бичача голова, яка намальована у нього на щиті, закута хоч у десять шарів заліза, йому б усе одно не вдалося встояти проти тої фатальної сокири. Ще декілька годин, і Фрон де Беф вирушить до праотців. Могутнього соратника

втратить у його особі принц Джон.

— Зате сатані великий прибуток, — зауважив де Брасі. — Ось що значить блюзнити над янголами і святими спасенниками й наказувати валити їхні зображення і статуї на голови цим мерзотникам йоменам!..

— Гаразд, годі балачок. Подбаймо краще про те, як нам відстояти замок. Ми свою вежу втратили.

— Це серйозна втрата! — сказав де Брасі. — Під прикриттям цієї башти негідники можуть підступитися до замку набагато ближче. Нас так мало, що немає змоги обороняти кожен пункт. Люди й без того скаржаться, що ледь-ледь вистромилися з-за стіни, тут-таки на тебе летить шквал стріл. Як ви вважаєте, сер Бріан, чи не домовитися нам із-цими мерзотниками, видавши їм полонених?

— Що? — вигукнув тамплієр. — Видати наших полонених і виставити себе на загальне посміховисько? Які доблесні вояки: зуміли поночі напасти на беззахисних проїжджих й узяти їх у полон, а серед білого дня не зуміли захистити міцний замок від жменьки якихось волоцюг і злодіїв, очолених блазнями та свинарями! Посоромся давати такі поради, Морісе де Брасі. Нехай цей замок обвалиться на мене й поховає моє тіло і мою ганьбу, перш ніж я погоджусь на таку ницу й безславну угоду.

— Що ж, тоді ходімо захищати мури, — мовив де Брасі безтурботно. — Ще не народився той чоловік, хоч турок, хоч тамплієр, який би менше за мене цінував життя. Але, сподіваюся, немає нічого ганебного в тому, що мені хотілося б мати тепер під рукою бійців із сорок із моєї хороброї дружини. Тоді ми миттю впоралися б із цими негідними бунтівниками!

— Мріяти можеш про що завгодно, — сказав тамплієр, — але подумай, як краще забезпечити оборону з тими воїнами, яких ми маємо. Це переважно челядь барона Фрон де Бефа, що заслужила ненависть місцевого населення безліччю зухвалих вчинків.

— Тим краще, — відтяв де Брасі, — тож ці раби захищатимуться до останньої краплі крові, аби уникнути помсти селян. Йдемо на бій, Бріане де Буа-Гільбер. Чи залишуся я живий, чи помру — побачиш, що сьогодні поведінка Моріса де Брасі буде гідною родовитого і шляхетного дворянина.

— По місцях! — вигукнув тамплієр.

І обидва пішли на мури, щоб зробити все можливе для оборони фортеці.

Втрата передової вежі погіршила становище осаджених ще й тому, що хоча стіни замку були набагато вищі за цю вежу, обложені не могли, як раніше, визначити рух ворога. Розкидані на луці дерева й чагарники так близько підступали до бічної брами вежі, що нападники мали можливість непомітно для супротивника провести туди скільки заманеться людей. Тому де Брасі та тамплієр не могли передбачити, де саме розгорнеться головний наступ, і їхні воїни, незважаючи на відвагу, весь час перебували в гнітючій тривожній невідомості.

Тим часом до господаря обложеного замку прийшла смертна година: він тихо лежав, зазнаючи тілесних і душевних мук. Він не мав можливості спокутувати свої

гріхи щедрими пожертвуваннями на церкву, притупивши у такий спосіб свій страх. Серед усіх вад Фрон де Беф, чоловіка грубого й жадібного, користолобство було найдужчою: він уважав за краще нехтувати церквою та її служителями, ніж купувати собі відпущення гріхів ціною золота й земельних угідь. І ось настала та хвилина, коли всі земні скарби почали втрачати свою принаду, і серце жорстокого барона, що було не м'якше млинарського жорна, сповнилося страху перед чорною безоднею майбутнього. Гарячковий стан його тіла ще більше посилював болісну тривогу душі; його передсмертні години минули в боротьбі жаху, який враз прокинувся, зі звичною для нього заповзятістю непохитної вдачі.

— Куди поділися ці попи, — бурмотів барон, — ці ченці, що такою дорогою ціною влаштовують свої духовні вистави! Де тепер усі босі кармеліти, для яких старий Фрон де Беф заснував монастир святої Анни, пограбувавши на їхню користь свого спадкоємця, відібравши у нього стільки добрих угідь, родючих нив і вигонів? Мабуть, десь попивають ель або показують свої фокуси біля ліжка якого-небудь ницого мужлана!.. А мене, спадкоємця їхнього добродійника, мене, за кого вони зобов'язані молитися за велінням дарчої грамоти, ці невдячні негідники залишають вмирати без сповіді та причастя, як бездомного пса. Покличте мені тамплієра: адже він теж духовна особа і може щось зробити. Але ні: я краще бісові сповідаюся, ніж Бріану де Буа-Гільберу, якому ні до раю, ні до пекла немає діла. Чув я, що старі люди самі за себе моляться, таким не треба ні просити, ні підкуповувати лицемірних попів. Проте я не насмілююся.

— Он як, Фрон де Беф сам зізнається, що не насмілюється? — пролунав біля його ліжка чийсь уривчастий, пронизливий голос.

Фрон де Беф був настільки приголомшений, і сумління його було таке нечисте, що коли почув це запитання, йому здалося, ніби він чує голос одного з тих бісів, які, за марновірними уявленнями того часу, обступають вмираючу людину, прагнучи розсіяти її увагу й відвернути від благочестивих роздумів про вічне блаженство.

Він здригнувся, але негайно закликавши на допомогу свою звичну рішучість, вигукнув:

— Хто там?

— Я твій злий дух, Реджинальде Фрон де Беф, — відповів голос.

— То покажись мені у своєму тілесному образі, коли ти справжній біс, — вигукнув умираючий лицар. — Нехай ні небеса, ні пекло не зможуть сказати, що я злякався.

— Думай про свої гріхи, Реджинальде Фрон де Беф, — мовив дивний, майже нелюдський голос, — думай про своє бунтарство, про користолобство, про вбивства! Хто підбурював розпусного Джона проти сивого батька, проти великодушного брата?

— Хто б ти не був, бісе, — ти брешеш! — вигукнув Фрон де Беф. — Не я підбурював Джона до повстання, не я один. Нас було близько п'ятдесятьох лицарів і баронів, квіт усіх графств Середньої Англії. Кращих за нас бійців не було в державі. Чому ж я один маю відповідати за гріх, скоєний півсотнею таких людей?

— Ні, я не дам тобі вмерти спокійно, — повторив той-таки голос. — Вмираючи, ти

згадуватимеш про свої лиходійства, про стогони, що лунали в цих стінах, про кров, якою просякла підлога твого замку. Подумай про свого батька, пригадай його смерть, пригадай бенкетну залу, де підлога була заллята його кров'ю, яка пролилася від руки власного сина.

— Ага, — вимовив барон після досить тривалого мовчання, — ти знаєш це! Справді ти дух зла, всезнаючий, як кажуть ченці. Я вважав цю таємницю похованою в моїх грудях і в грудях тієї, яка була спокусницею й учасницею мого злочину. Забирайся, бісе, залиш мене! Відшукай саксонську чаклунку Ульріку. Лише вона могла повідати тобі про це, бо тоді ми з нею були єдиними свідками події.

— Вона й так уже скуштувала цих мук, — сказала Ульріка, наближаючись до ліжка барона Фрон де Бефа. — Вона давно п'є з цього гіркового келиха, але гіркота пом'якшала, коли вона побачила, що й тобі доведеться пити з нього.

— Підла, люта відьмо! — заволав Фрон де Беф. — Зловісна сова! То це ти прийшла знущатися з чоловіка, якого сама й занапастила?

— Так, Реджинальде Фрон де Беф, — відповіла вона, — це я, Ульріка, дочка закатованого Торкіля Вольфгангера, сестра його зарізаних синів. Це я прийшла вимагати звіту в тебе й у всього твого роду: що сталося з моїм батьком і родиною, з моїм ім'ям, із честю — зі всім, що відібрав у мене проклятий рід Фрон де Бефів?

— Мерзотна фуріє, — вигукнув Фрон де Беф, — ти не будеш свідком мого кінця! Гей, Жилю, Клемане, Юстесе, Сен Море, Стівене! Схопіть цю прокляту відьму і скиньте її з висоти мурів!

— Ну ж бо, поклич їх іще, доблесний бароне, — мовила стара зі злостивою посмішкою, — скликай своїх васалів, погрожує їм за зволікання батою і в'язницею. Але знай, могутній ватажку, що відтепер не буде тобі ані відповіді, ані допомоги, ані покори. Чуєш ці страшні звуки? — вела далі вона, раптом змінюючи тон: у кімнату знову долинув страшний шум шаленої битви. — Ці крики сповіщають про падіння твого дому.

— Боги й біси! — закричав поранений лицар. — О, якби хоч на хвилину повернулася моя колишня сила, щоб доповзти до місця бою й померти, як годиться лицареві!

— І не думай про це, хоробрий воїне! — заперечила вона. — Ти помреш не як чесний воїн, а як лисиця у своїй норі, коли селяни підпалюють хмиз довкола її лігва.

— Брешеш, ненависна стара! — вигукнув Фрон де Беф. — Мої слуги — відважні вояки, мої стіни міцні й високі! Мої ратні товариші не побоятися будь-якої навали саксів, хоч би їх ватажками були самі Генгіст і Горса[65]!

— Хочеш — вір у це, — відповіла Ульріка, — поки не переконаєшся у протилежному. Та ні, — обірвала вона саму себе, — можеш і зараз дізнатися свою долю. Чи відчуваєш ти ядучий дим, що чорними клубами ходить по кімнаті? Ти, можливо, вважаєш, що у тебе в очах темніє і починається передсмертна задуха? Ні, Реджинальде, причина того інша. Ти пам'ятаєш про хмиз і дрова, складені внизу, під цими кімнатами?

— Жінко! — вигукнув Фрон де Беф у нестямі від люті. — Невже ти підпалила нас? Так і є — замок оповитий полум'ям!

— Так, пожежа розгоряється швидко, — сказала Ульріка зі страхітливим спокоєм. — Невдовзі я подам сигнал тим, хто осаджує замок, щоб вони сміливіше наступали. Прощавай, Фрон де Беф! Нехай божества древніх саксів, або біси, як називають їх нинішні ченці, посядуть місце втішальників у твою смертну годину — Ульріка ж полишає тебе. Але знай, якщо це може тебе втіши ти, знай, що Ульріка піде з тобою однією дорогою і розділить твою кару, як ділила твої злочини. Прощавай, батьковбивце, прощай назавжди! І нехай кожен камінь цих склепінь оживе і повторює: "Батьковбивця!"

У безумному нападі відчаю й туги нещасний то віддавав якісь бойові накази, то невиразно бурмотів, проклинаючи себе самого, і рід людський, і самі небеса, аж поки дим не заслав покій так, що далі вже нічого не було видно.

Розділ XXXI

Товариші, востаннє до проламу -
Скріпімо мур англійськими тілами!...
Ви, йомени-добродії мої,
Вас Англія зростила — покажіть-но
Своє завзяття, доведіть, що гідні
Свого коріння.

В. Шекспір, "Король Генріх V"

Седрик хоч і не дуже покладався на Ульріку, однак повідомив Чорного Лицаря та йомена Локслі про дану нею обіцянку. Їх потішила звістка про те, що в фортеці у них є спільник, який зможе допомогти їм досягти до замку. І Чорний Лицар, і Локслі були цілком згодні з саксом, що варто спробувати взяти стіни приступом, оскільки це єдина можливість виручити бранців, які потрапили до рук жорстокого барона Фрон де Бефа.

Коли передова вежа була завойована, Чорний Лицар надіслав цю радісну звістку йомену Локслі; він просив Локслі якомога уважніше спостерігати за облогою і зосередити свої сили для раптової атаки. Для лицаря було особливо важливо не дозволити ворогові провести вилазку: він знав, що погано озброєні і зовсім не навчені добровольці, якими він командував, не зможуть стримати натиск досвідчених воїнів, із яких складався почет норманських лицарів, оскільки ті не лише перевершували добровольців своїм озброєнням, але й були навчені спокійної впевненості, що виробляється під впливом дисципліни і тривалих військових вправ.

Лицар скористався хвилиною затишшя, аби спорудити плавучий міст, чи радше довгий пліт, за допомогою якого він сподівався подолати рів. Будівництво такого плоту затримувало подальший наступ, але ватажки не дуже шкодували про це, тим більше що воно давало можливість Ульріці виконати свою справу.

Коли пліт був готовий, Чорний Лицар звернувся до своїх воїнів із такою промовою:

— Більше немає чого чекати, друзі мої. Сонце хилиться на захід, а я маю таку

справу, яка не дозволить мені провести з вами бодай іще один день. До того ж це буде диво, якщо на допомогу супротивникові з Йорка не підоспіє кіннота. Нам слід поквапитися. Один із вас піде до Локслі і скаже йому, щоб він починав стрілянину з луків із протилежного боку замку і посувався вперед. А ви, справжні англійські серця, залишайтеся зі мною та приготуйтеся спустити на воду пліт, щойно відчиниться брама вежі. Сміливо прямуйте за мною по дошках і допоможіть мені розбити ген ті ворота в головній стіні фортеці. Ті з вас, хто не бажає брати участі в цій справі або у кого немає відповідної зброї, нехай займуть верхівку передової вежі, гарненько натягнуть луки та стріляють в кожного, хто з'явиться на протилежному мурі замку. Шляхетний Седрику, ви очолите тих, що залишаються?

— О ні, клянуся душею Гереварда! — вигукнув сакс. — Я не можу бути очільником, проте нехай буде проклята моя могила, якщо я не вирушу в наступ у перших рядах, куди ви вкажете! Це моя війна, і я маю бути в центрі її.

— З Богом! — сказав Чорний Лицар. — Відчиняйте ворота і спускайте на воду плавучий міст.

Ворота, що вели з передової вежі до рову і були розташовані навпроти воріт для вилазок в головній стіні замку, раптово відчинилися. Пліт зіштовхнули на воду. Він утворив упоперек рову слизький і небезпечний прохід, на якому поряд могло стати не більше двох людей. Цілком усвідомлюючи, як важливо захопити ворога зненацька, Чорний

Лицар, а за ним і Седрик сплигнули на плавучий міст і швидко перебралися на протилежний берег. Тут лицар почав завдавати громових ударів сокирою у браму замку. Від стріл і каміння, що сипалися згори, він був трохи захищений залишками підйомного мосту, знищеного тамплієром під час відступу з передової вежі. Частина настилу цього мосту разом із підйомними блоками так і залишилася прикріпленою до верхнього виступу воріт, утворюючи щось на взірєць дашка над Седриком і лицарем. Люди, які перетнули плавучий міст назирці за лицарем, не потрапили під це прикриття. Двоє, пронизані стрілами, були вбиті наповал, двоє інших упали в рів, решта хутко сховалися у вежі.

Становище Седрика і Чорного Лицаря було справді небезпечним. Воно було б іще небезпечнішим, коли б не злагоджена допомога стрільців, які засіли в передовій башті: вони буз упину обсипали стрілами бійниці на стінах, відвертаючи увагу захисників замку і заважаючи їм обрушувати на обох ватажків металльні снаряди, що загрожували знищити дашок над їхніми головами.

Тої ж миті нападники побачили червоний прапор, виставлений із вікна кутової вежі, про яке Ульріка говорила Седрику. Відважний йомен Локслі, пробираючись у передове укріплення, щоб дізнатися, як триває облога, першим помітив цей сигнал.

— Святий Георгій! — вигукнув він. — Святий Георгій Переможець, що бореться за Англію! Вперед, сміливі йомени! Чому ж ви залишили лицаря і шляхетного Седрика? Чи ж вони удвох штурмуватимуть фортецю? Вперед, відважні йомени! Замок наш, у нас є спільники всередині фортеці.

З цими словами він натягнув лук і прошив стрілою груди одного з воїнів, який за наказом де Брасі почав зрушувати величезний камінь зі стіни, збираючись звалити його на голови Седрика та Чорного Лицаря. Решта бійців розгубилися, побачивши, що жодна зброя не може встояти проти страшного стрільця.

— Боїтеся, негідники? — вигукнув де Брасі. — Mount joye Saint Denis[66]! Дайте мені лом!

Він схопив лом і почав підважувати камінь, який був такий великий і важкий, що якби впав донизу, то, напевно, зламав би опори підйомного мосту, які слугували прикриттям для нападників, і, крім того, потопив би пліт, яким вони переправилися через рів. Усі побачили небезпеку, і навіть найхоробріші (зокрема й хоробрий самітник) не наважувалися ступити на пліт. Локслі тричі стріляв у де Брасі, і кожного разу стріла відскакувала від його непробивної броні.

— Чорти б ухопили твої іспанські обладунки! — бурчав Локслі. — Були б вони виготовлені англійським ковалем, мої стріли давно б прокололи їх наскрізь, як шовк або полотно... — і він закричав на повний голос: — Гей, товариші! Друзі! Шляхетний Седрику! Відступіть! Дайте їм повалити брилу!

Але вони не чули його голосу, оскільки гуркіт сокири лицаря, який трошив браму, міг би заглушити і двадцять бойових труб. Щоправда, вірний Гурт скочив на місток і побіг попередити Седрика про небезпеку або розділити його долю. Але попередження прийшло б запізно, тому що величезний камінь починав вже хитатися і де Брасі врешті-решт звалив би його донизу, якби біля самого його вуха не пролунав голос тамплієра:

— Нема ради, де Брасі: замок горить.

— Що сталося?! — вигукнув лицар.

— Уся західна частина охоплена полум'ям. Я пробував гасити, але марно.

Бріан де Буа-Гільбер повідомив цю жахливу новину з суворим спокоєм, що був головною рисою його вдачі; але не так прийняв цю звістку його здивований товариш.

— Святі спасенники! — сказав де Брасі. — Що робити? Обіцяю поставити святому Миколаю в Лиможі свічник зі щирого золота.

— Не квапся зі своїми обітницями, — перервав його тамплієр. — Вислухай мене, веди своїх людей униз, ніби на вилазку, відчини браму. Там на плоту лише двоє чоловіків, перекинь їх у рів, а сам зі своїми людьми кидайся до передової вежі. Тим часом я підоспію до зовнішніх воріт і атакуватиму вежу з іншого боку. Якщо нам пощастить знову захопити цей пункт, будь упевнений, ми зуміємо захищатися доти, поки не прийдуть нам на допомогу, або принаймні здамося на вигідних умовах.

— Це слухна думка, — мовив де Брасі. — Я своє завдання виконаю. А ти, тамплієре, мене не видаси?

— Ось тобі моя рука і рукавичка, не видам, — відповів Буа-Гільбер. — Але треба поспішати! Швидше, в ім'я Господа!

Де Брасі нашвидку зібрав своїх людей і кинувся вниз, до брами, яку наказав розчинити навстіж. Щойно це зробили, потужна сила Чорного Лицаря дозволила йому увірватися всередину, незважаючи на опір де Брасі та його воїнів. Двоє перших вояків

миттю впали мертвими, а інших відтіснили назад, як не старався їхній очільник зупинити відступ.

— Худоба! — волав де Брасі. — Невже ви дасте двом людям забрати нашу єдину надію на порятунок?

— Адже це сам біс! — сказав один старий воїн, ухиляючись від ударів Чорного Лицаря.

— А хоч би й біс! — заперечив де Брасі. — Чи до пекла ви хочете від нього тікати? Замок палає, негідники! Нехай відчай додасть вам хоробрості, або пустіть мене вперед — я сам упораюся з цим лицарем!

І справді, цього дня де Брасі постояв за свою лицарську честь і показав, що він гідний слави, завойованої ним у міжусобних війнах того жахливого часу. Склепінчастий перехід у стіні, куди вела брама, став ареною рукопашної сутички двох бійців. Гучно відлунювали під кам'яним склепінням люті удари, яких завдавали вони один одному: де Брасі — мечем, а Чорний Лицар — важкою сокирою. Нарешті де Брасі отримав такий удар, частково відбитий щитом, що розтягнувся на кам'яній долівці.

— Здавайся, де Брасі, — мовив Чорний Лицар, схилившись над ним і здійнявши над зубцями його забрала фатальний кинджал, яким лицарі позбавляли страждань поранених ворогів (зброя ця називалася кинджалом милосердя), — здавайся, Морісе де Брасі, скорися без вагань, бо тобі кінець!

— Не хочу здаватися невідомому переможцеві, — відгукнувся де Брасі кволим голосом, — назви мені своє ім'я або вбий мене. Щоб ніхто не зміг сказати, що Моріс де Брасі здався в полон безіменному простолюдинові.

Чорний Лицар прошепотів декілька слів на вухо повергненому супротивникові.

— Здаюся в полон, — відповів норман, переходячи від упертого тону до повної, хоча й похмурої покірності.

— Йди в передову вежу, — сказав переможець владно, — і там чекай на мої накази.

— Спочатку дозволь повідомити тобі, — сказав де Брасі, — що Вілфред Айвенго, поранений і полонений, загине в палаючому замку, якщо не надати йому негайної допомоги.

— Вілфред Айвенго, — вигукнув Чорний Лицар, — в полоні й гине! Якщо хоч одну волосину на його голові обпалить вогонь, усі мешканці замку накладуть за це головою. Скажи мені, в якій він кімнаті.

— Прямуй сходами нагору, вони ведуть до його кімнати. Якщо твоя ласка, я проведу тебе, — додав він покірним тоном.

— Ні, йди в передову вежу і чекай моїх велінь. Я тобі не довіряю, де Брасі.

Де Брасі підняв меч, що валявся на підлозі, зняв шолом на знак покірливості й, перетнувши рів, віддав свій меч йомену Локслі.

Пожежа тим часом розгорялася дедалі сильніше; її спалахи поступово проникли в ту кімнату, де Ребекка доглядала за пораненим Айвенго.

— Замок палає! — вигукнула Ребекка. — Пожежа! Як нам урятуватися?

— Біжи, Ребекко, рятуй своє життя, — мовив Айвенго, — а мені вже немає

порятунку.

— Я не піду без тебе, — відповіла Ребекка. — Разом урятуємося або загинемо. Але, Боже всесильний, мій батько... Батько! Яка доля чекає на нього?

У цю хвилину двері відчинилися навстіж, і на порозі з'явився тамплієр. Він мав жахливий вигляд: позолочений панцир проломлений і заюшений кров'ю, а пір'я на шоломі трохи обламане, трохи обгоріле.

— Нарешті я знайшов тебе, Ребекко! — сказав він. — Ти побачиш тепер, як я дотримаю свою обіцянку ділити з тобою і горе, і радість. Нам залишився один тільки шлях до порятунку. Я подолав десятки перешкод, щоб указати тобі цей шлях, — вставай і негайно йди зі мною.

— Одна я не піду, — відтяла Ребекка. — Якщо ти народжений від жінки, якщо є в тобі хоч крапля милосердя, якщо твоє серце не таке жорстоке, як твоя залізна броня, — врятуй мого старого батька, врятуй цього пораненого лицаря.

— Лицар, — відповів тамплієр із властивим йому спокоєм, — усякий лицар, Ребекко, має скорятися своїй долі, хоч би йому довелося загинути від меча або вогню. І яке мені діло до того, що буде з юдеєм?

— Лютий воїне, — вигукнула Ребекка, — я радше загину в полум'ї, ніж прийму порятунок від тебе!

— Тобі не доведеться обирати, Ребекко: одного разу ти змусила мене відступитися, але жоден смертний не доб'ється від мене цього двічі.

Із цими словами він підхопив перелякану дівчину й поніс її геть із кімнати, незважаючи на її відчайдушний крик і на погрози та прокляття, що посилав йому навздогін Айвенго:

— Тамплієре, підлий пес, ганьба свого ордену! Відпусти мерщій дівчину! Зраднику Буа-Гільбере! Це я, Айвенго, тобі наказую! Негіднику! Ти заплатиш мені за це своєю кров'ю!

— Я, мабуть, не знайшов би тебе, Вілфреде, якби не почув твого крику, — раптом мовив Чорний Лицар, який у цю мить увійшов до кімнати.

— Якщо ти справжній лицар, — відповів Вілфред, — турбуйся не про мене, а біжи за тим викрадачем і врятуй леді Ровену і шляхетного Седрика.

— Усіх по черзі, — сказав Лицар, — отож тепер твоя черга.

І, підхопивши на руки Айвенго, він поніс його так само легко, як тамплієр поніс Ребекку, добіг із ним до брами і, доручивши свою ношу двом йоменам, сам кинувся назад до замку виручати решту полонених.

Серед сум'яття Седрик бігав по всьому замку у пошуках Ровени, а вірний Гурт, щохвилини ризикуючи життям, наздоганяв його, щоб відвернути удари, спрямовані на господаря. Шляхетному Саксові пощастило досягти кімнати його вихованки в ту хвилину, коли вона вже зовсім зневірилася в можливості порятунку і, міцно притискуючи до грудей розп'яття, сиділа в очікуванні неминучої смерті. Седрик доручив Ровену піклуванню Гурта, наказавши провести її до передової вежі, шлях куди був уже звільнений від ворогів і ще не був перегороджений пожежею. Покінчивши з

цією справою, чесний Седрик поспішив на виручку своєму другу Ательстану, твердо вирішивши за всяку ціну врятувати останнього нащадка саксонського королівського роду. Але винахідливість Вамби вже забезпечила свободу йому самому та його товаришеві.

Коли битва була в самому розпалі, Вамба почав волати щодуху: "Святий Георгій і дракон! Святий Георгію Переможцю, стій за рідну Англію! Ура, наша взяла!" Щоб ці крики були ще страшнішими, він почав гуркотіти іржавою зброєю.

Вартовий, який стояв у суміжній кімнаті, налякався і, розчинивши навстіж зовнішні двері, побіг доповісти тамплієрові, що ворог увірвався до старої зали. Тим часом полонені без будь-яких ускладнень вийшли в цю суміжну кімнату, а звідти пробралися на подвір'я замку, де й розігралася остання сутичка.

Натхненні відчаєм і підбадьорені прикладом свого безстрашного ватажка, захисники замку билися відважно й мужньо. Ребекка на коні була в самому центрі маленького загону, і тамплієр, незважаючи на безладний кривавий бій, весь час піклувався про її безпеку. Він безупинно обертася до неї і, не переймаючись тим, як захистити самого себе, тримав перед нею свій трикутний щит. Час від часу він полишав її, вискакував уперед, вигукуючи бойове гасло, перекидав на землю декількох передових бійців ворога і негайно знову повертався до Ребекки.

Ательстан, який, як відомо читачеві, був великим ледарем, але не боягузом, угледівши на коні жіночу постать, яку так ревно охороняв лицар Храму, уявив, що це леді Ровена і що Буа-Гільбер надумав її викрасти попри її відчайдушний опір.

Він миттю схопив із землі кий, що випав із рук вмираючого бійця, і, розмахуючи ним праворуч і ліворуч, кинувся до загону тамплієра, кожним ударом збиваючи з ніг то того, то іншого із захисників замку, що при його могутній силі, розпаленій раптовим нападом люті, було неважко. Опинившись невдовзі за два кроки від Буа-Гільбера, він голосно гукнув до нього:

— Повертай назад, віроломний тамплієре! Віддавай зараз ту, якої ти не гідний торкатися! Повертай, кажуть тобі, ти, розбійнику і лицеміре із розбійницького ордену!

— Собако! — вимовив Буа-Гільбер, заскреготівши зубами. — Я покажу тобі, що значить блюзнити проти священного ордену лицарів Храму Сіонського!

З цими словами він повернув коня і, змусивши його стати дибки, підвівся в стременах, а в ту мить, коли кінь опускався на передні ноги, використавши силу його падіння, завдав Ательстану нищівного удару мечем по голові. Гострий меч тамплієра розрубав її, як тростинку. Ательстан замертво впав долілиць.

— Га! Босеан! — вигукнув Буа-Гільбер. — Ось як ми розправляємося з тими, хто ображає лицарів Храму. Хто хоче врятуватися — за мною!

І помчав через підйомний міст. Скориставшись плутаниною, викликаною падінням Ательстана, він розсіяв стрільців, які намагалися зупинити його. За ним поскакали його сарацини та п'ять-шість воїнів, які встигли схопитися на коней. Відступ тамплієра був тим більше небезпечним, що ціла хмара стріл полетіла навздогін йому та його загону. Йому вдалося доскакати до передової вежі, яку Моріс де Брасі повинен був захопити

згідно з їхнім попереднім планом.

— Де Брасі! — заволав він. — Де Брасі, ти тут?

— Тут, — відгукнувся де Брасі, — але я полонений.

— Можу я виручити тебе? — продовжував Буа-Гільбер.

— Ні, — відповів де Брасі, — я здався в полон на милість переможця і стримаю своє слово. Рятуйся сам. Сокіл прилетів. Тікай із Англії за море. Більше нічого не можу тобі казати.

— Гаразд, — сказав тамплієр, — залишайся, коли хочеш, але пам'ятай, що і я стримав своє слово.

Мовивши це, він поскакав далі, а за ним і його почет.

Після від'їзду тамплієра решта захисників замку, яким не вдалося втекти з ним, продовжували чинити відчайдушний опір нападникам, оскільки не сподівалися на помилювання. Вогонь швидко поширювався по всій будівлі. Раптом Ульріка, винуватиця пожежі, з'явилася на верхівці однієї з бічних башт, немовби якась древня фурія, і гучно заспівала бойову пісню, схожу на ті, що їх за часів язичництва виспівували саксонські скальди на полях битв. Її розпатлане волосся розвівалося довгими пасмами, шалене захоплення помстою виблискувало в очах, вона розмахувала в повітрі своєю прядкою, ніби одна з фатальних сестер, за волею яких прядеться й уривається нитка людського життя.

Сталь гострять сини Дракона,

Смолоскип — в дочки Генгіста!

Вогонь на гострім лезі грає -

Не для бенкету меч двосічний!

Не шлюбну постіль осяває

Блакитне полум'я предвічне!

Сталь гострять! — круки у небі.

Смолоскип! — гука Зернебок.

Сталь гострять сини Дракона,

Смолоскип — в дочки Генгіста.

Над замком хмари понависли, і

Ячить орел в сліпому небі.

Ти не ячи, смертельний вісник, -

Бенкет готується для тебе.

Дочки Валгалли[67] вже чекають -

Сини Генгіста їдуть в гості.

І бубни радісно заграють

В руках у дів простоволосих.

Спішить до замку не паломник,

А воїн у яснім шоломі.

І замок огортає присмерк,

І чорні скупчуються хмари,

Та скоро червінь вгору присне –
Вогонь у піднебесся вдарить.
Розвіє прапор племенистий
Цей пожирач палаців пишних,
І полум'ям штандарт барвистий
На воїнів полеглих дише.
Він спрагло лиже кров, що змієм
Черленим з рани струменіє.
Хай гине все! Мечі здолали
Шоломи осяйні лицарські,
І панцирі списи протяли,
Й вогонь пожер палати царські.
Хай гине все! І рід Генгіста,
І гордовите ймення Горси.
Скорися долі, меч іскристий, –
Пий як вино криваві роси.
Ти на смертельному бенкеті
Танцюй під сполохи криваві.
Ні жаль, ні страх, ні милосердя
Твоєї не затьмарять слави.
Бо помста мить гуде у скронях,
Й ненависть скоро охолоне...
Хай гину й я!

Нестримне полум'я перемогло тепер усі перешкоди і знялося до вечірніх небес одним величезним вогняним стовпом. Його було видно здалеку. Падали вежа за вежею. Ще довго на мурі маячила постать саксонки Ульріки, та зрештою замок із жахливим гуркотом обвалився, поховавши під вогненними руїнами Ульріку та її тирана.

Розділ XXXII

Держава всяка потребує ладу:
Законів — царства, а міста — статутів;
В опришків, що блукають по лісах,
Є правила неписані свої.
Ледь не з часів Адама повелося,
Щоб люди гуртувались у громади,
Закон громаду зближує ще більше.
Старовинна п'еса

Ранішнє сонце осяяло галявини дубового гаю. Зелене гілля виблискувало перлистими краплинами роси. Лань вивела дитинчат із гущавини лісу, і не було поблизу жодного мисливця, аби вистежити й уполювати стрункого оленя, який величавою ходою виступав на чолі своєї череди.

Розбійники зібралися довкола заповітного дуба на Оленячому пагорбі. Всеньку ніч

вони покріплювали свої сили після вчорашньої облоги: одні — вином, інші — сном, а дехто слухав чи й сам оповідав байки про подробиці бою або ж підраховував здобич, що потрапила після перемоги до рук їхнього ватажка.

Здобич ця була чималою. Незважаючи на те, що більшість цінностей згоріла під час пожежі, безстрашні осадники все-таки награвували безліч срібного посуду, дорогої зброї і гарного вбрання. Проте ніхто з них не намагався самовільно привласнити собі щось із трофеїв, усі очікували розподілу добра, зваленого на загальну купу.

Місце збору було біля старого дуба. Але це було не те дерево, до якого Локслі привів уперше Гурта й Вамбу. Цей дуб стояв посередині лісової улоговини, на відстані півмилі від зруйнованого замку Торкілстон. Локслі посів своє місце — трон із дерну, споруджений під сплетеними гілками величезного дерева, а його лісові піддані стовпилися довкола. Він указав Чорному Лицареві на місце праворуч од себе, а ліворуч посадив Седрика.

— Пробачите мене за мою сміливість, шляхетні гості, — сказав він, — але в цих хащах я повелитель: це моє царство, і мої відважні васали зле б подумали про мою могутність, якби я в межах своїх володінь поступився владою комусь іншому. Але де ж наш капелан? Куди подівся чернець? Християнам пристойно розпочати діловий день із ранкової молитви.

Виявилося, що ніхто не бачив паламаря з Копменгерста.

— Боронь Боже! — вигукнув ватажок розбійників. — Сподіваюся, що наш веселий чернець запізнився через те, що трішки пересидів, балакаючи з фляжкою вина. Хто його бачив після взяття замку?

— Я, — озвався Мірошник. — Я бачив, як він вовтузився біля дверей однієї з пивниць і присягався всіма святими, що скуштує, які у барона Фрон де Бефа гасконські вина.

— Ну, — мовив Локслі, — нехай же святі, скільки їх є, оберігають його від спокуси там напитися. Коли б він не загинув під руїнами замку! Мірошнику, візьми з собою загін людей і йди туди, діти його бачив востаннє. Полийте водою з рову розпечене каміння.

— Я готовий розібрати всі завали по камінцю, аби врятувати веселого ченця.

Незважаючи на те, що кожному хотілося бути присутнім при розподілі здобичі, бажаних виконати доручення ватажка знайшлося дуже багато. Це свідчило про те, наскільки всі були прихильні до свого духовного отця.

— А ми тим часом візьмемося до справи, — сказав Локслі. — Щойно пройде чутка про нашу сміливу справу, загни де Брасі,

Мальвуазена та інших союзників барона Фрон де Бефа вирушать на наші розшуки, і нам ліпше чимшвидше забиратися з тутешніх місць. Шляхетний Седрику, — вів далі він, звертаючись до Сакса, — здобич розділено, як бачиш, на дві купи: вибирай, що тобі сподобається, для себе і для своїх слуг, учасників нашого спільного бою.

— Добрий йомене, — сказав Седрик, — серце моє сумує. Немає шляхетного Ательстана Конінгсбурзького, останнього нащадка блаженного Едуарда Сповідальника.

І з ним загинули такі сподівання, яким тепер ніколи не судилося здійснитися. Його кров погасила таку іскру, яку більше не роздмухати людським диханням. Мої слуги, за винятком небагатьох, які є тепер зі мною, лише чекають на моє повернення, щоб перевезти його шляхетні останки до місця погребіння. Леді Ровена зажадала повернутися до Ротервуда, і я маю супроводжувати її під охороною потужного загону озброєних слуг. Отже мені слід було б уже давно вирушати з цих місць. Але я чекав не здобичі — ні, присягаюся Богом і святим Вітольдом, що ані я, ані хтось інший із моїх людей не торкнеться її! Я чекав лише можливості подякувати тобі та твоїм хоробрим товаришам за те, що врятували наше життя і честь.

— Як так, — сказав Локслі, — ми зробили щонайбільше половину справи. Якщо тобі самому нічого не потрібно, то візьми хоч щось для своїх сусідів і прибічників.

— Я достатньо багатий, щоб нагородити їх зі своєї скарбниці, — відповів Седрик.

— А решта, — сказав Вамба, — були настільки мудрі, що самі себе нагородили. Не з порожніми руками пішли. Адже не всі ходять у ковпаках блазнів.

— І добре зробили, — сказав Локслі. — Наші статuti обов'язкові лише для нас.

— А ти, мій бідолохо, — мовив Седрик, обернувшись і обійнявши свого блазня, — як мені нагородити тебе, що не побоявся наразити своє тіло на смерть заради мого порятунку? Усі мене покинули, один сердешний блазень залишився мені вірним.

Коли суворий тан вимовляв ці слова, в очах у нього стояли сльози — такого вияву почуттів не могла викликати навіть смерть Ательстана; у беззавітній відданості блазня було щось таке, що схвилювало Седрика набагато глибше, ніж сум за вбитим.

— Що ж це таке? — вигукнув блазень, вириваючись з обіймів свого господаря. — Ти платиш за мої послуги солоною водою? Відтак і блазневі доведеться плакати за компанію. А як же він жартуватиме?

Слухай-но, дядечку, якщо справді хочеш нагородити мене, вибач, будь ласка, мого приятеля Гурта за те, що він украв один тиждень служби у тебе і віддав його твоєму синові.

— Вибачити! — вигукнув Седрик. — Не лише вибачаю, але й нагороджу його. Гурте, ставай навколішки!

Свинар миттю скорився.

— Ти більше не раб і не невільник, — виголосив Седрик, торкнувшись його жезлом, — відтепер ти вільна людина і вільний проживати в містах і поза містами, в лісах і в чистому полі. Дарую тобі ділянку землі в моєму Волбругемському володінні, прийми її від мене і моєї родини на користь твою і твоєї родини відтепер і назавжди, і нехай Бог покарає кожного, хто чинитиме супротив.

Уже не раб, а вільна людина і землевласник, Гурт схопився на ноги і двічі високо підстрибнув.

— Ковалю б мені, пилку! — вигукнув він. — Геть цей нашійник із вільної людини! Шляхетний пане мій, від вашого дарунку я став удвічі сильнішим і битимуся за вас удвічі краще! Вільна душа в моїх грудях! Зовсім іншою людиною став і для себе, і для всіх! Що, Ікланю, — вів далі він, звертаючись до вірного пса, який, побачивши

захоплення свого господаря, почав скакати біля нього, — чи впізнаєш ти свого господаря?

— Аякже, — мовив Вамба, — ми з Ікланем досі впізнаємо тебе, Гурте, дарма що самі не позбулися нашійників; аби ти нас не забував тепер, та й сам не дуже забувався.

— Швидше я самого себе забуду, ніж тебе, мій друже і товаришу, — сказав Гурт, — а якби свобода тобі пасувала, Вамбо, господар, напевно, дав би волю й тобі.

— Ні, братику Гурте, — відповів Вамба, — не подумай, що я тобі заздрю: раб сидить собі біля теплої печі, а вільна людина б'ється. Сам знаєш, що казав святий Олдгелм із Мамзбері[68]: дурневі за обідом краще, ніж розумному в бійці.

Почувся стукіт копит, і з'явилася леді Ровена в супроводі декількох вершників і великого загону піших слуг. Вони весело потрушували своїми списами та стукали алебардами, радіючи її звільненню. Сама вона, в багатому вбранні, верхи на гнідому коні, знову набула своєї колишньої величавої постави. Лише надзвичайна її блідість нагадувала про страждання, яких вона зазнала. Її чарівне обличчя було сумним, але в очах світилося сподівання на майбутнє і вдячність за визволення від лиха. Вона знала, що Айвенго живий, і знала, що Ательстан помер. Перше наповнювало її серце щирим захватом, і вона відчувала мимовільне (і досить простиме) полегшення від усвідомлення, що тепер скінчилися її непорозуміння з Седриком з того питання, в якому її бажання розходилися з замислами її опікуна.

Коли Ровена наблизилася до місця, де сидів Локслі, хоробрий йомен і всі його сподвижники підвелися й пішли їй назустріч. Зашарівшись, вона привітала їх помахом руки і, схилившись так низько, що її чудове волосся, яке розсипалося по плечах, на хвилину торкнулося гриви коня, кількома гідними словами висловила самому Локслі і його товаришам свою вдячність за все, чим вона була їм зобов'язана.

— Благослови вас Боже! — сказала вона на закінчення. — Благаю Бога і його пречисту Матір нагородити вас, хоробрі мужі, за те, що ви з небезпекою для свого життя вступилися за пригноблених. Хто з вас буде голодний, пам'ятайте, що у Ровени є чим нагодувати вас, для спраглих у неї достатньо вина і пива. А якби нормани витіснили вас із тутешніх місць, знайте, що у Ровени є свої лісові угіддя, де її рятівники можуть бродити скільки їм завгодно, і жоден лісник не посміє запитати, чия стріла вразила оленя.

— Дякую, шляхетна леді, — відповів Локслі, — дякую за себе і за товаришів. Але ваш порятунок власне і є для нас нагородою. Поневіряючись по зелених лісах, ми беремо на себе чимало гріхів, тож нехай визволення леді Ровени зарахується нам у спокутування гріхів.

Ровена ще раз низько вклонилася і повернула коня, але не від'їхала, очікуючи, поки Седрик прощався з Локслі та його сподвижниками. Враз, зовсім несподівано, вона опинилася віч-на-віч із полоненим де Брасі. Він замислено стояв піддеревом, схрестивши руки на грудях, і Ровена сподівалася, що він її не помітить. Коли він підвів голову і вгледів її, його обличчя зашарілося від сорому. З хвилину він стояв у нерішучості, потім зробив крок уперед, взяв її коня за вуздечку і став на коліно:

— Чи вистоїть леді Ровена хоч одним поглядом полоненого лицаря, зганьбленого воїна?

— Сер лицар, — відповіла Ровена, — в таких діях як ваші справжня ганьба не в поразці, а в успіху.

— Перемога має пом'якшувати серця, — вів далі лицар. — Аби мені знати, що леді Ровена вибачить образу, завдану їй під впливом нещасливої пристрасті, вона незабаром зможе побачити, що де Брасі вміє шляхетно служити їй.

— Прощаю вас, сер лицар, — сказала Ровена, — прощаю як християнка. Але я ніколи не пробачу вам те лихо, до якого спричинило ваше безумство, — докинула Ровена.

— Відпусти вуздечку, не тримай коня цієї пані! — мовив Седрик, підходячи. — Присягаюся ясним сонцем, якби ти не був бранцем, я прикував би тебе до землі моїм дротиком. Але будь певний, Морісе де Брасі, ти ще складеш мені звіт за свою участь у цій мерзотній справі.

— Полоненому погрожувати легко, — сказав де Брасі. — Втім, якої ввічливості можна очікувати від сакса!

Він відступив на два кроки і дав дорогу леді Ровені. Перед від'їздом Седрик гаряче дякував Чорному Лицареві і запрошував його з собою в Ротервуд.

— Я знаю, — казав він, — що у вас, мандрівних лицарів, усе щастя — на вістрі списа. Вас не спокушає ані багатство, ані землі. Але успіх у війні мінливий, часом захочеться затишного прихистку й тому, хто все життя воював і мандрував. Ти собі заробив такий прихисток у Ротервуді, шляхетний лицарю. Седрик такий багатий, що легко може поправити твій статок, і все, що має, він із радістю пропонує тобі. Тому приїжджай до Ротервуда і будь там не гостем, а сином або братом.

— Я й так розбагатів від знайомства з Седриком, — відповів лицар. — Він навчив мене цінувати саксонську добродію. Я приїду в Ротервуд, чесний Саксе, незабаром приїду, але наразі невідкладні й важливі справи не дозволяють мені скористатися твоїм запрошенням. А може статися, що, приїхавши, я зажадаю такої нагороди, яка стане випробуванням навіть для твоєї щедрості.

— Заздалегідь на все згоден, — сказав Седрик, із готовністю плеснувши долонею по простягнутій йому руці в залізній рукавичці. — Бери що хочеш, хоч і половину всього, що я маю.

— Ну, гляди, не марнуй своїх обіцянок із такою легкістю, — сказав Лицар Пут і Кайданів Лазурових. — Утім, я все ж таки сподіваюся отримати бажану винагороду. А поки що прощай!

— Я мушу попередити тебе, — додав Сакс, — що поки триватиме похорон благородного Ательстана, я залишатимусь у його замку, в Конінгсбурзі. Зали замку будуть весь час відчинені для кожного, хто побажає взяти участь в тризні. Я кажу від імені шляхетної Едити, матері покійного Ательстана: двері цього замку завжди будуть відчинені для того, хто так хоробро, хоча й безуспішно, потрудився заради порятунку Ательстана від норманських кайданів і від норманського меча.

— Так, так, — сказав Вамба, зайнявши своє звичне місце біля господаря, — там буде превелике годування. Шкода, що благородному Ательстану не можна попоїсти на своєму власному похороні. Але, — додав блазень із серйозною пикою, звівши очі до неба, — він, імовірно, тепер вечеряє в раю і, без сумніву, з апетитом.

— Не базікай та їдь уперед! — мовив Седрик. Спогади про послугу, нещодавно надану Вамбою, пом'якшили його гнів, викликаний недоречним жартом дурня.

Ровена граційно помахала рукою, посилаючи прощальне вітання Чорному Лицареві. Сакс побажав йому успіху, і вони рушили широкою лісовою дорогою.

Тільки-но вони від'їхали, як із гущавини з'явилася інша процесія та, обігнувши узлісся, попрямувала слідом за Седриком, Ровеною та їхнім почтом. То були ченці сусіднього монастиря, зваблені звісткою, що Седрик обіцяє багаті пожертвування на "помин душі". Вони супроводжували ноші з тілом Ательстана і співали псалми, поки васали покійного сумно і поволі несли його на плечах до замку Конінгсбург. Там його мали поховати у гробівці роду Генгіста, зачинателя довгого родоводу Ательстана. Чутка про його кончину привернула сюди багато його васалів, і вони в печалі прямували за ношами. Розбійники знову підвелися, виявляючи повагу до смерті, як перед тим до краси. Тихий спів і розмірений хід ченців нагадували їм про тих ратних товаришів, які полягли напередодні, під час битви. Але такі спогади недовго тримаються в головах людей, чие життя минає у небезпеці і сміливих нападах: іще не встиг затихнути останній відгомін похоронного співу, як розбійники знову взялися до розподілу здобичі.

— Доблесний лицарю, — сказав Локслі Чорному Лицареві, — без вашої мужності та могутньої руки ми неминуче зазнали б поразки, атому чи не буде ваша ласка вибрати з цієї купи добра те, що вам сподобається, на згадку про заповітний дуб?

— Приймаю вашу пропозицію так само щиро, як ви її зробили, — відповів лицар, — і прошу вас надати в моє розпорядження сера Моріса де Брасі.

— Він і так ваш, — сказав Локслі, — і це для нього велике щастя. В іншому разі висіти б йому на найвищій гілляці цього дерева, а довкола ми б повісили його вольних дружинників, яких пощастило б упіймати. Але він ваш полонений, і тому я не чіпав би його, навіть якби він перед цим убив мого батька.

— Де Брасі, — мовив Чорний Лицар, — ти вільний! Іди! Той, хто взяв тебе в полон, гребує мститися за минуле. Але надалі будь обережний: стережися, щоб не спіткала тебе гірша доля. Повторюю тобі, Морісе де Брасі, стережися!

Де Брасі мовчки низько вклонився, а коли обернувся, щоб іти, всі йому вибухнули прокльонами й кепкуваннями. Гордий лицар зупинився, обернувся до них обличчям, схрестив руки, випростався на повний зріст і вигукнув:

— Мовчати, собаки! Тепер загавкали, а коли цькували оленя, то не наважувалися підійти! Де Брасі зневажає ваш осуд і не шукає вашої похвали. Забирайтеся назад у свої лігва і хащі, підлі грабіжники. Мовчати, коли шляхетні лицарі балакають поблизу ваших лисячих нір!

Якби ватажок йогоменів мерщій не втрутився, ця недоречна витівка могла б накликати на Моріса де Брасі цілу хмару стріл. Тим часом де Брасі схопив за вуздечку

одного з осідланих коней, виведених зі стаєнь барона Фрон де Бефа, які склали чи не найціннішу частину награбованої здобичі, миттю скочив на нього і помчав до лісу.

Коли сум'яття, викликане цією подією, трохи вляглося, ватажок розбійників зняв зі своєї шиї багатий ріг і перев'язь, які нещодавно дісталися йому на змаганні стрільців поблизу Ашбі.

— Шляхетний лицарю, — сказав він до Чорного Лицаря, — якщо не погребете прийняти в дарунок мисливський ріг, що побував у вжитку в англійського йомена, прошу вас носити його на згадку про доблесні ваші подвиги. А якщо є у вас на думці якась затія і якщо, як нерідко трапляється з хоробрими лицарями, знадобиться вам дружня допомога в лісах між Трентом і Тисом, ви лише засурміть у цей ріг ось так: "У-хо-хо-о!" — і цілком можливо, що до вас негайно з'явиться підмога.

Тут він кілька разів поспіль просурмив сигнал, поки лицар не запам'ятав його.

— Дуже дякую за подарунок, відважний йомене! — мовив лицар. — Кращих помічників, ніж ти і твої товариші, я й не шукатиму, як би скрутно мені не було.

Він узяв ріг і, в свою чергу, засурмив запропонований сигнал так, що по всьому лісу пішов відгомін.

— Славно ти сурмиш, дуже чисто у тебе виходить, — сказав йомен. — Провалитися мені на цьому місці, коли ти не такий точно гарний мисливець, як гарний воїн. Закладаюся, що ти за своє життя постріляв достатньо дичини. Друзі, гарненько запам'ятайте цей заклик: він буде сигналом Лицаря Пут і Кайданів Лазурових. Усякого, хто його почує і не поквартиться на допомогу, я накажу гнати з нашого загону тятивою від його власного лука.

— Слава нашому очільнику! — загукали йомени. — Слава Чорному Лицарю Пут і Кайданів Лазурових! Нехай швидше нас покличе, ми доведемо, що раді служити йому!

Нарешті Локслі взявся до розподілу здобичі і виконав це з похвальною неупередженістю. Десяту частину всього добра відрахували на церкву і на богоугодні справи; ще одну частину відокремили в своєрідну громадську скарбницю; іншу частину — на користь удів і сиріт убитих, а також на панахиди за упокій душ тих, хто не залишив після себе сім'ї. Решту поділили між усіма членами загону згідно з їхнім становищем і заслугами. У всіх сумнівних випадках начальник знаходив вдале рішення, і йому підкорялися беззаперечно. Чорний Лицар чимало дивувався з того, як ці люди, які стояли поза законом, зуміли встановити в своєму середовищі такий справедливий і суворий порядок, і все, що він бачив, підтверджувало його високу думку про неупередженість і справедливість їхнього ватажка.

Кожен узяв свою частку здобичі; скарбник із чотирма кремезними йоменами перетягав усе призначене в загальну казну в якесь потаємне місце; але все добро, відраховане на церкву, залишалося незайманим.

— Волів би я знати, — сказав Локслі, — що сталося з нашим веселим капеланом. Раніше ніколи не траплялося, щоб він був відсутній, коли треба було благословити трапезу або ділити здобич. Це його справа — розпорядитися десятиною нашої здобичі; мабуть, цей обов'язок зарахується йому в спокутування деяких порушень чернечого

статуту. Боюся, не бачити нам більше нашого веселуна.

— Я щиро шкодував би про це, — мовив Чорний Лицар, — я його боржник за гостинність і за веселу ніч, проведену в його келії. Ходімо назад, до розвалин замку; може, там щось дізнаємося про нього.

Щойно він вимовив ці слова, як гучні вигуки йоменів сповістили про наближення того, за кого вони турбувалися. Богатирський голос ченця було чути ще здалеку.

— Розступіться, діти мої! — кричав він. — Ширшу дорогу вашому духовному отцеві і його бранцю! Ну ж бо, ще раз! Вітайтеся гучніше! Я повернувся, мій шляхетний ватажку, як орел зі здобиччю в кігтях.

І, прокладаючи шлях крізь натовп під загальний регіт, він урочисто наблизився до дуба. В одній руці він тримав важкий бердиш, а в іншій — вуздечку, кінець якої був обмотаний навколо шиї нещасного Ісака. Бідний єврей, настраханий та зігнутий горем, насилу плентався за звитяжним ченцем.

— Де ж Аллен-менестрель, щоб оспівати мої подвиги в баладі або хоч баєчку скласти? Йй-богу, цей блазень горохів завжди плутається під ногами, коли йому нічого робити, а ось коли він потрібен, щоб прославити доблесть, його і близько немає!

— Чернече, — сказав ватажок, — ти, здається, з раннього ранку промочив собі горло? Скажи на милість, кого це ти підчепив?

— Власним мечем і списом добув собі полоненого, шляхетний очільнику, — відповів паламар із Копменгерста, — або, краще сказати, луком і алебардою. А головне, я його визволив із гіршого полону. Кажі, юдею, чи не я тебе вирвав із лаписьок сатани? Хіба не я навчив тебе справжній вірі в Святого Отця і Діву Марію? Чи не я всю ніч безперервно пив за твоє здоров'я і викладав тобі таїнства нашої віри?

— Заради Бога милосердного, — вигукнув бідний єврей, — відв'яжіть мене від цього божевільного, тобто, я хотів сказати, від цієї святої людини!

— Як так, юдею? — сказав самітник, набуваючи грізного вигляду. — Ти знову відступаєшся від віри? Гляди в мене, якщо надумаєш знову чинити беззаконня! Хоч ти й не дуже тлустий, усе-таки тебе можна підсмажити. Слухай гарненько, Ісаку, і повторюй за мною: "Ave Maria..."

— Ні, очманілий чернече, блюзнувати не дозволяється, — мовив Локслі. — Розкажи краще, де і як ти знайшов свого полоненого?

— Присягаюся святим Дунстаном, — сказав самітник, — знайшов я його в такому місці, де думав знайти дещо краще. Спустився я в пивниці поглянути, чи не можна врятувати яке-небудь добро. Прихопив барильце іспанського вина і пішов скликати на поміч побільше народу. Але де ж розшукаєш цих ледарів? Відомо, їх ніколи не можна знайти, якщо потрібно зробити добру справу. Раптом бачу міцні двері. Ага, подумав я, ось, значить, де найдобріші вина — вони в окремому сховку. Увійшов до сховку, а там нічого немає. Лише іржаві ланцюги валяються та ще оцей собака юдей, який здався мені в полон на милість переможця. Я ледве встиг перехилити скляночку вина для покріплення сил після метушні з нечестивцем і збирався разом із полоненим вилізти з пивниці, як раптом пролунав страшний гуркіт, ніби грім ударив. Це обвалилася одна з

крайніх веж — біс би хопив того, хто її так погано збудував! — і уламками завалило вихід із пивниці. Тут почали валитися башти одна за одною, і я подумав — не жити мені більше на світі... Та в моєму сані непристойно вирушати на той світ у товаристві юдея, тож я й замахнувся алебардою, щоб розкрити йому череп, та шкода стало його сивини. Тоді відклав я бойову зброю, узявся за духовне і почав наvertати юдея на християнську віру. І справді, з благословення святого Дунстана, зерно потрапило на добрий ґрунт. Всю ніч безперервно я пояснював йому значення таїнств і зовсім знесилів. Ось Гілберт і Віббальд — свідки. Вони підтвердять, у якому вигляді мене захопили, я зовсім знесилів.

— Аякже, — сказав Гілберт, — ми й справді свідки. Коли ми розгребли мотлох і за допомоги святого Дунстана відшукали вхід у пивницю, барильце з вином було наполовину порожнє, юдей напівмертвий, а чернець майже зовсім знесилений, як він і каже.

— От і брешеш, негіднику! — заперечив скривджений чернець. — Ти сам зі своїми товаришами і випив всеньке барильце і сказав, що це лише ранкова порція. А я — та нехай мене таврують як еретика, коли не беріг цього вина для нашого очільника! Але це не біда. Головне, що я навернув юдея, і він розуміє все, що я йому казав, майже так само добре, як я сам, коли не краще.

— Слухай-но, юдею, — мовив Локслі, — це правда? Чи справді ти відмовився від своєї віри?

— Змилуйтесь, милосердний пане! — сказав єврей. — Я ні слівця не розчув зі всього, що поважний прелат казав мені протягом цієї жахливої ночі! На жаль, я так мучився і страхом, і печаллю, і горем, що якби навіть сам святий праотець Авраам прийшов повчати мене, я й тоді залишався б глухим до його голосу.

— Брешеш, юдею, адже сам знаєш, що брешеш! — мовив чернець. — Я тобі нагадаю лише одне слівце зі всієї нашої розмови: пам'ятаєш, як ти обіцяв оддати весь свій статок нашому святому ордену?

— Присягаюся Богом, милостиві пани, — вигукнув Ісак, стривожений іще більше, — ніколи мої уста не вимовляли такої обітниці! Я бідний, убогий старий, боюся, що тепер навіть і бездітний! Згляньтесь на мене, відпустіть мене!

— Ні, — підхопив самітник, — якщо ти відмовляєшся від обіцянки, даної на користь святої церкви, ти підлягаєш суворому покаранню.

Сказавши це, він підняв алебарду і збирався руків'ям гарненько стусоннути нещасного єврея, але Чорний Лицар вступився за старого і цим обернув гнів святого отця на власну особу.

— Присягаюся святим Томою з Кенту, — закричав причетник, — я тебе навчу пхатися не в свою справу, сер Ледар, дарма що ти сховався в залізний ящик!

— Годі, — сказав лицар, — навіщо ж на мене гніватися? Адже ти знаєш, що я присягнувся бути тобі другом і товаришем.

— Нічого такого я не знаю, — відповів чернець, — а хочу з тобою битися, бо ти пустомеля й нахаба.

— Як то так, — заперечив лицар, якому, мабуть, подобалося піддражнювати свого нещодавнього господаря, — невже ти забув, що заради мене (я не хочу пригадувати спокуси в образі винної фляжки й пирога) ти добровільно порушив свою обітницю помірності й посту?

— А знаєш, друже, — мовив самітник, стискаючи свій здоровенний кулак, — я ж бо можу нагородити тебе ляпасом!

— Таких нагород я не приймаю, — сказав лицар. — Можу, щоправда, позичити в тебе кулак. Тільки відплачу я тобі з такими відсотками, яких і бранець твій ніколи не бачив.

— А ось побачимо, — сказав чернець.

— Стій! — закричав Локслі. — Що це ти затіяв, очманілий чернече? Сваритися під нашим заповітним деревом?

— Це не сварка, — заспокоїв його лицар, — а просто дружній обмін люб'язностями. Ну, чернече, вдар мене як умієш. Я встою на місці. Потім поглянемо, чи встоїш ти.

— Тобі добре говорити, маючи на голові цей залізний горщик, — сказав чернець, — але все одно я тебе звалю з ніг, нехай ти хоч сам Голіаф у мідному шоломі.

Самітник оголив свою жилаву руку по самий лікоть і щосили заїхав лицарю кулаком у вухо. Такий удар міг би звалити здоровезного бика, але супротивник його залишився нерухомим, мов круча. Гучний крик схвалення вихопився з вуст йоменів, які стояли довкола, бо кулак причетника більшість знала з власного досвіду.

— Бачиш, чернече, — мовив лицар, знімаючи свою залізну рукавичку, — хоча на голові у мене й було прикриття, але на руці нічого не буде. Тримайся!

— *Genam meam dedi vapulatori* — тобто підставляю щоку мою для удару, — сказав чернець, — і я наперед кажу тобі: коли ти зрушиш мене з місця, я дарую тобі викуп з юдея цілком.

Так нахвалявся чернець, надаючи своїй поставі гордовитості. Але від долі не втечеш. Від могутнього удару лицаря чернець стрімголов полетів на землю, на превеликий подив усіх глядачів. Проте він підвівся і не виявив ані гніву, ані смутку.

— Знаєш, братику, — сказав він лицареві, — при такій силі треба бути обережнішим. Як я тепер обідню правитиму, коли ти мені щелепу скрутив? Адже й на сопілці не зіграєш, не маючи нижніх зубів. Проте ось тобі моя рука, як дружня записка того, що більше ляпасами з тобою я не обмінюватимуся, це мені не вигідно. Отже, поклади край всякій недобррозичливості. Давай візьмемо з юдея викуп, тому що як горбатого лише могила виправить, так і єврей завжди залишиться юдеєм.

— Чернець уже не такий упевнений в навершенні юдея відтоді, як дістав у вухо, — муркнув Мірошник.

— Відчепися, неробо! Що ти там базикаєш щодо навершення? Що ж це таке, ніхто мене не поважає! Всі стали господарями, а слуг немає! Кажу тобі, хлопче: я був трішки нетвердий на ногах, коли добрий лицар мене вдарив, а в іншому разі я неодмінно встояв би. Та якщо ти бажаєш докладніше поговорити з цього приводу, то нумо я тобі доведу, що вмю гідно відповісти.

— Годі вам, досить! — сказав Локслі. — А ти, юдею, поміркуй про свій викуп. Ти розумієш, що ми добрі християни і не можемо допустити, щоб ти залишався серед нас. Ось ти й розваж на дозвіллі, який викуп можеш запропонувати, а я поки візьмуся за допит другого полоненого.

— А чи багато вдалося захопити людей Фрон де Бефа? — запитав Чорний Лицар.

— Жодного такого, який міг би дати за себе викуп, — відповів Локслі. — Було декілька боязких негідників, та ми їх відпустили на волю — нехай шукають інших господарів. Для помсти і заради вигоди й так було достатньо зроблено, а ця купка наброду не вартувала й мідної монети. Той полонений, про якого я згадав, цінніша здобич: цей джэнджик-чернець, напевно, їхав у гості до своєї любаски, коли судити з його франтівського вбрання. Та ось і поважний прелат іде, жвавий як сорока.

Тут двоє йоменів привели і поставили перед зеленим тронем начальника нашого старого знайомого — пріора Еймера з абатства Жорво.

Розділ XXXIII

... Квіт воїнства мого,

Як справи в Тита Ларція ідуть?

Марцій

Як в того, хто підписує закони,

Засуджує на смерть чи на вигнання,

Одного милує, а іншого карає.

В. Шекспір, "Коріолан"

Риси обличчя й постава полоненого абата були комічною сумішшю ображеної гідності, розгубленості та страху.

— Що це означає, добродію? — заговорив він так, що в його голосі разом відбилися всі ці три почуття. — Ви християни чи турки, коли так поводитися з духовними особами? Чи знаєте ви, що означає manus imponere[69] на слуг Господа? Ви пограбували мої скрині, розірвали мою мереживну ризу найтоншої роботи. Інший на моєму місці відлучив би вас від церкви, але я не злопам'ятний, і якщо ви тут-таки зволите подати моїх коней, відпустите мою братію, повернете цілою мою поклажу, внесете сотню крон на обідні в абатстві Жорво й дасте обіцянку не смакувати дичини до майбутньої Трійці, тоді я, можливо, постараюся якось зам'яти цю божевільну витівку.

— Преподобний отче, — сказав ватажок розбійників, — мені сумно навіть подумати, що хтось із моїх товаришів міг так поводитися з вами, щоб навіяти вам охоту до такої батьківської настанови.

— Яке там поводження! — заперечив абат, підбадьорений м'яким тоном Локслі. — Так не можна обходитися й із породистим собакою, не лише з християнином, а тим більше з духовною особою, та ще й пріором абатства Жорво! Вони відібрали у мене коштовності на незліченно велику суму. До того ж один із них лаявся на своєму грубому північному діалекті й заприсягся повісити мене на найвищому дереві в цьому лісі.

— Та невже заприсягся? У такому разі, преподобний отче, вам, мабуть-таки, доведеться задовольнити його вимоги.

— Ви все жартуєте, — сказав пріор, розгубившись. — Я й сам неабиякий майстер вдалого жарту. Однак цей жарт триває вже цілу ніч, тож час його припинити.

— Я тепер так само серйозний, як чернець у сповідальні, — відповів Локслі. — Вам доведеться сплатити чималий викуп, сер пріор, бо в іншому разі ваша братія обиратиме собі нового настоятеля: ви вже не повернетесь до своєї пастви.

— Либонь, ви не християни! Як ви насмілюєтеся так говорити до духовної особи? — вигукнув пріор.

— Ми християни, аякже, і навіть тримаємо власного капелана, — відповів розбійник. — Покличте нашого веселого ченця, нехай виступить уперед і наведе поважному абатові доречні тексти щодо сьогоднішнього випадку.

Самітник, трохи протверезівши, напнув на свій зелений каптан чернечий балахон і, відшукавши у пам'яті кілька латинських фраз, колись завчених напам'ять, вийшов із юрби та мовив:

— Преподобний отче, *deus faciat salvam benignitatem vestram*[70]! Ласкаво просимо в наші ліси!

— Це що за нечестивий маскарад? — запитав пріор. — Друже мій, якщо ти справді духовна особа, ти краще навчив би мене, як позбутися цих людей, ніж кривлятися та гримасувати, ніби ярмарковий танцівник.

— Воістину, преподобний отче, — відповів чернець, — я лише й знаю один спосіб, у який ти можеш звільнитися. Ми святкуємо сьогодні святого Андрія — тож збираємо десятину.

— Тільки не з церкви, сподіваюся, добрий брате мій? — запитав пріор.

— І з церкви, і з мирян, — відповів самітник, — а тому, сер пріор, *tacite vobis amicos de Mammonae iniquitatis* — подружися з мамоною беззаконня, бо ніяка інша дружба тобі не допоможе.

— Люблю веселих мисливців, усім серцем люблю! — сказав пріор спокійніше. — Ну доволі, до чого ця суворість! Я й сам майстер ловецької справи, вмію сурмити в ріжок так гучно й чисто, що кожен дуб до мене озивається. Зі мною можна й м'якше обійтись.

— Дайте йому ріжок — мовив Локслі, — нехай покаже своє мистецтво.

Пріор Еймер просурмив сигнал. Ватажок лише головою похитав.

— Сер пріор, — сказав він, — сурмити ти вмієш, але цим від нас не відскіпаєшся. Ми не можемо відпустити тебе на волю за одну музику.

— Годі, друже, — мовив абат невдоволено, — тобі, я бачу, важко догодити. Якщо вже мені доведеться послужити дияволу, скажи щиро: скільки ти бажаєш з мене взяти, щоб відпустити на всі чотири сторони без десятка конвоїрів?

— Чи не зробити так, — шепнув ватажкові заgonу його помічник, — щоб абат призначив викуп з єврея, а єврей нехай призначить, скільки взяти з абата?

— Ти хоч і безмозкий хлопець, а вигадав чудову штуку! — відповів Локслі. — Агов,

юдею, ходи-но сюди! Поглянь, це преподобний отець Еймер, пріор заможного абатства в Жорво. Скажи, чи багато можна взяти з нього викупу? Я впевнений, що ти достеменно знаєш, які доходи має їхній монастир.

— О, ще б пак мені не знати, — сказав Ісак. — Я постійно веду торговельні справи з преподобними отцями, купую в них і пшеницю, і ячмінь, і різні плоди, а також багато вовни. О, це найбагатша обитель, і святі отці в себе в Жорво їдять ситно й п'ють солодкі вина. Якби в такого знедоленого бідняка, як я, було таке пристановище та ще й такі щорічні та щомісячні доходи, тоді я дав би багато золота й срібла в нагороду за своє звільнення з полону!

— Годі, собако! — вигукнув пріор. — Тобі, я гадаю, краще за всіх відомо, що ми дотепер у боргу за недобудований боковий вівтар до храму...

— І за доставку у ваші льохи постійних запасів гасконського вина торік, — перебив його єврей, — але це дрібниці.

— Що ти верзеш, нечестивий собако! — сказав пріор. — Якщо послухати його, то можна подумати, що наша свята братія заборгувала за вино, яке нам дозволяється пити *propter necessitatem, et ad frigus depellendum*[71]. Підлий юдей блюзнить проти святої церкви, а християни слухають і не зупинять його!

— Це все порожні балачки, — урвав його Локслі. — Ісак вирішить, скільки з нього здерти, щоб цілком не облупити шкіри.

— Шістсот крон, — відповів Ісак. — Цю суму поважний пріор цілком може сплатити вашій доблесній милості. Від цього він не розориться.

— Шістсот крон, — повторив поважно ватажок. — Гаразд, я задоволений. Ти справедливо вирішив, Ісаку. То, виходить, шістсот крон. Таке рішення, сер пріор.

— Ухвалено, ухвалено! — полинув лемент розбійників. — Сам Соломон не міг би краще розсудити.

— Ти чув вирок, пріоре? — запитав ватажок.

— Чи ви не втратили глузду, добродіі! — залентував пріор. — Де ж я візьму таку суму? Якщо я продам і дароносицю, і свічники з вівтаря, навряд чи виручу половину цієї суми! А для цього потрібно мені самому поїхати в Жорво. Втім, можете залишити в себе заручниками моїх двох ченців.

— Ну, на це не можна покладатися, — сказав ватажок. — Краще ти в нас залишайся, а ченців ми пошлемо по викуп. Ми голодом тебе не моритимемо: склянка вина та шматок запеченої дичини завжди до твоїх послуг, а якщо ти справжній мисливець, ми тобі покажемо таке полювання, якого ти й не бачив ніколи.

— Якщо ваша ласка, — втрутився Ісак, бажаючи заслужити милість розбійників, — я можу послати в Йорк по шість сотень крон, взявши їх позичково з довіреного мені капіталу, аби лише його високопреподобіє пан пріор погодився видати мені розписку.

— Розписку він тобі дасть, яку захочеш, Ісаку, — сказав Локслі, — і ти відразу сплатиш викуп і за пріора Еймера, і за себе.

— За себе! Отакої, доблесні добродіі, — вигукнув єврей, — я навіки розорена людина! Справжнісінький жебрак: якщо я заплачу за себе, скажімо, п'ятдесят крон,

мені доведеться старцювати.

— Ну, це нехай розсудить пріор, — заперечив ватажок. — Отче Еймер, як ви гадаєте, чи може цей єврей дати за себе гарний викуп?

— Чи може він? — підхопив пріор. — Так, адже це Ісак із Йорка, такий багатий, що міг би викупити з ассірійського полону всі десять колін ізраїлевих! Я особисто з ним дуже мало знайомий, але наш келар і скарбник ведуть із ним справи, і вони кажуть, що його будинок у Йорку повен золота й срібла. Навіть соромно, як таке можливо в християнській країні.

— Зачекайте, отче, — сказав єврей, — стримайте свій гнів. Прошу ваше преподобіє пам'ятати, що я нікому не нав'язую своїх грошей. Коли ж духовні особи чи миряни, принци й абати, лицарі й ченці приходять до Ісака, стукають до нього в двері й позичають шекелі, вони розмовляють із ним зовсім не суворо. Тоді лише й чуєш: "Друже Ісаку, зроби ласку. Я сплачу тобі в строк — побий мене Боже, коли затримаю виплату хоч на один день". А коли настає строк і я приходжу, щоб отримати борг, тоді інша річ — тоді я "клятий юдей". Тоді прикликають кару єгипетську на все наше плем'я.

— Слухай-но, пріоре, — мовив Локслі, — хоч він і юдей, а цього разу каже правду. Тому годі сваритися, і признач йому викуп, як він тобі призначив.

— Хіба можна ставити на одну дошку християнського прелата й нехрещеного юдея! А втім, якщо ви мене просите призначити викуп за цього негідника, я прямо кажу, що ви вчините дурницю, взявши з нього менше тисячі крон.

— Ухвалено! Ухвалено! — сказав ватажок розбійників.

— Ухвалено! — підхопили його сподвижники. — Християнин довів, що він людина чемна, і постарався на нашу користь краще за юдея.

— Отче батьків моїх, допоможи мені! — заволав Ісак. — Ви хочете вкрай занапастити мене, нещасного! Я втратив дочку, а ви хочете відібрати в мене й останні кошти?

— Якщо ти бездітний, юдею, тим краще для тебе: нема для кого збирати гроші, — кинув Еймер.

— На жаль, мілорде, — мовив Ісак, — ваші закони забороняють вам мати родину, а тому ви не знаєте, яка дорога дитина для батьківського серця... Якби кожен листок із цього дерева був цехіном і всі ці цехіни були моєю власністю, я віддав би всі ці скарби, аби лише знати, що дочка моя жива та врятувалася від рук назарянина.

— Скажи, у твоєї дочки чорне волосся? — запитав один із розбійників. — Чи не було на ній шовкового покривала, вишитого сріблом?

— Так! Так! — вигукнув старий, тремтячи від нетерпіння, як щойно тріпотів від страху. — Нехай благословення Якова буде з тобою! Ти можеш сказати щось про неї?

— Виходить, це и тягнув гордий тамплієр, коли пробивався через наш загін учора ввечері, — сказав йомен. — Я хотів був пустити йому навздогін стрілу, вже й лук натягнув, та побоявся ненароком влучити в дівчину, тому й не вистрілив.

— Ох, краще б ти вистрілив! Краще б твоя стріла прохромила їй груди! Краще їй

лежати в могилі своїх пращурів, ніж бути у владі розпусного й лютого тамплієра! Горе мені, горе, пропала чеснота мого дому!

— Друзі, — мовив ватажок розбійників, — хоч він і юдей, але горе його зворушило мене. Скажи чесно, Ісаку: сплативши нам тисячу крон, ти справді зостанешся без грошей?

Це запитання Локслі змусило Ісака сполотніти, і він промурмотів, що, можливо, все ж таки залишаться якісь крихти.

— Ну гаразд, — сказав Локслі, — тоді не торгуватимемося. Без грошей ти маєш так само мало надії врятувати своє дитя з пазурів сера Бріана де Буа-Гільбера, як тупою стрілою вбити спритного оленя. Ми візьмемо з тебе такий само викуп, як і з пріора Еймера, або ще на сто крон менше. Ця сотня склала б мою частку, і я від неї відмовляюся на твою користь, від цього ніхто з нашої поважної компанії не постраждає. Таким чином, ми не зробимо ще одного жахливого гріха: не оцінимо юдейського купця так само високо, як християнського прелата, а в тебе в кишені залишиться п'ятсот крон на викуп дочки. Тамплієри люблять блиск срібних шекелів не менше, ніж блиск чорних очей.

Йомени, як і зазвичай, виказали свою повну згоду з думкою ватажка. А Ісак, утішений звісткою, що його дочка жива й можна спробувати її викупити, кинувся до ніг великодушного розбійника.

Локслі позадкував і, намагаючись вивільнитися, вигукнув не без презирства:

— Годі, підводься швидше! Я англієць і не схильний до таких східних церемоній. Кланяйся Богові, а не такому бідному грішнику, як я.

— Так, Ісаку, — мовив пріор Еймер, — схили коліна перед Богом в особі його служителя, і хто знає — можливо, щире твоє каяття й добрі пожертвування на усипальницю святого Роберта принесуть несподівану благодать і тобі, і твоїй дочці Ребецці. Я вболіваю за долю цієї дівичі, тому що вона дуже гарна й чарівлива. Що ж до Бріана де Буа-Гільбера, то на нього я маю великий вплив. Подумай же гарненько, чим ти можеш заслужити моє благовоління, щоб я замовив за тебе перед ним добре слово.

Тут Локслі відвів Ісака вбік і прошепотів йому:

— Обміркуй гарненько, Ісаку, як тобі діяти; моя порада — постарайся піддобрити цього попа. Не думай, що я повірив твоїм запевненням, нібито ти дуже бідний. Я чудово знаю про залізну скриню, в якій ти тримаєш мішки з грошима. Та це ще не все! Я знаю й про той величезний камінь під яблунею, що приховує потаємний вхід до підвалу під твоїм садком у Йорку. Ісак сполотнів.

— Але ти не бійся мене, — продовжував йомен, — тому що ми з тобою старі приятелі. Чи пам'ятаєш ти хворого йомена, якого дочка твоя Ребекка викупила з йоркської в'язниці та тримала в себе вдома, поки він зовсім не одужав? Коли ж він оклигав і зібрався йти геть, ти дав йому срібну монету на дорогу. Хоч ти й лихвар, а ніколи ще не поміщав свого капіталу так вигідно, як того разу: ця срібна монета зберегла тобі сьогодні цілих п'ятсот крон.

— То ти Дик Самостріл? — вигукнув Ісак.

— Так, я Дик Самостріл, — відповів ватажок, — а також Локслі.

— Тільки ти помиляєшся, мій добрий Дику Самостріле, щодо склепінчастого підвалу. Бог свідок, що там нічого немає, крім товару, яким я охоче поділюся з тобою... Я надішлю його тобі, чесний Дику, за твою до мене прихильність... Лише, будь ласка, мій добрий Дику, мовчатимемо щодо цього підвалу.

— Будь певен, мовчатиму. І повір, я щиро засмучений долею твоєї дочки. Але допомогти тобі не можу. Якби я знав, що з Буа-Гільбером була Ребекка, я спробував би тоді її звільнити. А тепер один спосіб: дій хитрістю. Коли хочеш, я за тебе укладу угоду з пріором...

— Чини як знаєш, лише допоможи мені виручити рідне дитя! Локслі пішов до Еймера, Ісак простував за ним як тінь.

— Пріоре Еймер, — сказав Локслі, — прошу тебе, підійди до мене; кажуть, начебто ти більше любиш добре вино та приємне жіноче товариство, ніж це личить твоєму званню. Але до цього мені немає діла. Ще кажуть, що ти любиш породистих собак і жвавих коней, і легко може статися, що не відмовишся й від мішка золота. Але я ніколи не чув, щоб ти любив насильство й жорстокість. Отож Ісак згоден доставити тобі гаманець з сотнею срібних монет на твої задоволення та примхи, якщо ти вмовиш свого приятеля тампліера, щоб він відпустив на волю дочку Ісака.

— Ця справа досить складна, — відповів пріор. — З одного боку, це добра справа, а з іншого — вона на користь юдеєві й тому осоружна для мого сумління. Втім, якщо юдей пожертвує щось іще й на церковні потреби, наприклад, на прибудову гуртової спальні для братії, я, мабуть, візьму гріх на душу й допоможу йому виручити дочку.

— Ми не сперечатимемося з вами через якісь двадцять срібних монет на спальню — помовч, Ісаку! — або через кілька срібних свічників для віттаря, — сказав ватажок.

— Як то так, мій добрий Дику Самостріле... — спробував знову втрутитись Ісак.

— Добрий... який у біса добрий! — перебив його Локслі, якому уривався терпець. — Якщо ти ставитимеш свою мерзенну наживу на одну дошку з життям і цнотою своєї дочки, їй-богу, я зроблю тебе жебраком не пізніше як за три дні.

Ісак скулився й замовк.

— Ну гаразд, Ісаку, — сказав Еймер, — давай-но сюди своє письмове приладдя. А втім, ні. Я радше залишуся цілу добу без їжі, ніж візьму в руки твоє перо. Однак де ж мені взяти інше?

Тоді Локслі натягнув лук і вистрілив у дикого гусака, що якраз пролітав у височині над їхніми головами. Лець змахнувши крильми, птаха, протята стрілою, упала їм до ніг.

— Отут вам, пріоре, — мовив Локслі, — ціла купа гусячого пір'я, абатству в Жорво на сто років вистачить, благо ваші ченці не ведуть літописів.

Пріор сів і не поспішаючи склав послання до Бріана де Буа-Гільбера. Потім ретельно запечатав листа і вручив його євреєві, мовивши:

— Це буде тобі охоронною грамотою й допоможе не лише дістати доступ у пресепторію Темплстоу, але й домогтися звільнення дочки. Лише гляди запропонуй гарний викуп за неї, тому що, повір мені, добрий лицар Буа-Гільбер належить до числа

тих людей, які нічого не роблять задарма.

— Тепер, пріоре, — сказав ватажок, — я не затримуватиму тебе. Напиши тільки розписку Ісаку на ті шістсот крон, що призначені як твій викуп. Я сам отримаю їх у нього, але якщо я почую, що ти надумаєш торгуватися з ним або відтягувати сплату, клянуся Пресвятою Марією, я спалю твоє абатство разом із тобою, хоч би мені довелося за це бути повішеним на десять років достроково.

Пріор написав розписку про те, що взяту позичку в Ісака з Йорка він зобов'язується повернути йому в строк, чесно й неухильно.

Локслі залишилося взяти з єврея зобов'язання про те, що він сплатить викуп за себе й за пріора. Ісак видав за своїм підписом вексель на тисячу сто крон на ім'я одного зі своїх помічників у Йорку та прохання крім того відразу передати йому деякі товари.

На прощання ватажок розбійників іще раз порадив Ісакові:

— Не шкодуй, Ісаку, своєї калитки заради порятунку дочки. Повір, якщо й у цій справі берегтимеш золото, потім воно воздасться тобі такою мукою, що легше було б, якби тобі його влили в горлянку розплавленим.

Ісак, гірко застогнавши, погодився з цим.

Він вирушив у дорогу в супроводі двох довгов'язих лісників, які взялися провести його через ліс.

Чорний Лицар, який увесь час дуже зацікавлено слідкував за всіма подіями, у свою чергу почав прощатися з розбійниками. Він не міг не висловити свого подиву з приводу того ладу, який він бачив у середовищі людей, які стоять поза законом.

— Так, сер лицар, — відповів йомен, — буває, що й погане дерево дає гарні плоди, а погані часи породжують не лише зло. Серед людей, які опинилися поза законом, поза сумнівом, є й такі, які шкодують, що обставини змусили їх взятися до такого ремесла.

— І цілком імовірно, — запитав лицар, — що я тепер розмовляю з одним із них?

— Сер лицар, — відповів розбійник, — у кожного з нас свій секрет. Надаю вам право судити про мене як вам заманеться. Я не прошу вас відкрити мені свою таємницю, не ображайтеся, коли і я вам своєї не відкрию.

— Пробач мене, відважний йомене, — сказав лицар, — твій докір справедливий. Але може статися, що ми ще зустрінемося й тоді не критимемося один від одного. А тепер, сподіваюся, ми розійдемося друзями?

— Ось вам моя рука на знак дружби, — відповів Локслі, — і я наслідуюся сказати, що це рука чесного англійця, хоча зараз я й розбійник.

— А ось тобі моя рука, — мовив лицар, — і знай, що я вважаю за честь потиснути твою руку. Тому що хто чинить добро, маючи необмежену можливість чинити зло, той гідний похвали не лише за вчинене добро, але й за все те зло, якого він не вчинив. До побачення, хоробрий розбійнику!

Так розійшлися ці славні бойові товариші. Лицар Пут і Кайданів Лазурових сів на свого кремезного бойового коня й поїхав через ліс.

Розділ XXXIV

Король Йоанн

Ось що тобі повідаю, мій друже:
Він — наче змії у мене на шляху,
І де нога моя би не ступила -
Він там. Тепер мене ти розумієш?
В. Шекспір, "Король Йоанн"

Принц Джон давав у Йоркському замку великий бенкет і запросив на нього тих шляхтичів і церковників, із чією допомогою сподівався заволодіти престолом свого брата. Вальдемар Фіцурс, його хитрий і спритний помічник, таємно керував зібранням, намагаючись підняти присутніх на відкритий виступ. Проте справа затримувалася через відсутність декількох головних змовників. Задля успішного виконання такого задуму не можна було обійтися без суворої наполегливості й запеклої хоробрості барона Фрон де Бефа, без відваги й запалу Моріса де Брасі, а також бойового досвіду Бріана де Буа-Гільбера.

Принц Джон і його фаворит-порадник нишком проклинали їхню безрозсудну поведінку, але не зважувалися діяти без них. Єврей Ісак також кудись зник, а з ним зникла й надія на чималу суму грошей, яку принц хотів позичити в місцевих євреїв за його посередництва. У таку критичну хвилину брак коштів міг стати фатальним.

Уранці наступного дня після падіння замку Торкілстон у Йорку почали поширюватися чутки, нібито де Брасі, Буа-Гільбера та їхнього союзника Фрон де Бефа чи то було взято в полон, чи то вбито. Фіцурс сам повідомив принцові ці чутки, додавши, що вважає їх дуже правдоподібними, позаяк загін лицарів, з яким вони збиралися напасти на Седрика та його супутників, був зовсім невеличким.

Іншим разом принц визнав би таке насилля дуже потішним, але цього разу такий учинок затримував виконання його власних задумів, а тому він почав проклинати його учасників. Він гаряче торочив про дотримання законів, про порушення порядку й недоторканності приватної власності, ніби його вустами промовляв сам король Альфред.

— Свавільні грабіжники! — репетував принц. — Якщо я коли-небудь стану англійським королем, я вішатиму таких неслухів на підйомних мостах їхніх власних замків!

— Але для того, щоб стати англійським королем, — холоднокровно мовив присяжний радник принца, — необхідно, щоб ваша світлість не лише терпляче зносила свавілля цих грабіжників, але й стала їхнім удаваним захисником, незважаючи на те, що вони раз у раз порушують закони, які ви маєте намір охороняти з таким похвальним сумлінням. Що там казати, велика була б для нас вигода, якби неотесані сакси здійснили наміри вашої світлості й перетворили підйомні мости феодальних замків на шибениці! А цей Седрик — саме така людина, якій це може спасти на думку. Вашій світлості добре відомо, що для нас було б небезпечно розпочинати виступ, не маючи у своїх рядах барона Фрон де Бефа, де Брасі й тамплієра, а з іншого боку, ми зайшли задалеко, щоб відступати.

Принц Джон роздратовано лягнув себе долонею по чолу й почав широко крокувати

кімнатою.

— Негідники, — лементував він, — зрадники! Полишили мене в таку важливу хвилину!

— Доречніше їх назвати баб'ями, — мовив Вальдемар, — тому що вони переймаються дрібницями замість серйозної справи.

— Як же ж учинити? — запитав принц, зупиняючись перед Вальдемаром.

— Всі необхідні веління я вже роздав, — відповів Фіцурс. — Я не прийшов би до вашої світлості розповідати про таку неприємність, якби не зробив усього, що було в моїх силах, аби зарадити справі.

— Ти завжди був моїм добрим янголом, Вальдемаре, — з полегшенням зітхнув принц. — Якщо я матиму такого канцлера, моє царювання буде прославлене в літописах цієї країни. То як же ти розпорядився?

— Я наказав Луї Вінкельбранду, старшому помічникові Моріса де Брасі, сурмити збір дружини, сідати на коней, розгорнути прапор і скакати до замку барона Фрон де Бефа визволяти наших друзів.

Принц Джон почервонів, як неслухняна й розпещена дитина, яка вважає, що її ображають.

— Клянуся ликом Господнім, — вигукнув він, — чи не забагато ти на себе береш, Вальдемаре Фіцурс? Яка зухвалість! Наказувати і в сурми сурмити, і прапор розгортати, коли ми самі тут присутні й жодних наказів з цього приводу не віддавали!

— Даруйте, ваша високосте, — сказав Фіцурс, у душі проклинаючи порожнє марнославство свого патрона, — але баритися не можна — кожна хвилина дорогоцінна, а тому я й визнав за можливе розпорядитися особисто в справі, настільки важливій для успіху вашої світлості.

— Вибачаю, Фіцурсе, — промовив поважно принц. — Добрий намір спокутує твою необдуману поспішність... Але кого я бачу? Клянуся хрестом, це ж сам де Брасі! І в якому дивному вигляді він постає перед нами!

І справді, це був де Брасі. Його обличчя розчервонілося від шаленої скачки, остроги були закривавлені. Все його озброєння виказувало сліди нещодавнього запеклого бою: воно було проломлене, зім'яте, у багатьох місцях обагрене кров'ю, заляпане болотом, а пил густим шаром вкривав лицаря з голови до ніг. Відстебнувши шолом, він поклав його на стіл і з хвилину стояв мовчки, ніби не наважуючись оголосити привезену звістку.

— Де Брасі, — запитав принц Джон, — що це означає? Говори, я тобі наказую.

— Говори, де Брасі, — сказав Фіцурс майже водночас із принцом.

— Ти завжди був мужньою людиною. Де тамплієр? Де Фрон де Беф?

— Тамплієр утік, — відповів де Брасі, — а барона Фрон де Бефа ви більше не побачите: він загинув у розпеченій могилі, серед палаючих руїн свого замку. Я один урятувався.

— Дрижаки беруть від таких звісток, — мовив Вальдемар, — хоч ти й кажеш про пожежу та полум'я!

— Гірша звістка попереду, — сказав де Брасі й, наблизившись до принца, мовив тихим і виразним голосом: — Ричард тут, в Англії. Я його бачив і говорив із ним.

Принц Джон сплотнів, захитався, як людина, поранена в груди, й ухопився за спинку дубової лави, щоб не впасти.

— Ти мариш, де Брасі, — вигукнув Фіцурс, — це неможливо!

— Це щира правда, — сказав де Брасі. — Я був його бранцем, він говорив зі мною.

— Ти розмовляв з Ричардом Плантагенетом[72]? — продовжував допитуватися Фіцурс.

— Так, із Ричардом Плантагенетом, — відповів де Брасі, — з Ричардом Левине Серце, з Ричардом, королем англійським.

— І ти був його бранцем? — запитав Вальдемар. — Тож він виступає на чолі сильного війська?

— Ні, він був лише зі жменею вільних йоменів, і вони не знають, хто він. Я чув, як він висловлював намір розпрощатися з ними. Він приєднався до них лише для того, щоб допомогти їм узяти замок Торкілстон.

— Так, так, — мовив Фіцурс, — у цьому видно всього Ричарда. Справжній мандрівний лицар, завжди готовий на всілякі пригоди, мов який-небудь сер Гай або сер Бевіс[73], сподіваючись на власну силу та спритність. А важливі державні справи тим часом занехаяні, і навіть життя його в небезпеці. Що ж ти пропонуєш, де Брасі?

— Я? Я пропонував Ричардові послуги моєї вільної дружини, але він відмовився. Відведу своїх людей у Гульль, посаджу на судна й виїду з ними у Фландрію. У непевні часи для військової людини скрізь знайдуться справи. А ти, Вальдемаре? Чи не час тобі відкласти політику, взятися за спис і вирушити разом зі мною?

— Я застарий, Морісе. До того ж у мене дочка, — відповів Вальдемар.

— Віддай її за мене, Фіцурсе. За допомогою меча я зумію забезпечити їй усе, що належить мати з її високим родоводом, — сказав де Брасі.

— Ні, — відповів Фіцурс, — я думаю сховатися в тутешньому храмі святого Петра. Архієпископ — мій названий брат.

Поки вони розмовляли, принц Джон опам'ятався від заціпеніння, яке спричинила несподівана звістка. Він уважно прислухався до розмови своїх прибічників.

"Вони мене зрікаються, — думав він. — Розсіялися, як сухе листя при першому пориві вітру. Сили бісівські! Невже нічого не можна буде вдіяти, коли ці негідники покинуть мене?"

Він помовчав, потім вибухнув удаваним сміхом, що додав воістину диявольського виразу його обличчю та голосу, і цим перервав їхню розмову.

— Друзі мої! Клянуся ликом Святої Діви, я вважав вас мудрими людьми й хоробрими воїнами. І що ж! Ви відмовляєтеся від багатства, від почестей, від радощів життя — словом, від усього, що нам обіцяла шляхетна витівка. Відмовляєтеся в таку хвилину, коли варто лише зробити один сміливий крок — і ми здобудемо перемогу.

— Не розумію, на що ви розраховуєте, — сказав де Брасі. — Тільки-но розлетиться чутка, що Ричард повернувся, біля нього миттю збереться ціла армія, і тоді нам кінець.

Я б вам порадив, мілорде, тікати у Францію або шукати заступництва у королеви-матері.

— Я ні в кого не шукаю захисту! — гордовито відповів принц Джон. — Мені варто сказати одне слово братові, і безпека мені гарантована. І хоч ви обидва, — і ти, де Брасі, і ти, Вальдемаре Фіцурс, — не вагаючись зрікаєтеся мене, мені було б не дуже приємно бачити, як ваші відрубані голови стирчать над Кліффордськими ворітьми. Ти гадаєш, Вальдемаре, що хитрий архієпископ не викаже тебе навіть біля вівтаря, якщо таке зрадництво допоможе йому вислужитися перед Ричардом? А ти, де Брасі, мабуть, забув, що на шляху звідси в Гулль стоїть табором Роберт Естотвіль і граф Ессекський скликав туди своїх прибічників? Якщо ми мали причини побоюватися цих збіговиськ ще до повернення Ричарда, то як ти гадаєш — до кого пристануть тепер їхні ватажки? Повір мені, в одного Естотвіля достатньо війська, щоб втопити тебе з усією твоєю вільною дружиною у водах Гамбера.

Фіцурс і де Брасі зі страху презирнулися.

— Нам залишається тільки одне, — вів далі принц, і обличчя його потьмарилося, як темна ніч. — Той, кого ми боїмося, мандрує на самоті. Треба де-небудь наздогнати його.

— Тільки без мене, — поспішно відповів де Брасі. — Він узяв мене в полон і помилував. Я не згоден понівечити жодного пера на його шоломі.

— Та хто ж тобі наказує завдавати йому шкоди? — різко сміючись, мовив принц Джон. — Ти, мабуть, іще розповідатимеш, що я тебе підмовляю його вбити. Ні, в'язниця краще. А де його буде ув'язнено, в Австрії чи в Англії, хіба не однаково? Він опиниться в тому самому становищі, в якому був, коли ми розпочинали цю справу. Адже ми замислили все це, сподіваючись, що Ричард залишиться в полоні в Німеччині. Відомо, що дядько наш, Роберт, мешкав і помер у замку Кардиф.

— Так-бо воно так, — сказав Вальдемар, — але ваш пращур Генріх набагато міцніше сидів на престолі, ніж це можливо для вашої світлості. Як на мене, найкраща в'язниця та, ключ від якої зберігається в паламаря; немає кращого підземелля, ніж гробівець під церквою. Більше мені нічого додати.

— Чи в'язниця, чи могила — мене це не стосується, — мовив де Брасі. — Я вмиваю руки.

— Негідник! — вигукнув принц Джон. — Сподіваюся, ти не повідомиш йому про нашу бесіду?

— Я ще ніколи не був нашіптувачем, — гордовито кинув де Брасі, — і не звик, щоб мене називали негідником.

— Доволі, сер лицар, — втрутився Вальдемар. — А ви, ваша світлосте, вибачте педантичність доблесного де Брасі. Я сподіваюся його вмовити.

— Даремно витрачатимеш своє красномовство, Фіцурсе, — похитав головою де Брасі.

— Ну годі, мій добрий сер Моріс, — вів далі хитрий дипломат. — Не сахайтеся, ніби сполоханий кінь. Чого вам боятися?

— Та й упертий же ти, де Брасі! — кркнув принц Джон. — Невже ти мене залишиш

після всіх твоїх присягу відданості й сумлінності?

— Я не хочу вас залишати, — мовив де Брасі. — Я готовий служити вам, як личить лицарському званню, на турнірах і на ратному полі. Але ці темні справи суперечать моїм обітницям.

— Вальдемаре, підійди-но до мене ближче, — сказав принц Джон. — Який я нещасливий принц! От у батька мого, короля Генріха, були вірні слуги: варто йому було тільки сказати, що якийсь бунтар із духовного звання йому набрид, і кров Томи Бекета — дарма що його визнавали святим! — пролилася на вітвар, біля якого він служив. Тепер немає такої доблесті! Хоч у Реджинальда Фіцурса й залишився син, але він не успадкував ані вірності, ані відваги свого батька.

— Ні, йому не бракує ні того, ні того! — заперечив Вальдемар Фіцурс. — Якщо більше нікому виконати цю небезпечну справу, я беру її на себе, хоч мені легше було б напасти на всіх святих, що згадуються у святцях, ніж підняти спис проти Левиного Серця. Де Брасі, доручаю тобі підтримати бадьорий настрій серед наших союзників. Будь особистим охоронцем принца. Якщо мені вдасться надіслати вам гарну звістку, успіх нашої справи забезпечений. Прощавай, володарю, до кращих часів! Сказавши це, він вийшов із кімнати.

— Вирушає захоплювати в полон мого брата, — сказав принц Джон Морісуде Брасі, — і при цьому не відчуває докорів сумління, наче йдеться про позбавлення волі якогось саксонського Франкліна. Сподіваюся, що він суворо виконає наші веління і з належною повагою поставиться до особи нашого любого брата Ричарда.

Де Брасі замість відповіді лише посміхнувся.

— Клянуся Пресвятою Дівою, — вів далі принц, — ми дали йому точні вказівки. Тільки ти, можливо, не чув нашої розмови, тому що ми з ним стояли біля вікна. Я суворо наказав йому берегти Ричарда, і горе Вальдемарові, якщо він знехтує мою волю!

— Чи не краще мені піти до нього, — сказав де Брасі, — і ще раз повторити веління вашої світлості? Якщо я не чув ваших слів, то, можливо, й Вальдемар їх не розчув?

— Ні, ні! — сказав принц роздратовано. — Він розчув, повір мені. До того ж мені потрібно з тобою побалакати. Ходи сюди, Морісе, дай мені спертися на твоє плече.

У цій дружній позі вони обійшли всю залу, і принц завів приятельську бесіду в такому дусі:

— Якої ти думки про цього Вальдемара Фіцурса, мій милий де Брасі? Він сподівається бути при мені канцлером. Але ми гарненько розважимо, перш ніж доручити таку важливу посаду людині, яка не надто поважає нашу сім'ю, судячи з того, з якою охотою він узявся захопити Ричарда. Ти, можливо, гадаєш, що трохи втратив нашу прихильність через те, що так сміливо відмовився від цього неприємного доручення? Ні, Морісе. Моя повага до тебе радше посилилася через твою чесність і твердість. Я вважаю, що заарештувати мого бідолашного брата — не така велика заслуга, щоб за неї нагороджувати титулом канцлера. А натомість ти своєю лицарською відмовою заслуговуєш жезл головного маршала. Подумай-но про це, де Брасі, і виконуй свою справу.

— Примхливий тиран! — пробурмотав собі під ніс де Брасі, вийшовши від принца. — Горе буде тому, хто тобі довіряться. Твій канцлер! Скажіть на милість! Той, хто покладеться на твоє сумління, швидко стане жертвою. Проте головний маршал Англії, — промовив він, простягаючи руку, ніби бажав підхопити цей жезл, і велично розпростуючи плечі, — це таке звання, заради якого варто потрудитися.

Щойно де Брасі вийшов із його покою, принц Джон покликав слугу та звелів йому:

— Скажи Г'ю Бардону, нашому старшому розвідникові, щоб прийшов до мене негайно, щойно поговорить із Вальдемаром Фіцурсом.

За дуже короткий час, протягом якого принц тривожними, швидкими кроками походжав по кімнаті, старший розвідник з'явився до нього.

— Бардоне, — мовив принц, — що тобі наказував Вальдемар?

— Відіслати до нього двох відважних людей, які добре орієнтуються в північних лісових хащах і вміють розшукувати сліди людини й коня.

— І ти можеш дати йому таких людей?

— Будьте певні, ваша світлосте, — відповів голова шпигунів. — Один — із Гексамширу, він так само спритно вистежує злодіїв, як хорт чує слід пораненого оленя. Інший — із Йоркширу; він на своєму віку постріляв чимало дичини в Шервудських лісах; знає кожен стежину, кожен брід, кожен галявинку і яр звідси аж до Ричмонда.

— Ну, гаразд, — сказав принц. — А сам Вальдемар теж їде з ними?

— Звісно, ваша світлосте, — підтвердив Бардон.

— А хто ще при ньому? — запитав принц Джон безтурботно.

— Разом із ними поїдуть Торсбі Широкоплечий і Везерол, якого за його жорстокість прозивають Стівен Сталева Серце, і ще троє жителів півночі з колишнього загону Ральфа Міддлтона.

— Добре, — мовив принц Джон і, помовчавши з хвилину, додав: — Бардоне, необхідно, щоб ти встановив суворий нагляд за Морісом де Брасі, але так, щоб він про це не здогадався. Час від часу доповідай нам, як він тримається, з ким розмовляє, що умишляє. Не схиб, тому що відповідатимеш сам.

Г'ю Бардон вклонився і вийшов.

— Якщо Моріс мене зрадить, — мовив принц Джон сам до себе, — якщо він мене зрадить, як того можна очікувати, судячи з його поведінки, я з нього голову зніму, хоч би в цю хвилину сам Ричард був біля воріт міста Йорка.

Розділ XXXV

В пісках збудити тигра молодого,
Із левом позмагатися за здобич -
Все краще, ніж розбурхати вогонь
Сліпого фанатизму.

Анонім

Тепер повернімся до Ісака з Йорка. Сівши верхи на мула, подарованого йому розбійником, він у супроводі двох-йоменів вирушив у пресепторію Темплстоу на перемовини щодо викупу своєї дочки. Проте не доїхавши чотирьох миль до Темплстоу,

відчув біль у спині й в усьому тілі, а душевна тривога так розморила його й без того слабкий організм, що лише на превелику силу допхався він до невеликого торгового містечка, де мешкав юдейський рабин, відомий своїми медичними пізнаннями й добре знайомий Ісакові.

Натан Бен Ізраїль прийняв свого стражденного побратима привітно, за єврейськими законами. Він негайно вклав його в ліжку та присилував випити ліки проти лихоманки, що трусила бідолашним старим через утому, побої та горе.

Вранці наступного дня Ісак зібрався встати й вирушати в дорогу, але Натан заборонив їхати, стверджуючи, що така необережність може коштувати йому життя.

Ісак заперечив на це, що від його поїздки в Темплстоу залежить більше, ніж його життя та смерть.

— У Темплстоу? — перепитав Натан із подивом. Він іще раз послухав пульс Ісака та промурмотів собі під ніс: — Лихоманки начебто немає, однак марить чи злегка збожеволів.

— А чом би й не в Темплстоу? — підтвердив його пацієнт. — Я усвідомлюю, Натане, що це — мешкання тих, для кого зневажені діти обітниць є каменем спотикання і предметом ненависті; але ж ти розумієш, що іноді нагальні справи заводять нас поміж кровожерних солдатів-назарян, спонукають навідуватися в пресепторії тамплієрів...

— Але чи відомо тобі, що там тепер Лука Бомануар, начальник ордену, або великий магістр?

— Цього я не знав! — здивувався Ісак. — За останніми звістками, які я мав із Парижа, Бомануар був у столиці Франції та благав Філіпа про допомогу в боротьбі проти султана Саладдина.

— Згодом він прибув до Англії, — підхопив Бен Ізраїль. — Він з'явився з піднятою рукою, готовий карати й переслідувати. Обличчя його палає гнівом проти порушників обітниць, що були дані при вступі в їхній орден. Ти, ймовірно, колись чув його ім'я?

— Так, воно мені дуже знайоме, — відповів Ісак. — Язичники кажуть, що цей Лука Бомануар карає на горло за кожну провину проти назарейського закону. Наші брати прозвали його лютим винищувачем сарацинів і жорстоким тираном синів ізраїльських.

— Так. Бомануар ненавидить хтивість, нехтує багатством і всією душею прагне того, що в них називається вінцем мученика, вважаючи вбивство єврея настільки ж бажаним Богові, як і смерть сарацина. Він гудить і ганьбить навіть наше цілительство, приписуючи йому сатанинське коріння. Покарай його за це, Боже!

— І все-таки, — правив своєї Ісак, — я маю їхати в Темплстоу, хоч би лик Бомануара палав, як горно вогненне, сім разів розпечене...

Тут він нарешті пояснив Натану, чому він так поспішає.

— Тепер бачиш, — мовив йому Ісак, — що мені не можна баритися. Вірогідно, присутність цього Луки Бомануара відверне Бріана де Буа-Гільбера від замисленого злочину.

— То їдь, — сказав Натан Бен Ізраїль, — і будь мудрим. Але, брате, повернися до мене, як у дім батька твого, і дай мені знати про свої справи. Я твердо сподіваюся, що

привезеш із собою й Ребекку, ученицю премудрої Міріам, яку оббрехали ці нечестивці.

Ісак попрощався з другом і за годину під'їхав до пресепторії Темплстоу.

Обитель лицарів Храму була розташована серед широких лук і пасовиськ, подарованих ордену мирянами завдяки добросовісності колишнього настоятеля. Будівлі були міцні — пресепторія була ретельно укріплена, що в тодішні неспокійні часи не було зайвим.

Ісак зупинився біля брами, розважуючи, як йому краще прослизнути за огорожу обителі. Він чудово розумів, що знову пробуджений фанатизм тамплієрів не менш небезпечний для його нещасливого племені, ніж їхня розбещеність. Різниця полягала в тому, що тепер релігія могла стати джерелом ненависті й бузувірства братій.

А тим часом Лука Бомануар прогулювався в садку пресепторії, що розкинувся у межах зовнішніх укріплень, і вів невеселу конфіденційну бесіду з одним із членів свого ордену, який разом із ним приїхав із Палестини.

Великий магістр, як його називали, був людиною похилого віку; його довга борода й густі щетинясті брови давно вже посивіли, але очі блискали таким вогнем, який і роки не в змозі були згасити. Колись він був грізним воїном, і суворі риси його сухорлявого обличчя зберігали вираз войовничої люті. Разом із тим у зовнішності цього бузувіра аскетична виснаженість поєднувалася із самовдоволенням святенника. А в його поставі й обличчі було щось величне — відразу було видно, що він звик відігравати важливу роль при дворах монархів різних країн і повелівати знатними лицарями, які звідусіль стікалися під прапор його ордену.

— Конраде, — казав великий магістр, — жодного разу не довелось мені побачити в Англії нічого такого, на чому око могло б зупинитися із задоволенням, окрім гробниць нашої братії під важкою покрівлею нашого соборного храму в тутешній гордій столиці. Клянуся святим Храмом, крім тебе й ще небагатьох, хто дотримується суворого статуту нашого ордену, не бачу я таких людей, яким із чистим серцем міг би дати священний титул брата. Що сказано в нашому законі і як вони виконують його? Сказано: не носити суетних прикрас, не мати пір'я на шоломі, ані золотих острогів, ані позолочених вуздечок. А тим часом хто найбільші чепуруни, як не наші воїни Храму? Статут забороняє вбивати тварин із лука й арбалета, забороняє сурмити в мисливські роги та навіть пришпорювати коня в погоні за дичиною. І що ж? Хто, як не тамплієр, виїжджає на полювання з соколами, займається стріляниною, цькуванням по лісах та іншими марнотними розвагами! їм заборонено без особливого дозволу настоятеля читати книжки, крім тих, які читаються вголос під час загальної трапези. А тим часом вони слухають спів менестрелів і зачитуються порожньою писаниною. Їм запропоновано викорінювати чаклунство та ересь, а вони, за чутками, вивчають окаянні кабалістичні знаки юдеїв і заклинання язичників-сарацинів. Статут повеліває їм бути помірними в їжі, харчуватися корінцями, юшкою, кашею, їсти м'ясо не більше трьох разів на тиждень, тому що звичка до м'ясних блюд — ганебне падіння, а поглянь — столи їхні ломляться від вишуканих страв. Їм слід пити лише воду, а тим часом серед веселих гуляк склалося вже прислів'я: "П'є як тамплієр". Воїни хреста, які повинні уникати

погляду жіночих очей, як зміїного жала, відкрито живуть у гріху не лише з жінками свого племені, але і з дочками проклятих язичників і ще більш проклятих юдеїв. Чи це я сплю? Ні! Я помщуся за праведну справу! Умертвлю грішників! Я очищу стіни Храму, а нечисте каміння, розплідник зарази, я викину геть.

— Подумай, преподобний отче, — сказав Монт-Фітчет, — адже ця цвіль завдяки часу й звичці в'їлася глибоко. Запроваджені тобою зміни будуть праведні й мудрі, але чи не краще підступатися до них обережніше?

— Ні, Монт-Фітчете, — відповів суворий старий. — Це потрібно зробити різко й зненацька. Ми повинні відкинути накопичені скарби, які спокушають великих світу цього, ми повинні відкинути всяку самовпевненість і марнославство; ми повинні викоринити розбещеність, що знеславила нас на весь світ. Потрібно повернутися назад, довести, що ми вірні захисники хреста.

У цю хвилину на доріжці саду з'явився зброєносець. Він шанобливо вклонився великому магістрові й мовчки зупинився перед ним, очікуючи дозволу говорити.

— Кажи, ми дозволяємо тобі, навіщо ти прийшов?

— Шляхетний і преподобний отче, — відповів зброєносець, — біля воріт стоїть юдей і просить дозволу переговорити з братом Бріаном де Буа-Гільбером.

— Ти добре зробив, що прийшов доповісти мені про це, — сказав великий магістр. — Коли йдеться про цього Буа-Гільбера, то нам особливо важливо знати про його справи, — додав він, звертаючись до свого супутника.

— За чутками, це хоробрий і доблесний лицар, — мовив Конрад.

— Ці чутки справедливі, — сказав великий магістр. — У доблесті ми ще не поступаємося нашим попередникам, героям хреста. Але коли брат Бріан вступав у наш орден, він видався мені людиною похмурою і розчарованою. Здавалося, що, вимовляючи обітниці й відмовляючись від миру, він робив це не зі щирого потягу, а радше з якоїсь досади, що змусила його шукати розради в покайні. Відтоді він перетворився на полум'яного заколотника. Він став на чолі тих, хто заперечує наші права. Він забув, що влада наша знаменується тим самим символом хреста, що складається із двох перехрещених жезлів: один жезл як опора для слабких, а інший — для покарання винних. Даміане, — вів далі він, звернувшись до послушника, — приведи сюди юдея.

Жоден невільник, покликаний перед очі могутнього володаря, не міг би з більшою повагою й жахом наближатися до його трону, ніж Ісак підходив до великого магістра. Коли він опинився на відстані трьох ярдів від нього, Бомануар помахом свого ціпка наказав йому не підходити ближче. Тоді єврей став навколішки, поцілував землю на знак поваги, потім підвівся на ноги та, схрестивши руки на грудях, зупинився перед тамплієром із пониклою головою, у покірній позі східного раба.

— Юдею, — сказав гордовитий старий, — слухай уважно. У нашому званні не личить вести з тобою тривалі розмови, до того ж ми ні на кого не любимо гаяти час і витрачати слова. Відповідай якомога коротше на запитання, які я тобі ставитиму. Але гляди, кажи правду. Якщо ж твій язик лукавитиме, я накажу вирвати його з твоїх

нечестивих вуст. Кажі, навіщо тобі потрібно бачити нашого брата Бріана де Буа-Гільбера?

Ісакові дух сперло від жаху та зникло. Він не знав, як йому чинити. Якщо розповісти все як було, це можуть визнати наклепом на орден. Якщо не казати, то як же інакше виручити Ребекку? Бомануар помітив його смертельний страх і злегка заспокоїв його:

— Не бійся за себе, нещасний юдею, — сказав він, — кажи прямо й відверто. Ще раз запитую: яка в тебе справа до Бріана де Буа-Гільбера?

— У мене до нього лист, — пробубонів єврей, — чомно голошу вашому доблесному преподобію, лист до сера шляхетного лицаря від пріора Еймера з абатства в Жорво.

— Ось у які часи ми з тобою живемо, Конраде! — вигукнув великий магістр. — Абат надсилає листа воїнові святого Храму і не може знайти кращого посланця, ніж цей безбожник юдей! Давай-но сюди листа!

Єврей тремтячими руками розправив заломивши шапки, куди сховав листа, і хотів був наблизитися, маючи намір вручити його власне великому магістрові. Але Бомануар грізно крикнув:

— Назад, собако! Я не торкаюся до невірних інакше, ніж мечем. Конраде, візьми в нього листа і дай мені.

Прийнявши в такий спосіб у свої руки послання пріора, Бомануар ретельно оглянув його з усіх боків і почав розплутувати нитку, якою воно було обмотане.

— Преподобний отче, — сказав Конрад вельми шанобливо, — ти й печатку зламаєш?

— А чому ж ні? — мовив Бомануар, насупивши брови. — Хіба не сказано в сорок другому розділі "De Lctione Literarum"[74], що лицар Храму не повинен отримувати листів навіть від рідного батька, не сповістивши великого магістра, й зобов'язаний читати їх не інакше як у його присутності?

Він спочатку швидко прочитав листа про себе, причому на обличчі його відбилися подив і жах; потім перечитав його вдруге й нарешті, простягнувши Конрадові, ударив рукою по списаних аркушах і вигукнув:

— Що й казати, гарна тема для листа від одного християнського чоловіка до іншого! Особливо якщо обидва — поважні духовні особи. Коли ж, — запитав він, урочисто звівши очі до неба, — коли ж, Господи, ти зійдеш на ниву й відвієш половину від щирого зерна?

Монт-Фітчет взяв листа з рук начальника й почав читати.

— Читай уголос, Конраде, — сказав великий магістр, — а ти, — він звернувся до Ісака, — слухай уважно, тому що ми вчинимо тобі допит.

Конрад прочитав уголос таке:

— "Еймер, милістю Божою пріор цистерціанського монастиря Святої Марії в Жорво, серу Бріануде Буа-Гільберу, лицареві священного ордену тамплієрів, з побажанням доброго здоров'я й щедрих дарів кавалера Бахуса й дами Венери. Щодо нас особисто, любий брате, ми в цю хвилину перебуваємо в полоні в якихось беззаконних і безбожних

людей, які не побоялися затримати нашу особу та призначити з нас викуп. Наразі довідалися ми й про нещастя, що сталося з бароном Фрон де Бефом, і про твою втечу з вродливою юдейкою, яка зачарувала тебе своїми чорними очима. Широ порадили ми твоєму порятунку від полону. Проте просимо тебе: будь якомога обережнішим із цією новою Ендорською чарівницею. Тому що приватно нам вдалося довідатися, що ваш великий магістр, який не розуміється ані на чорних очах, ані на червоних вустах, їде до вас із Нормандії, щоб перешкодити вам веселитися й повиправляти ваші помилки. А тому дуже радимо вам дотримуватися обережності, щоб вас не застали уві сні, як сказано у святому писанні, а позаяк батько Ребекки, багатий юдей Ісак із Йорка, просить у мене, щоб я замовив за нього слівце перед тобою, то я й доручаю це послання йому, а тобі серйозно раджу і навіть благаю тебе неодмінно взяти за цю дівицю викуп, тому що він відвалить за неї стільки грошей, що на них можна буде дістати півсотні дівиць на менш небезпечних умовах. Зачекай лише, коли ми знову будемо разом. Тоді повеселимося, як личить щирим братам, причому не забудемо й винної чаші. Тому що в писанні сказано: "Vinum loetificat cor hominis"[75], а також: "Rex delectabitur pulchritudine tua"[76].

Чекаючи цього приємного побачення, бажаю тобі доброго здоров'я. Писано у вертепі розбійників, у годину ранкової молитви.

Еймер, пріор абатства Святої Марії в Жорво.

Postscriptum. А твій золотий ланцюг недовго в мене погостював: він дістався злодіям і відтепер красуватиметься на шиї одного з розбійників. Він повісить на нього свій мисливський свисток, яким скликає собак".

— Що ти на це скажеш, Конраде? — запитав великий магістр. — Вертеп розбійників! Для такого пріора це і є відповідне житло. Нічого дивуватися, що десниця Божа піднялася на нас, і в Святій Землі ми втрачаємо місто за містом, що невірні відбивають у нас землю фут за футом, якщо завелися серед нас такі духовні сановники, як цей Еймер. Лише волів би я знати, кого він має на увазі під ім'ям "нової Ендорської чарівниці".

Конрад набагато краще за настоятеля був знайомий з умовною мовою тодішніх облесників, можливо, навіть сам колись користувався нею. Він пояснив слова, не зрозумілі великому магістру, зауваживши, що багато світських людей вживають схожі висловлювання, розповідаючи про своїх коханок. Але це пояснення не задовольнило впертого фанатика.

— Ні, Конраде, тут криється щось серйозніше. У простоті душі ти й не підозрюєш, що це може бути справжня прірва беззаконня. Ребекка з Йорка, мабуть, вихованка тієї самої Міріам, про яку ти, напевно, чув. Побачиш, що юдей сам зізнається в цьому, — і повернувшись до Ісака, він голосно запитав: — То, виходить, твоя дочка — бранка Бріана де Буа-Гільбера?

— Це так, ваше доблесне преподобіє, — тремтячи, мовив Ісак. — Який потрібно викуп з бідної людини, я ладен...

— Мовчати! — ревнув великий магістр. — Дочка твоя займалася лікуванням чи ні?

— Аякже, милостивий пане, — відповів Ісак набагато сміливіше, — і лицарі, і йомени, і зброєносці, і васали благословляють щасливий дар, який вона має від Бога. Багато хто може засвідчити, що вона зцілила їх, коли всі інші засоби вже не здатні були допомогти.

— Твоя дочка лікує, звісно, нашіптуванням, заклинаннями, талісманами та іншими кабалістичними засобами?

— Та ні, преподобний і хоробрий лицарю, — відповів Ісак, — лікує вона бальзамом, що має чудодійні властивості.

— А звідки вона дістала секрет його складу? — запитав Бомануар.

— Її навчила премудра Міріам, — сказав Ісак. — Мудра й поважна жінка нашого племені.

— Ага, лукавий юдею! — вигукнув великий магістр. — Це, мабуть, саме та Міріам, про чаклунські підступи якої знає увесь християнський світ. Її тіло було спалене, а попіл розвіяний. І нехай те ж саме буде зі мною та з моїм орденом, якщо я не вчиню так з ученицею цієї відьми. Я відучу її чаклувати та своїми чарами приворожувати воїнів святого Храму! Даміане, жени цього юдея геть за браму! Якщо він надумає опиратися або обертатися назад, убий його на місці. А з дочкою його ми вчинимо так, як велить християнський закон і як личить нашому високому сану.

Бідолашного Ісака виштовхали геть із пресепторії, незважаючи на його благання та щедрі обіцянки. Йому нічого не лишалося діяти, як повернутися в будинок рабина й намагатися через нього дістати хоч якусь звістку про долю дочки. Дотепер він страшився за її честь, тепер він тріпотів за її життя. Тим часом великий магістр наказав покликати до себе пресептора обителі Темплстоу.

Розділ XXXVI

Мій чин — то не шахрайство. Всі-бо крутять:

Старці — у жебрах; шляхтичі поважні -

Щоб землю, владу, титули здобути,

І духовенство, і вояк відважний

Не гребують крутійством. А коли

Хтось не ховає ніж у рукаві -

Із того має він хосен малий,

Бо так уже влаштований цей світ.

Старовинна п'еса

Альберт Мальвуазен, настоятель, або пресептор обителі Темплстоу. був рідним братом уже відомого нам Філіпа Мальвуазена. І приятелював із Бріаном де Буа-Гільбером.

Серед розпусних та аморальних людей, яких було чимало в ордені Храму, Альберт із Темплстоу справедливо посідав одне з чільних місць, але, на відміну від сміливого Буа-Гільбера, він умів приховувати свої вади і честолюбні задуми за лицемірним благочестям і палким фанатизмом. Якби великий магістр не приїхав так несподівано, він не знайшов би в Темплстоу жодних порушень. Але навіть і тепер, коли його

захопили зненацька, Альберт Мальвуазен улесливо і вдавано болісно вислуховував докори свого вимогливого начальника і старанно почав відновлювати аскетичне благочестя в своїй обителі.

Проте прихильна думка великого магістра різко змінилася, коли він дізнався, що Альберт Мальвуазен прийняв у стіни своєї обителі полонену єврейку, яка, ймовірно, була у любовному зв'язку з одним із братів ордену. І коли Альберт з'явився до великого магістра, той зустрів його надзвичайно суворо.

— У тутешній обителі ордену лицарів святого Храму, — строго сказав Бомануар, — перебуває жінка юдейського племені, привезена сюди одним із наших братів во Христі й залишена тут із вашого дозволу, сер пресептор.

Альберт Мальвуазен був украй збентежений. Злощасну Ребекку замкнули в одному з найвіддаленіших, найпотаємніших закутків будівлі. Були вжиті всілякі запобіжні заходи, щоб її присутність залишилася таємною. У погляді великого магістра пресептор прочитав загибель і собі, й Буа-Гільберу в разі, якщо він не зуміє зупинити бурю, що насувається.

— Ще раз запитую тебе, як могло статися, що ти дозволив поганити священні стіни цієї обителі, допустивши, щоб один із братів привіз сюди коханку, та ще й чаклунку?

— Чаклунку? — перепитав Альберт Мальвуазен. — О сили небесні! Завдяки вашій мудрості, преподобний отче, полуда спала з очей моїх. Я ніяк не міг збагнути, чому такий доблесний лицар як Бріан де Буа-Гільбер міг так захопитися красою цієї жінки. Я прийняв її в обитель, поставивши за мету перешкодити їхньому подальшому зближенню, бо в іншому разі наш хоробрий і поважний брат во Христі наразився б на небезпеку вчинити великий гріх.

— Було б дуже шкода, — докинув Конрад Монт-Фітчет, — якби орден втратив одного з найкращих воїнів саме тоді, коли наша свята громада особливо потребує допомоги своїх синів. Бріан де Буа-Гільбер власноруч знищив до трьохсот сарацинів.

— Кров цих окаянних псів, — сказав великий магістр, — буде бажаним і приємним даром святим і янголам. З милостивою допомогою святих ми постараємося розсіяти чари, в тенетах яких заплутався наш брат. Він розірве пута цієї нової Даліли, як древній Самсон розірвав мотузки, якими зв'язали його філістимляни, і знову вбиватиме полчища невірних. Що ж до мерзотної чаклунки, яка зачарувала лицаря святого Храму, то її, поза сумнівом, потрібно стратити.

— Але англійські закони... — почав був пресептор, утішений тим, що так вдало відвернув гнів великого магістра від себе і Буа-Гільбера, але все таки побоюючись, щоб Бомануар не зайшов задалеко.

— Англійські закони, — перервав його великий магістр, — дозволяють і наказують кожному судді чинити суд і розправу в межах своєї юрисдикції. І ниций барон має право арештувати, допитати й судити чаклунку, якщо знайде таку у своїх володіннях. То невже ви відмовляєте в цьому праві великому магістрові? Чаклунка буде стерта з лиця землі, і таким чином покаране неподобство. Підготуйте головну залу для суду над чаклункою.

Альберт Мальвуазен вклонився і вийшов, але перш ніж звеліти приготувати залу для суду, він вирушив шукати Бріана де Буа-Гільбера, щоб повідомити йому про імовірний вислід справи.

Він застав Бріана у стані, близькому до сказу через відсіч, яку йому щойно знову дала вродлива єврейка.

— Яка безрозсудність! — вигукнув він. — Яка невдячність відкидати людину, що серед потоків крові і полум'я ризикувала власним життям заради її порятунку! Присягаюся Богом, Мальвуазене, поки я шукав її, навколо мене валилася та тріщала палаюча стеля, горіли сходи. Я правив за мішень для сотень стріл, а зараз ця примхлива дівчина мені ж дорікає, чому я не дав їй там загинути.

— А мені здається, що ви обоє одержимі дияволом, — сказав пресептор. — Скільки разів я вам радив дотримуватися обережності, пам'ятати про самовладання! Я починаю думати, що старий Лука Бомануар має рацію в своєму припущенні, що ця юдейка вас зачарувала.

— Лука Бомануар! — вигукнув Буа-Гільбер із докором. — То ти так дотримуєшся обережності, Мальвуазене! Як же ти міг допустити, щоб цей навіжений дізнався про присутність Ребекки в пресепторії?

— А що ж мені було діяти? — знизав плечима пресептор. — Я не нехтував жодною дрібницею, щоб зберегти справу в таємниці, але хтось пронюхав і доніс. Але я, як умів, постарався вигородити тебе. Ти не постраждаєш. Аби ти відрікся від Ребекки.

— Е ні, клянуся Богом, такого не станеться! — відтяв Буа-Гільбер.

— А я клянуся Богом, що так має бути і так буде! — сказав Мальвуазен. — Ні ти, ні хтось інший не зможуть її врятувати. Лука Бомануар заздалегідь вирішив, що страта юдейки послужить очисною жертвою за всі любовні гріхи лицарів Храму.

— Знаєш, що я вигадав? — мовив Буа-Гільбер. — Адже ти мені друг, Альберте, допоможи мені. Влаштуй так, щоб вона змогла втекти. А я відвезу її куди-небудь в безпечне і потаємне місце.

— Не можу, якби й хотів, — відповів пресептор. — Весь будинок повний прислужників великого магістра та його прибічників. До того ж, відверто кажучи, я не хотів би вплутуватися в цю справу, навіть маючи впевненість, що вийду сухим із води. Подумай, Буа-Гільбере: твоє теперішнє становище, твоє майбутнє — все залежить від того місця, яке ти посідаєш в ордені. Якщо ти опиратимешся і не відмовишся від своєї пристрасті до цієї Ребекки, пам'ятай, що ти цим даєш право Бомануару виключити тебе з ордену. Бомануар, звісно, не знехтує такою нагодою.

— Мальвуазене, — зітхнув Буа-Гільбер, — який же ти холоднокровний...

— ... товариш, — підказав пресептор, поспішно перериваючи його фразу: побоювався, щоб Буа-Гільбер не бовкнув чогось гіршого. — Так, я холоднокровний товариш, а тому й можу дати тобі мудру пораду. Ще раз повторюю, що врятувати Ребекку неможливо. Йди краще, покайся великому магістру: припади до його ніг і скажи йому...

— Лише не до його ніг!

— Та годі, — спокійно вів далі Мальвуазен, — тоді оголоси йому, що ти палко кохаєш цю полонену юдейку. Та зізнавшись у порушенні обітниць, не чекай уже прощення від братії — тобі доведеться проміняти могутність і високе становище на долю найманця, який бере участь в дрібних сутичках.

— Правду говориш, Мальвуазене, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, хвилину поміркувавши. — Я не дам старому нелюдові такої сильної зброї проти себе. Ребекка не заслуговує на те, щоб задля неї я жертвував своєю честю і майбутнім. Я зречуся її. Так, я її залишу на волю долі.

— Не став жодних умов, якщо ти вже ухвалив таке розумне рішення, — мовив Мальвуазен. — Нехай гинуть сотні таких тендітних істот, як ця юдейка, аби ми сміливо рухалися вперед на шляху до слави та почестей. Ну, а зараз я піду розпорядитися, щоб приготували залу до майбутнього судилища.

— Як! — вигукнув Буа-Гільбер. — Так швидко!

— О так, — відповів пресептор, — суд завжди здійснюється дуже швидко, якщо суддя заздалегідь ухвалив вирок.

Зоставшись на самоті, Буа-Гільбер прошепотів:

— Дорого ти обійдешся мені, Ребекко! Але чому я не в силі покинути тебе, як радить цей бездушний лицемір? Я зроблю ще одне зусилля заради твого порятунку. Але стережися! Якщо ти знову відвернешся від мене, моя помста буде такою ж великою, як і моя любов. Буа-Гільбер не може жертвувати своїм життям і честю, якщо йому платять за це лише докорами та презирством.

Важкий дзвін на башті замку пробив полудень, коли Ребекка почула кроки на потаємних сходах, що вели до місця її ув'язнення. Судячи з тупоту, було зрозуміло, що піднімаються декілька людей, і ця обставина втішила її, оскільки вона найбільше боялася відвідин лютого і пристрасного Буа-Гільбера. Двері відчинилися, і Конрад та пресептор Мальвуазен увійшли до кімнати у супроводі варті в чорному вбранні та з алебардами.

— Дочко проклятого племені, — звелів пресептор, — встань і йди за нами!

— Куди і навіщо? — запитала Ребекка.

— Дівчино, — відповів Конрад, — твоя справа не запитувати, а коритися! Проте знай, що тебе ведуть на суд, і ти з'явишся перед лицем великого магістра нашого святого ордену, і там ти складеш звіт за свої злочини.

— Хвала Богові Авраамову, — сказала Ребекка, благоговійно склавши руки. — Один титул судді, хоч би ворожого моему племені, дає мені надію на заступництво. Я піду за вами з великою охотою.

Повільним і урочистим кроком спустилися вони сходами, перетнули довгу галерею і через подвійні двері увійшли до широкої зали, де мав відбутися суд.

До нижньої частини просторої зали набилися зброєносці та йомени, і Ребеці довелося пробиратися крізь натовп із допомогою пресептора і Монт-Фітчета, а також чотирьох вартових. Ідучи до призначеного місця зі схиленою головою і схрещеними на грудях руками, Ребекка навіть не помітила, як хтось із натовпу всунув в її у руку

клаптик пергаменту. Вона майже несвідомо взяла його і далі тримала, жодного разу не поглянувши на нього. Проте усвідомлення того, що в цих страшних зборах у неї є якийсь доброзичливець, додала їй сміливості, щоб озирнутися.

Розділ XXXVII

Страшний закон, що не давав ченцям

Невтішні заспокоїти серця;

Страшний закон, що, наче смертний гріх,

Засуджував цілком невинний сміх;

Але страшніш, як тиранію він

Підніс — і видає за Божий чин.

"Середньовіччя"

Трибунал, перед яким мала з'явитися нещасна і ні в чому не винна Ребекка, був розташований на помості величезної зали. На цьому помості на високому кріслі, просто перед підсудною, сидів великий магістр ордену тамплієрів у розкішному білому вбранні; в руці він тримав палицю — символ священної влади, увінчаний хрестом ордену. Біля ніг його стояв стіл, за яким сиділи два капелани, до обов'язків яких входило вести протокол процесу. Четверо пресепторів займали місця позаду крісла великого магістра і трохи оддалік від нього; ще далі, на такій самій відстані від пресепторів, на простих лавах сиділи рядові члени ордену, а за ними на тому ж помості стояли зброєносці в білосніжному вбранні.

Картина була надзвичайно урочистою; за присутності великого магістра лицарі прагнули відтворити на своїх обличчях, які зазвичай випромінювали військову відвагу, поважність, що личить людям духовного звання.

По всій залі стояла варта, озброєна бердишами, і юрмилася безліч народу, що зібрався подивитися на великого магістра і на чаклунку-еврейку.

Засідання відкрилося співом псалмів, у якому взяв участь Бомануар, приєднавши свій глибокий, звучний голос, що не втратив сили, незважаючи на похилий вік великого магістра. Коли спів скінчився, великий магістр поволі обвів очима збори і завважив, що місце одного з пресепторів було вільне. Місце це належало Бріану де Буа-Гільберу, який полишив його і стояв біля однієї з лав, зайнятих лицарями. Лівою рукою він підтримував свій плащ, ніби прагнучи приховати обличчя, в правій тримав меч, задумливо малюючи його вістрям якісь знаки на дубовій підлозі.

— Нещасний, — мовив упівголоса великий магістр, кинувши на нього жалісливий погляд. — Бачиш, Конраде, як він страждає через нашу святу справу? Ось до чого за сприяння нечистої сили може довести хороброго і поважного воїна легковажний погляд жінки! Бачиш, він не в змозі позирнути на нас. І на неї не може дивитися. Хтозна, чи не біс його мучить в цю хвилину, що він із таким завзяттям виводить на підлозі ці кабалістичні знаки?

Потім великий магістр підвищив голос і звернувся до зборів:

— Преподобні і хоробрі мужі, лицарі, пресептори, друзі нашого святого ордену, брати і діти мої! І ви також, родовиті і благочестиві зброєносці, претенденти на чесний

хрест! Також і ви, наші брати во Христі, люди всілякого звання! Нехай буде відомо вам, що не за браком особистої нашої влади скликали ми ці збори, бо я, покірний раб Божий, силою довіреного мені берла наділений правом чинити суд і розправу в усьому, що стосується блага нашого святого ордену. Проте коли скажений вовк забрів у стадо і зарізав одне ягня, добрий пастир зобов'язаний скликати всіх своїх товаришів, щоб вони луками і пращами допомогли йому знищити ворога. Атому викликали ми сюди юдейську жінку на ім'я Ребекка, дочку Ісака з Йорка, — жінку, відому своїм чаклунством. Цим чаклунством зіпсувала вона кров і потьмарила розум не простої людини, а лицаря. Побратим наш Бріан де Буа-Гільбер відомий не лише нам, але й усім тут присутнім як хоробрий і старанний захисник хреста, який здійснив безліч доблесних подвигів у Святій Землі і багатьох інших святих місцях, кров'ю язичників очистивши їх від осквернення. Не менше, ніж своєю хоробрістю і військовими заслугами, прославився він серед братії і мудрістю своєю, тож лицарі нашого ордену звикли бачити в ньому брата, до якого перейде цей жезл, коли Господу завгодно буде позбавити нас від тягаря володіти ним. Коли ж ми почули, що цей шляхетний лицар раптом зрадив статут нашого Храму і зв'язався з юдейською дівчиною, — ми могли приписати все це лише диявольській мані або чарам. Якби ми вважали інакше, ані високий сан його, ані особиста доблесть, ані його слава не зашкодили б нам його суворо покарати, щоб викоренити зло. За всі богохульні гріхи Бріана де Буа-Гільбера слід було б викинути з нашого братства, хоч би він був правою рукою і правим оком нашого ордену.

Великий магістр замовк. Зборами прокотився тихий гомін.

— Такою, — вів далі великий магістр, — була б важка кара, якою ми мали б покарати лицаря Храму, який порушив стільки найважливіших статей нашого статуту з власної волі. Якщо ж завдяки чаклунству лицар потрапив під владу сатани лише тому, що легковажно поглянув на дівочу красу, ми маємо право радше сумувати через його гріхи, ніж карати за них; ми повинні, наклавши на нього покарання, що допоможе йому очиститися від беззаконня, всю вагу нашого гніву обернути на суд диявольський, той, що мало не призвів до його остаточної загибелі. А тому виступайте вперед усі, хто був свідками цих діянь, щоб ми могли з'ясувати, чи може правосуддя наше задовольнитися покаранням нечестивої жінки, чи ми повинні з важким серцем покарати також і нашого брата.

Викликали кількох людей, які засвідчити, що на власні очі бачили, як Буа-Гільбер ризикував життям, рятуючи Ребекку з палаючої будівлі, і як наражав себе на небезпеку, піклуючись лише про неї. Палка відвага, проявлена лицарем заради порятунку Ребекки, виходила, судячи з цих свідчень, за межі не лише розсудливості, але й найбільших подвигів лицарської відданості.

Далі викликали пресептора обителі Темплстоу, який розповів про приїзд Буа-Гільбера з Ребеккою в пресепторію. Мальвуазен давав свідчення дуже обачно. Здавалося, він всіляко прагне пощадити почуття Буа-Гільбера, проте часом він вставляв у свою розповідь такі натяки, які показували, що він вважає: лицар наче

втратив розум. Тяжко зітхаючи, пресептор покався в тому, що сам прийняв Ребекку і її коханця в свою обитель.

— Все, що я міг сказати на виправдання мого вчинку, — сказав він наприкінці, — вже сказано мною на сповіді перед високопреподобним отцем великим магістром. Я з радістю готовий прийняти будь-яке покарання, яке з його ласки буде накладене на мене.

— Ти добре сказав, брате Альберт, — зауважив Бомануар. — Твоє рішення не було поганим, оскільки ти розсудив за благо вберегти від погібелі брата, що збився з вірного шляху, але поведінка твоя була помилковою. Наш благочестивий засновник наказав нам читати "Отче наш" тринадцять разів вранці і дев'ять разів увечері, а ти читай удвічі більше. Тамплієрові тричі на тиждень дозволяється їсти м'ясо, а ти постуй усі сім днів. Така епитимія призначається тобі на шість тижнів.

З лицемірним виглядом щонайглибшої покірливості пресептор Темплстоу вклонився владиці до землі і повернувся на своє місце.

— Тепер, браття, — мовив великий магістр, — буде доречно заглибитися в минуле цієї жінки і перевірити, чи здатна вона чаклувати і наводити уроки на людей. Нехай ті, кому щось відомо про життя і вчинки цієї жінки, зроблять крок уперед і свідчать про те перед нами.

Із дальнього кутка зали долинув якийсь шум; на запитання великого магістра, що там відбувається, йому відповіли, що в натовпі є каліка, якому підсудна повернула можливість рухатися, вилікувавши його чудодійним бальзамом.

З натовпу виштовхнули наперед бідного селянина, вродженого саксонця. Він був смертельно наляканий, очікуючи покарання зате, що його вилікувала від паралічу єврейка. Проте лікування не було завершене: бідолаха досі міг пересуватися лише на милицях.

Украй неохоче, з гіркими сльозами він розповів, що він називається Гігг, син Снелля, і що два роки тому, коли він проживав у Йорку і працював столяром у багатого єврея Ісака, він раптом захворів і зліг; тоді Ребекка почала лікувати його якимсь бальзамом із запахом прянощів, який повернув йому здатність рухатися.

— І дозвольте повісти вашій преподобній милості, — закінчив свідок, — не може того бути, щоб ця дівчина мала злий намір, хоча й справді, на її біду, вона юдейка. Проте коли я змащував шкіру її зіллям, я щоразу читав про себе "Отче наш" і "Вірую", і зілля від того діяло не гірше.

— Мовчи, рабе, — відтяв великий магістр, — і забирайся геть!

Селянин тремтячою рукою поліз собі за пазуху і витягнув звідти маленьку баночку з накривочкою, на якій було написано декілька слів єврейськими літерами. Для більшості присутніх це було явним доказом, що сам диявол готував зілля. Бомануар перехрестився, узяв у руки баночку і, добре знаючи східні мови, без зусиль прочитав напис: "Лев із коліна Юди переміг".

— Дивовижна влада сатани! — мовив великий магістр. — Адже зумів же він обернути священне писання на знаряддя богохульства, змішавши отруту з необхідною

нам їжею! Чи немає тут лікаря, який міг би нам сказати, з чого приготована ця чарівна мазь?

Двоє медиків, як вони себе величали, — один чернець, а інший цирульник, — вийшли вперед і, роздивившись бальзам, оголосили, що склад цієї мазі їм абсолютно не відомий, а пахне вона миррою і камforoю, а це, на їхню думку, східні трави. Після закінчення цієї лікарської експертизи сакс покірливо попросив, щоб йому повернули мазь, що приносила полегшення, але великий магістр, спохмурнівши, сказав:

— Краще бути прикутим до ліжка, ніж зцілитися, приймаючи зілля нечестивих еретиків, і почати ходити.

— Ох, — мовив селянин, — як скаже ваша преподобна милість.

У цю хвилину великий магістр наказав Ребецці зняти покривало. Вона вперше порушила своє мовчання і сказала з покірливою гідністю, що для дочок її племені непристойно відкривати обличчя, якщо вони перебувають у колі незнайомих. Її ніжний голос і покірлива відповідь викликали в присутніх почуття жалю. Варта кинулася вперед із наміром здерти з неї покривало, але вона підвелася та вигукнула:

— Ні, закликаю вас любов'ю до ваших дочок!.. На жаль, я забула, що у вас не може бути дочок! То хоч би в пам'ять про ваших матерів, із любові до ваших сестер, заради дотримання благопристойності, не дозволяйте так поводитися зі мною у вашій присутності! Але я скоряюся вам, — додала вона з такою сумною покірністю в голосі, що серце самого Бомануара здригнулося, — ви старійшини, і за вашим наказом я сама покажу вам обличчя нещасної дівчини.

Вона відкинула покривало і поглянула на них. На обличчі її відбивалася і соромливість, і почуття власної гідності. Її дивовижна краса викликала загальний подив, і молодші з лицарів мовчки презирнулися. Ці погляди, здавалося, говорили, що надзвичайна краса Ребекки набагато краще пояснює божевільну пристрасть Буа-Гільбера, ніж її вдавене чаклунство.

Викликали двох найманців, яких Альберт Мальвуазен задалегідь навчив, що їм треба казати. У першу хвилину обидва неначе розгубилися; проте Мальвуазен кинув на них такий виразний погляд, що вони схаменулися і знову набули впевненого вигляду. З точністю, яка могла б видатися підозріливою менш упередженим суддям, вони надали цілий ряд свідчень. Більшість із них були суцільною вигадкою, інші стосувалися простих, природних явищ, але про все це розповідалося так таємничо і з такими подробицями й поясненнями, що навіть найбезневинніші події набували зловісного забарвлення. Всі ці розповіді про звичайні речі були вислухані дуже серйозно і зараховані до розряду якщо не прямих, то непрямих доказів, що підтверджували стосунки Ребекки з нечистою силою.

Великий магістр зібрав думки своїх радників і урочисто запитав Ребекку, що вона може сказати проти смертного вироку, який він має намір зараз виголосити.

— Покликатися на ваше співчуття, — сказала прекрасна єврейка голосом, що здригнувся від хвилювання, — було б, як бачу, марно і принизливо. Пояснювати вам, що лікування хворих і поранених не може бути противне Богові, в якого всі ми віримо,

було б даремно. Доводити, що багато вчинків, у яких звинувачують мене ці люди, абсолютно неможливі, безплідно: вочевидь, ви в них вірите. Так само безглуздо виправдовуватися, що мій одяг, моя мова і мої звички чужі вам, бо властиві моему народу — я мало не сказала: моїй батьківщині, але, на жаль, у нас немає вітчизни. Я не виправдовуватимусь навіть, звинувачуючи мого гнобителя, який стоїть тут і чує, як мене помилково звинувачують, а його з тирана перетворюють на жертву. Нехай Бог розсудить мене з ним, але мені легше прийняти будь-яку страту, яку вам заманеться присудити мені, ніж вислуховувати пропозиції, з якими цей перевтілений диявол переслідував мене, свою полонянку, беззахисну і беспорядну дівчину. Проте він однієї з вами віри, а тому найменше його заперечення має у ваших очах більшу ціну, ніж урочисті клятви нещасної юдейки. Отже марно було б намагатися обернути проти нього звинувачення, висунуті проти мене. Але я запитую його — Бріане де Буа-Гільбер, я звертаюся до тебе самого — скажи, хіба всі ці звинувачення не хибні? Хіба все це не найжахливіший наклеп, такий само безглуздий, як і смертоносний?

Запанувала тиша. Погляди всіх були спрямовані на Бріана де Буа-Гільбера. Він мовчав.

— Говори ж, — вела далі вона, — якщо ти чоловік, якщо ти християнин! Говори! Заклинаю тебе вбранням, яке ти носиш, ім'ям, що дісталось тобі в спадок від пращурів, лицарством, яким ти нахваляєшся. Честю твоєї матері, могилою і прахом твого батька! Благаю тебе, скажи: чи правда все, що тут було сказано?

— Відповідай їй, брате, — мовив великий магістр, — якщо лише ворог роду людського, з яким ти борешся, не здолав тебе.

В Буа-Гільбері, здавалося, вирували суперечливі пристрасті, які спотворили його обличчя судомою. Нарешті він із великим зусиллям, дивлячись на Ребекку, спромігся вимовити:

— Сувій, сувій!

— Ось, — мовив Бомануар, — це справді незаперечне свідчення. Жертва її чаклунства лише й могла послатися на фатальний сувій, накреслені заклинання, які змушують мовчати.

Проте Ребекка інакше розтлумачила ці слова. Мигцем поглянувши на обривок пергаменту, який вона й далі тримала в руці, вона прочитала написані там арабською слова: "Проси захисника".

Гул, що прокотився зборами після дивної відповіді Буа-Гільбера, дав час Ребеці не лише непомітно прочитати, але й знищити записку. Коли шепіт стих, великий магістр підвищив голос:

— Ребекко, — сказав він, — жодної користі не принесло тобі свідчення цього нещасного лицаря, який, мабуть, досі перебуває у владі сатани. Що ти можеш ще сказати?

— Згідно з вашими жорстокими законами у мене залишається тільки один засіб до порятунку, — сказала Ребекка. — Щоправда, життя було дуже важким для мене, принаймні останнім часом, але я не хочу відмовлятися від Божого дару, якщо Господь

дарує мені хоч слабку надію на порятунок. Я заперечую всі ваші звинувачення, оголошую себе невинною, а свідчення помилковими. Вимагаю призначення Божого суду, і нехай мій захисник підтвердить, що правда на моєму боці.

— Але хто ж, Ребекко, — сказав великий магістр, — погодиться виступити захисником юдейки, та ще й чаклунки?

— Бог дасть мені захисника, — відповіла Ребекка. — Не може бути, щоб у всій славній Англії, країні гостинності, великодушності і свободи, де так багато людей завжди готові ризикувати життям в ім'я честі, не знайшлося людини, яка захотіла б виступити в ім'я справедливості. Я вимагаю призначення двообою. Ось мій виклик.

Вона зняла зі своєї руки вишиту рукавичку і кинула її до ніг великого магістра з такою простотою і з таким почуттям власної гідності, які збудили загальний подив і захоплення.

Розділ XXXVIII

... Ось виклик мій тобі:

Я доведу в найтяжчій боротьбі

Військову мужність.

В. Шекспір, "Ричард II"

Краса і вираз обличчя Ребекки справили глибоке враження навіть на Луку Бомануара. Від природи він не був ані жорстоким, ані бодай суворим. Але він завжди був людиною байдужою, з високими, хоча й помилковими уявленнями про обов'язок, і серце його поступово зробилося жорстоким завдяки аскетичному життю і могутній владі, якою він користувався, а також унаслідок його впевненості в тому, що на ньому лежить обов'язок карати язичників і викорінювати ересь. Суворі риси його обличчя неначе полагіднішали, коли він дивився на вродливу дівчину, яка стояла перед ним, самотню, безпорадну, що захищалася з дивовижною твердістю духу і рідкісною відвагою. Він двічі поклав на себе хресне знамення, ніби дивуючись, звідки з'явилася така надзвичайна м'якість у його душі, в таких випадках твердішій за сталь. Нарешті він заговорив.

— Дівчино, — сказав він, — якщо та жалість, яку я відчуваю до тебе, є породженням злих чар, навіяних на мене твоїм лукавством, то є великий гріх твій перед Богом. Але вважаю, що відчуття мої радше можна приписати природній скорботі серця, яке шкодує, що така краса містить у собі згубну отруту. Покайся, дочко моя, зізнайся, що ти чаклунка, зречися своєї неправедної віри, поцілуй цю святу емблему порятунку, і все обернеться добром для тебе — і в цьому житті, і в майбутньому. Усамітнишся в одному з жіночих монастирів суворого ордену, і там матимеш час замолити свої гріхи і приймеш гідне покаєння. Зроби це — і живи. Чому для тебе є таким дорогим закон Мойсеїв, що ти ладна померти за нього?

— Це закон батьків моїх, — відповіла Ребекка, — він з'явився на землю при гromі і блискавці на вершині гори Синай із вогненної хмари. Якщо ви християни, то й ви в це вірите. Але, за вашим ученням, цей закон замінився новим, а мої наставники учили мене не так.

— Нехай наш капелан виступить уперед, — сказав Бомануар, — і вселить цій нечестивій дурепі...

— Вибачте, якщо я вас перерву, — покірливо промовила Ребекка, — але я дівчина і не вмю вести релігійні суперечки. Проте я зумю померти за свою віру, якщо на те буде воля Божа. Прошу вас відповісти на моє прохання про призначення суду Божого.

— Подайте мені її рукавичку, — сказав Бомануар. — Ось вона — тендітний і маленький виклик на таку важливу справу, — вів далі він, роздивляючись тонку тканину маленької рукавички. — Бачиш, Ребекко, як тонка і мала твоя рукавичка в порівнянні з нашими важкими сталевими рукавицями, — як і твоя справа в порівнянні зі справою Храму Сіонського, бо виклик кинуто всьому нашому ордену.

— Покладіть на ті ж терези мою невинність, — відповіла Ребекка, — і шовкова рукавичка переважить залізну рукавицю.

— Отже, ти відмовляєшся визнати свою провину і все-таки повторюєш свій сміливий виклик?

— Повторюю, шляхетний сер, — відповіла Ребекка.

— То нехай буде так, в ім'я Господа, — сказав великий магістр, — і нехай Господь виявить істину!

— Амінь! — вимовили всі пресептори, а за ними і усі збори хором повторили те ж слово.

— Братія, — сказав Бомануар, — вам відомо, що ми мали повне право відмовити цій жінці у випробуванні Божим судом, але хоч вона і єврейка, і нехрещена, та все-таки вона істота самотня і беззахисна. Вона вдалася до заступництва наших м'яких законів, і ми не можемо відповісти їй відмовою. Крім того, ми не лише духовні особи, але лицарі та воїни, а тому для нас було б ганебно ухилятися від двобою. Отже: Ребекка, дочка Ісака з Йорка, на підставі численних вагомих доказів звинувачується в тому, що зачарувала одного зі шляхетних лицарів нашого ордену, а на виправдання своє викликала нас на поєдинок — за законом Божим. Як ви гадаєте, преподобні брати, кому слід вручити цей виклик, призначивши його в той сам час захисником із нашого боку в майбутньому двобої?

— Бріану де Буа-Гільберу, якого це найбільше стосується, — відповів пресептор Гудольрік, — і якому краще за всіх відомо, на чиєму боці правда.

— Проте, — мовив великий магістр, — як же бути, якщо наш брат Бріан досі перебуває під впливом чарів або талісмана? Втім, ми зробили цю обмовку лише заради обережності, бо нічий доблесній руці зі всього нашого ордену не довірили б ми з більшою охотою як цю, так і будь-яку іншу важливу справу. Тобі, брате Бріан, доручаємо ми цю справу, щоб ти мужньо вступив у поєдинок. А тобі, Ребекко, ми даємо два дні, щоб знайти собі захисника.

— Небагато ж ви даєте мені часу, — сказала Ребекка. — Я чужоземка і не вашої віри, тож нелегко мені буде знайти людину, яка ризикуватиме своїм життям і честю заради мене, та ще у двобої з лицарем, якого знають як відважного бійця.

— Більше ми не можемо відкладати, — відповів великий магістр, — поєдинок має

відбутися за нашої присутності, а нагальні справи змушують нас відбути звідси не пізніше як за три дні.

— Нехай здійсниться воля Божа, — мовила Ребекка. — Покладаю на нього всі свої сподівання — у Бога одна мить має таку ж силу, як ціле століття.

— Це ти добре сказала, дівчино, — зауважив великий магістр, — але нам чудово відомо, хто вміє набувати янгольської подоби. Отже залишається тільки призначити місце, пристойне для двобою, а також, якщо знадобиться, то й для страти. Де пресептор тутешньої обителі?

Альберт Мальвуазен, який досі тримав у руці рукавичку Ребекки, стояв біля Буа-Гільбера і щось гаряче йому доводив упівголоса.

— Хіба, — сказав великий магістр, — він не хоче приймати виклик?

— Ні, він хоче, він прийняв виклик, високопреподобний отче, — відповів Мальвуазен, швидко засунувши рукавичку під свою мантию.

— Це добре, — мовив великий магістр. — Ребекко, ти маєш представити свого захисника. Якщо ти не виконаєш цього або якщо твого захисника переможуть на суді Божому, ти помреш як чаклунка, згідно з вироком.

Один із капеланів, які виконували обов'язки писарів, записав протокол засідання до величезної книги, куди заносилися всі діяння лицарів Храму. Інший капелан голосно прочитав вирок великого магістра.

Ребекка нічого не сказала, але, склавши руки, звела очі до неба. Потім скромно нагадала великому магістру, що слід дозволити їй зв'язатися з друзями, щоб сповістити їх про становище, в якому вона опинилася, і просити їх знайти захисника, який зможе за неї битися.

— Це законно і справедливо, — сказав великий магістр. — Обери сама гінця, якому могла б довіритися, і ми дозволимо йому вільний доступ в ту келію, де ти перебуватимеш.

— Чи немає тут когось, — звернулася до присутніх Ребекка, — хто з любові до справедливості або за щедрю винагороду погодився б виконати доручення нещасної дівчини, яка опинилася в скрутному становищі?

Усі мовчали. У присутності великого магістра ніхто не наважувався виявити співчуття до обмовленої полонянки через побоювання, що його можуть запідозрити в співчутті до юдеїв. Декілька хвилин Ребекка в невимовній тривозі чекала відповіді й нарешті вигукнула:

— Та невже в такій країні, як Англія, я буду позбавлена останнього, жалюгідного способу врятувати своє життя через те, що ніхто не хоче зробити мені ласку, в якій не відмовляють і найгіршому зі злочинців!

Гігг, син Снелля, нарешті подав голос. Він сказав:

— Хоч я й каліка, але все-таки якимось можу рухатися завдяки її милосердній допомозі. Я виконаю твоє доручення, — вів далі він, звертаючись до Ребекки, — і постараюся поквипитися, наскільки зможу за свого каліцтва. Ох, коли я згадував про твоє милосердя, не думав я, що тобі ж від цього буде гірше.

— Усе в руках Божих, — мовила Ребекка. — Він може і слабким знаряддям виручити з полону юдеїв. А для виконання його рішення і равлик годиться незгірше за сокола. Відшукай Ісака з Йорка. Ось тобі гроші, тут їх достатньо для сплати за коня і за посильного. Доправ йому листа від мене. Не знаю, мабуть, саме небо вселяє мені це відчуття, а тільки я переконана, що не цією смертю мені призначено вмерти і що знайдеться для мене захисник. Прощавай. Життя і смерть залежать від твоєї спритності.

Селянин прийняв з її рук листа — декілька рядків на івриті. Багато хто в натовпі умовляв його не торкатися нечестивої писанини. Але Гігг твердо вирішив зробити послугу своїй рятівниці. Вона, з його слів, врятувала йому тіло, і він був упевнений, що вона не захоче погубити його душу.

Але, на щастя, йому не довелося далеко йти: за чверть милі від воріт пресепторії йому зустрілися два вершники, яких він з одягу і високих жовтих шапок негайно визнав за євреїв. Порівнявшись із ними, він побачив, що один із них був його колишній господар Ісак із Йорка, а інший — рабин Бен Самуель. Вони почули, що в пресепторії зібрався капітул ордену тамплієрів під головуванням великого магістра і що там відбувається суд над чаклункою.

— Брате Бен Самуель, — говорив Ісак, — не знаю чому, але моя душа неспокійна. Звинувачення в чаклунстві часто зводять на людей нашого племені і таким наклепом прикривають злочини, що чиняться над євреями.

— Будь розважливий, брате, — відповів лікар, — ти маєш можливість завжди порозумітися з назарянами, тому що багатий, а отже маєш змогу купити собі у них всілякі пільги. Гроші мають таку ж владу над грубим розумом цих нечестивців, як у давнину печать Соломона над злими духами. Але хто цей бідолашний каліка, який іде нам назустріч дорогою, спираючись на милиці? Він, мабуть, хоче зі мною порадитися. Друже мій, — вів далі він, звертаючись до Гігга, сина Снелля, — я не відмовлю тобі в лікарській допомозі, але я ніколи не подаю убогим, які жебрають на великій дорозі. Йди геть. Що це? У тебе, здається, ноги паралізовані? Але ти можеш усе-таки заробити собі на прожиття руками... Брате, що з тобою? — вигукнув він, перервавши свою мову і обернувшись до Ісака, який уже пробігав очима листа, поданого Гіггом, а далі гірко застогнав і гримнувся зі свого мула на землю. Ісак лежав без тям, ніби вмираючи.

Схвильований рабин зіскочив із сідла і поквапився вдатися до всіх можливих засобів, аби привести до тям свого друга. Він навіть дістав із кишені знаряддя для кровопускання, як раптом Ісак ожив, зірвав із себе шапку і, схопивши жменю дорожнього пилу, посипав ним голову. Спочатку лікар подумав, що такий раптовий і різкий прояв почуттів є ознакою божевілля, і ще раз узявся за ланцет, але невдовзі переконався в іншому.

— Дитя моєї скорботи! — вигукнув Ісак. — Тебе слід було назвати не Ребеккою, а Беноні[77]. Навіщо, кому це потрібно, щоб твоя смерть звела мене в могилу і щоб я у відчаї та скорботі серця, вмираючи, проклинав Бога?

— Брате, — сказав приголомшений рабин, — чи батько в Ізраїлі вимовляє такі

слова? Адже дочка твоя, сподіваюся, ще жива?

— Жива, — відповів Ісак, — але лише як Даниїл, якого кинули до рову з левами! Вона в полоні у цих дияволів, і вони прирекли її на жорстоку страту, не пощадивши ані юності її, ані дивовижної краси! А вона ж була вінком пальмовим, що прикрашав свіжою зеленню мою сиву голову.

Лікар узяв листа і прочитав рідною мовою вголос:

— "Ісакові, синові Адонікама, якого іновірці називають Ісаком із Йорка, привіт, нехай буде з тобою мир і благословення, нехай обіцяне множитися тобі на багато років. Батьку мій, я приречена на страту за те, чого не відала душа моя, — за чаклунство. Батьку мій, якщо можна, знайди сильну людину, яка б заради мене билася мечем і списом, за звичаєм назарян, на полі бою поблизу Темплстоу на третій день від цього дня. Мабуть, Бог батьків наших дасть йому силу захистити невинну, вступитися за беззахисну. Якщо ж це буде неможливо, нехай дівчата нашого племені оплакують мене як померлу, бо я загину, як олень, уражений рукою мисливця, і як квітка, зрізана косою землероба. А тому поміркуй, що можна вдіяти і чи є можливість мене врятувати. Є один такий воїн із назарян, який міг би взятися за зброю на мій захист. Це Вілфред, син Седрика, якого іновірці називають Айвенго. Але він зараз ще не має сили одягти ратні обладунки. Але дай йому знати про це, бо він користується любов'ю і пошаною серед могутніх синів свого племені і був у полоні разом із нами, а тому може знайти мені захисника серед своїх товаришів. І скажи йому, Вілфреду, синові Седрика, що залишиться Ребекка в живих чи помре, вона і в житті, і в смерті не винна в тому гріху, в якому її звинувачують. І якщо така буде воля Божа, що ти позбудешся своєї дочки, не залишайся, батечку, в цій країні кровопролиті і жорстокості, а вирушай у Кордову, де брат твій проживає в безпеці під заступництвом трону, що посів Боабдил, сарацин, бо жорстокість мавританського народу до синів Якова не така жахлива, як жорстокість англійських назарян".

— Тримайся, — сказав рабин, закінчивши читати, — сльозами горя не розрадиш, і йди відшукай цього Вілфреда, сина Седрика. Можливо, він допоможе тобі — якщо не особистою доблестю, то хоч порадою, бо до цього парубка вельми прихильний Ричард, якого назаряни назвали Левиним Серцем, а країною дедалі наполегливіше поширюються чутки, що він повернувся. Можливо, парубок випросить у нього грамоту за його підписом і печаткою з велінням зупинити лиходійство кровожерливих людей, які наважилися привласнити святе ім'я Храму своєму ордену.

— Я відшукаю його, — сказав Ісак, — відшукаю, бо він добрий хлопець і має співчуття до гнаних синів Якова. Але він ще не має сили братися до зброї, а який же інший християнин захоче битися за пригноблену дочку Сіона?

— Отакої, — сказав рабин, — ти говориш, неначе зовсім не знаєш християн! Золотом ти купиш їхню доблесть так само, як купуєш собі золотом безпеку. Підбадьорся, зберися з духом і їдь на пошуки Вілфреда Айвенго. Я теж не сидітиму склавши руки, бо великий гріх покинути тебе в такому нещасті. Я вирушу до міста Йорк, де тепер зібралися багато воїнів і сильні мужі, і поза сумнівом знайду серед них

охочих битися за твою дочку. Бо золото — їхнє божество, і вони готові за гроші повсякчас закладати своє життя, як закладають земельні угіддя. Прощавай, — сказав лікар, — і нехай збудеться все, чого бажає твоє серце.

Розділ XXXIX

О діво, в тебе серце гонорове,
Але і в мене гонор є здоровий.

А. Сьюард, "Пісня"

Надвечір того дня, коли відбувався суд над Ребеккою (якщо тільки можна це назвати судом), хтось тихо постукав у двері її темниці. Але вона не озвалася, бо була зайнята читанням вечірніх молитов, які закінчила співом гімну; ми спробуємо навести його в перекладі:

Ізраїль, обраний народ,
Із дому рабства утікав,
А Бог попереду на крок
Вогнем дорогу прокладав.
Удень жагучі язики
Лизали підчерев'я хмар,
Вночі Аравії піски
Вогненний віддавали жар.
Сурмили сурми голосні,
І гімн із тисяч вуст летів -
Війни священної пісні,
Дочок Сіону гордий спів...
...Вже не чатуєш Ти з небес
Синів Сіону мандрівних:
Забули пращури Тебе,
Ти ж, Господи, забув про них.
Але, незримий багатьом,
В годину ранішньої мли
Ти хмарою, немов щитом,
Зрадливий промінь затули.
Коли ж юдеїв на стезі
Підстереже буремна ніч,
Грімницею в тяжкій руці
Ти не карай своїх синів.
У вавилонських бурчаків
Лишились арфи золоті,
І згаснув племінь вівтарів,
І сурми стихнули святі.
Бо Ти сказав суворо нам:
Криваву жертву не прийму -

Щоб Мій успадкувати храм,

Гординю в серці погамуй.

Коли звуки цього гімну завмерли, в двері знову обережно постукали.

— Увійди, — відгукнулася Ребекка, — коли друг ти мені, а якщо ворог — не в моїй волі заборонити тобі увійти.

— Це я, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, заходячи, — а чи друг я, чи ворог, це залежатиме від того, чим скінчиться наше побачення.

Стривожена появою людини, нестримну пристрасть якої вона вважала головною причиною свого лиха, Ребекка позадкувала зі схвильованим і недовірливим, але далеко не боязким виглядом, який показував, що вона вирішила триматися від свого кривдника якнайдалі і ні за що не здаватися.

— У тебе немає причин боятися мене, Ребекко, — вів далі тамплієр, — або, вірніше, тобі нічого боятися мене тепер.

— Я й не боюся, сер лицар, — відповіла Ребекка, хоча пришвидшене дихання не узгоджувалося з героїзмом цих слів. — Віра моя міцна, і я вас не боюся.

— Та й чого тобі побоюватися? — підтвердив Буа-Гільбер серйозно. — Мої колишні божевільні пориви тепер тобі не страшні. За дверима стоїть варта, над якою я не маю влади. Вони поведуть тебе на страту, Ребекко. Але доти вони нікому не дозволять образити тебе, навіть мені, якби моє безумство, — адже це справді безумство, — ще раз спонукало мене до цього.

— Слава моему Богові, — сказала єврейка. — Смерть найменше мене лякає в цьому прихистку злості.

— Так, мабуть, — погодився тамплієр, — думка про смерть не повинна страхати тверду душу, коли шлях до неї відкривається раптово. Мене не лякає удар списа або меча, тобі ж стрибок із висоти башти або удар кинджала не страшні в порівнянні з тим, що кожен із нас вважає ганьбою. Завваж, я кажу за нас обох. Цілком можливо, що мої поняття про честь так само безглузді, як і твої, Ребекко, проте ми обоє зуміємо померти за них.

— Нещасна ти людина! — вигукнула Ребекка. — Невже ти приречений ризикувати життям через віру, якої не визнає твій здоровий глузд? Адже це все одно, що віддавати свої скарби за те, що не може замінити хліба.

— Зупинись, — сказав тамплієр, — тепер марні такі міркування. Ти приречена померти смертю повільною, в жахливих тортурах і стражданнях, яку присуджують за те, що диявольське святенництво цих людей називає твоїм злочином.

— А кому ж, — заперечила Ребекка, — якщо така буде моя доля, кому ж я маю завдячувати?

— Не вважай, — сказав тамплієр, — що я був винен у цьому. Я власними грудьми оборонив би тебе від цієї небезпеки, як захищав тебе від стріл.

— То чого ж ти хочеш, сер лицар? — запитала єврейка. — Кажі прямо, якщо ти прийшов не для того, щоб помилуватися завданним тобою болем, кажи. А потім, зроби ласку, залиш мене. Перехід від часу до вічності короткий, але страшний, а мені

залишається так мало годин, щоб приготуватися до нього.

— Терпіння, Ребекко! — сказав тамплієр. — Жоден народ не вміє скорятися часу так, як твій, і, скоряючись йому, вести свій човен, використовуючи навіть супротивні вітри.

— У недобру годину навчився Ізраїль такому сумному мистецтву, — мовила Ребекка. — Але людське серце під впливом нещастя стає податливим, як тверда сталь під дією вогню, а той, хто перестав бути вільним громадянином рідної країни, мимоволі повинен гнути шию перед іноземцями. Таке прокляття, що тяжіє над нами, сер лицар, заслужене нашими гріхами і гріхами батьків наших. Але ви, ви, хто звеличив свою свободу як право первородства, наскільки ж глибша ваша ганьба, коли всупереч вашим власним переконанням ви принижуетесь до потурання забобонам інших людей!

— У твоїх словах є гірка правда, Ребекко, — сказав Буа-Гільбер, — але я прийшов не за тим, щоб обмінюватися з тобою докорами. Ти пам'ятаєш клаптик пергаменту, на якому була написана порада просити захисника?

— Коротке відстрочення страти, і нічого більше, — відповіла Ребекка. — Не багато користі мені від цього; і невже нічого іншого ти не міг зробити для тієї, на чию голову накликав стільки горя і нарешті привів на край могили?

— Ні, це далеко не все, що я мав намір зробити для тебе, — сказав Буа-Гільбер. — Коли б не прокляте втручання того старого нелюда і дурня Гудольрика, роль бійця за честь ордену доручили б не пресептору, а одному з рядових лицарів. Тоді б я сам при першому заклику бойової сурми з'явився на поле бою — під виглядом мандруючого лицаря, шукача пригод — і зі зброєю в руках оголосив би себе твоїм захисником. І якби Бомануар виставив проти мене не одного, а двох або трьох із присутніх братів, не сумніваюся, що я кожного по черзі вибив би з сідла тим самим списом. От який я мав намір, Ребекко. Я відстояв би твою невинність і від тебе самої сподівався б отримати винагороду за свою перемогу.

— Усе це порожні балачки, сер лицар, — зітхнула Ребекка, — ти нахваляєшся тим, що міг би зробити; проте ти вирішив, що зручніше діяти зовсім інакше. Ти прийняв мою рукавичку. Значить, мій захисник — коли тільки для такої самотньої істоти, як я, знайдеться захисник, — явившись на герць, має битися з тобою. А ти досі представляєшся моїм другом і покровителем.

— Я й хочу бути твоїм другом і покровителем, — відповів тамплієр, — але подумай, чим я при цьому ризикую або, краще сказати, на яку неславу неминуче наражаюсь. Тож не засуджуй мене, якщо я поставлю деякі умови, перш ніж заради твого порятунку пожертвую всім, що для мене було любим.

— Кажи, — мовила Ребекка, — я не розумію тебе.

— Якщо я не з'явлюся на герць, Ребекко, я позбудуся свого сану і доброго імені — втрачу все, чим дихав досі: пошану моїх товаришів і надію успадкувати ту могутність, ту владу, якою тепер володіє старий нелюд Лука де Бомануар і якою я скористався б зовсім по-іншому. Така буде моя доля, якщо я не з'явлюся битися з твоїм захисником.

— До чого тепер всі ці пихаті промови та влєсливі слова! — сказала Ребекка. — Ти

мав вибір: пролити кров неповинної жінки чи ризикувати своїми земними вигодами і сподіваннями. Навіщо ти все це кажеш — твій вибір зроблено. До чого ти стільки разів повторюєш одне й те саме?

— Для того, — відповів тамплієр, — щоб ти ясніше могла уявити собі долю, що чекає на тебе.

— То переверни її іншим боком, — сказала єврейка, — що тоді буде?

— Якщо я виїду, — продовжував Буа-Гільбер, — і покажуся на фатальному полі бою, ти помреш повільною і болісною смертю, в таких тортурах, які призначені для грішників за труною. Якщо ж я не з'явлюся, мене позбавлять лицарського звання, я буду зганьблений, звинувачений у чаклунстві, в спілкуванні з невірними. Ребекко, я готовий усім пожертвувати, — додав він, кидаючись до її ніг, — відмовлюся і від слави, і від величі, і від влади, хоча вона вже майже в моїх руках, — все кину, аби ти сказала: "Буа-Гільбере, будь моїм коханим".

— Це безглуздо, сер лицар, — відповіла Ребекка, — Поспішай, їдь до регента, до королеви матері, до принца Джона. З поваги до англійської корони вони не можуть дозволити вашому великому магістру чинити таке свавілля. Цим ти можеш надати мені справжнє заступництво, без усіляких жертв зі свого боку і не вимагаючи від мене жодних винагород.

— Я не хочу мати з ними справи, — вигукнув він, хапаючись за поли її одягу, — я звертаюся лише до тебе. Що ж змушує тебе робити такий вибір? Подумай, нехай я буду хоч сам сатана, — адже смерть ще гірша за сатану, а мій суперник — смерть.

— Я не можу розсудити, що гірше, — сказала Ребекка, побоюючись занадто прогнівити нестримного лицаря, але сповнена твердої рішучості не лише не приймати його пропозицій, але й не вдавати прихильність до нього. — Будь же чоловіком, закликай на допомогу свою віру. Якщо правда, що ваша віра навчає милосердю, якого у вас більше на словах, ніж на ділі, позбав мене страшної смерті, не вимагаючи винагороди, яка перетворила б твою великодушність на нищий торг.

— Ні! — вигукнув гордовитий тамплієр, підводячись. — Цим ти мене не обдуриш! Якщо я відмовлюся від здобутої слави і від майбутніх почестей, я зроблю це лише заради тебе, і ми врятуємося не інакше, як разом... Слухай, Ребекко, — заговорив він знову, стишивши голосі — Англія, Європа — адже це не весь світ. Є й інші країни, де ми можемо жити, і там я знайду простір для свого честолюбства. Поїдемо до Палестини. Я прокладу нові шляхи до величі, — вів далі він, широко ступаючи кімнатою, — Європа ще почує дзвінку ходу того, кого вигнала з-поміж своїх синів. І ти будеш царицею, Ребекко. На горі Кармель поставимо ми той престол, який я завоюю своєю доблестю тобі, і замість магістерського жезла у мене в руці буде царський скипетр.

— Мрії, — мовила Ребекка, — лише мрії! Але якби й здійснилися вони, мені до них немає діла. Якої б могутності ти не досяг, я не зможу розділити її з тобою. Для мене любов до Ізраїлю і твердість у вірі так багато важать, що я не можу поважати чоловіка, якщо він охоче зрікається батьківщини, розриває зв'язок із орденом, якому присягався служити, і все це лише задля того, щоб задовольнити пристрасть до жінки чужого

племені. Не призначай плати за моє визволення, сер лицар, не продавай великодушного подвигу — надай заступництво нещасній з одного лише милосердя, а не з особистих вигод. Звернися до англійського престолу. Ричард почує мої молитви і звільнить мене від жорстокості моїх мучителів.

— Нізащо, Ребекко, — відповів розлючений тамплієр. — Якщо вже я зречуся свого ордену, то зроблю це заради тебе однієї! Але якщо ти відкинеш моє кохання, мої честолюбні мрії залишаться зі мною. Я не дозволю ошукати себе! Схилити голову перед Ричардом! Просити милості у цього гордого серця! Ніколи цього не буде, Ребекко! Орден Храму в моїй особі не ляже до ніг Ричарда! Я можу відмовитися від ордену, але принизитися або зрадити його — ніколи.

— Усі мої сподівання — на милість Божу, — сказала Ребекка, — люди, мабуть, не допоможуть.

— Тож знай, — відповів тамплієр, — ти дуже горда, але і я теж гордий. Якщо я з'явлюся на герць у повному бойовому озброєнні, ніякі земні помисли не перешкоджають мені пустити в хід всю мою силу, все моє мистецтво. Подумай, якою буде тоді твоя доля! Ні, Ребекко, жінці не витримати думки про таку долю. Ти ще поступишся моїм бажанням!

— Буа-Гільбере, — відповіла єврейка, — ти не знаєш жіночого серця або бачив лише таких жінок, які втратили найкращі жіночі чесноти. Можу тебе запевнити, гордий лицарю, що ні в одній із найстрашніших битв не виявляв ти такої мужності, яку виявляє жінка, коли обов'язок або прихильність спонукають її до страждань. Я жінка, зніжена вихованням, від природи боязка, я насилу витримую тілесні муки; та коли ми з тобою з'явимося на фатальне поле бою, ти — битися, а я — на страту, я твердо переконана, що моя відвага буде набагато вищою за твою. Прощавай, я не хочу більше витратити слів на тебе.

— Тож ми розлучаємося, — промовив тамплієр після хвилинного мовчання. — І навіть Бог допустив нас зустрітися на цьому світі! Чому ти не народилася від шляхетних батьків і в християнській вірі! Присягаюся небесами, коли я дивлюся на тебе і думаю, де і коли я тебе знову побачу, я починаю шкодувати, що не належу до твого племені знедолених. Нехай би рука моя порпалася в скринях із шекелями, не відаючи ні списа, ні щита, гнув би я спину перед дрібною знаттю і наводив би страх на одних лише боржників!.. Ось до чого я дійшов, Ребекко, ось чого бажав би, аби бути ближчим до тебе в житті, щоб позбутися тієї страшної ролі, яку повинен зіграти в твоїй смерті.

— Ти говориш про євреїв, яких зробили такими переслідування людей, схожих на тебе. — відповіла Ребекка. — Гнів Божий вигнав євреїв з батьківщини, але працьовитість відкрила їм єдиний шлях до влади й могутності, і на цьому шляху вони не знайшли перешкод. Почитай стародавню історію ізраїльського народу і скажи: хіба ті люди, через яких Єгова творив такі дива серед народів, були торгівцями й лихварями? Знай же, гордий лицарю, що серед нас чимало є знатних імен, у порівнянні з якими ваші хвалені дворянські прізвища, — все одно що гарбуз перед кедром. І є ще нащадки

великого роду, є й такі, які не осоромлять свого високого родоводу, і серед них буде дочка Ісака, сина Адонікама. Прощавай!

— Я зачарований, присягаюся небесами! — сказав Буа-Гільбер. — Мені починає здаватися, що скелет, який давно з'їхав з глузду від старості, мав рацію, я не маю сили розлучитися з тобою, ніби мене втримує якась надприродна сила. Прекрасне створіння! — вів далі він, наближаючись до неї з великою пошаною. — Така молода, така гарна, така безстрашна перед обличчям смерті! І приречена померти в ганьбі й у муках. Хто може не плакати над тобою? Двадцять років сльози не наповнювали моїх очей, а зараз я плачу, дивлячись на тебе. Але що має відбутися — відбудеться, ніщо не врятує тебе. Ми з тобою обое — сліпі зняряддя долі, що штовхає нас на призначений шлях, як два кораблі, які мчать бурхливими хвилями, а скажений вітер зіштовхує їх між собою на погибель. Пробач мене, і розійдімося як друзі. Марно прагнув я похитнути твою рішучість, але й сам залишаюся твердий і непохитний, як непохитна наша доля.

— Люди нерідко звалюють на долю наслідки власних пристрастей, — сказала Ребекка. — Але я пробачаю тобі, Буа-Гільбере, винуватцю моєї дочасної смерті. У тебе сильна душа; іноді в ній спалахують благородні й величні пориви. Але вона — як недоглянутий садок, що належить недбайливому господареві: бур'яни розрослися в ній і заглушили здорові паростки.

— Так, Ребекко, — сказав тамплієр, — я саме такий, як ти кажеш: неприборканий, свавільний і гордий тим, що серед натовпу пустоголових дурнів зберіг силу духу, що возвеличує мене над ними. Але ти пробачаєш мені, Ребекко?

— Так щиро, як тільки може жертва пробачити своєму катові.

— Прощавай, — сказав тамплієр і вийшов з кімнати. Пресептор Альберт Мальвуазен із нетерпінням чекав у сусідній залі повернення Буа-Гільбера.

— Присягаюся небесами, Мальвуазене, ця дівчина перетворила мене на ганчірку! Я майже зважився йти до великого магістра, кинути йому в обличчя зречення від ордену і відмовитися від жорстокості, яку нав'язав мені цей тиран.

— Ти втратив глузд! — вигукнув Мальвуазен. — Таким учинком ти погубиш себе, але не врятуєш юдейки, яка, з усього видно, така дорога тобі. Бомануар вибере замість тебе когось іншого на захист ордену, і засуджена все одно загине.

— Дурниці! Я сам виступлю на її захист, — відповів тамплієр гордовито, — і тобі, Мальвуазене, я вважаю, відомо, що у всьому ордені не знайдеться бійця, здатного витримати удар мого списа.

— Ех, — сказав хитрий порадник, — ти зовсім не завважуєш, що тобі не дадуть ані нагоди, ані можливості виконати твій божевільний план. Ледве встигнеш вимовити ці слова, як опинишся на сто футів під землею, в темниці тюремної башти пресепторії, де чекатимеш суду, — а судитимуть тебе як підлого відступника і малодушного лицаря. Якщо ж вирішать, що ти зачаклований, тебе закують у кайдани, відвезуть у який-небудь віддалений монастир, замкнуть у окрему келію, і ти валятимешся там на соломі, в темряві, очамрілий від заклинань і наскрізь мокрий від святої води, якою тебе старанно поливатимуть, щоб вигнати з тебе бісів. Ні, ти повинен з'явитися на герць,

Бріане, бо в іншому разі ти загинув!

— Я вирвуся звідси і втечу! — мовив Буа-Гільбер. — Втечу в яку-небудь далеку країну, куди ще не проникли людське невігластво і бузувірство. Принаймні жодна крапля крові цієї вродливої дівчини не проллється за моєї участі.

— Тобі не вдасться втекти, — заперечив Мальвуазен. — Твоє божевілля викликало підозри, і тебе не випустять за стіни пресепторії. А з якою радістю гордовитий Ричард дізнається, що той-таки лицар, який завдав йому чимало клопоту в Палестині і мало не затьмарив його всесвітньої слави, сам утратив честь і добре ім'я через юдейку і все-таки не зміг врятувати її, навіть ціною такої великої жертви.

— Мальвуазене, — сказав лицар, — дякую тобі. Ти торкнувся тієї струни, яка найсильніше бринить у моїй душі. Хай там як, але слово "зрадник" ніколи не стане поряд з ім'ям Буа-Гільбера. Дай Боже, щоб сам Ричард або один із його мазунчиків виїхав проти мене на герць. Але ні, там буде порожньо — ніхто не захоче ризикувати життям через невинну, самотню...

— Тим краще для тебе, якщо справа цим скінчиться, — мовив пресептор. — Якщо її захисник не з'явиться, не ти будеш винен у смерті нещасної дівчини, а великий магістр, який засудив її до страти. На ньому й лежатиме відповідальність за цю справу, і він її поставить собі не в провину, а в заслугу, гідну всіляких похвал.

— Це правда, — сказав Буа-Гільбер, — якщо у неї не буде захисника, я буду лише частиною пишного видовища, тобто з'явлюся на полі бою верхи на коні в повному озброєнні, але не братиму жодної участі в тому, що там відбуватиметься.

— Звісно! — підхопив Мальвуазен. — Не більше, ніж статуя Георгія Переможця в церковній процесії.

— Що ж, нехай буде так, як я вирішив раніше, — сказав гордовитий тамплієр. — Вона мене відкинула і принизила, знехтувала мною. Для чого я жертвуватиму своєю славою і пошаною інших людей? Мальвуазене, я виїду на герць.

Виголосивши ці слова, він поспіхом вийшов із зали, а пресептор поквапився за ним, щоб підтримати його в ухваленому рішенні, бо сам він був надто зацікавлений в успіхах Буа-Гільбера, очікуючи для себе великого зиску у разі, якщо той із часом очолить орден, поминаючи вже сподівання отримати місце, обіцяне йому Конрадом Монт-Фітчетом за умови, що він усіляко сприятиме засудженню нещасної Ребекки.

Розділ XL

Цур, тіні! Ричард став собою знов.

В. Шекспір, "Ричард III"

Проте повернімося до пригод Чорного Лицаря. Від'їхавши від заповітного дуба, він вирушив до сусіднього монастиря, скромного і небагатого, який називався абатством святого Ботольфа, куди після падіння замку Торкілстон перевезли пораненого Айвенго під наглядом вірного Гурта і доброго Вамби. Перед від'їздом лицар звернувся до Айвенго:

— Ми з тобою побачимося в Коннінгсбурзі, замку покійного Ательстана, куди вирушив твій батько Седрик поминати свого шляхетного родича. Я познайомлюся там

ближче з твоєю саксонською ріднею, сер Вілфред. І ти туди приїжджай, я беруся примирити тебе з батьком.

Сказавши це, Чорний Лицар ласкаво попрощався з Айвенго, який висловив полум'яне бажання проводити свого рятівника. Але про це Чорний Лицар і чути не хотів.

Айвенго проводжав поглядом Чорного Лицаря і Вамбу, поки вони не зникли в гущавині навколишніх лісів, потім повернувся до монастиря.

Але невдовзі після ранньої обідні він послав сказати абатові, що хоче його бачити. Старий прибіг переляканий і почав допитуватися, як він почувається.

— Краще, — відповів Вілфред, — набагато краще, ніж міг сподіватися спочатку: або моя рана була не такою серйозною, як я гадав, судячи з великої втрати крові, або цілющий бальзам зробив свою чудотворну дію, але я так почуваюся, що, мабуть, можу надягти панцир; це велике щастя, тому що мені спадає на думку, що я не можу більше тут вилежуватися.

— Боже збав, — сказав абат, — щоб син Седрика Сакса залишив нашу обитель, перш ніж загоїлися його рани. Соромно нам буде, якщо ми допустимо це!

— Ти помиляєшся, пріоре, — заперечив Айвенго, — сили в мене достатньо, і я чудово можу витримати бій із кожним, хто схоче зі мною помірятися. Але хіба я не можу бути корисним в інший спосіб, окрім зі зброєю в руках? А для того, щоб я міг втілити свій намір, прошу тебе: дістань мені верхового коня, крок якого був би м'якшим, ніж у мого бойового.

— Що ж, — відповів поважний абат, — я поступлюся моєю іспанською кобилою: вона ходить інохіддю. Проте ж, люб'язний сер, я прошу вас взяти до уваги, що кобила так само недосвідчена щодо зброї, як і її господар. Я не ручаюся за те, що може статися, коли вона побачить вашу зброю, а особливо коли відчує її вагу на собі.

— Повірте, святий отче, — сказав Айвенго, — я не навантажуватиму вашого коня зайвим тягарем, а якщо він упреться, то йому ж буде гірше.

І Айвенго швидко та легко зіскочив з ґанку, чого не можна було очікувати від нещодавно пораненої людини. Він сів на коня і вирушив до лісу слідом за Чорним Лицарем. А настоятель абатства святого Ботольфа поплентався назад до трапезної посісти належне голові місце за столом, де щойно подали в'ялену тріску і пиво ченцям на сніданок.

Тим часом Чорний Лицар і його провідник неспішно пробиралися вперед крізь лісову гущавину. Нам хотілося б надати читачеві хоч приблизне уявлення про їхню розмову.

Отже, уявіть собі лицаря, високого на зріст, міцної статури, широкоплечого, могутнього, верхи на кремезному вороному коні, ніби навмисне створеному для нього, який легко ніс свого важкого вершника. Забороло на шоломі було підняте, щоб легко дихалося. Було видно його засмагли вилиці, на яких грав здоровий рум'янець, і великі блакитні очі, що виблискували з-під піднятого забороло. Постава і манери лицаря виказували безтурботну веселість і завзяття, зраджуючи розум, не здатний

передбачати небезпеку, але завжди готовий відбити її.

У ту хвилину, коли ми наздогнали їх у дорозі, ця весела пара виспівувала старовинну пісню. Лицар Пут і Кайданів Лазурових виконував її досить майстерно, а блазень лише підтягував приспів. Зміст пісні був такий:

Лицар

Анно Маріє, сонце зійшло,

Вже осяває кохане чоло.

Анно-Маріє, розвиднився день,

Пташка цвірінькає вільних пісень.

Анно-Маріє, квітне лужок,

В горах співає мисливський ріжок,

Дзвоном луна виповнює ліс.

Анно-Маріє, кохана, збудись.

Вамба

Коханий мій Тибальде, ще не буди,

Ще я не полишила райські сади.

Чи радість, яку зазнаєм наяву,

Зрівняти зі сном, що у нім я живу?

Хай пташка співає веселий мотив,

Мисливець сурмить у ріжок золотий, -

Солодші пісні чую я уві сні,

Але не гадай, що ти снишся мені.

— Славна пісня, — сказав Вамба, коли обидва закінчили приспів. — Присягаюся моєю нікчемною шапкою, і мораль чудова. Ми її часто співали з Гуртом. Колись ми з ним були товаришами, а зараз він, з милості Божої і з панської волі, сам собі пан і вільна людина. А одного разу нам із ним неабияк дісталось через цю пісню: ми так захопилися, що дві зайві години валялися в ліжку, виспівуючи її крізь сон. Відтоді, як пригадаю цей наспів, так у мене кістки й защемлять. Проте я все-таки заспівав партію Анни-Марії на догоду вам, сер.

А далі блазень вирішив заспівати ще одну пісню — таку собі комічну співаночку, яку миттю підхопив лицар.

Лицар і Вамба

Із трьох сторін світу летять парубки, -

Співають про це старовинні пісні, -

Вдовиці Вайкомба просити руки,

А де ж є вдовиця, що скаже їм "ні"?

А першим Тиндальського краю був син, -

Співають про це старовинні пісні, -

Пишався славетними предками він,

Яка ж удова скаже лицарю "ні"?

"Мій дядько був сквайром і паном татусь", -

Він гордо згадав старовинні пісні, -
Та швидко зів'яв напиндючений гусь,
Бо ця удовиця сказала тут "ні".

Вамба

А другий повів, що він з вельських шляхтян, -

Співають про це старовинні пісні, -

І клявся: до кінчиків нігтів він пан,

А де ж є вдовиця, що скаже тут "ні"?

Сер Девід ап Морган ап Грифіт ап Райс

Ап Тюдор ап Гю, — так співають пісні.

"Одна удовиця — а скільки ж бо вас?" -

Вона каже вельському шляхтичу "ні".

А третім був йомен із Кенту простий, -

Співають про це старовинні пісні,

— Він чемно повідав, як хліб він ростив,

А де ж є вдовиця, що скаже тут "ні"?

Обидва

І лицар, і сквайр подалися назад, -

Співають про це старовинні пісні, -

А йомен із Кенту за жінку узяв

Вдовицю — й вона не сказала тут "ні"!

Під час безтурботного співу легка тінь не сходила з лица Вамби. Зміст своїх роздумів він не забув повідати попутникові:

— У місцевих лісах можна зустріти тих, хто для проїжджих набагато небезпечніший, ніж наші розбійники.

— Хто ж це такі? Адже ні вовки, ні ведмеді у нас не водяться, — сказав лицар.

— Зате у нас водиться озброєна челядь Мальвуазена, — сказав Вам-ба, — і вже повірте, що півдюжини таких вояків варті цілої зграї гарних вовків! Тепер вони виїхали по здобич, а з ними нишпорять і солдати, які втекли з Торкілстона. Тож якби ми з ними зустрілися, дорого довелось б нам поплатитися за наші подвиги. А що, сер лицар, якби, наприклад, трапилася нам пара таких зухвальців, як би ви вчинили?

— Якби вони надумалися перегородити нам дорогу, пришпилив би мерзотників до землі списом.

— А якби їх було шестеро, а нас із вами двоє, от як тепер, — вів далі Вамба, — невже ви не пригадали б про ріжок Локслі?

— Що? Кликати на допомогу проти такої зграйки? — вигукнув лицар. — Та один справжній лицар може розігнати їх, як осінній вітер жене сухий лист!

— Так, так, — сказав Вамба, — я у вас попрошу дозволу розглянути ближче цей ріг, що породжує такі потужні звуки.

Лицар відстебнув застібку своєї перев'язі і задовольнив цікавість свого супутника, передавши йому ріжок. Вамба в цю ж хвилину надів його собі на шию.

— Тра-ра-ля-ля! — проспівав блазень. — Тепер і я зумію просурмити сигнал незгірше за когось.

— То он як, шахраю! — скипів лицар. — Віддай ріг назад!

— Не хвилюйтеся, сер лицар, я його берегтиму. Коли доблесть подорожує поряд із дурістю, ріг варто передати дурості, тому що вона вміє краще сурмити.

— Стережися, шахраю, — мовив Чорний Лицар, — ти дуже багато собі дозволяєш! Гляди, бо мені урветься терпець!

— А ви краще не погрожайте мені, сер лицар, — відповів блазень, від'їхавши на шанобливу відстань від роздратованого лицаря, — інакше дурість дасть тягу і дозволить доблесті самій шукати собі дорогу в лісі.

— На цьому ти мене підловив, це вірно, — погодився лицар, — та ще й, правду кажучи, ніколи мені з тобою сваритися. Мабуть, залиш ріжок собі, лише їдьмо хутчіш.

— А ви не кривдитимете мене? — запитав Вамба.

— Я тобі кажу, що не буду, шахраю ти такий!

— Ні, ви перше дайте мені своє лицарське слово, — похитав головою Вамба, з побоюванням наближаючись до Лицаря Пут і Кайданів Лазурових.

— Ну, даю тобі лицарське слово, а зараз не барися і показуй дорогу.

— Гаразд, — мовив блазень, з готовністю під'їжджаючи до лицаря. — Значить, доблесть із дурістю знову дружньо поїхали поряд. Проте якщо дурість оволоділа ріжком, нехай доблесть трошки випростає свої кості та трусне гривною. Якщо не помиляюся, ген у тому чагарнику нас очікує тепла компанія. Нам влаштували засідку.

— З чого це ти взяв? — запитав лицар.

— А з того й узяв, що разів зо два бачив, як серед зелені хтось миготів. Якби це були чесні люди, вони б виїхали на відкриту стежину. Але ця гущавина — якраз гарне місце для недобрих справ.

— Присягаюся честю, — відповів лицар, опускаючи забороло, — цього разу ти маєш рацію!

І добре, що він встиг це зробити, тому що в ту ж секунду з придорожніх кущів вилетіли три стріли, пущені йому в голову та в груди; одна з них устромила б йому в мозок, якби не відскочила від сталевого забрала. Решта дві потрапили в нагрудник і в щит, що висів у нього на шії.

— Дякую зброяреві, міцні виготовив мені обладунки! — сказав лицар. — Вамбо, вперед! Повоюємо з ними!

З цими словами він спрямував коня на кущі. З гущавини вискочили шестеро чи семеро озброєних вершників і щодуху помчали на нього зі списками напереваги. Три списи розлетілися на друзки, ударившись об сталевий панцир. Очі Чорного Лицаря виблискували гнівом крізь вузькі очні ямки забрала. Він величаво підвівся на стременах і вигукнув:

— Що це означає?

Замість відповіді воїни вихопили мечі і напали на нього зусібч.

— Помри, тиране! — кричали вони.

— Ага! Ось тобі, в ім'я святого Едварда! Ось тобі, в ім'я Георгія Переможця! — з кожним вигуком Чорний Лицар збивав на землю воїна. — Он як, серед нас є зрадники?

Якими не були хоробрі його супротивники, проте вони позадкували від могутньої руки, кожен помах якої обіцяв їм смерть. Здавалося, що він один здолає всіх ворогів. Але тут підспів лицар у синьому панцирі, який досі тримався оддалік; він пришпорив свого коня і, націливши спис не на вершника, а на коня, смертельно поранив шляхетну тварину.

— Це зрадницький удар! — вигукнув Чорний Лицар, коли його кінь повалився набік, тягнучи його за собою.

Тої ж миті Вамба засурмив у ріг: усе сталося так швидко, що він не встиг зробити цього раніше. Раптовий звук рогу змусив убивць знову позадкувати, а Вамба, незважаючи на те, що був погано озброєний, без вагань кинувся вперед і допоміг Чорному Лицареві підвестися.

— Чи не соромно вам, підлі боягузи! — вигукнув лицар у синьому панцирі, який, мабуть, був ватажком. — Чому ви порозбігалися від простого ріжка, на якому надумався заграти блазень?

Підбадьорені цими словами, вони знову напали на Чорного Лицаря, який притиснувся до стовбура товстого дуба і відбивався лише мечем. Віроломний Синій Лицар озброївся тим часом іншим списом і, зачекавши хвилину, коли його могутній супротивник змушений був відбиватися зусібіч, помчав на нього з наміром пришпилити його списом до дерева. Але Вамба перешкодив і цього разу. Не наділений великою силою, але вирізняючись спритністю, блазень скористався тим, що бійці, захоплені боротьбою з лицарем, не звертали на нього уваги, тож встиг стати на заваді нападу Синього Лицаря, покалічивши ноги його коня ударом палаша. Кінь і вершник покотилися на землю. Проте становище Чорного Лицаря залишалось вкрай небезпечним, оскільки його з усіх боків оточили воїни, озброєні з голови до ніг. Він безперервно оборонявся мечем від нападників і вже почав знемагати від втоми, як раптом влучна стріла поклала на місці одного з його найкремезніших супротивників. У ту ж хвилину на поляну висипав натовп йоменів, очолюваний Локслі та веселим самітником. Вони негайно взяли участь у боротьбі й невдовзі негідники всі до ноги полягли мертві або смертельно поранені.

Чорний Лицар подякував своїм рятівникам із такою величавою гідністю, якої вони раніше не помічали, вбачаючи в ньому радше відважного воїна, ніж знатну персону.

— Перш ніж висловити вдячність моїм відданим і старанним друзям, — сказав він, — для мене надзвичайно важливо дізнатися, хто ці несподівані вороги. Вамбо, підніми забрало Синього Лицаря. Він, здається, ватажок зграї.

Блазень підбіг до ватажка вбивць, який лежав, причавлений своїм конем, і так сильно забився, що був не в змозі ні тікати, ні чинити опір.

— Ну ж бо, хоробрий воїне, — сказав Вамба, — дай-но я тобі послужу зброєносцем, як послужив конюхом. Я тебе з коня зняв, я з тебе й шолом зніму.

З цими словами він досить безцеремонно зняв шолом з голови Синього Лицаря, й

очі спостерігачів змогли побачити сиві кучері й обличчя, яке Чорний Лицар ніяк не чекав зустріти за таких обставин.

— Вальдемар Фіцурс! — вигукнув він у подиві. — Що могло спонукати людину твого звання і з твоєю доброю славою взятися до такої мерзотної справи?

— Ричарде, — відповів полонений лицар, піднявши на нього очі, — погано ж ти розумієшся на людях, якщо не знаєш, до чого можуть довести честолюбство і мстивість.

— Мстивість? — перепитав Чорний Лицар. — Але я ніколи не кривдив тебе. За що ж ти мені мстишся?

— За мою дочку, Ричарде, з якою ти не захотів одружуватися. Хіба це не достатня образа для нормана такого ж знатного роду, як і ти?

— Твоя дочка? — запитав Чорний Лицар. — От дивний привід для ворожнечі, що дійшла до кривавої розправи! Відійдіть геть, — панове, мені потрібно поговорити з ним сам-на-сам. Ну, Вальдемаре Фіцурс, тепер кажи щирю правду: зізнавайся, хто тебе підбив на цю зраду?

— Син твого батька, — відповів Вальдемар. — Як бачиш, він карає тебе лише за те, що ти був непокірним сином свого батька.

Очі Ричарда виблискували обуренням, але кращі почуття пересилили в ньому гнів. Він провів рукою по чолу і з хвилину стояв, вдивляючись в обличчя переможеного барона, в рисах якого гордість боролася з соромом.

— Ти не просиш пощади, Вальдемаре? — запитав король.

— Хто потрапив у лапи лева, той знає, що це було б марно, — відповів Фіцурс.

— То бери її непрошену, — сказав Ричард, — лев не харчується падлом. Дарую тобі Життя, але за тієї умови, що протягом трьох днів ти залишиш Англію — поїдеш ховати свою ганьбу в своєму нормандському замку і ніколи не насмілишся згадувати ім'я Джона Анжуйського у зв'язку з цим віроломним злочином. Якщо ти затримаєшся на англійській землі довше за встановлений мною термін, то помреш, а якщо щонайменшим натяком кинеш тінь на честь мого дому, присягаюся святим Георгієм, не втечеш від мене і навіть у церкві від мене не врятуєшся! Я тебе повішу на башті твого власного замку на харч воронню... Локслі, я бачу, що ваші йомени встигли вже переловити коней, які розбіглися. Дайте одного коня цьому лицареві й відпустіть його!

— Якби я не вважав, що чую голос, якому маю коритися беззастережно, — відповів йомен, — я б охоче вистрелив услід цьому негідникові міцною стрілою, щоб позбавити його довгої подорожі.

— У тебе англійська душа, Локслі, — сказав Чорний Лицар, — іти відчув, що зобов'язаний мені скорятися. Я Ричард Англійський!

Зачувши такі слова, вимовлені велично, як і личить за високого становища і шляхетного характеру Ричарда Левине Серце, всі йомени схилили коліна, аби шанобливо висловити свої віропідданські почуття і попросити пробачення за свої провини.

— Підведіться, друзі мої, — прихильно сказав Ричард, дивлячись на них зі

звичайною привітністю, що встигла згасити полум'я раптового гніву. Вираз його обличчя, яке хоча й палало ще від сильної напруги, вже нічим не нагадувало про нещодавню відчайдушну сутичку. — Встаньте, друзі мої! Ваші безчинства як у лісах, так і в чистому полі спокуються вірною службою, яку ви служили під стінами Торкілстона, а також тим, що сьогодні визволили з біди вашого короля. Підведіться, мої васали, і будьте мені надалі добрими підданими. І ти, хоробрий Локслі.

— Не називайте мене більше Локслі, ваша величносте, і дізнайтеся те ім'я, яке набуло широкої популярності і, мабуть, досягло навіть і вашого царственного слуху. Я — Робін Гуд із Шервудського лісу.

— Отже, король розбійників і ватажок добрих парубків? — здивувався король. — Хто ж не знає твого імені! Воно прогриміло до самої Палестини! Але будь певний, мій славний розбійнику, жодна справа, здійснена за час моєї відсутності і в породжені нею смутні часи, не вважатиметься твоїм злочином.

— Confiteor[78]! Confiteor! — пролунав покірливий голос поблизу короля. — Ох, рештки латини з голови вилетіли! Але я сам сповідаюся в смертному гріху і прошу лише, щоб були прощені мої гріхи, перш ніж мене поведуть на страту!

Ричард озирнувся і побачив веселого самітника, який, стоячи навколішки, перебирав чотки, а палиця його, що неабияк попрацювала під час недавньої сутички, лежала на траві поряд із ним.

— Ти чого зажурився, очманілий чернече? — запитав Ричард. — Боїшся, що твій єпископ дізнається, як ти старанно служиш молебні Богородиці і святому Дунстану?.. Не бійся, брате: Ричард, король Англії, ніколи не видасть тих секретів, про які довідався за пляшкою.

— Ні, ваша величносте, — відповів самітник (усім любителям народних балад про Робіна Гуда відомий під іменем брата Тука), — мене страшить не палиця єпископа, а царський скіпетр. Подумати лише, що мій блюзнірський кулак насмілився торкнутися вуха помазаника Божого!

— Га-га! — зареготав Ричард. — Ось звідки вітер дме! А я й забув про твій стусан, хоча після того у мене цілий день у вусі дзвеніло. Щоправда, ляпас був серйозний, але я беру за свідків цих добрих людей: хіба я не відплатив тобі тією самою монетою? Втім, якщо вважаєш, що я твій боржник, я ладен тут-таки...

— О, ні, — відповів чернець, — я своє отримав з лихвою! Дай Боже вашій величності всі свої борги сплачувати так само акуратно.

— Якби можна було завжди розплачуватися стусанами, мої кредитори не скаржилися б на порожню скарбницю, — сказав король.

— І все ж таки, — мовив самітник, знову скорчивши плаксиву гримасу, — я не знаю, яке на мене буде накладено покарання за цей богопротивний удар.

— Про це, брате, й говорити не варто, — відповів король. — Мені стільки діставалося ударів від руки всіляких язичників і невірних, що немає причини нарікати на один-єдиний ляпас від такої святої людини, як причетник із Копменгерста. А чи не краще буде, друже мій, і для тебе, і для святої церкви, якщо я добуду тобі дозвіл

скласти з себе духовний сан і візьму тебе до своєї варті, аби ти так само старанно охороняв нашу особу, як раніше охороняв вівтар святого Дунстана?

— Ох, володарю, — сказав чернець, — покірливо прошу вашу величність пробачити і звільнити мене від такої милості! Якби ви знали, до чого я зледащів! Святий Дунстан стоїть собі спокійнісінько в своїй ніші, хоча я й забуваю іноді помолитися йому в гонитві за якимсь оленем. І ночами іноді відлучаюся з келії, займаюся дурницями, а святий Дунстан — ані гу-гу! Він справжній миротворець, хоч і вирізаний із дерева. Якщо ж я буду його охоронцем при особі мого володаря — це, звісно, велика честь, та варто мені трохи схибити, десь у затишному куточку втішити вдову, чи постріляти дичини в лісі, одразу ж почнеться: "Де цей собака чернець?" та "Де подівся клятий Тук?" Тож, володарю мій милостивий, залиште ви мене на колишньому місці. А якщо буде така ваша ласка, що побажаєте зробити мені, бідному служителю святого Дунстана в Копменгерсті, яке-небудь благодіяння, то будь-який дарунок я прийму з великою подякою.

— Розумію! — мовив король. — І дарую тобі, благочестивому служителю церкви, право полювання в моїх Ворнкліфських лісах. Гляди проте, я тобі дозволяю вбивати не більше трьох дорослих оленів кожної пори року. Але готовий закластися своїм званням християнського лицаря і англійського короля, що ти скористаєшся цим правом по-іншому і битимеш по тридцять тварин.

— Це вже як належить, ваша величносте, — відповів самітник. — Молитвами святого Дунстана я знайду спосіб примножити ваш щедрий дар.

— Я в цьому не сумніваюся, братику. А оскільки дичина не дуже смачна всухом'ятку, наш економ отримає наказ постачати тобі щороку барильце іспанського вина, барильце мальвазії та три діжки елю найвищого ґатунку. Якщо і цим ти не втамуєш своєї спраги, приходь до двору і заведи знайомство з моїм дворецьким.

— А що ж для найсвятішого Дунстана? — запитав чернець.

— Ризи, епітрахіль і покривало для вівтаря, — відповів король, поклавши на себе хресне знамення. — Але досить балачок про це, щоб не прогнівити Бога тим, що більше дбаємо про свої забавки, ніж про молитву і прославляння Його імені.

— За свого покровителя я ручаюся! — радісно підхопив чернець.

— Ти ручайся краще за себе самого, — мовив король суворо, але негайно ж простягнув руку збентеженому самітникові, який іще раз став на коліно і поцілував її.

— Моїй руці ти виявляєш меншу повагу, ніж стисненому кулаку, — сказав король Ричард, — перед нею лише навколішки став, а перед кулаком розтягнувся навznak...

Та саме в цю хвилину на сцені з'явилися дві нові особи.

Розділ XLI

Хай панство в багатстві зазнало утіх,

Та щастя на наш завітало поріг,

І радості міх,

І заразливий сміх, -

У вільному лісі вітаємо всіх!

Макдональд

Прибули Вілфред Айвенго верхи на кобилі ботольфського абата, і Гурт на бойовому коні, який належав самому лицареві. Великим було здивування Вілфреда, коли він побачив свого монарха забризканим кров'ю, а на галявині довкола нього шестеро чи семеро убитих чоловіків. Не менше здивувало його й те, що Ричарда оточила така безліч людей, схожих на вільних йоменів, тобто на розбійників, а в лісі це був досить небезпечний почет для короля. Айвенго не знав, як йому слід поводитися з Ричардом: як із королем чи як із мандрівним Чорним Лицарем. Король поквапився прийти йому на допомогу.

— Нічого не бійся, Вілфреде, — сказав він, — тут можеш визнавати мене Ричардом Плантагенетом, тому що, як бачиш, я оточений вірними англійськими серцями, хоча вони трішки й збилися з гостинця на манівці, завдячуючи своїй гарячій англійській крові. На нас напали зрадники, і лише завдяки цим відважним парубкам зрада знайшла законне покарання. А втім, мені лише зараз спало на думку, що ти теж зрадник, — додав Ричард усміхаючись, — і то найнепокірніший. Чи не ми рішуче заборонили тобі виїжджати з абатства святого Ботольфа, поки не загоїться твоя рана?

— Вона загоїлася, — мовив Айвенго, — залишилася хіба подряпина. Але навіщо, навіщо, шляхетний володарю, ви змушуєте тужити серця вірних слуг і наражаєте на небезпеку життя ваше, здійснюючи самотні поїздки і вплутуючись у пригоди, ніби ваше життя не має більшої ціни, ніж життя простого мандрівного лицаря, який цінує лише те, що може добути мечем і списом!

— А Ричард Плантагенет і не шукає іншої слави, — відповів король, — йому найдорожча та слава, яку він здобуває своїм мечем і списом. Так, Ричард Плантагенет більше пишається перемогою, вирваною сам-на-сам своєю твердою рукою і мечем, ніж завойованою на чолі стотисячного війська.

— Але подумайте про ваше королівство, володарю, — сказав Айвенго, — вашому королівству загрожує розпад і міжусобна війна, а вашим підданим — тисячі бід, якщо вони залишаться без свого монарха через одну з тих сутичок, в які вам кортить втручатися щодня, на кшталт тієї, з якої ви щойно врятувалися.

— Он як, моє королівство, мої піддані? — нетерпляче вигукнув Ричард. — Можу сказати, сер Вілфред, що коли я й роблю дурниці, то мої піддані платять мені тим самим. Наприклад, є у мене вірний слуга Вілфред Айвенго, який не слухається моїх наказів, проте дозволяє собі виносити догани своєму королеві за те, що король натомість не дослухається до його порад. Хто з нас має більше приводів докоряти другому? Ну, пробач мене, мій відданий Вілфреде. Я недаремно приховував своє перебування тут. Якийсь час мені необхідно залишатися безвісним, як я вже пояснив тобі вчора в абатстві святого Ботольфа. Це потрібно для того, щоб дати час моїм друзям і вірним васалам зібрати свої дружини. Бо на той час, коли всім стане відомо, що Ричард повернувся, він повинен мати таке військо, щоб одразу налякати ворогів і придушити спланований заколот, не оголивши меча. Мине ще доба, перш ніж Естотвіл і Богун наберуть достатньо сил, щоб вирушити на

Йорк. Спочатку потрібно отримати звістку з півдня — від Солзбері та від Бошана з графства Ворикишир, а потім ще з півночі — від Малтона й Персі. Тим часом лорд канцлер повинен заручитися підтримкою Лондона. Раптова моя поява може наразити мене на таку небезпеку, від якої не захистить мене і власний добрий меч, навіть у спілці з влучними стрілами відважного Робіна, палицею брата Тука і мисливським рогом мого мудрого Вамби.

Вілфред вклонився з покірним виглядом. Він знав, що даремно було боротися з духом молодецького лицарства, що так часто підштовхував його володаря до небезпек, яких той легко міг уникнути. Тому юний лицар зітхнув і промовчав, а Ричард, дуже задоволений, що змусив його замовкнути, хоча й відчував у душі справедливість його докорів, завів розмову з Робіном Гудом.

— А що, розбійницький королю, — сказав Ричард, — чи не знайдеться у вас чогось попоїсти братові королю? Ці зрадники змусили мене потрудитися, і я зголоднів.

— Якщо ваша величність, — сказав Робін, — іще раз пошанує своєю присутністю одне зі збірних місць дружини Робіна Гуда, дичини нам не забракне. Знайдуться і кухоль доброго елю, і кубок досить пристойного вина як приправа до їжі.

Розбійник пішов уперед, вказуючи дорогу, а веселий король рушив за ним, імовірно передбачаючи більше задоволення від майбутньої трапези з Робіном Гудом і його лісовими товаришами, ніж від пишного бенкету за королівським столом серед блискучого почту. Ричард Левине Серце нічого так не любив, як заводити нові знайомства і пускатися в несподівані пригоди; якщо при цьому на шляху була серйозна небезпека, для нього було найвищою насолодою здолати її. Король, наділений левиним серцем, був зразком лицаря, який здійснює блискучі, але марні звитяги, що описуються в романах того часу; слава, здобута власною доблестю, була для нього набагато дорожчою за ту, якої він міг би набути мудрістю і правильною політикою свого правління.

Зате тепер, у компанії випадкових супутників, Ричард почувався дуже добре. У тіні величезного дуба нашвидку була приготована проста трапеза для англійського короля, оточеного людьми, які порушували закони його держави, але в цю хвилину були охоронцями, які водночас служили йому і придворним почтом. Веселий монарх не більше за інших надавав значення своєму високому титулу, сміявся, жартував і перехиляв повні кубки.

Проте природжений здоровий глузд Робіна Гуда вселив йому бажання швидше покінчити з цією гулянкою, поки ніщо ще не порушило загальної злагоди, тим більше що він бачив, як спохмурнів і почав хвилюватися Вілфред Айвенго.

— Я маю ризикувати щойно отриманим прощенням і милістю короля, — задумливо мовив Робін Гуд. — Але, присягаюся святим Христофором, на все воля Божа. Гей, Скетлоку, спробуй стати он там, за кущами, і просурмити мені норманський сигнал. Та жвавіше, бо стережися!..

Скетлок виконав веління свого ватажка, і не минуло й п'ятьох хвилин, як усі бенкетники зірвалися зі своїх місць від звуку його ріжка.

— Це сигнал Мальвуазена, — гукнув Мірошник, стрепенувшись і хапаючись за свій лук.

За декілька хвилин лісове військо було приведене в бойову готовність. Робін Гуд розіслав людей врізнобіч, ніби на розвідку, і коли переконався, що всі розійшлися і трапеза закінчилася, підійшов до Ричарда, який устиг озброїтися з голови до ніг, і, ставши перед ним на коліно, попросив короля пробачити його.

— За що ще? — роздратовано запитав Ричард. — Здається, ми вже оголосили тобі прощення за всі минулі провини.

— Той рік, який ми чули, належав не Мальвуазену: це я сам велів сурмити з метою припинити бенкет, оскільки вважаю, що він відбере у вас дорогоцінні години, потрібні для інших, важливіших справ.

Сказавши це, Робін підвівся на рівні ноги, схрестив руки на грудях і з виразом радше шанобливим, ніж покірним, чекав, що скаже йому король. Видно було, що він усвідомлює провину, але все-таки переконаний у чистоті своїх намірів. Гнівом запалали щоки Ричарда, але це був лише хвилиnnий спалах, і відчуття справедливості негайно взяло гору над ним.

— Шервудському королю стало шкода своєї дичини і вина для короля Англії, — сказав Ричард. — Ну гаразд, сміливий Робіне! Коли приїдеш до мене в гості до веселого Лондона, сподіваюся, я буду менш скупим господарем. А втім, ти добре вчинив. Ну, то на коней і в дорогу! Вілфред уже цілу годину знемагає від нетерплячки... Ну що ж, панове, в дорогу.

Робін Гуд доповів Ричарду, що надіслав у напрямку Конінгсбурга загін, який відразу ж попередить їх, якщо в дорозі зустріне якусь засідку. Але імовірно, що шлях туди цілком безпечний. В іншому разі їх вчасно попередять про небезпеку і вони зможуть відступити і з'єднатися з сильним загоном стрільців, на чолі яких він сам вирушить у тому ж напрямку.

Така увага до його безпеки вразила Ричарда і розсіяла рештки образ на хитрість, якою ватажок розбійників змусив його вирушити в дорогу. Він ще раз простягнув руку Робіну Гуду, підтвердив запевнення в повному прощенні за минуле і в своєму благоволінні в майбутньому, а також висловив тверду рішучість обмежити свавілля в застосуванні лісових законів, під тиском яких так багато англійських йоменів перетворилися на бунтівників.

Прогноз розбійника збувся: король у супроводі Айвенго, Гурта і Вамби без всякої перешкоди проїхав по наміченій дорозі і ще завидна досяг замку Конінгсбург.

Навряд чи знайдеш в Англії місцевість, красивішу за околиці цієї стародавньої твердині. Серед пагорбів, розташованих амфітеатром, протікає тиха, спокійна річка Дон, оторочена лісами упереміж із обробленими нивами. На горі, над самою річкою, підноситься оточений міцними мурами і глибокими ровами старовинний замок, саксонська назва якого показує, що до завоювання норманами тут була резиденція англійських королів. Зовнішні кріпосні стіни, ймовірно, були збудовані норманами, але головна будівля має сліди глибокої старовини. Вона стоїть на пагорбі, у внутрішньому

дворі, а стіни її утворюють повний круг не більше двадцяти п'ятьох футів у діаметрі. Мури надзвичайно товсті і підперті, чи то пак захищені із зовнішнього боку шістьма величезними колонами. Ці масивні колони, широкі біля підніжжя, звужуються догори; на верхівках вони порожнисті і утворюють свого роду башточки, що сполучаються з внутрішньою частиною будівлі. У часи Ричарда довкола цієї незграбної, але величної будівлі ще не було кам'яних стін.

Коли Ричард і його почет під'їхали, великий чорний прапор, піднятий на верхівці головної башти, сповіщав проте, що похоронні торжества досі тривають і тіло господаря будинку ще не поховане. На цьому прапорі не було жодних емблем, що вказували б на походження і звання покійного. У той час герби лише починали входити у вжиток серед норманів, а сакси й зовсім не знали про них. Але над ворітьми висів інший прапор — із зображенням білого коня, що слугувало вказівкою на національність і знатне походження померлого, оскільки це був прапор Генгіста і його саксонських воїнів.

Довкола замку панувало надзвичайне пошвавлення. Похоронні торжества супроводжувалися тоді щедрим пригощанням не лише близьких родичів покійного і його васалів, але й усіх випадкових перехожих. Тому натовп людей без упину спускався і піднімався горою, на якій стояв замок. Коли ж король і його супутники в'їхали через розчинені навстіж ворота в двір замку, перед їхніми очима постала картина, що зовсім не в'язалася з похмурим поховальним обрядом. В одному кутку за огорожею кухарі смажили бика і тлустих овець, в іншому стояли відкриті діжки з пивом, надані в повне розпорядження перехожих. І повсюди юрмилися невеликі купки людей всілякого звання, які поїдали щедре частування і запивали його домашнім пивом.

Зрозуміло, що жебраки совалися по всьому двору упереміж із солдатами, які повернулися, за їхніми словами, з Палестини. Купці розкладали тут свої товари; бродячі майстри розпитували про роботу; тут були різні мандрівники, набожні люди, самозвані ченці, саксонські менестрелі і вельські барди, які мурмотіли молитви і видобували непевні звуки зі своїх арф, шестиструнних скрипок і гітар. Один прославляв Ательстана в сумному панегірику, інший співав пісню про його родовід, перераховуючи складні імена його шляхетних пращурів. Не бракувало штукарів і скоморохів; їхні вистави в такому місці і з такого приводу нікому не здавалися недоречними або неслухними. Щодо цього погляди саксів вирізнялися надзвичайною простотою. Якщо людина з горя захотіла їсти — ось їй їжа, якщо захотіла пити — ось напої, а якщо її розбирає туга — ось і розваги. І гості всім цим користувалися без найменших вагань. Але час від часу, ніби згадуючи, задля чого вони сюди з'явилися, всі чоловіки починали стогнати, а жінки (їх теж було чимало) волати і гучно голосити.

Таким було видовище, яке постало перед очима Ричарда та його супутників при вході до замку Конінгсбург. Дворецький, або сенешаль, не зважав на гостей нижчого звання, що безупинно приходили і йшли, втручаючись у справу лише в тому разі, коли треба було наводити лад. Проте він був мимоволі вражений зовнішністю короля і Айвенго, обличчя якого здалося йому добре знайомим. До того ж поява лицарів була

досить нечастим випадком на саксонських торжествах і вважалася великою честю для родини. Ця важлива особа в траурному вбранні і з білим жезлом у руці ступила вперед і розчистила серед різношерстого натовпу біля входу в башту дорогу для Ричарда та Айвенго.

Розділ XLII

Марсело мертвого вдягали на очах

У мене, і лунав тужливий спів,

І сльози, й голосіння, і пісні

Старих жінок, що виють над мерцем,

Допоки ніч не скінчиться сумна.

Старовинна п'еса

Вхід до головної башти Конінгсбурга — дуже своєрідний і свідчить про грубу простоту тієї епохи, коли було зведено цей замок. Два нижні поверхи правили за льохи або каземати; світло й повітря проникало туди через чотирикутний отвір у підлозі третього поверху; потрапити туди можна було лише за допомогою переносних дерев'яних сходів. Сполучення з четвертим поверхом здійснювалося через зовнішні сходи навколо замку.

Такими складними лабіринтами і повели доброго короля Ричарда та його вірного Айвенго до круглої зали, яка займала весь третій поверх. Скориставшись тривалим і складним переходом, Вілфред Айвенго добре сховав обличчя каптуром свого плаща, щоб його дочасно не впізнав батько.

У залі довкола великого дубового стола сиділо зо дванадцять знатних саксів з усіх сусідніх околиць. Усе це були люди похилого віку, чи принаймні старшого, бо молоде покоління, на велике невдоволення старших, наслідувало приклад Вілфреда Айвенго, порушивши багато законів, що півстоліття відокремлювали скорених саксів від переможців-норманів. Вигляд цих поважних людей, їхня безмовність і сумні пози становили разючу протилежність веселошам і пожвавленню, що панували попід стінами замку.

Седрик посідав місце поряд з усіма, але, за загальної мовчазної згоди, був головною особою в цій залі. Коли увійшов Ричард (відомий йому лише як хоробрий Лицар Пут і Кайданів Лазурових), Седрик поважно підвівся з місця і, піднісши кубок, виголосив привітання: "Ласкаво просимо!" Король, уже знайомий зі звичаями своїх саксонських підданих, відповів: "За ваше здоров'я!" — і перехилив кубок, поданий йому прислужником. Таку ж ласку виявили й Вілфреду, але він лише вклонився у відповідь, боячись, щоб його не впізнали по голосу.

Коли ця попередня церемонія скінчилася, Седрик знову підвівся і, подавши руку Ричардові, повів його до тісної та вбогої каплиці, ніби видовбаної в товщі однієї з колон фортеці. Оскільки замість вікон тут була одна вузька бійниця, то всередині приміщення панувала майже суцільна темрява. Лише два димні факели відкидали слабке червонувате світло на склепінчасту стелю, на голі стіни і грубий кам'яний вівтар із розп'яттям.

Перед цим вітварем стояла труна, а обабіч неї по троє ченців, стоячи навколішки, з благочестивим виглядом перебирали чотки і бурмотіли молитви. За цю церемонію мати покійного Ательстана внесла багатючий внесок на помин душі в монастир святого Едмунда.

Ричард і Вілфред увійшли за Седриком до каплиці і, коли він урочисто вказав їм на труну дочасно померлого Ательстана, побожно перехрестилися і пробурмотіли коротку молитву за упокій його душі..

Виконавши цей благочестивий обряд, Седрик подав їм знак іти за ним і, безшумно ковзаючи кам'яною підлогою, повів їх далі. Піднявшись на декілька сходинок, він із великою обережністю відчинив двері невеликої молельні поряд із капицею. Промені сонця, що вже заходило, проникли в цей темний закуток і осяяли величаву жінку, обличчя якої зберігало сліди минулої краси. Довге траурне вбрання і запинало з чорного крепу відтіняли білину її шкіри і красу розкішного русявого волосся, ще не посрібленого часом. На обличчі її лежала печатка глибокого смутку та християнської покірності. На кам'яному столі перед нею стояло розп'яття зі слонячої кістки і біля нього — розгорнутий молитвеник у золотій палітурці із застібками з того ж дорогоцінного металу; його сторінки були прикрашені складними буквицями і малюнками.

— Шляхетна Едито, — сказав Седрик, із хвилину постоявши мовчки, щоб дати час Ричарду і Вілфреду роздивитися господиню будинку, — я привів до тебе поважних незнайомих людей. Вони прийшли розділити твою печаль. Ось це — доблесний лицар, він хоробро бився заради звільнення з полону того, кого ми нині оплакуємо.

— Дякую йому за доблесний подвиг, — відповіла леді Едита, — хоча Богові не вгодно було, щоб цей подвиг увінчався успіхом. Дякую також за люб'язність, що спонукала його і його супутника прийти сюди, щоб побачити вдову Аделінга, матір Ательстана, в години її скорботи. Вашій турботі, мій добрий родичу, доручаю я наших гідних гостей і впевнена, що вони не відчують браку гостинності, поки вона існує в цих сумних стінах.

Гості низько вклонилися засмученій матері й подалися вслід за своїм гостинним провідником.

Інші гвинтові сходи привели їх нагору, до зали таких самих розмірів, як та, до якої вони увійшли на самому початку. Ця зала займала четвертий поверх будівлі. Коли двері кімнати прочинилися, почувся сумний хоровий спів. Увійшовши, вони застали там збори поважних матрон і дівчат зі знатних саксонських родин. Чотири дівчини, з Ровеною на чолі, співали гімн душі померлого.

До праху прах -

Останній шлях

Для смертних, тлінних тіл.

Серед руїн -

Черва і тлін.

Вітри розвіють пил.

Незнаний шлях
Душі в полях
Небесних осяйних.
А суд гряде,
Й спокута жде
Твоїх гріхів земних.
А там нехай
Спокуті край
Враз покладе Господь.
І молитви
Із вуст живих
Звільнять стражденну плоть.

Під цей тихий і сумний спів чотирьох дівчат решта займалися гаптуванням, на власний смак і відповідно до вміння, великого шовкового покривала на труну Ательстана або вибирали з розставлених перед ними кошиків квіти і плели вінки. Дівчата поводитися скромно, як належало на похороні, але не можна було сказати, що вони горювали. Інші крадькома перешіптувалися або всміхалися, що кожного разу спричиняло нарікання з боку немолодих пані. Слід зізнатися, що поява двох незнайомих лицарів ще більше посилила цей настрій: дівчата почали озиратися, шепотітися і підштовхувати одна одну. Лише Ровена, дуже горда, щоб бути пихатою, вклонилася своєму рятівникові з люб'язною грацією. Вона була серйозна, але не сумна.

Обійшовши з гостями всі покої замку, де проходили поховальні торжества, Седрик провів їх у невелику кімнату, призначену, за його словами, для почесних гостей, які були не так близько знайомі з покійним, а тому, мабуть, не бажали проводити весь час із тими, для кого ця скорбота була особливо відчутна. Сказавши, що їм негайно буде доставлено все, що вони побажають, він уже зібрався був іти, але Чорний Лицар втримав його за руку.

— Дозвольте вам нагадати, шляхетний тане, — сказав він, — що коли ми з вами востаннє бачилися, ви обіцяли за ті послуги, які мені вдалося надати вам, зробити мені подарунок.

— Все, що завгодно, шляхетний лицарю, — відповів Седрик, — але в таку сумну хвилину...

— Я про це подумав, — перервав його король, — але в мене обмаль часу. До того ж, мені здається, що тої миті, коли ми опустимо в могилу шляхетного Ательстана, було б бажано поховати разом із його останками деякі заботони і несправедливі думки.

— Сер Лицар Пут і Кайданів Лазурових, — сказав Седрик, почервонівши і, у свою чергу, перериваючи гостя, — я сподіваюся, що подарунок, якого ви просите, стосується лише вашої особи. У все, що пов'язане з честю мого будинку, сторонній людині не личить втручатися.

— Я й не маю охоти втручатися, — мовив король м'яко, — в усякому разі доти, доки ви не визнаєте, що я на це маю деяке право. Досі ви мене знали під ім'ям Чорного

Лицаря Пут і Кайданів Лазурових. Знайте ж, що я Ричард Плантагенет.

— Ричард Анжуйський! — вигукнув Седрик, відступивши в невимовному подиві.

— Ні, шляхетний Седрику, я Ричард, король англійський. Заповітне моє бажання полягає в тому, щоб усі сини Англії жили між собою в мирі і злагоді. Що ж, поважний тане, ти й не думаєш схилити коліно перед своїм володарем?

— Перед норманською кров'ю воно ніколи не схиялося, — відтяв Седрик.

— Тоді утримайся від присяги, — сказав король, — поки не переконаєшся, що я однаково протегую і норманам, і саксам.

— Володарю, — відповів Седрик, — я завжди віддавав належне твоїй хоробрості і гідності. Знаю також, на чому засновані твої права на корону: ти нащадок Матильди, а вона була племінницею Едгара Атлінга і дочкою шотландського короля Малкольма. Але Матильда, хоч і королівської саксонської крові, не була спадкоємицею престолу.

— Я не сперечатимуся з тобою про мої права, шляхетний тане, — сказав Ричард спокійно, — але попрошу тебе роззирнутися довкола і сказати, кого ж ти тепер можеш виставити мені суперником.

— І ти з'явився сюди лише заради того, щоб сказати мені про це? — запитав Седрик. — Прийшов докоряти мені за загибель мого племені, коли ще не засипана могила останнього нащадка саксонських королів! — на цих словах обличчя його спалахнуло гнівом. — Це сміливий і необачний крок!

— У жодному разі, присягаюся святим хрестом! — заперечив король. — Я вчинив таку цілковитій упевненості, що одна хоробра людина може покладатися на іншу, нічого не побоюючись.

— Ти добре сказав, володарю, і я визнаю, що ти король Англії і будеш ним надалі, незважаючи на мій слабкий опір.

— А зараз повернімося до мого прохання, — сказав король, — і я його висловлю так само прямо й відверто, як ти відмовився визнати в мені законного короля. Отже, на підставі даного тобою слова і під страхом звинувачення у віроломстві і клятвoporушенні прошу, щоб ти пробачив доброго лицаря Вілфреда Айвенго і знову дарував йому свою батьківську любов. Погодься, що в цьому примиренні і я особисто зацікавлений, оскільки воно стосується щастя мого друга і повинно припинити розбрат серед моїх вірних підданих.

— Це Вілфред? — запитав Седрик, вказуючи на сина.

— Батьку, батьку! — вигукнув Айвенго, кидаючись до його ніг. — Даруй мені твоє прощення!

— Дарую, сине мій, — сказав Седрик, підводячи його з підлоги. — Нашадок Герварда знає, як тримати своє слово, навіть якщо воно дане норманові. Але ти повинен носити одяг наших пращурів — щоб не було в моєму домі куцих плащів, строкатих шапок і пір'я! Якщо хочеш бути сином Седрика, то й тримайся як нащадок саксонського роду. Ти, я бачу, хочеш щось сказати, — вів далі він суворо, — і я заздальгідь знаю, про що буде мова. Знай, що леді Ровена два роки ходитиме в жалобі за своїм нареченим. Всі наші саксонські пращури відсахнулися б від нас, якби ми

надумалися говорити про інший союз, ще не поклавши в могилу того, з ким вона повинна була з'єднатися. Сам Ательстан скинув би з себе гробові пелени і примара його з'явилася б перед нами, щоб заборонити таку образу його пам'яті.

Здавалося, ніби цими словами Седрик справді викликав примару. Тільки-но він устиг їх вимовити, як двері прочинилися, і на порозі з'явився Ательстан — в довгому савані, блідий, худий, схожий на вихідця з того світу.

Його поява справила на всіх приголомшливе враження. Седрик позадкував до стіни, притулився до неї, ніби не мав сили втриматися на ногах, і, широко роззявивши рота, вилупився на свого друга нерухомим поглядом. Айвенго хрестився, вимовляючи молитви, по-саксонському, латиною і на нормано-французькому діалекті. А Ричард упереміж то читав молитву "Benedicite", то лаявся французькою: "Mort de ma vie[79]!"

— Як то так, шляхетний Ательстане, — сказав Чорний Лицар, — я сам бачив, як ви загинули від руки скаженого тамплієра в Торкілстоні. Я думав, та й Вамба нам казав, що вам розрубали череп до самих зубів.

— Ви помилилися, сер лицар, а Вамба просто збрехав, — сказав Ательстан. — Зуби в мене всі цілі, і я доведу це сьогодні за вечерею. Втім, за це нема чого дякувати тамплієрові: просто меч перекинувся в його руці і удар ковзнув; до того ж я відбив його палицею. Якби на голові у мене був сталевий шолом, я б не завважив цього удару і сам так би втяв Буа-Гільбера, що він би не втік. А тут я впав, і правда оглушений, але неушкоджений. У цій бійці на мене навалилися убиті й поранені нормани і йомени, а я так і не прийшов до тями доти, поки не прокинувся в труні, на щастя не забитий; труна стояла перед віттарем у монастирській церкві святого Едмунда. Я кілька разів чхав, стогнав, нарешті оговтався і зібрався був устати, як на шум прибігли вельми перелякані паламар з абатом. Вони, звісно, здивувалися, але зовсім не зраділи, коли побачили живим чоловіка, спадком якого зібралися пожитися. Я попросив у них вина. Вина вони дали, але, мабуть, підсипали в нього снодійного, тому що я заснув іще міцніше і проспав дуже довго. Коли ж я прокинувся, то виявилось, що руки мої зв'язані, а ноги стягнуті мотузкою так міцно, що досі, як пригадаю, кісточки ниють.

— Ім'ям Пресвятої Діви, шляхетний Ательстане, — вигукнув Седрик, хапаючи його за руку, — скажи, як же ти визволився? Чи пом'якшали їхні серця?

— Мабуть, гарна їжа схилила їх до милосердя, тому що мені принесли шматок пирога і фляжку вина. Я поїв, випив і підкріпився. На моє щастя, паламар був таким п'яним, що не міг справно виконувати обов'язки тюремника. Йдучи, він повернув ключ, але двері не замкнув, тож вони прочинилися. Від світла, ситної їжі й вина в голові у мене прояснилося. Залізна скоба, до якої були прикріплені мої ланцюги, зовсім заіржавіла, чого не підозрювали ані я, ані цей негідник абат. У них у проклятому підвалі така вогкість, що й залізо не може довго витримати. Абияк вивернувши залізну скобу, я насилу виліз із підвалу, тому що ланцюги були важкі, а я зовсім ослаб від такого посту. Довго я бродив навмання, але веселенька пісенька привела мене в те приміщення, де поважний паламар служив молебень сатані з якимось здоровенним ченцем у сірому балахоні з каптуром — більше схожим на злодія, ніж на духовну особу.

Я з'явився раптово, в могильному савані, під дзвін ланцюгів — справжній виходець із того світу. Обидва остовпіли, але коли я кулаком збив із ніг паламаря, його товариш по чарці замахнувся на мене важким кийком. На моє щастя, він промахнувся, а коли я підступив, щоб зчепитися з ним, він кинувся навтьоки. У зв'язці ключів, що висіли у паламаря на поясі, я знайшов один, яким відімкнув кайдани і так звільнився від ланцюгів. Тепер постало переді мною найважливіше завдання — гарненько покарати негідника абата. Повішу його на самісінькій верхівці конінгсбурзької вежі, а якщо його товсте черево не пролізе по сходах, велю втягнути його по зовнішній стіні.

— Але, сину мій, — мовила леді Едита, — подумай про його священний сан!

— Матінко і ви, друже мій, залиште ваші докори, — сказав Ательстан. — Хліб, вода і в'язниця — прекрасні приборкувачі честолюбства. Я встав із могили набагато мудрішою людиною, ніж зійшов у неї. Кажу вам: я хочу бути королем лише в своїх власних володіннях і ніде більше! І найпершим моїм завданням буде повісити абата.

— А як же Ровена? — запитав Седрик. — Сподіваюся, ти не маєш наміру її покинути?

— Ех, батьку Седрику, будь розважливий, — сказав Ательстан. — Леді Ровена до мене зовсім не прихильна. Для неї один мізинець рукавички мого родича Вілфреда дорожчий за всю мою особу.

Всі почали озиратися у пошуках Айвенго, але він зник. Нарешті з'ясувалося, що по нього приходив якийсь єврей і що після короткої розмови з ним Вілфред покликав Гурта, зажадав свій панцир і озброєння і виїхав із замку.

І король теж зник, і ніхто не знав куди. Потім уже дізналися, що він квапливо вийшов у двір, покликав того єврея, з яким розмовляв Айвенго, і після хвилинної бесіди з ним зажадав, щоб йому якнайшвидше подали коня, сам скочив у сідло, змусив єврея сісти на іншого коня і помчав з такою швидкістю, що, за свідченням Вам-би, старий єврей напевно скрутить собі в'язи.

Розділ XLIII

Гріхи Мовбрея ляжуть тягарем

На карк його упрілого коня -

І вершника під ноги скине той,

Мерзенного зрадливця!

В. Шекспір, "Ричард II"

Повернімося ж тепер до стін замку, чи то пак пресепторії Темплстоу в годину, коли кривава доля повинна була вирішити, жити чи вмерти Ребецці. Довкола стін було дуже людно і жваво. Сюди, як на сільський ярмарок або храмове свято, збіглися всі навколишні мешканці. Погляди численного натовпу були звернені до воріт пресепторії Темплстоу в надії побачити рідкісну процесію.

Ще більше люду оточувало місце герцю перед пресепторією. То була гладенька галявина, що прилягала до стін обителі, ретельно вирівняна для військових і лицарських вправ членів ордену.

Арена була розташована на м'якому схилі пагорба і була обгороджена міцним

частоколом, а оскільки тамплієри радо запрошували охочих помилуватися їхнім мистецтвом і лицарськими звитягами, то довкола було збудовано безліч галерей і наставлено багато лавок для глядачів.

Для великого магістра в східному кінці поля влаштували трон, оточений почесними кріслами для пресепторів і лицарів ордену. Над троном маяв священний прапор тамплієрів.

На протилежному кінці поля був закопаний у землю стовп; довкола нього лежали дрова, між якими залишався прохід у фатальний круг для жертви, засудженої на спалення. До стовпа були пригвинчені ланцюги, якими її мали припнути. Біля цієї жахливої споруди стояло четверо чорношкірих невільників. Їхні чорні обличчя, в ті часи мало знайомі англійському населенню, наводили жах на натовп, що дивився на них як на бісів, покликаних виконувати свою диявольську справу.

Раптом удар великого дзвону церкви святого Михаїла в Темплстоу, старовинної будівлі, що вивисувалася посеред селища на деякій відстані від пресепторії, змусив розмови стихнути.

Підйомний міст опустився, ворота відчинилися, і виїхали спочатку лицар із прапором ордену, перед яким ступали шість сурмачів, за ними пресептори, по два в ряд, потім великий магістр верхи на чудовому коні в найпростішому вбранні, за ним Бріан де Буа-Гіль-бер у блискучих бойових обладунках, але без списа, щита і меча, бо їх несли за ним зброєносці. Обличчя його, частково приховане довгим пером, що спускалося з його шапочки, віддзеркалювало жорстоку внутрішню боротьбу гордості з ваганням. Він був блідий як смерть, ніби не спав декілька ночей поспіль. Проте він керував нетерплячим конем звичною рукою майстерного вершника і найкращого бійця ордену тамплієрів. Постава його була величава, але, вдивляючись пильніше у вираз його похмурого обличчя, люди читали на ньому щось таке, що змушувало їх відвертатися.

Обабіч його їхали Конрад Монт-Фітчет і Альберт Мальвуазен, які виконували роль поручителів бойового лицаря. Вони були в довгому білому вбранні, яке члени ордену носили в мирний час. За ними їхали інші лицарі Храму і довга низка зброєносців і пажів, одягнених в чорне; це були послужники, які добивалися честі посвячення в лицарі ордену. За ними йшов загін пішої варти, також у чорному одязі, а в середині виднілася бліда постать підсудної, яка тихими, але твердими кроками йшла до місця, де повинна була вирішитися її доля.

З неї зняли всі прикраси, побоюючись, що серед них можуть бути амулети, якими, як тоді вважалося, сатана постачає свою жертву, щоб перешкодити їй покаятися навіть під тортурами. Замість яскравих східних тканин на ній був білий одяг із грубого полотна. Але на її обличчі відбився зворушливий вираз сміливості й упокорення долі, і навіть в цьому вбранні, без жодних прикрас, окрім розпущеного довгого чорного волосся, вона вселяла всім таке співчуття, що ніхто не міг без сліз дивитися на неї. Навіть найзатя-тіші святенники шкодували, що таке прекрасне створіння стало відданою рабиною сатани.

Нещасну Ребекку підвели до чорного стільця, що стояв поряд із вогнищем. При першому погляді на страшне місце страти, такої ж жахливої для уяви, як і болісної для тіла, вона здригнулася, заплющила очі й, імовірно, почала молитися про себе, бо губи її ворушилися; але вона нічого не вимовляла вголос. За хвилину вона розплющила очі, пильно подивилася на вогнище, ніби бажаючи подумки змиритися з майбутньою долею, потім звільна відвела погляд.

Тим часом великий магістр сів на своє місце, і коли всі лицарі розташувалися довкола нього і за його спиною в суворій відповідності до звання кожного, пролунали гучні і протяжні звуки сурм, які сповістили проте, що суд зібрався і розпочинає засідання.

Мальвуазен як поручитель за Буа-Гільбера ступив уперед і поклав до ніг великого магістра рукавичку єврейки, що правила за виклик на майбутню битву.

— Доблесний володарю і преподобний отче, — сказав Мальвуазен, — ось стоїть добрий лицар Бріан де Буа-Гільбер, пресептор ордену тамплієрів, який прийняв виклик на двобій, що я нині поклав до ваших ніг, і цим узяв на себе честь змагатися сьогодні для підтвердження того, що ця юдейська дівчина на ім'я Ребекка справедливо заслуговує засудження на страту за чаклунство капітулом цього святійшого ордену Храму Сіонського. І ось тут стоїть цей лицар, ладний чесно і шляхетно битися, якщо ваше преподобіє дасть на те високошановану і мудру згоду.

Вислухавши пояснення Альберта Мальвуазена, великий магістр наказав герольдові ступити вперед і виконати свій обов'язок. Знову зазвучали сурми, і герольд, вийшовши на арену, голосно вигукнув:

— Слухайте! Слухайте! Слухайте! Ось хоробрий лицар сер Бріан де Буа-Гільбер, згодний битися з кожним вільнонародженим лицарем, який захоче виступити на захист юдейки Ребекки, якій дароване право виставити за себе бійця на двобої. Такому її захисникові преподобний і доблесний владика великий магістр, присутній тут, дозволяє битися на рівних правах, надаючи йому однакові умови щодо місця, розташування сонця, напрямку вітру і всього іншого, що має стосунок до цього почесного двобою.

Знову залунали сурми, і потім запанувала тиша, що тривала досить довго.

— Ніхто не має охоти виступити захисником? — запитав великий магістр. — Герольде, йди до підсудної і запитай її, чи чекає вона на когось, хто захоче битися за неї.

Герольд пішов до місця, де сиділа Ребекка. В ту ж хвилину Буа-Гільбер раптово повернув свого коня і, незважаючи на всі спроби Мальвуазена і Монт-Фітчета втримати його, поскакав на інший кінець поля бою та опинився перед Ребеккою водночас із герольдом.

— Чи правильно це і чи допускається статутом двобою? — запитав Мальвуазен, звертаючись до великого магістра.

— Так, Альберте Мальвуазен, допускається, — відповів Бомануар, — бо в цьому разі ми звертаємося до суду Божого і не повинні перешкоджати сторонам спілкуватися між

собою, щоб не зашкодити торжеству правди.

Тим часом герольд говорив Ребецці таке:

— Дівчино, шляхетний і преподобний владика великий магістр наказав запитати: чи є у тебе захисник, охочий битися в цей день від твого імені, або ти визнаєш себе справедливо засудженою на страту?

— Скажіть великому магістру, — відповіла Ребекка, — що я наполягаю на своїй невинності, не визнаю, що я заслуговую кари, і не хочу бути винною в пролитті власної крові. Скажіть йому, що я вимагаю відстрочення, наскільки то допускається його законами, і почекаю, чи не пошле мені захисника милосердний Бог, до якого волаю в годину моєї найбільшої скорботи. Але якщо після призначеного терміну не буде мені захисника, то нехай здійсниться свята воля Божа!

Герольд повернувся до великого магістра і передав відповідь Ребекки.

— Боже збав, — сказав Лука Бомануар, — щоб хтось міг поскаржитися на нашу несправедливість, будь то юдей чи язичник! Поки вечірні тіні не простягнуться із заходу на схід, ми зачекаємо, чи не з'явиться захисник цієї нещасної жінки. Коли ж сонце хилитиметься до заходу, нехай вона готується до смерті.

Герольд повідомив Ребецці слова великого магістра. Вона покійно кивнула, схрестила руки на грудях і звела очі до неба, неначе шукала там допомоги, на яку навряд чи могла розраховувати на землі. У цю страшну хвилину вона почула голос Буа-Гільбера. Він говорив пошепки, але вона здригнулася, і його мова викликала в ній набагато більшу тривогу, ніж слова герольда.

— Ребекко, — мовив тамплієр, — ти чуєш мене? У тебе є можливість врятувати життя і свободу, про яку й не подумують усі ці негідники і святенники. Сідай швидше до мене за спину, на мого Замора, чистокровного коня, який ще жодного разу не зрадив свого наїзника. Я його виграв у двобої з султаном Трапезунда. Сідай, кажу я, до мене за спину, і за годину ми залишимо далеко позаду будь-яку погоню. Тобі відкриється новий світ радості, а мені — нові простори для слави. Нехай проголошують наді мною які їм заманеться вироки — я зневажаю їх! Нехай викреслюють ім'я Буа-Гільбера з переліку своїх монастирських рабів — я змию кров'ю будь-яку пляму, якою вони насміляться забруднити мій родовий герб!

— Спокуснику, — відказала Ребекка, — йди геть! Навіть і в цю хвилину ти не маєш сили ані на волос похитнути моє рішення. Довкола мене самі вороги, а тебе я вважаю найстрашнішим серед них. Іди, заради Бога!

Альберт Мальвуазен, стривожений і стурбований їхньою дуже тривалою розмовою, під'їхав у цю мить, щоб перервати бесіду.

— Зізналася вона в своєму злочині, — запитав він у Буа-Гільбера, — чи досі наполегливо заперечує його?

— Заперечує і відрікається, — відповів Буа-Гільбер.

— У такому разі, шляхетний брате наш, — сказав Мальвуазен, — тобі залишається тільки зайняти своє місце і зачекати закінчення терміну. Дивися, тіні вже почали подовжуватися. Ходімо, хоробрий Буа-Гільбере, надія нашого священного ордену і

майбутній наш владико.

Вимовивши ці слова примирливим тоном, він простягнув руку до вуздечки його коня, ніби з наміром відвести його назад, на протилежний кінець поля бою.

— Лицемірний негіднику! Як ти смієш накладати руку на моє поводдя? — гнівно вигукнув Буа-Гільбер, відштовхнувши Мальвуазена, і сам поскакав назад, до свого місця.

Дві години просиділи судді перед полем герцю, марно чекаючи появи захисника.

Загальна думка схилилася до того, що ніхто не заступиться за єврейку, та ще й обвинувачену в чаклунстві, й лицарі, підбурювані Мальвуазеном, почали перешіптуватися, що час оголосити виклик Ребекки програним. Але в цю хвилину на полі з'явився лицар, який скакав щодуху в напрямку арени. Сотні голосів загукали: "Захисник, захисник!" — і незважаючи на марновірний страх перед чаклункою, натовп гучно вітав в'їзд лицаря на поле герцю. Проте розгледівши його ближче, глядачі були розчаровані. Кінь його, що проскакав багато миль щодуху, здавалося, падав від втоми, та й сам вершник, який так відважно примчав на арену, ледве тримався в сідлі від слабкості чи від втоми, чи від того й того.

На вимогу герольда оголосити своє ім'я, звання і мету свого прибуття лицар відповів сміливо і з готовністю:

— Я, шляхетний лицар дворянського роду, приїхав виправдати мечем і списом дівчину Ребекку, дочку Ісака з Йорка, і довести, що вирок, виголошений проти неї, несправедливий і безпідставний, а також оголосити сера Бріана де Буа-Гільбера зрадником, вбивцею і брехуном, на підтвердження чого ладен битися з ним на цьому полі й перемогти за заступництва Богоматері і святого Георгія.

— Перш за все, — сказав Мальвуазен, — приїжджий мусить довести, що він справжній лицар і належить до поважного роду. Наш орден не дозволяє своїм захисникам виступати проти безіменних людей.

— Моє ім'я, — мовив лицар, відкриваючи забороло свого шолома, — відоміше, ніж твоє, Мальвуазене, та й рід мій старіший за твій. Я Вілфред Айвенго.

— Я зараз не битимуся з тобою, — сказав тамплієр глухим зміненням голосом. — Залікуй спочатку свої рани, дістань кращого коня, і тоді, мабуть, я визнаю тебе гідним, аби вибити з твоєї голови цей дух дитячого молодечтва.

— Он як, пихатий тамплієре, — виклично зронив Айвенго, — ти вже забув, що двічі був збитий моїм списом? Пригадай герць в Акрі, пригадай турнір в Ашбі! Пригадай, як ти нахвалявся в ідальні Ротервуда і виклав свій золотий ланцюг проти мого розп'яття як запоруку того, що битимешся з Вілфредом Айвенго заради відновлення твоєї втраченої честі. Присягаюся моїм хрестом і святинею, що зберігається в ньому, якщо ти цієї-таки хвилини не битимешся зі мною, я тебе знеслаблю як боягуза при всіх дворах Європи і в кожній пресепторії твого ордену!

Буа-Гільбер в нерішучості поглянув на Ребекку, потім люто вигукнув, звертаючись до Айвенго:

— Саксонський собако, бери свій спис і готуйся до смерті, яку сам на себе

накликав!

— Чи дозволяє мені великий магістр брати участь у цьому двобою? — запитав Айвенго.

— Ти маєш на те право, — відповів великий магістр, — лише запитай дівчину, чи бажає вона визнати тебе своїм захисником. Бажав би і я, щоб ти був у стані, відповіднішому до бою. Хоча ти завжди був ворогом нашого ордену, я все-таки хотів би обійтися з тобою чесно.

— Ні, нехай буде так, як є, — сказав Айвенго, — адже це — суд Божий, на Його ласку я й покладаюся. Ребекко, — продовжував він, під'їхавши до місця, де вона сиділа, — чи визнаєш ти мене своїм захисником?

— Визнаю, — відповіла вона з таким хвилюванням, якого не викликав у неї і страх смерті. — Визнаю, що ти захисник, посланий мені провидінням. Проте ж ні, ні! Твої рани ще не загоїлися. Не бийся з цим гордим чоловіком. Навіщо ж і тобі гинути?

Але Айвенго вже поскакав на своє місце, опустив забороло і вхопився за спис. Те саме зробив і Буа-Гільбер. Його зброєносець, застібаючи забороло шолома тамплієра, завважив, що обличчя Буа-Гільбера, яке весь ранок залишалося попелясто-блідим, незважаючи на безліч пристрастей, що вирували в тілі тамплієра, тепер раптом вкрилося багряним рум'янцем.

Коли обидва бійці стали на місце, герольд гучним голосом тричі оповістив:

— Виконуйте свій обов'язок, доблесні лицарі!

Після третього разу він відійшов до огорожі і ще раз оголосив, щоб ніхто, під страхом негайної смерті, не насмілювався ані словом, ані рухом перешкоджати чесному двобою або втрутитися в нього. Великий магістр, який увесь час тримав у руці рукавичку Ребекки, нарешті кинув її на поле герцю і вимовив фатальне слово:

— Починайте!

Засурмили сурми, і лицарі щодуху помчали один на одного. Як усі й очікували, змучений кінь Айвенго і сам ослаблений вершник упали, не витримавши удару влучного списа тамплієра і натиску його могутнього коня. Всі передбачали такий результат змагання. Але незважаючи на те, що спис Вілфреда ледь торкнувся щита його супротивника, на загальний подив усіх присутніх, Буа-Гільбер захитався в сідлі, загубив стремена і впав на арену.

Айвенго вивільнив ногу з-під коня і швидко підвівся, щоб поспробувати щастя з мечем у руках. Але супротивник його не вставав. Айвенго наступив ногою йому на груди, приставив кінець меча до його горла і наказав йому здаватися, погрожуючи в іншому разі негайною смертю. Буа-Гільбер не відповів.

— Не вбивай його, сер лицар! — вигукнув великий магістр. — Дай йому сповідатися і отримати відпущення гріхів, не губи душі й тіла. Ми визнаємо його переможеним.

Великий магістр сам зійшов на поле бою і наказав зняти шолом із переможеного лицаря. Його очі були заплющені, й обличчя палало тим-таки багряним рум'янцем. Поки вони здивовано дивилися на нього, очі його розплющилися, але погляд зупинився і потьмянів. Рум'янець зійшов з обличчя, а на зміну прийшла смертельна блідість. Не

ушкоджений списом свого супротивника, він упав жертвою власних неприборканих пристрастей.

— Оце справді суд Божий, — мовив великий магістр, звівши очі до неба.

Розділ XLIV

Скінчилась повість, як кумівські брехні.

Дж. Вебстер, "Білий диявол"

Коли загальне здивування трохи вщухло, Вілфред Айвенго запитав у великого магістра як у верховного судді двобою, чи виконав він свій обов'язок так мужньо і правильно, як належить за статутом змагання.

— Мужньо і правильно, — відповів великий магістр. — Оголошую дівчину вільною і невинною! Зброєю, обладунками і тілом померлого лицаря переможець вільний розпорядитися на власний розсуд.

— Я однаково не хочу як користуватися його зброєю, так і нівечити його тіло, — сказав лицар Айвенго. — Він бився за віру християнську. А нині він поліг не від руки людської, а з волі Божої. Тож нехай його поховають тихо та скромно, як годиться загиблому за невірну справу. Що ж до дівчини...

Його перервав кінський тупіт. Вершників було так багато і скакали вони так швидко, що під ними здригалась земля. На поле герцю примчав Чорний Лицар, а за ним — численний загін кінних воїнів і декілька лицарів при повному озброєнні.

— Я запізнився, — сказав він, озираючись довкола, — Буа-Гільбер мав померти від моєї руки. Айвенго, чи тобі не зарано було братися до такої справи, коли ти сам ледве тримаєшся в сідлі?

— Сам Бог, володарю, покарав цю гордовиту людину, — відповів Айвенго. — Він не мав честі померти тією смертю, яку ви призначили йому.

— Мир йому, — мовив Ричард, пильно вдивляючись в обличчя померлого, — якщо це можливо: він був хоробрий лицар і помер у сталевій броні, як годиться лицареві. Проте не варто гаяти час. Богуне, виконуй свій обов'язок!

З численного королівського почту уперед вийшов лицар і, поклавши руку на плече Альберта Мальвуазена, сказав:

— Я заарештовую тебе як державного зрадника!

Досі великий магістр мовчки дивувався раптовій появі такої безлічі воїнів. Тепер він заговорив:

— Хто сміє заарештовувати лицаря Храму Сіонського в межах його пресепторії та ще й у присутності великого магістра? І за чиїм наказом йому завдано такої зухвалої образи?

— Я заарештовую його, — відповів лицар, — я. Генрі Богун, граф Ессекський, лорд головнокомандуючий військами Англії.

— І за наказом Ричарда Плантагенета, тут присутнього, — сказав король, відкриваючи забороло свого шолома. — Конрад Монт-Фітчет, щастя твоє, що ти народився не моїм підданим. Щодо тебе, Мальвуазене, ти і брат твій Філіп підлягаєте страті до кінця цього тижня.

— Я опротестуватиму твій вирок, — сказав великий магістр.

— Гордий тамплієре, ти не в змозі це зробити, — заперечив король. — Поглянь на вежі свого замку, і ти побачиш, що там майорить королівський прапор Англії замість вашого орденського прапора. Будь розважливий, Бомануаре, і не чини даремного спротиву. Твоя рука тепер у пащі лева.

— Я подам на тебе скаргу до Риму, — мовив великий магістр. — Звинувачу тебе в порушенні недоторканності і вольностей нашого ордену.

— Чини як знаєш, — відповів король, — але заради твоєї власної безпеки зараз краще не тороч про порушення прав. Розпусти членів капітулу і їдь зі своїми послідовниками в іншу пресепторію, якщо тільки знайдеться така, яка не стала місцем зрадницької змови проти короля Англії. Втім, коли хочеш, залишайся. Скористайся нашою гостинністю і подивися, як ми вершитимемо правосуддя.

— Як! Мені бути гостем там, де я маю бути володарем? — вигукнув великий магістр. — Ніколи цього не буде! Капелани, виголосіть псалом "Quare fremuerunt gentes[80]"! Лицарі, зброєносці і служителі святого Храму, вперед за прапором нашого ордену Босеан!

Великий магістр промовляв із такою гідністю, яка не поступалася самому королеві Англії і вдихнула мужність у серця його спантеличених прибічників. Вони зібралися довкола нього, як вівці навколо сторожового собаки, зачувши завивання вовка. Але в поставах їхніх не було страху, властивого овечій отарі, навпаки — обличчя тамплієрів були похмурі, з виразом виклику, а погляди виблискували ворожнечею, яку вони не сміли висловити. Вони зімкнулися в ряд, і списи їхні утворили темну смугу, крізь яку білі мантиї лицарів вимальовувалися на тлі чорного вбрання почту, мов сріблясті береги чорної хмари. Натовп простолюдинів, який зчинив був галас проти них, пришик і мовчки поглядав на грізні шерехи бувалих воїнів. Багато хто навіть позадкував.

Граф Ессекський, побачивши, що тамплієри стоять у бойовій готовності, пришпорив коня і помчав до своїх воїнів, вирівнюючи їхні ряди і приводячи їх в бойовий лад проти небезпечного ворога. Лише Ричард, який щиро насолоджувався справжньою небезпекою, поволі проїздив повз фронт тамплієрів, голосно провокуючи їх:

— Що ж, панове! Серед вас є багато шляхетних лицарів, невже жоден із вас не наважиться розщепити спис із Ричардом? Гей, панове тамплієри! Ваші пані, мабуть, занадто смагляві, коли жодна не вартує списа, зламаного на її честь!

— Слуги святого Храму, — заперечив великий магістр, виїжджаючи вперед, — не б'ються з таких пустопорожніх і суетних приводів. А з тобою, Ричарде Англійський, жоден тамплієр не розщепить списа у моїй присутності. Нехай папа і монархи Європи розсудять нас із тобою і вирішать, чи личить християнському принцові захищати ту справу, заради якої ти сьогодні виступив. Якщо нас не чіпатимуть — і ми виїдемо, нікого не зачепивши. Твоїй честі ввіряємо зброю і господарське добро нашого ордену, яке залишаємо тут; на твоє сумління покладаємо відповідальність за ту образу, якої ти завдав нині християнству.

З цими словами, не чекаючи на відповідь, великий магістр подав знак до відходу.

Сурми заграли дикий східний марш, що слугував зазвичай сигналом до виступу тамплієрів у похід. Вони змінили лад і, вишикувавшись колоною, рушили вперед так поволі, як тільки дозволяв крок їхніх коней, ніби хотіли показати, що віддаляються лише за наказом свого великого магістра, та аж ніяк не зі страху перед виставленою проти них силою, що переважала їхню власну.

— Присягаюся німбом Матері Божої, — мовив король Ричард, — шкода, що ці тамплієри — такий неблагоннадійний народ, а виправкою і хоробрістю вони таки можуть похвалитися.

Натовп, мов боязкий собака, який починає гавкати, коли предмет його роздратування повертається до нього спиною, щось гукав навздогін тамплієрам, які вже ступили за межі пресепторії.

Під час сум'яття, що супроводжувало від'їзд тамплієрів, Ребекка нічого не бачила і не чула. Вона лежала в обіймах свого старого батька, приголомшена і майже бездиханна від безлічі пережитих вражень. Лиш одна річ, про яку завів мову Ісак, повернула їй здатність відчувати.

— Ходімо, — сказав він, — ходімо, люба дочко моя, безцінний мій скарбе, впадемо до ніг доброго хлопця!

— Ні, ні, — похитала головою Ребекка. — О ні, не тепер! У цю хвилину я не зважуся заговорити з ним! На жаль! Ні, ні. Батьку, швидше залишмо це лиховісне місце!

— Але як же, дочко моя, — здивувався Ісак, — як можна не подякувати мужній людині, яка, ризикуючи власним життям, виступила зі списом і щитом, щоб звільнити тебе з полону? Це така ласка, за яку треба бути вдячною.

— О так, так! Вдячною понад міру, — сказала Ребекка, — лише не тепер. Заради твоєї любові до Рахілі благаю тебе, виконай моє прохання — не тепер.

— Не можна ж так, — наполягав Ісак, — бо вони подумують, що ми невдячніші за якогось собаку.

— Але хіба ти не бачиш, любий мій батьку, що тут сам король Ричард, і отже...

— Так, так, моя розумнице, моя премудра Ребекко! Ходімо звідси, ходімо швидше. Йому тепер гроші знадобляться, тому що він тільки-но повернувся з Палестини, та кажуть іще, що вирвався з в'язниці. А якби йому знадобився привід для того, щоб мене обібрати, достатньо буде й того, що я мав справу з його братом Джоном. Краще мені поки що не потрапляти на очі королю.

І підхопивши Ребекку, він поспіхом повів її з поля герцю до приготованих носів і щасливо прибув із нею в будинок рабина Натана Бен Ізраїля.

Таким чином єврейка, доля якої цього дня мала для всіх найбільший інтерес, зникла, ніким не помічена, і загальна увага була прикута тепер до Чорного Лицаря. Натовп гучно і старанно кричав: "Многая літа Ричарду Левине Серце! Геть тамплієрів!"

— Незважаючи на ці гучні вияви вірнопідданських почуттів, — зауважив Айвенго, звертаючись до графа Есекського, — добре, що король виявив передбачливість і викликав тебе, шляхетний графе, і загін твоїх воїнів.

Граф Есекський посміхнувся і похитав головою.

— Доблесний Айвенго, — мовив він, — ти так добре знаєш нашого володаря, та все ж запідозрив його в мудрій обережності! Я просто прямував до Йорка, де, з чуток, принц Джон зосередив свої сили, і цілком випадково зустрівся з королем. Як справжній мандрівний лицар, наш Ричард мчав сюди, бо прагнув особисто вирішити долю двобою і цим покласти край історії єврейки і тамплієра. Я зі своїм загоном пішов за ним майже проти його волі.

— А які новини з Йорка, хоробрий графе? — запитав Айвенго. — Бунтівники чекають на нас там?

— Не більше, ніж грудневі сніги чекають липневого сонця, — відповів граф. — Вони розбіглися! І як ти гадаєш, хто поспішив привезти нам цю звістку? Сам принц Джон власною персоною.

— Зрадник! Невдячний, зухвалий зрадник! — вигукнув Айвенго. — То Ричард наказав його ув'язнити?

— О, він його так прийняв, неначе зустрівся з ним після полювання! — сказав граф. — Вказав на мене і на наших воїнів і каже йому: "Ось бачиш, брате, зі мною тут сердиті вояки, то ти їдь краще до матінки, передай їй мою синівську любов і пошану і залишайся біля неї, поки не втихомириться розбурханий розум людей".

— І це все? — запитав Айвенго. — Як не сказати, що таким милостивим поводженням король сам напрошується на зраду.

— Саме так, — відповів Ессекс. — Але ж можна сказати й те, що людина сама напрошується на смерть, приймаючи битву, коли у неї ще не зажила небезпечна рана.

— Вибачаю тобі насмішку, графе, — сказав Айвенго, — але пам'ятай, що я ризикував лише власним життям, а Ричард — благом цілого королівства.

— Той, хто легковажно ставиться до свого блага, рідко вирізняється турботою про інших, — заперечив Ессекс. — Проте їдьмо швидше до замку, тому що Ричард задумав як приклад покарати деяких другорядних членів змови, дарма що відпустив найголовнішого призвідника.

З судового слідства, що відбулося потім і було занесене в рукописний літопис, з'ясувалося, що Моріс де Брасі втік за море і вступив на службу до Філіпа, короля Франції, що Філіп Мальвуазен і його брат Альберт, пресептор Темплстоу, були страчені, що Вальдемар Фіцурс, який був душею змови, відбувся вигнанням з Англії, а принц Джон, на користь якого ця змова й була замислена, не отримав навіть догани від свого щиросердого брата. Втім, ніхто не пошкодував про долю обох Мальвуазенів: їхня кара була цілком заслуженою, адже вони не раз виявляли двоєдушність, жорстокість і деспотизм.

Невдовзі після двобою в Темплстоу Седрика Сакса запросили до двору Ричарда; своєю тимчасовою столицею король зробив у цей час місто Йорк, щоб особисто сприяти заспокоєнню провінцій, де найсильніше позначилися підступи його брата Джона.

Отримавши запрошення, Седрик спочатку бурчав і злився, проте скорився. Насправді повернення Ричарда поклато край будь-яким сподіванням на відновлення

саксонської династії на англійському престолі, бо кого б саксонська партія не виставила своїм кандидатом, у разі міжусобної війни вона не мала б жодних шансів на успіх при тій надзвичайній популярності, яку мав Ричард, котрого всі любили за його особисті якості і бойову славу, незважаючи на те, що він правив державою, виявляючи примхливу легковажність і був то надмірно поблажливий, то вкрай суворий, майже деспотичний.

Крім того, навіть Седрик змушений був визнати, що його проект шлюбу Ровени з Ательстаном для об'єднання саксів остаточно провалився, оскільки зацікавлені сторони рішуче чинили йому опір. Він абсолютно не очікував такої розв'язки — навіть тоді, коли наречений і наречена ясно і відверто висловилися проти цього союзу; Седрик ніяк не міг повірити, щоб дві особи королівської крові могли з особистих міркувань відмовлятися від шлюбу, такого необхідного для добробуту нації. Проте це був незаперечний факт: Ровена завжди виказувала неприхильність до Ательстана, а зараз і Ательстан не менш рішуче заявив: нізащо більше не свататиметься до Ровени. Перед такими перешкодами змушена була відступити навіть затята впертість, від природи властива Седрику, оскільки йому доводилося насильно тягнути під вінець двох людей, які вперто чинили опір. Він, утім, спробував іще раз провести рішучий натиск на Ательстана. Але приїхавши до нього, Седрик застав цього воскреслого нащадка саксонських королів захопленим війною з місцевим духівництвом.

Після всіх смертельних погроз абатові святого Едмунда дух мстивості, мабуть, полишив Ательстана, чи то тому, що сам він був за природою дуже ледачим і благодушним, чи то поступаючись проханням матері, леді Едити, котра, як більшість пані того часу, була шанувальницею духовних осіб. Він обмежився триденним ув'язненням абата і всієї монастирської братії в підвалах замку Конінгсбург на наймізерніших харчах. За таку жорстокість абат пригрозив йому відлученням від церкви і склав довгий перелік шлункових і кишкових хвороб, нажитих ним і його ченцями внаслідок пережитого свавілля і незаконного утримання у в'язниці.

Седрик застав свого друга Ательстана таким поглиненим цим протиборством і пошуками засобів до оборони проти переслідувань духівництва, що ні про що інше він і думати не хотів. Коли ж вимовлене було ім'я Ровени, шляхетний Ательстан попросив дозволу перехилити за її здоров'я повний кубок і висловив побажання, щоб вона швидше взяла шлюб із його родичем Вілфредом. Було очевидно, що з Ательстаном нічого не можна було вдіяти.

Отже, до досягнення мети, якої прагнули закохані, залишалось тільки дві перешкоди: упертість Седрика і його упередження проти норманської династії. Перше з цих почуттів поступово м'якшало під впливом ніжності його вихованки і тієї гордості, яку він не міг не відчувати, споглядаючи славу свого сина. До того ж його тішила думка про споріднення з домом Альфреда, якщо нащадок Едуарда Сповідальника рішуче відмовився від цієї честі.

Огида Седрика до королів норманської крові також починала слабшати. З одного боку, він ясно бачив, що позбавити Англію нової династії не було жодної змоги, а таке

переконання значно сприяє визнанню правлячого короля. З іншого боку, король Ричард виявляв до нього особисто велику увагу, щиро насолоджувався різким гумором Седрика і, за свідченням тієї ж рукописної хроніки, зумів так зачарувати шляхетного Сакса, що не минуло й тижня з дня його приїзду до двору, як він дав згоду на шлюб своєї вихованки леді Ровени з сином своїм Вілфредом Айвенго.

Весілля нашого героя святкували у найвеличнішому з храмів — в кафедральному соборі міста Йорка. Сам король був присутній на весіллі, і судячи з уваги, яку він приділив у цьому і в багатьох інших випадках доти гнобленим і приниженим саксам, вони побачили, що мирними засобами могли досягти набагато більших успіхів, ніж у результаті ненадійних перемогу міжусобній війні.

Церемонія одруження пройшла зі всією пишністю, якої римські прелати вміють надати своїм торжествам.

Гурт, по-святковому одягнений, виконував роль зброєносця при молодому господареві, якому він так віддано служив; тут-таки був і самовідданий Вамба в новому ковпаку з чудовим набором срібних дзвіночків. Гурт і Вамба разом із Вілфредом пережили лихо й небезпеку, а тому мали повне право розділити з ним його щастя.

Але крім домашнього почту, на цьому пишному весіллі були присутні безліч знатних норманів і саксонських шляхтичів, нижчі класи, що вітали в союзі цієї пари запоруку майбутнього миру і злагоди двох племен; відтоді ці ворогуючі племена злилися і втратили свої відмінності. Седрик дожив до початку цього злиття, бо у міру того як обидві національності зустрічалися в суспільстві й укладали між собою шлюбні союзи, нормани стримували власну пиху, а сакси втрачали свою неотесаність. Втім, та змішана мова, яку нині ми називаємо англійською, остаточно ввійшла у вжиток при лондонському дворі лише за царювання Едуарда III; і в той-таки час, вочевидь, зникли останні сліди ворожнечі між норманами й саксами.

Минуло два дні після щасливого одруження, і леді Ровена сиділа в своїй кімнаті, коли Ельгіта доповіла їй, що якась дівчина просить дозволу поговорити з нею без свідків. Ровена здивувалася, подумала, повагалася, але цікавість перемогла, і вона наказала просити дівчину до себе.

Увійшла дівчина, висока на зріст і шляхетної зовнішності. Довге біле покривало радше відтіняло, ніж приховувало витонченість її стану і величаву поставу. Манери її були шанобливі, але без будь-якого остраху і бажання здобути прихильність. Ровена була завжди рада прийти на допомогу і виявити увагу до почуттів інших. Вона підвелася і хотіла взяти гостю за руку та підвести її до крісла, але та озирнулася на Ельгіту і ще раз попросила про дозвіл поговорити з леді Ровеною наодинці. Тільки-но Ельгіта пішла (що зробила дуже неохоче), чарівна відвідувачка, на велике здивування леді Айвенго, прихилила коліно, притисла обидві руки до свого чола і, схилившись до підлоги, поцілувала край вишитого одягу Ровени, незважаючи на її спротив.

— Що це означає? — запитала здивована Ровена. — Чому ви мене так незвично вшановуєте?

— Тому що вам, леді Айвенго, я можу законно і гідно вручити подяку, якою

зобов'язана Вілфреду Айвенго, — відповіла Ребекка, підвівшись і знову сповнившись гідності та спокою. — Вибачите, що я наважилася вшанувати вас так, як це заведено в мого народу. Я та нещасна єврейка, для порятунку якої ваш чоловік ризикував життям на полі герцю в Темплстоу, коли все було проти нього.

— Люб'язна дівчино, — сказала Ровена, — того дня Вілфред Айвенго лише в незначній мірі відплатив вам за невсипущий догляд і лікування його ран, коли з ним сталося таке нещастя. Скажіть, чи не можемо він і я ще чимось бути вам корисними?

— Ні, — спокійно відповіла Ребекка, — я лише попрошу вас передати йому на прощання мою вдячність і мої найщиріші побажання.

— Хіба ви виїжджаєте з Англії? — запитала Ровена, досі не зовсім отямившись від здивування, спричиненого такими незвичайними відвідинами.

— Виїжджаю, міледі, ще до кінця цього місяця. У мого батька є брат, який користується особливою прихильністю Мухаммеда Боабдила, короля гранадського. Туди ми й переїдемо і житимемо там спокійно і без образ, сплативши данину, яку мусульмани стягують з людей нашого племені.

— Хіба в Англії ви не маєте такої безпеки? — сказала Ровена. — Мій чоловік має ласку в короля, та й сам король — людина справедлива і щиросерда.

— У цьому я не маю сумнівів, леді, — мовила Ребекка, — але англійці — жорстоке плем'я. Вони вічно воюють із сусідами або між собою, безжальні й ладні потяти одне одного мечем. Небезпечно жити серед них дітям нашого племені. У цій країні воєн і кровопролиття, оточеній ворогуючими сусідами і змученій внутрішніми розбратами, мандрівний Ізраїль не може сподіватися на відпочинок і спокій.

— Але тобі, — сказала Ровена, — тобі самій, поза сумнівом, нічого не слід побоюватися. Хіба ти не сиділа біля ліжка пораненого Вілфреда Айвенго, — вела вона далі з наростаючою гарячністю, — тобі нічого боятися в Англії, де й сакси і нормани навперебій шануватимуть тебе.

— Ваша мова, леді, приємна, — мовила Ребекка, — а твої наміри ще кращі. Але це неможливо: бездонна прірва пролягає між нами. Наше виховання, наші вірування ані вам, ані нам не дозволяють переступити через цю прірву. Прощайте, але перш ніж я піду, зробіть мені одну ласку. Флер нареченої приховує ваше обличчя; дайте мені змогу побачити риси, уславлені чутками.

— Вони навряд чи такі, щоб варто було на них дивитися, — сказала Ровена, — але в надії, що й ти зробиш те ж саме, я відкину флер.

Вона відхилила флер і чи то від усвідомлення своєї краси, чи від соромливості зашарілася так сильно, що її щоки, чоло, шия й груди вкрилися рум'янцем. Ребекка також спалахнула, та лише на мить. За хвилину вона оволоділа своїми почуттями, і фарба зникла з її обличчя, як змінює колір яскраво-червона хмара, коли сонце сідає за пруг.

— Леді, — зронила вона, — ваше обличчя, на яке ви дозволили мені поглянути, довго житиме в моїй пам'яті. У ньому переважають лагідність і щирість, а якщо серед цих прекрасних якостей можна знайти відтінок світської гордовитості чи пихи, то чи ж

можна звинувачувати плоть земну в тому, що вона наділена земними властивостями? Довго я згадуватиму ваше обличчя і дякуватиму Господу за те, що полишаю свого шляхетного рятівника в союзі з тією...

Очі її наповнилися слізьми, і вона замовкла, потім швидко обтерла їх і на тривожні розпитування Ровени відповіла:

— Ні, я здорова, леді, зовсім здорова. Але серце моє переповнюється жалем при спогаді про Торкілстон і герць у Темплстоу. Прощайте! Я не виконала ще однієї, найменш значущої частини свого обов'язку. Прийміть цю скриньку і не дивуйтеся з того, що знайдете в ній.

Ровена відкрила невеличку скриньку в срібній оправі й побачила коштовне намисто і сережки з діамантами.

— Це неможливо, — мовила вона, віддаючи Ребецці скриньку. — Я не можу прийняти такий дорогоцінний подарунок.

— Залиште його у себе, леді, — сказала Ребекка. — Ви маєте владу, знатність, вплив; ми ж маємо лише багатство — джерело нашої сили, а також і нашої слабкості. Ціною цих брязкалець, нехай би вони були і вдсятеро дорожчі, не купиш і половини того, чого ви досягнете, вимовивши одне слово. Отже для вас це подарунок не особливо цінний, а для мене, якщо я розлучаюся з ними, і поготів. Дозвольте мені вважати, що ви не такої жахливої думки про мій народ, як ваші простолюдини. Невже вам здається, що я ціную ці блискучі камінчики більше, ніж свою свободу? Або що мій батько вважає їх дорожчими за честь своєї єдиної дочки? Візьміть їх, леді. Мені вони зовсім не потрібні. Я ніколи більше не носитиму коштовностей.

— То ти нещасна? — запитала Ровена, вражена тоном, яким Ребекка вимовила останні слова. — О, залишайся у нас! Праведні наставники зуміють переконати вас відмовитися від вашої хибної віри, а я буду тобі замість сестри.

— Ні, леді, — відповіла Ребекка з тим самим спокійним смутком, — це неможливо. Не можу я міняти віру батьків моїх, як змінюю одяг залежно від клімату тієї країни, де збираюся оселитися. А нещасною не буду. Той, кому я подарую залишок свого життя, розрадить мене, якщо я виконаю Його волю.

— Отже, й у вас є монастирі, й ти хочеш сховатися в одному з них? — запитала Ровена.

— Ні, леді, — відповіла єврейка, — але в нашому народі від часів Авраама і до наших днів завжди були жінки, які присвячували свої думки Богові, а справи — подвигам любові до людей. Вони доглядають за хворими, годують голодних, допомагають бідним. І Ребекка робитиме те ж саме. Скажіть це своєму господареві, якщо так станеться, що він запитає про долю тієї, яку врятував від смерті.

Голос Ребекки мимоволі задрижав, і в ньому почулася така ніжність, яка виявила щось більше, ніж вона хотіла висловити. Дівчина поквапилася попрощатися з Ровеною.

— Прощайте, — сказала Ребекка, — нехай той, хто створив і юдеїв, і християн, обсипле вас усіма благами життя. Корабель, на якому ми відпливаємо звідси, підніме якір, щойно ми дістанемося гавані.

Вона тихо вислизнула з кімнати, залишивши Ровену в такому здивуванні, неначе їй явилася якась примара. Прекрасна саксонка не забула розповісти про цю надзвичайну відвідувачку своєму чоловікові, на якого розповідь не справила глибокого враження.

Айвенго довго і щасливо жив із Ровеною, бо з ранньої юності їх зв'язувало взаємне кохання. І кохали вони одне одного ще більше тому, що подолали стільки перепон на шляху до свого шлюбу. Але ризиковано було б допитуватися, чи не спадала йому на думку згадка про красу і великодушність Ребекки набагато частіше, ніж це могло сподобатися вродливій спадкоємиці Альфреда.

Айвенго успішно служив при Ричарді і, як і раніше, користувався милістю короля. Ймовірно, він досяг би найвищих почестей, якби тому не зашкодила дочасна смерть Левиного Серця, який поліг біля замку Шалю поблизу Ліможа. З кончиною цього великодушного, але необачного і романтичного монарха загинули всі честолюбні мрії і прагнення Вілфреда Айвенго. А що ж до самого Ричарда, то тут дуже доречні рядки, які написав Джонсон[81] про шведського короля Карла:

В краї далекі доля завела,
Чужа рука життя його взяла,
Та й досі світ страшить його ім'я, -
Не без моралі розповідь моя.

Примітки

1

Тут і далі переклад віршів Наталі Тисовської.

2

Вонтлейському дракону присвячена сатирична поема невідомого автора XVII ст. Дракон мешкав у Йоркширі й нападав на дітей та худобу, поки його не здолав лицар Мур із Мур-холу. —Тут і далі прим. ред.

3

Ричард I Левине Серце (1157-1199) — англійський король, учасник третього хрестового походу. Уславився своїми військовими звитягами.

4

Жерці у давніх кельтів, які населяли територію Англії до англосаксонського завоювання.

5

Від "ealdorman" — "літня людина" (староангл.) — володар графства, представник шляхетної старшини.

6

Легендарний король тіней і фей. Найбільш відомий із п'єси В. Шекспіра "Сон літньої ночі".

7

Свинар, вірний слуга Одиссея, що охороняв майно свого господаря під час його відсутності. Повернувшись на Ітаку, Одиссей спочатку пішов до Евмея, а потім за його допомогою перебив усіх залицяльників своєї дружини Пенелопи.

8

Суддівська шапка (фр.).

9

Хваліте Господа, діти мої (лат.).

10

Священик священику не платить десятини (лат.).

11

Орден Храму, або орден тамплієрів — середньовічна християнська військово-чернеча організація, яка найбільше відзначилася у хрестових походах.

12

У давньоскандинавській міфології Один вважався верховним божеством, богом війни, смерті й натхнення.

13

Гервард Пильний (1035–1072), або Гервард Вигнанець — англосаксонський ватажок боротьби з норманськими завойовниками. Гептархія спільна назва сімох англосаксонських царств, які начебто існували на початку середньовіччя, а 829 р. об'єдналися в одну державу — Англію.

14

Горе переможеним (лат.).

15

За законом, який ввели норманські завойовники, за сигналом дзвону в усіх хатах мали гасити світло.

16

Альфред Великий (849–899) — король Вессексу, який уславився своєю боротьбою з вікінгами.

17

Закони про полювання, встановлені норманськими завойовниками, відповідно до яких ліси були оголошені королівськими заповідниками, де полювання було заборонене.

18

Салах-ад-Дин (1138–1193) — султан Єгипту й Сирії, який уславився опором мусульман другому й третьому хрестовим походам і відвоюванням Святої Землі.

19

Тобто мусульмани.

20

Сигнал, яким скликають мисливських собак.

21

Сигнал, що означає смерть зацькованої здобичі.

22

Частина здобичі, яку на полюванні віддають собакам.

23

Дерево.

24

Нутроші дичини, переважно оленя.

25

Один із лицарів Круглого Столу, герой легенд про Тристана й Ізольду.

26

У 1138 р. тут відбулася битва між норманами й шотландцями; на боці шотландців билися й сакси.

27

Бойовий клич (фр.).

28

Члени католицького духовно-лицарського ордену (згодом Мальтійський орден)

29

Генгіст — напівлегендарний володар Кенту в південно-східній Англії, що жив приблизно в V ст. н. е. Згадується в "Беовульфї" й інших старовинних літературних та історичних пам'ятках.

30

За біблійною легендою коли Мойсей вивів євреїв з Єгипту, у фараона, який переслідував їх, на веління Боже на колісницї повідлітали колеса.

31

Філіп II Август (1165-1223) — один із найуспішніших середньовічних французьких королів, який значно посилив королівську владу.

32

Розпорядник королівського двору.

33

Придворний, який відповідав за королівські стайні та перебіг турнірів.

34

За легендою під час полювання Вільгельма II Рудого саме Вот Тирел підстеріг короля в лісі й поцілів смертельною стрілою у помсту за жорстокі мисливські закони, запроваджені норманами.

35

Рукопашна сутичка, свалка (фр.).

36

За біблійними переказами Ог і Сихон були одними з найсильніших царів, які трапилися на шляху Мойсея, коли той виводив ізраїльський народ із Єгипту, і яких євреї перемогли завдяки заступництву Єгови.

37

Королівський рід Ричарда Левина Серце та принца Джона походив від норманських графів із роду Анжу.

38

Уперед (фр.).

39

Beau-seant — назва прапору тамплієрів.

40

Генріх II (1133-1189) — англійський король, правнук Вільгельма Завойовника.

41

Карл I Великий (747-814) — король Франків, імператор Священної Римської імперії, який зміцнив і розширив державу Франків, долучивши до неї майже всю територію сучасної Західної Європи.

42

Битва під Гастингсом — 14 жовтня 1066 року норманські війська герцога Вільгельма (якого пізніше назвали Вільгельмом Завойовником) розбили англосаксонське військо короля Гарольда і поклали початок царюванню норманів в Англії.

43

Дослівно "його покликали" (лат.) — у давніх римлян була традиція тричі кликати померлих на ім'я, і коли вони тричі не відгукувалися, то констатувалася смерть.

44

Оповідь перегукується з історією заснування Рима.

45

Сидрах, Мисах і Авденаго — біблійні юнаки, приятелі Даниїла, які упродовж десятиох днів харчувалися овочами та джерельною водою, але вигляд мали кращий, ніж їхні однолітки, які харчувалися з царського столу Навуходоносора.

46

За належним винятком (лат.).

47

Лудовіко Аріосто (1474-1533) — італійський поет епохи Відродження.

48

Едвард Сповідальник (1003-1066) — передостанній англосаксонський король Англії, під час правління якого послабилася королівська влада.

49

Сер Генрі "Готспур" Персі (1364-1403) — англійський граф, який допоміг скинути з трону короля Ричарда II, щоб престол посів Генрих IV, а згодом сам очолив заколот проти Генриха IV.

50

Білий дракон на червоному тлі — англосаксонський прапор. До сьогодні він є прапором Вессексу.

51

Гарольд II Годвінсон (1022-1066) — останній англосаксонський король Англії, який загинув у битві під Гастингсом.

52

Зернебок (Zernebock) був одним зі скандинавських божеств. Сучасні дослідники

доводять, що ім'я божества Zernebock походить від слов'янського Chernobog (Чорнобог).

53

Дамокл — придворний сиракузького тирана Діонісія (405–367 до н. е.), який вважав царя за найщасливішого з людей. Діонісій дозволив Дамоклові один день насолоджуватися царським престолом. Дамокл утішався, допоки на бенкеті не помітив над собою підвішений на кінській волосині оголений меч, що символізував примарність благоденства. В сучасній мові "дамоклів меч" — синонім постійної і невідворотної небезпеки.

54

За біблійним переказом Ендорська чаклунка на прохання ізраїльського царя Саула викликала привид пророка Самуїла й передбачила цареві загибель у битві з філістимлянами (Перша книга царів, 28: 7–14).

55

Тобто беручи її за коханку, а не одружуючись (фр. заст.).

56

Thomas Becket (1118–1170) — архієпископ Кентерберійський, визнаний святим великомучеником і католицькою, і англіканською церквами.

57

У грецьк. міфології Ніоба — смертна жінка, яка пишалася тим, що мала сімох дочок і сімох синів, і навіть насмілилася зневажливо відгукнутися про богиню Лето, яка мала тільки двох дітей — Аполлона й Артеміду. В покару за це Аполлон і Артеміда вбили всіх її дітей. Малоосвічений де Брасі приймає Ніобу за християнську святу.

58

У Біблії — демон руйнування й смерті, те саме, що Абаддон. Буа-Гільбер, швидше за все, згадує Аполліона через співзвучність його імені з Аполлоном.

59

Мир із вами (лат.).

60

Один мандрівник потрапив до розбійників (лат.).

61

Моє серце промовило (лат).

62

І вам мир, отче преподобний (лат.).

63

У давньоскандинавській міфології Тор був сином Одіна і вважався богом грому та блискавки.

64

Чорт забирай (фр.).

65

Горса — брат Генгіста.

66

Хай береже нас святий Денис! (старофр.) — давнє бойове гасло французів.

67

Валгалла — у скандинавській міфології небесний палац для полеглих у бою, рай для хоробрих воїнів.

68

Святий Алдгелм (639–709) — англійський священник і вчений, абат Мамзберійський з 675 року.

69

Покладати руки (лат.).

70

Най пошле Господь спасіння вашій милості (лат.).

71

З необхідності і для захисту від холоду (лат.).

72

Дім Плантагенет, або Перший Дім Анжу — королівська династія, заснована Генрихом II, королем англійським. Останнім королем династії був Ричард II.

73

Сер Гай Ворикський та сер Бевіс Гемптонський — романтичні герої англійських балад.

74

Про читання листів (лат.).

75

Вино звеселяє серце людини (лат.).

76

Цар отримає насолоду від твоєї краси (лат.).

77

Беноні — "дитя скорботи". За біблійним переказом таке ім'я дала Рахіль своєму синові.

78

Сповідуюсь (лат.) — перше слово молитви, з якої починається меса за римо-католицьким обрядом.

79

Чорти б мене вхопили (фр.).

80

"Чому народи так запекло борються між собою" (лат.).

81

Семюел Джонсон (1709–1784) — англійський письменник і лексикограф, якого часто називають "доктор Джонсон", автор "Словника англійської мови", що залишався найавторитетнішим словником протягом 150 років.